

VARIA

XXVII

**Zborník príspevkov z XXVII. kolokvia mladých jazykovedcov
(Banská Bystrica – Šachtické 21. 11. – 23. 11. 2018)**

Editori
Patrícia Molnárová
Gabriel Rožai

Banská Bystrica
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV,
pobočka pri Katedre slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

2019

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, pobočka pri Katedre slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Recenzenti

prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD.
doc. Mgr. Jaroslav David, Ph.D.

Editori

Mgr. Patrícia Molnárová
Mgr. Gabriel Rožai, PhD.

Technický redaktor

Mgr. Gabriel Rožai, PhD.

Organizačný výbor konferencie

Mgr. Gabriel Rožai, PhD., Mgr. Anna Gálisová, PhD., Mgr. Veronika Gondevková, PhD.,
Mgr. Alexandra Chomová, PhD., Mgr. Patrícia Molnárová, PaedDr. Ivan Očenáš, PhD.,
Mgr. Simona Šedovičová, Mgr. Lujza Urbancová, Ph.D.

Vydavateľ

Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Filozofická fakulta

© 2019

ISBN 978-80-557-1631-2

Obsah

Slovo na úvod	4
Katarzyna Burska: O wartościach i wartościowaniu w opisach reklamowych gospodarstw agroturystycznych w internecie	5
Bartłomiej Cieśla: Językowe środki wartościowania w laudacjach	18
Tomáš Godiš: Sprache der Boulevardpresse – die Emotionalisierung und Manipulierung	28
Ганна Олександровна Гелбутовська – Людмила Олександровна Кравченко: Методи виявлення сугестивного впливу в політичній рекламі	45
Katarína Jóbová Sziveková: Žiak s odlišným materinským jazykom na hodinách slovenského jazyka a slovenskej literatúry	56
Pavlína Kašpárková: Morfonologické alternace v derivaci českých a slovenských deminutív	63
Natália Kolenčíková: Sémanticko-pragmatické aspekty politických nadávok	82
И Лицюнь: Модное слово «токсичный» в русском и китайском языках	91
Ірина Вадимівна Мельник: Екологія українського антропонімікону	98
Katarína Mikulcová: Jazyk a štýl vínnych etikiet	108
Patrícia Molnárová: Perspektívy vplyvu ideológie na žánre analytickej publicistiky v straníckej tlači v roku 1968	118
Elwira Olejniczak: Naruszenia prostoty, jasności i zwięzłości stylu w wypowiedziach uczestników rozpraw sądowych	128
Patrik Petráš: Typológia chýb strojového prekladu z angličtiny do slovenčiny	136
Zuzana Popovičová Sedláčková: Variácie zámen <i>taký</i> , <i>taká</i> , <i>také</i> v komunikačných súvislostiach	146
Martina Ptáčníková: K uplatnení lidové etymologie v urbanonymii	151
Mária Rendárová: Univerzálnosť vs. relatívnosť jazykového obrazu sveta	156
Soňa Rešovská: Interlingválna onomaziologická komparácia z pohľadu teórie lexikálnej motivácie	162
Gabriel Rožai: Rusínske nárečie obce Pača v Gemeri v komunikácii rôznych generácií	174
Mária Stanková: Publicizmus a jeho funkcia v lexikálnej zásobe	185
Slavomíra Stanková: Teoreticky o (praktickej) komunikačnej kompetencii	192
Barbora Štěpánková: K možnostem zpracování predikativ v jednojazyčném slovníku	201
Soňa Wojnarová: Pomístní jména obsahující apelativa <i>draha</i> a <i>dráha</i> z pohledu (nejen) lidové etymologie	210

Slovo na úvod

Dvadsiaty siedmy raz od svojho vzniku, tretíkrát v okolí Banskej Bystrice, druhýkrát v atraktívnom prostredí horského hotela Šachtička... Aj takto možno charakterizovať pravidelné usporadúvanie Kolokvia mladých jazykovedcov, ktoré sa v roku 2018 uskutočnilo pod organizačným vedením banskobystrickej pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri Jazykovednom ústave L. Štúra SAV a Katedry slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela. Tradičné medzinárodné lingvistické podujatie privítalo v obvyklom jesennom termíne (21. – 23. novembra) doktorandov, výskumných pracovníkov, začínajúcich odborných asistentov, ale aj študentov magisterského štúdia v sprievode svojich školiteľov. Nádejní adepti jazykovedy, ako to uvádzajú kolokviálny slovníček prof. Mgr. Jaromíra Krška, PhD., prichádzajúci zo Slovenska, Česka, Poľska a Ukrajiny, sa stretli spolu s ďalšími „skalnými priaznivcami“ podujatia, aby predstavili výsledky svojich výskumov, diskutovali i polemizovali o jazyku, zbierali nové námety, inšpirácie a skúsenosti.

Predkladaný zborník *Varia XXVII* ponúka dvadsaťdva príspevkov starostlivo posúdených recenzentmi – prof. Mgr. Jaromírom Krškom, PhD., a doc. Mgr. Jaroslavom Davidom, Ph.D. Rozmanitosť nielen v jazykovej, ale aj v tematickej oblasti publikovaných textov je najlepším dôkazom vypovedajúcim o pretrvávajúcom záujme o kolokviálne konferencie, bez ktorých nie je jeseň pre mladého jazykovedca kompletná. Štúdie v slovenskom, českom, poľskom, ukrajinskom, ruskom a nemeckom jazyku sa venujú komparatívnej a korpusovej lingvistike, analýze mediálneho diskurzu, teórii komunikácie, onomastike, didaktike jazyka, kognitívnej lingvistike, lexikológii, morfológii či dialektológii.

Z pozície editorov chceme podakovať všetkým zúčastneným za to, že si z bohatej ponuky vedeckých podujatí vybrali práve to naše a svojím aktívnym prispením do zborníka pomáhajú udržiavať existujúcu tradíciu. Úspešné zavŕšenie XXVII. ročníka Kolokvia mladých jazykovedcov bolo možné aj vďaka odbornej asistencii ďalších kolegov a kolegý tvoriacich vedecký a realizačný výbor konferencie a gestorskej i finančnej podpore Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV.

Želáme si, aby počtom príspevkov možno nevelký, no tematicky a informačne nepochybne nasýtený zborník našiel praktické využitie v súčasnom jazykovednom i širšom interdisciplinárnom výskume, aby sa stal podnetom a inšpiráciou pre ďalších mladých jazykovedcov, ktorí každý rok rozširujú rady kolokvialistov. Zároveň si prajeme, aby toto vedecké podujatie i nadálej viedlo k udržiavaniu a prehlbovaniu vzájomných vedeckovýskumných (i bezprostredných priateľských) kontaktov, nevyhnutných pre všestranný a účelný rozvoj súčasného jazykovedného myslenia, k získavaniu skúseností, ale aj nových lingvistických podnetov, pretože už sa opäť skolokvieve...

Editori

O wartościach i wartościowaniu w opisach reklamowych gospodarstw agroturystycznych w internecie

Katarzyna Burska

Zakład Współczesnego Języka Polskiego, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii,
Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, Łódź
katarzyna.burska@uni.lodz.pl

Popularność gospodarstw agroturystycznych rośnie z każdym rokiem, świadczyć może o tym chociażby liczba ofert takiego spędzania wolnego czasu pojawiająca się na portalach z bazami noclegowymi. Na taką formę wypoczynku decydują się zwłaszcza osoby na co dzień mieszkające w dużych aglomeracjach, przyjeżdżają one na wieś w poszukiwaniu tego, co zwykle w ośrodkach miejskich jest niedostępne: cisza, spokój, obcowanie z przyrodą, kontakt ze zwierzętami gospodarskimi. Ważne zatem staje się takie zaprezentowanie obiektu w internecie, które pozwoli na wyeksponowanie wszystkich jego walorów mogących wzbudzić zainteresowanie potencjalnych klientów.

W artykule oglądowi zostaną poddane wartości, które wyłaniają się z analizy komunikatów zamieszczanych przez gospodarstwa agroturystyczne funkcjonujące w województwie łódzkim na portalu Nocowanie.pl. Istniejąca na rynku od 2005 roku firma jest popularnym portalem noclegowym, opublikowanych jest na nim ponad 63 tys. ofert różnych kategorii noclegowych z Polski i Europy¹. Oprócz tego wyjeżdżający znajdą na stronie przydatne informacje podczas planowania podróży, jak: mapy, atrakcje turystyczne, restauracje, wydarzenia podróżnicze i kulturalne, rozkłady jazdy, warunki pogodowe, kamery internetowe w najpopularniejszych miejscowościach turystycznych, zdjęcia z podróży, stoki i trasy narciarskie. Opisowi wartości będzie towarzyszył przegląd językowych środków służących wartościowaniu. Istotne będzie także zestawienie sposobów wyrażania sądów oceniających dodatnio – zarówno tych komunikowanych wprost, jak i środkami pośrednimi.

Artykuł ma przynieść odpowiedzi na kilka pytań: Co jest przedmiotem wartościowania? Za pomocą jakich środków odbywa się waloryzowanie? Które środki leksykalne – prymarnie czy wtórnie wartościujące – są częściej wykorzystywane? Jakie wartości dominują w badanym materiale? Jaki jest cel posługiwania się nieobojętnymi aksjologicznie sformułowaniami na stronach ogłoszeniowych portali noclegowych?

Badania nad językiem wartości mają stosunkowo krótką historię. Na gruncie polskim pierwszym kompleksowym opracowaniem była wydana w 1992 roku monografia Jadwigi Puzyniny pt. *Język wartości*. Badaczka dokonała podziału wartości na: transcendentne (metafizyczne), poznawcze, estetyczne, moralne, obyczajowe, witalne, odczuciowe (w tym hedonistyczne) (Puzynina, 1992, s. 40). Zaproponowana przez nią klasyfikacja zostanie wykorzystana w niniejszym opracowaniu. Równolegle powstała praca Elżbiety Laskowskiej (1992) poświęcona wartościowaniu w potocznej odmianie języka. Materiał pozwolił autorce na wyodrębnienie następujących wartości: pragmatyczne, ekonomiczne, hedonistyczne, witalne,

¹ Poznajcie naszą historię (Nocowanie.pl, 2005 – 2018).

społeczne, odczuć, perfekcjonistyczne, estetyczne, poznawcze, etyczne, sakralne. W XXI wieku widoczne jest coraz większe zainteresowanie problematyką aksjologiczną w językoznawstwie, świadczą o tym choćby licznie ukazujące się książki monograficzne poświęcone badaniom tej sfery.

Wartości i wartościowanie w dyskursie reklamowym – a do takiego należy zaliczyć oferty ukazujące się na portalach noclegowych² – były już niejednokrotnie przedmiotem badań polskich językoznawców. Agnieszka Karolczuk (1995) zainteresowała się reklamami radiowymi z początku lat 90. XX wieku, pozytywnemu waloryzowaniu podlegały w nich następujące atrybuty oferty: cena, wszechstronność, pochodzenie produktu, nowatorstwo, spełnianie potrzeb klienta, wyjątkowość. Badaczka dokonała przeglądu określów waloryzujących w każdej z wyodrębnionych kategorii. Irena Kamińska-Szmaj omówiła z kolei „typowe mechanizmy wartościowania w tekstuach reklamowych oraz służące do wyrażania wartości reklamowanego towaru“ (Kamińska-Szmaj, 1997, s. 113), materiał egzemplifikacyjny stanowiły reklamy prasowe i telewizyjne. Zauważała, że obiektem wartościowania są towary lub usługi, ale wartościowaniu podlegać mogą także nadawca i odbiorca wypowiedzi reklamowej. Zdaniem językoznawczyni na plan pierwszy wysuwa się wartościowanie emocjonalne, które jest powiązane z ocenianiem przedmiotów ze względu na wartości odczuciowe, głównie hedonistyczne (Kamińska-Szmaj, 1997, s. 116). Wartościowaniu i magii jako skutecznym sposobom masowej perswazji przyjrzał się Rafał Zimny (1995), dokonując przeglądu poziomów języka, na których odbywa się waloryzowanie w reklamach. Anglojęzyczne reklamy publikowane w tygodniku „Newsweek“ posłużyły Katarzynie Molek (2001) do analizy semantycznej i stylistycznej elementów językowych nacechowanych wartościującą. Badanie przymiotników, rzeczowników, przysłówków i czasowników miało rozstrzygnąć, czy dominują słowa o konotacjach racjonalnych czy emocjonalnych. Dominika Topa (2008) na podstawie francuskiej reklamy turystycznej sprawdzała, czy w perswazji konotacja dominuje nad denotacją oraz do jakiego systemu wartości odwołuje się nadawca. Jak zauważała: „Najwięcej odwołań na poziomie tekstowym występuje w stosunku do wartości psychologicznych, społeczno-obyczajowych i witalnych; najmniej – do wartości sakralnych“ (Topa, 2008, s. 452). Nadawcy z kolei promują konsumpcjonizm, wykorzystując w argumentacji perswazyjnej istniejące toposy bazujące na uogólnionym systemie aksjologicznym. Aneta Duda (2015) zajęła się natomiast uchwyceniem zmian zachodzących w wartościach popularyzowanych w reklamach. Analiza reklam prasowych z lat 2001/2002, 2007/2008 i 2014/2015 z tygodników „Newsweek“ i „Polityka“ dowiodła, że najczęściej eksponowane są wartości utylitarne (oszczędność, użyteczność, jakość, efektywność, nowoczesność, konkurencyjność), ich ranga się nie zmienia. Wśród wartości hedonistycznych zaobserwować można wzrost znaczenia czasu wolnego i mniejszą popularność sukcesu materialnego i zawodowego. Coraz istotniejsze stają się wartości rodzinne i dobroczynność. Widać także większe przywiązywanie wagi do wartości zdrowotnych, a mniejsze – do tradycji i natury. W kręgu zainteresowań autorki niniejszego artykułu znalazły się elementy podlegające ocenie oraz sposoby waloryzowania obecne w katalogach reklamowych biur podróży oferujących wycieczki zagraniczne (Burska, 2016).

² Por. rozważania J. Makowskiej nt. opisów aukcji na Allegro (Makowska, 2011, s. 110 – 112).

W ostatnich latach eksploracji poddano także przestrzeń internetową. Justyna Makowska (2011) jako podstawę badawczą wybrała opisy aukcji z kategorii odzież w serwisie internetowym Allegro. Przyjrzała się typom wartości oraz językowym sposobom ich wyrażania. Jak pisała: „Podstawowym celem (...) jest przedstawienie pewnych tendencji w tworzeniu perswazyjnych tekstów reklamujących dany przedmiot“ (Makowska, 2011, s. 110). Autorka proponuje, by opisy aukcji określać reklamą prywatną bądź prywatnym ogłoszeniem reklamowym w celu odróżnienia od tradycyjnych tekstów reklamowych. Wykorzystując kryteria zaproponowane przez Puzyninę, Makowska dokonuje analizy wartości wyłaniających się z opisów na Allegro osobno odzieży damskiej i męskiej. Próbuje odnaleźć językowe wykładniki wartości instrumentalnych oraz ostatecznych, wśród których dominują estetyczne, obyczajowe i odczuciowe, rzadziej pojawiają się witalne. Beata Michalska natomiast przyglądała się stronom internetowym gabinetów stomatologicznych, w kręgu zainteresowań stawiając „komunikowanie wartości odnoszących się do najważniejszych aspektów życia: interakcji społecznych, pojęcia sensu życia, szczęścia i satysfakcji życiowej oraz ról społecznych“ (Michalska, 2014b, s. 282). Dostrzegła, że w branży dentystycznej propagowane są wartości pragmatyczne pozaekonomiczne, ekonomiczne, hedonistyczne, odczuciowe, witalne, społeczne, perfekcjonistyczne, poznawcze, estetyczne, etyczne. Przykłady słownictwa wartościującego w wymienionych wyżej kategoriach aksjologicznych zostały zaprezentowane również w innym artykule Michalskiej (2014a). Jej zdaniem „kategorie semantyczne zawarte w leksyce na internetowych stronach gabinetów stomatologicznych odsyłają potencjalnego pacjenta do systemu wartości głęboko zakorzenionego w potocznym sposobie myślenia“ (Michalska, 2014a, s. 89).

Twórcy wpisów marketingowych na portalu Nocowanie.pl eksponują **wartości utylitarne**. Obiektem wartościowania jest cena noclegu w gospodarstwie agroturystycznym. Niejednokrotnie wskazuje się, że koszt usługi – zwłaszcza w przypadku dłuższego pobytu – jest dostosowany do wymagań klienta; ceny podlegają zatem negocjacji bądź są ustalane indywidualnie. Tym samym, uwzględniając potrzeby usługobiorcy i jego status materialny, okazuje mu się szacunek poprzez proponowanie elastycznej oferty, np.³: *Ceny pobytu ustalane indywidualnie. Zadzwoń i ustal cenę swojego pobytu!; CENA do negocjacji w zależności od ilości dni i osób; Przy dłuższym pobycie przewidujemy możliwość indywidualnej negocjacji ceny.*

Korzystne stawki podkreśla się za pomocą stopnia najwyższego (*najniższe, najtańsze*), wzmacniających pozytywny przekaz okoliczników (*optymalnie niski*) albo przymiotników wartościujących (*promocyjny, konkurencyjny*): *Ceny za nocleg – najwyższe w okolicy – podlegają każdorazowo negocjacji, w zależności od długości pobytu; Tylko u Nas najtańsze noclegi w okolicy!!!; Oferujemy noclegi (...) w cenach promocyjnych zawsze ustalanych indywidualnie i korzystnie dla kontrahentów; Komfortowe warunki, konkurencyjne ceny tylko u nas!; Przy optimalnie niskich kosztach pobytu gwarantujemy wygodę i spokój.*

Istotnym kryterium ekonomicznym poza niską ceną są usługi dodatkowe, które zostały w nią wliczone, wskazuje się zatem na oszczędność. Usługodawcy wyliczają możliwości

³ Wszystkie wpisy zostały przytoczone w oryginalnej postaci, z zachowaniem ewentualnych błędów językowych czy literowych. Materiał pochodzi ze strony Nocowanie.pl (2005 – 2018). Wyszukiwanie ograniczono do fraz: agroturystyka, województwo łódzkie.

spędzania wolnego czasu, które są gwarantowane bez dodatkowych opłat⁴. Korzyści wyeksponowane są leksemami *gratis*, *darmowy* czy *bezpłatny* – niejednokrotnie pisanymi wersalikami, by klient tego nie przeoczył – oraz wyrażeniem przyimkowym *w cenie*, sugerującym, że nie trzeba dopłacać: *W cenie pobytu korzystanie GRATIS z pełnej infrastruktury jaką nasz ośrodek posiada (...); Dzieci 0-5 lat (śniące w łóżku z rodzicami) - 100% - nocleg GRATIS !; BEZPŁATNY DOSTĘP DO INTERNETU (WI-FI); Dom położony jest na działce na której znajduje się bezpłatny prywatny parking; ogrodzony bezpłatny parking; Całodobowy i darmowy parking; Ponadto, w cenie pobytu proponujemy: TV, internet, parking, miejsce na ognisko i grill , plaża, miejsca do zabaw w wodzie, możliwość pożyczenia rowerów górskich- / w cenie /; W cenie pokoju -parking na terenie zamkniętym.*

Sposobem na przyciągnięcie zainteresowanych jest również oferowanie korzystniejszych cen dzieciom, grupom zorganizowanym oraz osobom, które decydują się na co najmniej siedmiodniowe pobuty. Leksykalnymi wykładnikami wartości ekonomicznych są rzecznowniki *rabat i zniżka: Przy dłuższych pobytach (powyżej 7 dni) proponujemy Państwu atrakcyjne rabaty ceny za nocleg; dzieci do roku gratis; dzieci w wieku 1-3 - zniżka 50%; Zniżki dla dzieci!; Zniżki dla większych grup!; Zniżki przy dłuższych pobytach!*

Równie ważny co koszty wydaje się także poziom świadczonych usług – zwłaszcza jeśli wraz z nim idzie adekwatna do oferty cena – co zaakcentowano we wpisach: *STANDARD HOTELOWY W CENIE KWATERY PRYWATNEJ!; Gwarantujemy wysoki standard; Obiekty położone są na bezpiecznym ogrodzonym terenie z zapleczem sanitarnym o wysokim standardzie.*

Przybywający na wypoczynek na wieś oczekują, że na miejscu nie będzie im niczego brakować i obiekt będzie spełniał ich podstawowe wymagania. Stąd ważne jest odpowiednie wyposażenie przede wszystkim kuchni, co pozwoli na samodzielne przygotowywanie posiłków. Pomieszczenie to we wpisach internetowych widnieje jako wyposażone *w pełni, bogato czy dogodnie*, goście nie muszą zatem martwić się, że nie będą mieli potrzebnego sprzętu: *Kuchnia w pełni wyposażona, łazienka w pełni wyposażona; bogato wyposażona kuchnia; Gościom gwarantujemy dostęp do (...) kuchni dogodnie wyposażonej; w pełni wyposażoną kuchnią tylko do dyspozycji gości; W domu znajduje się telewizor z dostępem do kanałów telewizji naziemnej, a także w pełni wyposażona kuchnia z jadalnią.*

Klientom oferuje się użyteczne pomieszczenia – *przestronne, duże, wielkie, komfortowe, funkcjonalne* – do których można dostać się *niekrępującym* wejściem: *Oddajemy do Państwa dyspozycji 4 przytulne pokoje, w pełni wyposażoną kuchnię, przestronny salon: bawialnio-jadalnię; duży wspólny salon z kominkiem i aneksem kuchennym oraz wielką werandą; komfortowo urządzone pokoje; Oferujemy przestronny 4 osobowy apartament; Oferujemy pokój czteroosobowy z tarasem i niekrępującym wejściem; Oferujemy 5 2 lub 3 osobowych funkcjonalnych pokoi z łazienkami.*

Jakość świadczonych usług podkreślają komunikaty informujące o zdobytych przez gospodarstwo agroturystyczne nagrodach. Usługobiorca ma wówczas gwarancję, że wybiera sprawdzoną markę. We wpisach takich właściciele oddają pozytywnej ocenie siebie. Wyróżnienia mogą mieć charakter kompleksowy, wtedy waloryzacja wyrażona jest

⁴ Wymienia się tu choćby wartości witalne (sport, aktywność fizyczna) czy użytkowe, pragmatyczne (dostęp do internetu, parking).

ogólnowartościującym i zarazem mało precyzyjnym przymiotnikiem *dobry* w stopniu najwyższym, np.: *Jesteśmy laureatami Ogólnopolskiego konkursu AGRO-EKOTURYSTYCZNEGO „ZIELONE LATO 2006r” II nagroda Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz wojewódzkiego konkursu na najlepsze gospodarstwo agroturystyczne „ZŁOTA GRUSZA 2009r” III miejsce; OŚRODEK OSADA ZABRODZIN ZDOBYŁ II MIEJSCE W KONKURSIE NA NAJLEPSZE GOSPODARSTWO AGROTURYSTYCZNE W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM W 2011 ROKU; Kurza Stopa jest zwycięzcą w wojewódzkim konkursie na najlepsze gospodarstwo agroturystyczne "Złota Grusza" w 2017 roku; Nasze gospodarstwo zajęło 1 miejsce w konkursie "Zielone Lato 2001 na najlepsze gospodarstwo w woj. łódzkim. Przymiotnikiem nierozerwalnie związanym z wysoką jakością jest też markowy: Nasze gospodarstwo (...) otrzymało także dwukrotnie nagrodę gospodarczą Starosty Wieruszowskiego "Markowy Produkt Powiatu Wieruszowskiego".*

Nagrody mogą być przyznawane za osiągnięcia w kategoriach szczegółowych, wówczas oprócz wartości utylitarnych eksponowane są inne, np. obyczajowe wyrażone poszanowaniem dla dziedzictwa i tradycji: *Zdobyliśmy liczne nagrody i wyróżnienia w konkursach „NASZE KULINARNE DZIEDZICTWO”; Zdobyliśmy I miejsce w kategorii "Z klimatem", otrzymaliśmy także wyróżnienie za kultywowanie lokalnych tradycji!*

Analiza komunikatów pokazuje, że istotna bywa też całoroczna dostępność – wypoczywający szukają miejsc noclegowych nie tylko w okresie wakacyjnym, lecz także poza szczytem urlopowym, dlatego nie brakuje ofert, w których podkreśla się tę właściwość obiektów: *ZAPRASZAMY PRZEZ CAŁY ROK!!!; Ośrodek jest przystosowany do przyjmowania gości o każdej porze roku - zarówno latem jak i zimą; posiadamy 12 nowoczesnych, całorocznych i dobrze wyposażonych domków; Oferta jest całoroczna z warunkami dla osób niepełnosprawnych; W chłodniejsze dni Wiosenne i na początek jesieni domek ogrzewany.*

Dla niektórych kryterium wyboru danego obiektu stanowi możliwość zameldowania o dowolnej porze. Informuje o tym fragment: *W obiekcie całodobowa recepcja.*

Klienci zwracają także uwagę na lokalizację. Tu kluczowych jest kilka czynników. Po pierwsze, dojazd do kwater, czyli odległość od głównych tras komunikacyjnych. W celu podkreślenia tej zalety wykorzystuje się przymiotniki *dobry* (czasem z potęgującym pozytywną cechę okolicznikiem miary *bardzo*), *łatwy*, *dogodny*, a nawet *doskonały* czy też przysłówek *blisko*: *Nasz dom położony jest blisko trasy szybkiego ruchu Warszawa-Katowice; Bardzo dobry dojazd; Łatwy dojazd z trasy Warszawa-Katowice (droga krajowa nr 8); dogodne połączenia komunikacyjne; Łatwy dojazd dobrą drogą 600 m. od drogi krajowej nr 14 Łódź – Wrocław; dogodny dojazd omijający główne drogi wjazdowe; magiczne miejsce wypoczynku z doskonałym dojazdem autostradą A2; Dobry dojazd.*

Po drugie, liczy się także usytuowanie najważniejszych obiektów – lasów, zbiorników wodnych, sklepów czy przystanków. Recz jasna im bliżej, tym lepiej: *Sklep spożywczo-przemysłowy znajduje się 100 m od posesji; Do lasu, wody i przystanku nie wieje niż 300m; Rzeka i las są oddalone od naszego domu tylko o 500 metrów.*

Mimo iż przywiązuje się wagę do ciszy i spokoju⁵, czasem wskazuje się na bliskość centrum miasta, co jest ważne dla podróżujących transportem publicznym czy chcących zrobić zakupy: *Znajduje się on w kompleksie leśnym, jednocześnie będąc blisko centrum miasta -*

⁵ O czym będzie mowa przy omawianiu wartości odczuciowych.

można dojechać autobusem, własnym samochodem (zapewniamy parking na miejscu). I przeciwnie – informuje się o oddaleniu od ruchliwych tras, mającym gwarantować bezpieczeństwo i ograniczenie hałasu: z dala od ruchliwej drogi; Nasze gospodarstwo położone jest w ustronnym miejscu, z dala od głównej trasy.

Oprócz wartości utylitarnych w analizowanym materiale pojawiają się wartości poznawcze, estetyczne, witalne i obyczajowe, a przede wszystkim odczuciowe (hedonistyczne). Nie odnotowano odniesień do wartości transcendentnych i moralnych.

Irena Kamińska-Szmaj twierdzi, że w teksthach reklamowych dominują **wartości odczuciowe**. Jak pisze: „Wartościowe jest przede wszystkim to, co budzi uczucia przyjemne i sprawia, że człowiek jest szczęśliwy, radosny, zadowolony, a więc może po prostu cieszyć się życiem“ (Kamińska-Szmaj, 1997, s. 116). Jej zdaniem wszystkie inne wartości są w reklamie służebne wobec odczuciowych. Wydaje się, że w poddanych obserwacji komunikatach przyjemność także stanowi wartość najważniejszą i wszystkie inne wartości są podporządkowane hedonistycznym.

Podkreśla się, że czas spędzony w gospodarstwie agroturystycznym wprowadzi w dobry nastrój, pozwoli na odpoczynek i zostawi w pamięci same dobre wspomnienia. W tym celu używa się budzących pozytywne konotacje przymiotników *miły, rodzinny, przysłówków miło, czasowników umilać* czy rzeczowników *relaks, odprężenie, wypoczynek, beztroska*, np.: *miła rodzinna atmosfera; Zapraszamy do miejsca o niepowtarzalnym nastroju i mikroklimacie idealnym na udany wypoczynek; W ramach relaksu i odprężenia można udać się z wędką nad prywatne łowisko lub z koszem na grzyby; Idealne miejsce na odpoczynek od codzienności na łonie natury z rodziną czy znajomymi; Sami dbamy o to, aby poczuli się Państwo u nas jak we własnym domu oraz miło spędzili czas; Czas spędzony u nas z pewnością dostarczy Państwu niezapomnianych wrażeń; wieczory można sobie umilać pieczeniem kiełbasek na ognisku; kojarzą się z bezpiecznym dzieciństwem, ciepłem rodzinnych spotkań i beztroską.*

W poczucie zadowolenia może wprowadzić też możliwość próbowania przygotowywanych przez gospodarzy posiłków. Oddziaływanie na zmysł smaku opisywane jest za pomocą leksemów *smaczny i pyszny*, a więc takich, które wykorzystywane są zwykle do wyrażenia aprobaty wobec umiejętności kulinarnych: *pyszna kuchnia regionalna; W sezonie letnim dla naszych gości przygotowujemy pyszne posiłki; W naszym menu przeważają wiejskie wyroby smaczne i zdrowe; smaczne posiłki które serwuje nasza kuchnia.*

Podobny wydźwięk mają czasowniki *smakować i zajadać się: woda z naszej studni smakuje każdemu; Będziesz się zajadał swojską kiełbasą, kaszanką, salcesonem, boczkiem, szynką, pił mleko prosto od krowy,jadł twarożek, jaja, miód, różne własne przetwory, warzywa i owoce z własnej działki, nawet arbuz!*

Dla podkreślenia, z jakich potraw słynie gospodarstwo, używa się rzeczowników *specjalność czy specjał*, które w swoich definicjach (odpowiednio: ‘zajęcie wykonywane przez kogoś ze szczególną biegłością; też: wyrób będący efektem takiej pracy’ i ‘bardzo dobra lub wyszukana potrawa’⁶) zawierają element waloryzacji *in plus: Specjalnością gospodarstwa są: gęsina po bogusławicku, pierogi z różnymi nadzieniami, pyzy, nalewki i pyszne ciasta; Kulinarne specjały to naleśniki z owocami i serem.*

⁶ Definicje pochodzą ze *Słownika języka polskiego PWN (1997 – 2018)*.

Z pozytywnymi odczuciami łączyć trzeba też wpływ pobytu na wsi na inne zmysły – jak wzrok, zapach czy słuch. Miłych wrażeń słuchowych mogą dostarczyć przede wszystkim odgłosy natury (śpiewające ptaki, szumiące zboża, płynąca rzeka), ale też koncerty, których można słuchać w zabytkowych wnętrzach, np.: *Samo gospodarstwo otoczone jest polami uprawnymi z szumiącym zbożem, łąkami po których spacerują bociany i lasami pełnymi grzybów i jagód; Niejeden mieszkańców miasta zachwycał się panującą tu ciszą, śpiewem ptaków i kumkaniem żab; W pobliskich Wielgomłynach znajduje się pięknie odrestaurowany klasztor oo. Paulinów - gdzie odbywają się często koncerty muzyki organowej.*

Przebywając z dala od miasta, można poczuć te zapachy natury, które zwykle w dużych aglomeracjach są nieosiągalne – wiatru, siana, grzybów, lasu: *Wieś pachnąca snopami siana i wiatrem, lasy pełne grzybów, szum leniwie płynącej rzeki; Powietrze wypełnione jest leśnymi aromatami.*

Na wrażenia doznawane jednocześnie przez kilka zmysłów zwrócono uwagę w ofercie: *Wieczorami można posiedzieć przy ognisku, podziwiając gwiazdiste niebo, słuchając śpiewu nocnych ptaków, cykania świerszczy i kumkania żab.*

Specyficznym sposobem doświadczenia efektów dźwiękowych jest... cisza. To właśnie najczęściej w poszukiwaniu tego stanu przybywają turyści. Nie dziwi zatem fakt, że licznie pojawiają się leksemu *cisza* i *spokój* oraz ich przymiotnikowe derywaty – *cichy* i *spokojny*: *odpoczynek w ciszy pól, łąk i lasów; w spokojnej okolicy nad rzeką Białką; cicha wiejska okolica, zapewniają udany sielski wypoczynek; Znajdziecie tu Państwo ciszę, spokój i sielski klimat; Cisza i spokój, która nas otacza pozwoli Państwu na zaznanie doskonałego wypoczynku; staraliśmy się stworzyć miejsce, które stanie się oazą spokojnego wypoczynku; Pragniemy zaprosić wszystkich tych z Państwa, którzy pragną spokojnego odpoczynku w cichym wiejskim zakątku; Jeśli szukasz spokoju i ciszy to zapraszam.* Do rodziny wyrazu *cisza* zaliczają się też *zaciszny* i *wyciszyć*, których użyto w przykładach: *zaciszne miejsce do wypoczynku na świeżym powietrzu; Pobyt w naszej zagrodzie może być świetną okazją, by się wyciszyć, zwolnić i odpocząć na łonie natury w cieniu starego morwowego drzewa.* Formę metafory przybrał wpis uwypuklający nie tylko ciszę i jej właściwości, lecz także kontakt z naturą i jej różnorodność: *U nas dotknietie natury, doświadczycie terapeutycznej mocy ciszy i otworzycie na nowo odwieczną księgę przyrody z nieprzebranym bogactwem jej darów: słońca, wiatru, powietrza, drzew, kwiatów, ptaków i zwierząt.*

Przeciwieństwem ciszy są odgłosy kojarzące się z miastem – zgiełk, gwar, huk, hałas. W ofertach internetowych eksponuje się zatem, że kwatery agroturystyczne są miejscem, w którym będzie można odpocząć od tych zakłócających spokój odgłosów. Czasem wspomina się wręcz o ucieczce: *Z dala od miejskiego gwaru w małej, cichej i spokojnej miejscowości Ławiana znajduje się Gospodarstwo Agroturystyczne Agaty i Włodzimierza Pęciaków; Ptasi Folwark to miejsce stworzone dla tych, którzy pragną odpocząć od miejskiego zgiełku; To idealne miejsce na relaksujący wypoczynek z dala od hałasu i stresu; Wspaniałe miejsce wypoczynku i rekreacji dla osób zmęczonych gwarem miasta; Nasza oferta skierowana jest do osób i rodzin ceniących sobie wiejski spokój i pewien zdrowy dystans od zgiełku wielkich miast.* Raz posłużono się peryfrastycznym sformułowaniem: *W naszym gospodarstwie nie usłyszą Państwo szumu samochodów.*

Wartości poznawcze przejawiają się na dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, jest to wiedza o historycznych obiektach znajdujących się w sąsiedztwie gospodarstw

agroturystycznych. Przebywając na urlopie, turyści mogą zwiedzać zabytki, poznawać nowe miejsca, a tym samym poszerzać swój zasób wiedzy. Aspekt ten eksponowany jest w następujących egzemplifikacjach: *Dwór Rzepiszew to zabytkowy obiekt, który posiada ciekawą i interesującą historię. Dla zainteresowanych udostępniamy różne materiały związane z dworem oraz okolicą gminy Szadek, a także z chęcią oprowadzamy turystów po obiekcie opowiadając ciekawostki; Zabytki takie jak okoliczne kościoły, kaplice czy pomniki przyrody; W pobliżu znajdują się wiele atrakcji turystycznych, które zdecydowanie warto zobaczyć; w sezonie letnim możemy zorganizować wycieczkę bryczką, zwiedzając okolicę i poznawać jej historię; Miłośników historii powinny zainteresować również okoliczne zabytkowe kościoły i dwory.*

Po drugie, zarówno dzieci, jak i dorosli mogą podczas pobytu na obszarach wiejskich nabyć praktycznych umiejętności. Nauka polega na poznaniu tych aspektów życia, które dla wychowanych w mieście są niedostępne, jak: przyglądarka się karmieniu zwierząt i pracy na roli czy w tartaku, zapoznanie się z maszynami rolniczymi, hodowla pszczół i powstawanie miodu, obserwacja dzikich zwierząt, wreszcie – włączeniu się w te działania i pomoc przy wymienionych czynnościach. Niech zobrazują to przykłady zaczerpnięte z ofert umieszczańych na portalu noclegowym: *można (...) podglądać zwierzęta gospodarskie; pomoc w pracach na gospodarstwie; wypas owiec na okolicznych łąkach i nad rzeką; obecność przy narodzinach małych owieczek (w sezonie); ambona do obserwacji dzikich zwierząt na skraju własnego lasu; Wspólnie dokarmiamy prosiaczki i świnki. Sypimy kurom zboże. Częstujemy je mniszkiem, trawą i jabłkami; możliwość obserwowania ptaków na trzcinnicy; dowiedzieć się jak hoduje się pszczoły i robi miód, zobaczyć jak wygląda praca w tartaku, uczestniczyć w żniwach, pomagać w opiece nad gospodarskimi zwierzętami – kury, króliki, psy, świnka vietnamska; Dodatkową atrakcją dla dzieci jest możliwość opiekowania się królikami, kotkami.*

Jedno z ogłoszeń składało się z pytań, na które – jak można się domyślać – znajdziemy odpowiedzi podczas zakwaterowania w reklamującym się w ten sposób gospodarstwie agroturystycznym: *Jak wygląda traktor? Kombajn ziemniaczany? Pług i brony? Czy ziemniaki rosną na drzewach? Czy polskie krowy są fioletowe? Do czego służą widły, taczki, grabie? Wydaje się, że grupą docelową są w tym przypadku dzieci.*

Proponuje się zdobycie umiejętności związanych nie tylko *stricto* z przebywaniem na wsi. Do takich można zaliczyć aktywności sportowe – naukę jazdy konnej, gry w tenisa czy łucznictwa: *nauka gry w tenisa; Największą oferowaną przez nas atrakcją jest nauka jazdy konnej; można spróbować łucznictwa.*

Wypoczywający mają też okazję wziąć udział w różnego rodzaju warsztatach. Zajęcia praktyczne poświęcone są garncarstwu, kowalstwu czy florystyce, a więc tym rzemiosłom, które mają długą tradycję, ale w ostatnich czasach zostały zapomniane. Uczestnicy mogą nie tylko przyglądać się temu, jak lepi się garnki, pracuje w kuźni czy zdobi naczynia, lecz także uczestniczyć w zajęciach doskonalących te umiejętności. Poznanie ma zatem charakter dwuetapowy – teoretyczny i praktyczny, np.: *Jeśli chcemy mieć pamiątkę z Garnka to możemy udać się do świetlicy Ochronka, w której można poznać proces lepienia garnka z gliny; We wsi Krzędów posiadamy pracownie ceramiczną i galerię z pracami twórców i artystów ludowych - Ars Populi- gdzie można samemu coś ulepić; Dodatkową atrakcją dla odwiedzających nas, jest działająca kuźnia, w której można samemu spróbować ciężkiego fachu kowala i obejrzeć lub nabyć wykonane według dawnych zasad przedmioty. Dla zainteresowanych rzemiosłem grup*

możemy zorganizować warsztaty; Na terenie obiektu odbywają się warsztaty rzemiosła artystycznego: lepienie naczyń glinianych, zdobienie naczyń, wypalanie; Gospodyn i oferuje gościom warsztaty florystyczne.

Jadwiga Pużynina stawia w centrum pojęciowym **wartości estetycznych** piękno (Pużynina, 1992, s. 41). Przebywając na wsi, ma się wiele okazji do kontemplowania otaczającego świata, nierzadko to właśnie zmiana otoczenia sprawia, że dostrzegamy to, na co zwykle na co dzień nie zwracamy uwagi. Zachwyt nad naturą wyrażony jest prymarnie i wtórnie wartościującymi przymiotnikami:

a) piękny: *Dobre położenie stwarza możliwość czynnego wypoczynku w (...) otoczeniu pięknej przyrody; stanowią je wzgórza pokryte łąkami lub porośnięte lasami z pięknym widokiem na jezioro; Z okien pokoi rozciąga się piękny widok na ogród; do wyłącznej dyspozycji gości duży balkon z pięknym widokiem i śpiewającymi do 15 czerwca słowikami;*

b) malowniczy: *Gospodarstwo Agroturystyczne "Na skraju lasu" mieści się w malowniczej okolicy Poddębic; otoczone malowniczymi łąkami i polami; Osada Zabrodzin leży na skraju malowniczej wsi Sieczka; Malowniczy przełom rzeki Warty; Obiekt położony jest pośród malowniczych stawów; Gospodarstwa i jego okolica są niezwykle malownicze; Gospodarstwo Agroturystyczne "Jagoda" położone jest na skraju wsi Galewice w malowniczym kompleksie lasów i ląk;*

c) urokliwy: *Znajduje się w urokliwej wsi Józefin nieopodal Szczerowej; Brzegi obfitują w urokliwe miejsca.*

Czasem podlegają one stopniowaniu, pojawia się np. superlativus *najpiękniejszy*: *Spędźcie Państwo u nas niezapomniane chwile w otoczeniu najpiękniejszej przyrody województwa łódzkiego.*

Jednostkowo odnotowano także leksemu *zachwycający* i *niepowtarzalny* podkreślające wyjątkowość: *Wszystko to położone w zachwycającej okolicy; Pokoje z balkonami oraz niepowtarzalnym widokiem na jezioro.*

Aksjologiczny wymiar mają też oparte na rzeczowniku konstrukcje wskazujące na odbierane zmysłem wzroku cechy estetyczne, tj. *walory/atrakcje/warunki krajobrazowe, pejzaż, panorama: walory krajobrazowe, czyli otaczający dwór 4ha park oraz pobliskie łąki i lasy; okolica urzeka atrakcjami krajobrazowymi⁷; Z okien rozciąga się panorama zalewu Jeziorsko; pejzaże wiejskie; wspaniałe, stworzone przez naturę warunki krajobrazowe.*

Uwypukla się, że sceneria, którą można podziwiać⁸, jest jak ze zdjęć, a więc zachęca się do utrwalania piękna za pomocą aparatów fotograficznych: *Stosunkowo często można podziwiać wspaniałe atmosferyczne zjawiska na niebie, piękne zachody słońca a czasami widok jaki prezentują fotografie; okolica to idealna sceneria dla ślubnych zdjęć plenerowych; A dla miłośników zdjęć fauny i flory bezkrwawe łowy z aparatem fotograficznym.*

Wymienia się także inne dziedziny sztuki, dla których inspiracją może być natura: *Jadąc rowerem lub idąc pieszo wspomnianą spokojną drogą można podziwiać rzadko już spotykane tak kiedyś charakterystyczne dla wiejskiego krajobrazu stare duże rozłożyste wierzby a potem uroki lasów mieszanych, będące natchnieniem dla artystów, fotografików i malarzy.*

⁷ Pozytywny wydźwięk tego przykładu wzmacniony jest wartościującym czasownikiem *urzekać*.

⁸ Warto zaznaczyć, że już samo posługiwanie się tym czasownikiem w ofertach reklamowych waloryzuje.

Na inny rodzaj estetyki wskazuje przymiotnik *elegancki*, ma budzić skojarzenia z wytwornością i dobrym gustem. W odnotowanych przykładach odnosi się do rzeczy materialnych, a konkretne pomieszczeń i budynków, które się wyróżniają: *elegancka duża jadalnia z wyjściem na wspaniały ogród; elegancki domek.*

Wartości witalne związane są z utrzymaniem dobrego zdrowia i życia. Powszechnie wiadomo, że nic nie wpływa tak dobrze na samopoczucie jak aktywność fizyczna. Na wsi nie brakuje okazji do ruchu. Najprostszym sposobem aktywnego wypoczynku są spacery, zwane czasem opisowo *pieszymi wędrówkami*, zachęca się też do uprawiania popularnej ostatnio formy rekreacji pieszej, jaką jest nordic walking. Przytoczmy kilka przykładów: *spacery po okolicznych lasach pełnych grzybów i jagód; atrakcją są spacery po lesie, spacery wzdłuż rzeki; piesze wycieczki po okolicznych lasach - idealne warunki do uprawiania nordic walkingu; jest to wymarzone miejsce na piesze wędrówki.* Wskazuje się także na efekty uprawiania sportu, konstrukcja analityczna stracić zbędne kilogramy wprost nazywa, co można osiągnąć: *stracić zbędne kilogramy wykorzystując kijki Nordic Walking.*

Oprócz spacerów proponuje się bardziej wymagające aktywności – przejażdżki rowerowe albo konne czy bieg: *można jeździć konno, organizować przejażdżki bryczką, a zimą kuligi; Amatorzy turystyki aktywnej mogą skorzystać z wyznaczonych ścieżek turystycznych: rowerowych i konnych; Przebywając na wypoczynku atrakcją są spacery po lesie, zbieranie jagód i grzybów, przejażdżki rowerowe po okolicy; Wspaniałe tereny na wędrówki piesze, zbieranie grzybów, wycieczki rowerowe; Okoliczne tereny sprzyjają aktywnemu wypoczynkowi - biegom, wycieczkom rowerowym.* Zdarza się, że gospodarze sami organizują zajęcia sportowe, w jednej z ofert pojawił się komunikat: *zajęcia z aerobiku, fitness.*

Nie zapomina się o tych, którzy dbają o dobrą formę, wybierając aktywności związane z wodą – spływy kajakowe, pływanie bądź przejażdżki jachtem: *Rzeka Pilica to malowniczy i urozmaicony szlak kajakowy, wyśmienicie nadający się na rodzinne spływy rekreacyjne; wyjątkowe miejsca na spływy kajakowe; Bogactwo lasów i polnych dróżek sprzyja uprawianiu turystyki pieszej i rowerowej a klub jachtowy i plaże zalewu zadowolą na pewno wszystkich amatorów sportów wodnych.*

Klientom, którym zależy na przywróceniu sił witalnych, oferuje się zabiegi odnowy biologicznej; ich różnorodność i wpływ na organizm wymieniono w przykładzie: *Gospodarstwo dysponuje gabinetem odnowy biologicznej SPA. Można u nas skorzystać z takich zabiegów jak: MASAŻE (masaż leczniczy, aromatyczny masaż relaksacyjny, masaż gorącymi kamieniami), HYDROTERAPIA, FIZYKOTERAPIA, ZABIEGI NA CIAŁO.*

By cieszyć się dobrym zdrowiem, nie wystarczy ćwiczyć, trzeba też dostarczać organizmowi odpowiednich posiłków. Powinny być po prostu zdrowe, a często z takimi kojarzą się te przygotowywane na wsi. Synonimami zdrowego są zatem *ekologiczny i naturalny* – sygnalizujące wykorzystywanie produktów nieskażonych chemicznie, uprawianych w przydomowych ogródkach lub nabitych od zaprzyjaźnionych, sprawdzonych gospodarzy oraz pochodzących od karmionych naturalną paszą zwierząt, np.: *oferujemy zdrową kuchnię na bazie własnych produktów; spróbować dobrego jedzenia z naturalnych nieprzetworzonych produktów, serów z domowego wyrobu oraz domowych przetworów i miodu; Używamy sprawdzonych produktów z naszego ogrodu oraz tych od okolicznych rolników; zdrowe obiady z naturalnych produktów; Oferujemy wyżywienie na bazie ekologicznych produktów; kuchnia regionalna oparta na zdrowej, ekologicznej żywności wyprodukowanej we własnym*

gospodarstwie; masło, biały ser, świeże i zsiadłe mleko z gospodarstwa, znakomite wina owocowe; Gospodyn i oferuje trzy smaczne posiłki z produktów własnego gospodarstwa: świeże mleko i jaja, wiejski chleb, ser biały. Wszystkie warzywa pochodzą z przydomowego ogrodu.

Kolejne dwa przymiotniki odnoszące się do serwowanych dań – *domowy* i *tradycyjny* – kładą nacisk na recepturę i wykonanie, mają przeciwwieściąć się posiłkom kupnym, przygotowywanym z półproduktów czy też typu *fast food*: *tradycyjne domowe posiłki; domowe jedzenie wytwarzane w gospodarstwie, kiełbasa, szynki, salceson, kaszanka, boczek, pasztety; Serwujemy przede wszystkim domowe, tradycyjne potrawy; Oferujemy domowej produkcji sery, miód, przetwory oraz przepyszne ciasta; Jest też możliwość wyżywienia, oferujemy wtedy zdrową domową kuchnię.*

Ważnym kryterium wpływającym na dobre samopoczucie jest jakość powietrza, którym oddychamy. Również i na ten aspekt kładą nacisk reklamodawcy. Jego pozytywne cechy werbalizowane są poprzez użycie przymiotników:

- a) czysty: *Czyste powietrze; Gospodarstwo położone w spokojnej okolicy z czystym powietrzem;*
- b) świeży: *Otoczenie lasów sprawia, że jest tu świeże powietrze; Bliskie sąsiedztwo lasu zapewnia zawsze świeże powietrze; świrze (sic!) powietrze;*
- c) zdrowy: *zdrowe powietrze; Dobre położenie stwarza możliwość czinnego wypoczynku w zdrowym powietrzu.*

Nierazdrok mamy do czynienia z połączeniem kilku określeń waloryzujących, np.: *można (...) delectowac się czystym i świerzym (sic!) powietrzem; zapewniamy (...) czyste zdrowe powietrze.* Podobnymi przydawkami określa się całe otoczenie: *czyste ekologiczne środowisko; czyste środowisko.*

Akcentuje się przebywanie w okolicy oddalonej od zakładów przemysłowych mogących mieć niekorzystny wpływ na środowisko. Przyroda jest zatem *nieskażona, dziewicza, nieurbanizowana, naturalna*, np.: *doskonaly wypoczynek blisko nieksażonej natury; odnajdzicie tu Państwo dziewiczą naturę; W okolicy jest bardzo dobry mikroklimat, w dużym zasięgu brak jest jakiegokolwiek przemysłu; naturalna, nieurbanizowana przyroda; na obszarze mało zmienionym przez człowieka.* Do podkreślenia walorów środowiska służy też przymiotnik *ekologiczny*: *Gospodarstwo agroturystyczne położone jest w spokojnej zielonej i czystej ekologicznie okolicy; Modrzewek to ekologiczna okolica Opoczna.*

Bywa, że zdrowie wprost pojawia się jako wartość: *Czas spędzony u nas z pewnością (...) zaprocentuje dobrym zdrowiem i samopoczuciem.*

Przejawem troski o wartości witalne jest także wspominanie w komunikatach reklamowych o bezpieczeństwie. Zaliczyć tu można stworzenie takich warunków dla dzieci, by mogły się bawić, nie narażając swojego zdrowia: *bezpiecznej zabawie dzieci; Ogrodzony teren gospodarstwa zapewnia wszystkim bezpieczny pobyt szczególnie dzieciom.*

Inną formą dbania o zdrowie jest zachęcanie do wzięcia udziału w atrakcjach pod okiem fachowca – instruktora czy grzyboznawcy – który odpowiednio się zatroszczy o klienta: *W ofercie pobytu dla milusińskich prowadzone są bezpieczne pod opieką instruktora, przejażdżki konne w siodle; stadnina z wykwalifikowanym instruktorem; Oferujemy (...) zbieranie grzybów pod okiem grzyboznawcy.*

Najrzadziej eksponowane w ofertach internetowych gospodarstw agroturystycznych są **wartości obyczajowe**. Postępowanie zgodnie z tradycją ujawnia się we wpisach

podkreślających, że turystom udostępniany jest budynek z bogatą historią, oddający wygląd sprzed wieku, nierzadko ze sprzętami używanymi od pokoleń. Klienci mają więc okazję być kontynuatorami wielowiekowych tradycji: *Dwór Rzepiszew to zabytkowy obiekt, który oferuje noclegi w wyjątkowych wnętrzach; W naszej zagrodzie znajduje się 80- letni drewniany, dwuizbowy dom, obora z kamienia, drewniana letnówka, stodoła, piwnica i studnia. Podwórze idealnie oddaje klimat sprzed ponad stu lat, bo w gruncie rzeczy na przestrzeni czasu niewiele się zmieniło. Oferujemy do wynajęcia wyremontowaną, przystosowaną do przyjęcia gości chatę, w której znajduje się wiele oryginalnych elementów wystroju (...); Z szacunku do tradycji stworzyliśmy to wyjątkowe miejsce, a właściwie przywróciliśmy je do życia; Jest to region, w którym zachowany jest klimat prawdziwej polskiej wsi; W domu i otoczeniu staramy się ocalić od zapomnienia stare meble, maszyny i urządzenia rolnicze; Miejsce z tradycją.*

O możliwości samodzielnego przygotowywania bądź nabycia posiłków przyrządzańskich w zgodzie z wypracowanymi na przestrzeni lat wzorcami świadczą przymiotniki *staropolski i tradycyjny*: *W ofercie możliwość zakupu przetworów mięsnych według receptur tradycyjnych; Do dyspozycji jest kuchnia z (...) piecem do pieczenia chleba wg. staropolskich receptur.*

Przeciwieństwem tradycji jest nowoczesność, która ma sugerować zgodność z obowiązującymi trendami. W analizowanych tekstuach cecha ta odnosi się do wyposażenia wnętrz: *w każdym studio nowoczesna łazienka; Wszystkie pomieszczenia są nowocześnie wyposażone.*

Analiza komunikatów reklamowych gospodarstw agroturystycznych w województwie łódzkim publikowanych na portalu Nocowanie.pl pokazuje, że bardzo często przywoływane są leksemły wskazujące na wartości. Wśród materialnych obiektów wartościowania znajdują się cena, dostępność, lokalizacja, standard i wyposażenie. Nie brakuje odwołań do wartości niematerialnych. Dominują wartości odczuciowe, związane choćby z oddziaływaniem na zmysły (smaczne potrawy, podsłuchiwanie odgłosów natury), a przede wszystkim z doświadczaniem ciszy, spokoju, i relaksu. Najczęściej eksponuje się przyjemność, jest ona najważniejsza, wszystkie inne rodzaje wartości są jej podporządkowane. Poznawcze skupiają się na poszerzeniu wiedzy historycznej o zabytkowych miejscach oraz zdobyciu umiejętności praktycznych (opieka nad zwierzętami gospodarskimi, wykonywanie prostych prac na roli, udział w warsztatach kowalskich, florystycznych, garncarskich, nauka jazdy konnej). Piękno polskiej przyrody, niezapomniane krajobrazy, które warto uwiecznić na fotografiach, to przykłady wartości estetycznych. Witalne sprowadzają się do możliwości uprawiania różnego rodzaju aktywności fizycznej, kosztowania zdrowych, pozbawionych konserwantów posiłków, bezpiecznego wypoczynku pod okiem doświadczonych instruktorów, przebywania na świeżym powietrzu, z dala od zanieczyszczonych ośrodków miejskich. Najmniej licznie reprezentowane są wartości obyczajowe, można tu wyróżnić kultywowanie tradycji i – wręcz przeciwnie – odwoływanie się do nowoczesności. Często zdarza się, że w jednym wypowiedzeniu znajdujemy odwołania do kilku typów wartości, nadzującym celem jest wywołanie uczucia zadowolenia u klienta. W tekstu reklamowym kreuje się potrzeby odbiorcy, a więc zakłada się, co dla niego jest wartością. Adresatem analizowanych treści jest zatem ten, kto nie mieszka na wsi i dla kogo wszystkie walory związane z mieszkaniem/przebywaniem w tym miejscu są na co dzień niedostępne.

Leksykalnymi wykładnikami wartościowania są przede wszystkim przymiotniki – zarówno prymarnie, jak i wtórnie wartościujące – występujące najczęściej w stopniu równym,

choć autorzy wpisów operują też stopniem najwyższym. Nierzadko wykorzystuje się nacechowane rzeczowniki czy narzucające interpretację czasowniki. Wyszukane środki aksjologiczne jak peryfrazy czy metafore pojawiają się sporadycznie. Poza przekazywaniem informacji powoływanie się na wartości pełni bez wątpienia funkcję perswazyjną. Przywoływany w ofertach obraz wypoczynku na wsi ma budzić same pozytywne skojarzenia i zachęcać do skorzystania z usług gospodarstwa agroturystycznego, a więc zmusić do działania.

BIBLIOGRAFIA

- BURSKA, Katarzyna: Wartościowanie w katalogach reklamowych biur podróży. In: *Idee, wartości, słowa w życiu publicznym i reklamie*. Red. L. Kuras, G. Majkowski, A. Fadecka. Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi 2016, s. 163 – 175.
- DUDA, Aneta: Zmiany wartości w polskiej reklamie prasowej na podstawie analizy tygodników „Polityka“ i „Newsweek“. In: *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 2015, nr 414: *Konsumpcja jako forma komunikacji społecznej. Nowe paradigmaty i konteksty badawcze*, s. 136 – 154.
- KAMIŃSKA-SZMAJ, Irena: Wartościowanie w tekstu reklamowym. In: *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, 1997, z. XXIII, s. 113 – 118.
- KAROLCZUK, Agnieszka: O słownictwie waloryzującym w reklamie radiowej. In: *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*. Red. Z. Kurzowa, W. Śliwiński. Kraków: Universitas 1995, s. 269 – 274.
- LASKOWSKA, Elżbieta: *Wartościowanie w języku potocznym*. Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy 1992. 208 s.
- MAKOWSKA, Justyna: Wartości i wartościowanie w opisach aukcji w serwisie Allegro. In: *Media – Kultura – Społeczeństwo*, 2011, nr 6, s. 109 – 121.
- MICHALSKA, Beata: Lekarz szuka pacjenta. Leksyka wartościująca pozytywnie na internetowych stronach gabinetów stomatologicznych. In: *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 2014a, t. 28: *Kultura komunikacji językowej 3. Kultura języka w komunikacji zawodowej*, s. 81 – 91.
- MICHALSKA, Beata: „Pigułka szczęścia“, czyli o kreacji świata na internetowych stronach gabinetów stomatologicznych (leksyka wartościująca). In: *Kreatywność językowa w przestrzeni medialnej*. Red. K. Burska, B. Cieśla. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2014b, s. 281 – 293.
- MOLEK, Katarzyna: Wartościowanie jako językowy środek perswazyjny w tekstu reklamowym. In: *Język w komunikacji*, t. 3. Red. G. Habrajska. Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi 2001, s. 38 – 45.
- Nocowanie.pl*. 2005 – 2018. Dostęp: www.nocowanie.pl [cit. 2018-10-27].
- Poznajcie naszą historię. In: *Nocowanie.pl*. 2005 – 2018. Dostęp: https://www.nocowanie.pl/info/o_nas,616,id,616.html [cit. 2018-11-01].
- PUZYNINA, Jadwiga: *Język wartości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1992. 265 s.
- Słownik języka polskiego PWN*. 1997 – 2018. Dostęp: sjp.pwn.pl.
- TOPA, Dominika: Wyrażenia wartościujące w argumentacji perswazyjnej na przykładzie francuskiej reklamy turystycznej. In: *Język, Społeczeństwo, Wartości. Prace Komisji Językoznawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego*, 2008, nr XVIII, s. 445 – 453.
- ZIMNY, Rafał: Wartościowanie i magia w języku reklamy. In: *Kreowanie świata w tekstu*. Red. A. M. Lewicki, R. Tokarski. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1995, s. 239 – 254.

Językowe środki wartościowania w laudacjach

Bartłomiej Cieśla

Zakład Współczesnego Języka Polskiego, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii,
Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, Łódź
bartlomiej.ciesla@uni.lodz.pl

Laudacja to inaczej przemówienie pochwalne, wypowiedź retoryczna, której głównym celem jest pozytywna waloryzacja dokonań człowieka lub wytworów ludzkiej działalności. Jest ona szablonową narracją streszczającą selektywnie biogram konkretnego człowieka lub wyprofilowaną recenzją przejawów jego działalności¹. Obraz świata kreowany przez twórców gatunku jest jednostronny i spłycony, budowany tak, by sprostać przyjętej konwencji komunikacyjnej. Wymaga ona, by szeroko pojmowany przedmiot opisu został zaprezentowany z pominięciem wszelkich defektów czy wątków biograficznych kładących się cieniem na życiorysie konkretnej osoby.

W Polsce wygglasza się laudacje przede wszystkim w dwóch sytuacjach: z okazji ważnego jubileuszu (np. okrągłej rocznicy urodzin, pracy artystycznej czy zawodowej) bądź z okazji wręczenia nagrody lub nadania tytułu. Nakreślone sytuacje komunikacyjne stanowią definicyjną własność gatunku, wskazywaną w poradnikach retorycznych (por. Zaśko-Zielińska, 2006, s. 698). Gatunek ten ujawnia kilka antynomii, przede wszystkim strukturalne, widoczne na osi szablonowość – nieszablonowość, i stylistyczne, lokowane w podziale na standardowość i kreatywność języka. Jakkolwiek większość tekstów to wypowiedzi pisane polszczyzną przezroczystą, wzbogacaną o fragmenty patetyczne i hiperboliczne – to znaleźć można aktualizacje niebanalne, zwracające uwagę odbiorców.

Programowa tendencjonalność przemówień pochwalnych sprawia, że tworzenie i dekodowanie przekazu zawartego w laudacji nie wymaga wysokich kompetencji nadawczo-odbiorczych. Z perspektywy twórcy to wypowiedź skonwencjonalizowana i prosta, oparta na powtarzalnych wątkach treściowych, zaś z perspektywy odbiorcy – tekst przewidywalny, zawierający zakładaną i eksplikcyjnie wyłożoną puentę. Wskazanej generalizacji nie oddają się okazy, a więc twórcze przekształcenia wzorca kanonicznego (Wojtak, 2008, s. 354), które mimo to, że wieńczone są typową puentą, tworzy się zazwyczaj z wykorzystaniem oryginalnych środków wypowiedzi i licznych aluzji. Im więcej chwytów językowych uchodzących za kreatywne, tym odbiór przemówienia wydaje się bardziej trudny i wymaga większych kompetencji odbiorczych.

W laudacjach dominują trzy rodzaje aktów mowy (Grzegorczykowa, 2008, s. 66), które tworzą pragmatyczne ramy wzorca. Wśród nich można wyodrębnić asercje – widoczne w przywoływaniu faktów dotyczących przedstawianej osoby lub jej działań, akty dyrektywne – o postaci sądów wartościujących mających wpływać na odbiorcę, oraz akty ekspresywne – widoczne w tym, że nadawca ujawnia swój stosunek emocjonalny do honorowanej osoby lub jej dokonań. W niektórych teksthach, np. laudacji wygłasianej przed wręczeniem honorowego

¹ O laudacji rozumianej jako wzorzec gatunkowy pisali m.in. M. Czerenkiewicz (2011) i Elżbieta Malinowska (2004).

tytułu *doctora honoris causa*, można wyodrębnić też akty deklaratywne, mające postać stwierdzeń tworzących nowy stan rzeczy. Są to określenia, poprzez które laureat staje się posiadaczem honorowego tytułu lub zostaje włączony do wąskiej elitarnej społeczności.

Główną funkcją laudacji jest przedstawienie pochwały, a więc pośrednio – verbalna waloryzacja konkretnych działań. Wartościowanie widoczne jest zarówno w planie treści, w doborze motywów tematycznych (toposów), jak i w sposobie wysłowienia, a więc wartościującej leksyce. W większości gatunkowych aktualizacji jest ona piętrzona, co stanowi najprostszy przejaw hiperbolizowania przekazu.

Celem artykułu jest opis językowych środków waloryzacji pojawiających się w przemówieniach pochwalnych. Materiał zaczerpnięto z dziesięciu laudacji, które zostały wygłoszone w środowisku akademickim: albo z okazji ważnego jubileuszu pracy naukowej, albo jako uzasadnienie nadania honorowego tytułu naukowego². Biorąc pod uwagę wartość stylistyczną, idzie więc o laudacje oficjalne i standardowe.

Wartościowanie polega na przypisywaniu elementom rzeczywistości wartości pozytywnych lub negatywnych. Uznanie czegoś za wartość wiąże się ze stwierdzeniem, że jest dobre, przy czym „fraza »x jest wartością« przekazuje zawsze mniemanie, ewentualnie też odczucie nadawcy, natomiast nie jest jasne, czy jest to jego subiektywny sąd, czy też sąd ogólna lub jakiejś grupy ludzkiej, z którą nadawca się zgadza” (Puzynina, 2013, s. 55).

Językowe środki wartościowania są bardzo zróżnicowane. Jadwiga Puzynina proponuje krzyżujący się podział na środki systemowe – niezależne od kontekstu, i fakultatywne – nieskonwencjonalizowane, a także parajęzykowe (gesty, intonacja, symbolika dźwiękowa i graficzna) oraz językowe: fleksyjne, składniowe, słowotwórcze, leksykalne, oparte na tropach i frazeologizmach skonwencjonalizowanych i tworzonych doraźnie (Puzynina, 1992, s. 111). W badanym materiale – będącym zbiorem tekstów pisanych – dominują środki leksykalne i to one będą głównym przedmiotem rozważań.

Warto podkreślić, że jakościowe środki wyrażania oceny mają charakter bezpośredni – gdy wprost odnoszą się do osoby, lub pośredni – wtedy gdy określają podejmowane przez nią działania lub na przykład charakteryzują osiągnięty dorobek. Przykład implicitnej waloryzacji dostrzec można w inicjalnym segmencie ramy tekstopowej (rzecz jasna w tych aktualizacjach, które są publikowane i które opatruje się tytułem). Wyraz *laudacja* – jeśli nawiązać do typologii Jadwigi Puzyniny – jest leksemem prymarnie wartościującym, co oznacza, że waloryzacja

² Są to: 1) laudacja wygłoszona przez Bolesława Balcerowicz poprzedzająca nadanie tytułu *doctora honoris causa* Akademii Obrony Narodowej Zbigniewowi Brzezińskiemu [skrót: **BB**]; 2) laudacja wygłoszona przez Magdalę Czajkę poprzedzająca nadanie tytułu *doctora honoris causa* Uniwersytetu Muzycznego Fryderyka Chopina Guyowi Bovetowi [**CzB**]; 3) laudacja wygłoszona przez Tomasza Guzika z okazji 95. urodzin Henryka Gaertnera [**GG**]; 4) laudacja Mariusza Korkosza z okazji nadania godności Profesora Honorowego Politechniki Rzeszowskiej Marianowi Pasce [**KPi**]; 5) laudacja wygłoszona przez Jerzego Olędzkiego poprzedzająca nadanie tytułu *doctora honoris causa* Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego Federico Lombardiemu [**OL**]; 6) laudacja wygłoszona przez Wiesława Pusia poprzedzająca nadanie tytułu *doctora honoris causa* Uniwersytetu Łódzkiego Władysławowi Bartoszewskiemu [**PB**]; 7) laudacja wygłoszona przez Marka Safjana z okazji przyznania Narody Peryklesa Adamowi Strzemboszowi [**SS**]; 8) laudacja wygłoszona przez Kazimierza Sikorę poprzedzającą wręczenie medalu Zasłużony dla Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie Januszowi Strużyńskiemu [**SiS**]; 9) laudacja wygłoszona przez Zofię Stasicką z okazji przyznania nagrody Uniwersytetu Jagiellońskiego Rudiemu van Eldikowi [**SE**]; 10) laudacja wygłoszona przez Martę Zimnal-Starnawską z okazji nadania tytułu Honorowego Członka Zarządu Polskiego Towarzystwa Promieniowania Synchrotronowego Andrzejowi Kisielowi [**ZK**].

stanowi semantyczny komponent jego znaczenia (Puzynina, 1992, s. 118). Mówiąc, że wygłasza się laudację dla kogoś lub czegoś, apriorycznie dokonuje się pozytywnej oceny przedmiotu opisu. Nadawca stwierdza przez to, że dorobek konkretnego człowieka lub wartość jakiegoś dzieła są dobre i należy je pochwalić. Znamienne, że w laudacjach relatywnie dużo jest wyrazów prymarnie wartościujących, co świadczyć może o bezpośredniości, a zarazem prostocie przekazu.

Innym segmentem, który jest nośnikiem pozytywnej waloryzacji mającej stały wykładnik leksykalny, okazuje się początkowa części korpusu. Prawie we wszystkich badanych przemówieniach nadawcy posługują się **frazematycznym zwrotem** wskazującym rangę opisywanej postaci:

- **Rada Wydziału Fortepianu, Klawesynu i Organów Uniwersytetu Muzycznego Fryderyka Chopina obarczyła mnie zaszczytnym obowiązkiem** wygłoszenia laudacji poświęconej postaci prof. Guy Boveta³ [PB];
- **Pragnieniem naszym jest** nadanie honorowego tytułu Doktora Honoris Causa – innemu Polakowi i obywatelowi Stanów Zjednoczonych – panu prof. dr Zbigniewowi Brzezińskiemu [BB];
- **Przypadł mi niezmierny zaszczyt** wygłosić Laudację do Naszego Jubilata Profesora Henryka Gertnera [BB];
- **Przypadł mi w udziale wielki zaszczyt**, a równocześnie przyjemność, przedstawienia Państwu sylwetki Pana Profesora Mariana Pasko z Politechniki Śląskiej w Gliwicach [KP];
- **Przypadł mi w udziale wielki zaszczyt**, a równocześnie przyjemność, przedstawienia Państwu sylwetki Pana Profesora Andrzeja Kisiela, któremu Zarząd Polskiego Towarzystwa Promieniowania Synchrotronowego postanowił przyznać tytuł Honorowego Członka [ZK];
- **Przypadł mi w udziale wielki zaszczyt** promowania do tytułu doktora honoris causa Uniwersytetu Łódzkiego Pana Profesora Władysława Bartoszewskiego [PB];
- Fortunny los zdarzył, że to mnie, uczniowi Profesora Janusza Strutyńskiego, **przypadł w udziale wielki zaszczyt** przedstawienia jego sylwetki i chwalebnych dokonań [SiS];
- **Wielki to dla mnie zaszczyt i prawdziwa przyjemność** wygłosić laudację na cześć uczonego tej miary co profesor Rudi van Eldik [SE].

Przytoczone formuły, będące przykładem retorycznej kurtuazji, stanowią konwencjonalną dla laudacji formę artykułowania celu wystąpienia. Pośrednio jednak mają charakter aksjologiczny, funkcjonując bowiem jako odwołanie do odczuć związanych z możliwością przedstawienia sylwetki i wygłoszenia mowy. Nadawcy wskazują na uczucia, sięgając po leksykę wartościującą: słowa *zaszczyt*, *pragnienie*, *przyjemność*, *obowiązek*, opatrywane przydawkami: *zaszczytny*, *wielki*, *prawdziwa*, *niezmierny*. Im wyższa ranga nadawcy, tym wydźwięk każdej z formuł wydaje się silniejszy.

Inne konwencjonalne zwroty grzecznościowe pełniące podobną funkcję znajdujemy też w zakończeniu:

- **Jesteśmy dumni z tego**, że możemy przyjąć Pana Panie Profesorze do naszej akademickiej Wspólnoty [PB];
- **Prosimy Ciebie – Dostojny Profesorze, abyś tą godność przyjąć raczył** [BB].

³ W artykule zachowano pisownię, która pojawia się w materiałach źródłowych: tekstach, które zostały opublikowane na stronach internetowych uczelni lub w prasie.

Każdy z nich ma charakter rytualny i wpisany jest w strukturę laudacyjnej narracji. Pierwszy nazywa uczucia, które towarzyszą reprezentowanej przez nadawcę społeczności. Zwrot *prosimy ciebie, abyś godność przyjąć raczył* kreuje nadawczo-odbiorczą relację jako nierównorzędną, a czasownik *prosić* ‘w uprzejmiej formie zwracać się do kogoś, by coś uzyskać, otrzymać’ [SDor.] w sąsiedztwie leksemu *raczyć* ‘uczynić coś z łaski swojej’ [SDor.] zyskuje tu konotacje wtórnie wartościujące.

Słownictwem oceniającym, które wyraźnie dominuje w badanym materiale, są **przymiotniki** oraz imiesłowy przymiotnikowe. Biorąc pod uwagę ich bezpośrednie otoczenie słowne, możliwe je podzielić na dwie grupy: 1) takie, które charakteryzują osobę (inaczej waloryzujące bezpośrednio); 2) takie, które charakteryzują podejmowane przez nią działania (inaczej wartościujące pośrednio). Pierwszą kategorię jakościowych określeń eksponują następujące zdania:

- Zetknięcie się ze sztuką i pedagogiką Guy Boveta było szokiem – jego **głęboka erudycja** (...) inteligencja, zmysł dowcipu połączony z szacunkiem dla partnera – wszystko to zmuszało do gruntowej rewizji własnych poglądów na kwestie wykonawcze [BCz];
- W latach siedemdziesiątych Guy Bovet był dla polskiej młodzieży organowej postacią **mityczną** [CzB];
- W pamięci świadków tego wydarzenia pozostała (...) **oszałamiająca** wirtuozeria tego młodego artysty... [CzB];
- Te wykłady, będące równocześnie popisem **niezwykłych** talentów lingwistycznych wykładowcy, zmieniającego język zależnie od możliwości 11 słuchaczy – stały się tradycją spotkań z prof. Bovetem [BCz];
- Przypadł mi w udziale wielki zaszczyt promowania do tytułu doktora honoris causa Uniwersytetu Łódzkiego Pana Profesora Władysława Bartoszewskiego, **wybitnego** męża stanu, dyplomaty, żołnierza Armii Krajowej, działacza „Żegoty”, powstańca warszawskiego, **wielkiego patriota, znakomitego** historyka dziejów Warszawy i jej mieszkańców w latach okupacji hitlerowskiej (...) będącego w naszych skomplikowanych czasach **niekwestionowanym autorytetem moralnym** [PB];
- Przypadł mi zaszczyt, wygłoszenia laudacji dla **znakomitego** gościa naszej uczelni [BB];
- Profesor jest po prostu **urodzonym** dydaktykiem i umie z tego talentu czynić znakomity użytk [SiS].

Każde z wyodrębnionych określeń służy temu, by uwypuklić intensywność wskazywanej cechy czy zdolności, a także zwiększyć siłę wartościowania. Znamienne jest to, że większość wyrazów opatrywanych waloryzującym przymiotnikiem sama przez sieć ma już zabarwienie aksjologiczne. Przedmiotem semantycznej intensyfikacji są przede wszystkim zdolności, jakie posiada bohater laudacji (świadczą o tym połączenia: *wybitny mąż stanu, znakomity historyk, niezwykłe talenty, oszałamiająca* wirtuozeria, *urodzony dydaktyk*). Akcent znaczeniowy położony jest również na przymioty intelektualne (*głęboka erudycja*) i moralne (*niekwestionowany autorytet moralny*), a także wyznawane wartości (*wielki patriota*). Niektóre przymiotniki są nośnikiem treści ogólnej, co oznacza, że służą formułowaniu kurtuazyjnych całościowych ocen (*postać mityczna, znakomity gość uczelni*).

Równie liczna jest kategoria przymiotników (imiesłówów przymiotnikowych), za pomocą których wartościuje się konkretne dokonania. Oto kilka przykładów:

- Pozwolą zatem Państwo (...) że przypomnę zasługi Pana Profesora i najważniejsze fakty z Jego **bogatego** życiorysu [PB];
- Profesor Władysław Bartoszewski **całym** swoim życiem i twórczością pisarską, jak również działalnością społeczną i polityczną dawał świadectwo prawdzie [PB];
- Dydaktyczne i naukowe zaangażowanie Profesora znajduje odbicie w **imponującej** liczbie (około 70) wypromowanych przezeń doktorów [SE];
- Osobna uwaga należy się temu, co uczynił (i czyni) Profesor Janusz Strutyński dla naszej szkoły i Podkarpacia, wnosząc **niemal**y wkład w rozwój szkolnictwa wyższego na tym terenie od 1989 roku [SiS];
- **Mistrzowskich** kursów prof. Boveta w Warszawie odbyło się dziesięć [BCz];
- Jego teksty publikowane w „Gazecie Ludowej” miały **ogromne** znaczenie dla zachowania pamięci wśród Polaków o wybitnych postaciach Polskiego Państwa Podziemnego [PB];
- Był bowiem to wiek totalitaryzmów – zjawiska, które stało się przedmiotem **wnikliwych pionierskich** prac Profesora Brzezińskiego [BB];
- Uhonorowany **wysokimi** odznaczeniami, wieloma nagrodami i wyróżnieniami, dziś Pan Profesor Władysław Bartoszewski otrzymuje tytuł doktora honoris causa Uniwersytetu Łódzkiego [PB].

Wśród nich wyróżnić można wyrazy charakteryzujące dorobek (*wnikliwe, pionierskie prace*), podkreślające wagę dokonań (*niemal*y wkład, *ogromne* znaczenie) wskazujące na wyjątkowość prowadzonych działań (*imponująca* liczba doktorów). Niektóre leksemy uwypuklają rangę przyznawanych wyróżnień (*wysokie odznaczenia*). Zauważamy też słownictwo intensyfikujące całokształt osiągnięć prezentowanej postaci (*bogaty życiorys, całym życiem dawał świadectwo prawdzie*).

Formą pośredniej oceny bohatera laudacji może być podkreślanie rangi spotkania, np. *Pozwolą zatem Państwo, zgromadzeni na dzisiejszej podniosłej uroczystości, że przypomnę zasługi Pana Profesora* [PB].

Charakterystyczną cechą wielu aktualizacji przemówień pochwalnych jest piętrzenie przymiotników w stopniu najwyższy:

- O. Lombardi łączy w sobie umiejętności i **najlepsze** cechy profesjonalizmu i etyki wymagane na wszystkich podstawowych specjalnościach zawodowych, których uczymy w naszym Instytucie Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa [OL];
- Profesor Rudi van Eldik jest jednym z **najwybitniejszych** uczonych w dziedzinie chemii, którego osiągnięcia wyznaczają nowe standardy w nauce, jest również wspaniałym nauczycielem [SE];
- I tak, podkreślono, że prof. Brzeziński należy od kilku dziesięcioleci do **najwybitniejszych** osobistości życia międzynarodowego [BB];
- Przypadł mi zaszczyt, wygłoszenia laudacji dla znakomitego gościa naszej uczelni w związku z nadaniem Jemu przez Senat **najwyższej** godności doktora honorowego [BB].

W podobnych kontekstach, do których wprowadza się przymiotniki, występują również **przysłówki**. Najczęściej współtworzą one syntaktyczną grupę predykatywną, wchodzącą w bezpośrednią relację z czasownikami:

- Prof. Andrzej Kisiel **bardzo** ceni sobie wartości „rodzinne” [ZK];
- Większość z nas tu obecnych **doskonale** zna działalność naukową i organizatorską Pana Profesora [ZK];
- Federico Lombardi, który przez dziesiątki lat **godnie** reprezentował majestat Stolicy Apostolskiej [OL];
- Jednak szpitalnictwo i praktyczne uprawianie medycyny nie wyczerpywały **nigdy** Pana pasji [GG];
- Znany i **powszechnie** doceniany był jego aktywny udział w tworzeniu nowych podstaw normatywnych dla funkcjonowania trzeciej władzy, począwszy od odpowiednich podstaw konstytucyjnych poprzez sądowe ustawy ustrojowe [SS];
- Na zadane pytanie, jakie talenty musi posiadać człowiek, by mógł sprostać zadaniom formułowanym przez tak wielkie indywidualności papieskie, o. Lombardi **skromnie** odpowiada [OL];
 - Mam jednak nadzieję, że przekazane Państwu informacje chociaż **w części** przybliżyły osiągnięcia Profesora Mariana Pasko [KP];
 - Studia ukończył **z wyróżnieniem** [BB];
 - Ci, którzy mieli okazję z nim rozmawiać, opowiadali **z zachwytem**, że jego krótkie uwagi po wystąpiu dawały im więcej niż lata nauki w szkole [CzB].

W zestawieniu z członem werbalnym przysłówki mogą wskazywać cechy wewnętrzne postaci (*odpowiada skromnie*), podkreślać jej predyspozycje intelektualne (*ukończyć z wyróżnieniem, znać doskonale*) czy wyznawane wartości (*bardzo ceni wartości rodzinne*). Obrazują też, jak prezentowana osoba odbierana jest przez innych (*powszechnie doceniany*). Dowodzą jej zaangażowania (*nie wyczerpywały nigdy pasji*) oraz poświadczają osiągnięcia (*Mam jednak nadzieję, że przekazane Państwu informacje chociaż w części przybliżyły osiągnięcia*).

Podobne znaczenia wyrażają przysłówki umieszczane w grupach nominalnych:

- **Bardzo** ważną pozycją była broszura wydana w drugim obiegu, w której został opublikowany wykład W. Bartoszewskiego wygłoszony w ramach Uniwersytetu Latającego pt. „Polskie Państwo Podziemne. Zarys problemu” [PB];
 - Było to dla mnie **niezwykle** istotne doświadczenie, bo ani przedtem, ani potem nie współpracowałem z sędzią tak silnie zaangażowanym w to, co robi i znajdującym zawsze dobre, mądro słowo wobec tych osób, które przed nim stawały, a chodziło o nieletnich sprawców przestępstw [SS].

Innym typem słownictwa wartościującego, które wykorzystują twórcy laudacji, są **rzeczowniki**. Z racji przynależności kategorialnej mogą mieć charakter osobowy i sygnować postać jako wykonawcę jakichś działań:

- Dokonania naukowe i polityczne Pana prof. Z. Brzezińskiego – wielkiego **orędownika spraw polskich w USA** – znalazły pełne uznanie w opiniach recenzentów [BB].

Najczęściej jednak służą temu, by uwypuklić wyróżniające ją cechy (przymioty charakteru i walory intelektualne) oraz wyznawane wartości:

- Był i pozostaje pierwszym sędzią Rzeczypospolitej, **człowiekiem zasad i wartości** [SS];

- Młody Janusz Strutyński dał dowody **hartu ducha i sily charakteru**, kończąc w 1953 r. szkołę średnią z polskim językiem wykładowym, a potem – cztery lata studiów slawistycznych na lwowskim uniwersytecie, przemianowanym na Uniwersytet Iwana Franki [SiS];
- W większości publikacji określa się Pana jako lekarza, społecznika, pisarza, muzyka, muzykologa, humanistę, **nestora** polskiej interny i hematologii [GG];
- Rozglądając się wokół, dostrzegamy i doceniamy **śmiałość wizji** przyszłości Naszej Szkoły oraz pionierski wysiłek pierwszych władz rektorskich [SiS];
- Jest Pan **uosobieniem** obywateelskiej **odwagi i przyzwoitości** [SS].

Rzeczowniki mogą też wskazywać, jaką rangę przypisuje się osobie ze względu na podjęte przez nią działania lub posiadane cechy:

- Prof. Jerzy Woy-Wojciechowski natomiast powiedział: „iż stopień szlachetności ludzkiej powinno się mierzyć w jednostkach – **Gaertnerach**” [GG];
- Pragniemy w swym **geście holdu** (...) zawrzeć wszystkie dobre myśli i życzenia dla Naszego Profesora – w tej podniosłej chwili, która także przez względ na to doprowadzone do świetności miejsce, jest godnym zwieńczeniem trudów kariery akademickiej Profesora Strutyńskiego i Jego wytrwałej pracy w służbie nauce i szkole [SiS];
- **Legenda** Guy Boveta rosła. [BCz];
- I tak, podkreślono, że prof. Brzeziński należy od kilku dziesięcioleci do najwybitniejszych **osobistości** życia międzynarodowego [BB].

Funkcję dodatniej waloryzacji pełniają także **związki frazeologiczne** – zarówno nominalne, o postaci grup imiennych, jak i werbalne. Znamienne, że pierwsze z nich – w znacznej większości – służą temu, by ekspliktywnie wskazywać przymioty charakteryzowanych postaci. W badanym materiale znaleziono przede wszystkim wyrażenia wskazujące na cechy intelektualne i moralne:

- W laudacji Prof. Igora Gościńskiego, autor wymienił alfabetyczne katalog zasług i wyróżniających cech Jubilata, z których moją uwagę zwróciło: Medicus Nobilis, **Arbiter Elegancji i człowiek przez duże C** [GG]; (*arbiter elegancji* – ‘wzór wytworności, dobrego smaku’ SFS; człowiek przez duże C – tu: ‘wielki człowiek’);
- Honorowy tytuł doktorski stanowi najwyższy wyraz uznania środowiska akademickiego naszej Uczelni dla ogromnych zasług Profesora Władysława Bartoszewskiego, człowieka niezwykłego, obdarzonego niepospolitą energią, **kryształowego charakteru** [PB] (*człowiek kryształowego charakteru* ‘człowiek uczciwy, szlachetny’ SFS);
- Jest Pan postacią wielowymiarową, **człowiekiem renesansu** i przedsiębiorczości we współczesnym języku [GG] (*człowiek renesansu* – ‘erudyta’ SJP PWN);
- Przypadł mi w udziale wielki zaszczyt promowania do tytułu doktora honoris causa Uniwersytetu Łódzkiego Pana Profesora Władysława Bartoszewskiego, wybitnego **męża stanu**, dyplomaty, żołnierza Armii Krajowej [PB]; (*mąż stanu* – ‘wybitny polityk, dyplomata’ SFS).

Frazeologizmy o postaci grup predykatywnych – w odróżnieniu od wyrażeń – wprowadzane są po to, by nazywać działania podejmowane przez bohaterów laudacji:

- Profesor Władysław Bartoszewski całym swoim życiem i twórczością pisarską, jak również działalnością społeczną i polityczną **dawał świadectwo** prawdzie [PB] (*dawać świadectwo* – ‘stwierdzić co, zaświadczenie o czym, dać dowód czego’ SFS).

Niekiedy zaś wyrażają stosunek mówcy do opisywanej postaci i jej osiągnięć:

➤ Jako dialektolog **chyle czola** przed tym dziełem, wymagającym iście benedyktyńskiej cierpliwości i dyscypliny organizacyjnej, której nie znają już czasy komputerów [SiS] (*chylić czolo przed czymś* ‘dawać komuś wyraz swojej czci, szacunku, uznania, podziwu’ WSF).

Oprócz „metafor usankcjonowanych”, za które uznać można związki frazeologiczne, w narracji przemówień pochwalnych pojawiają się także **przenośnie tworzone doraźnie**, konstytuowane na potrzeby konkretnej wypowiedzi. Środkiem tego typu odnotowano jednak niewiele, co potwierdzać może przekonanie, że język laudacji jest szablonowy i zachowawczy. Prof. K. Sikora, pisząc o dydaktycznych umiejętnościach profesora Strutyńskiego, odwołuje się do pozytywnych odczuć, jakie pozostawał wśród słuchaczy uczony. Zestawia je z feerią puszczańskich fajerwerków:

➤ Sam tego doświadczyłem i byłem świadkiem **prawdziwych fajerwerków dydaktycznej sprawności**, kiedy to np. Profesor dowiodł prawdy tak trudno docierającej do umysłów młodych ludzi, że: „Jan Kochanowski wielkim poetą był” za pomocą rankingu wszystkich dostępnych tłumaczeń jednego psalmu (przy okazji uprzytomnił nam wartość Miłoszowego pióra) [SiS].

Prof. Magdalena Czajka, zwracając się do prof. Boveta, porównuje go z generałem, podkreślając wysoką rangę uczonego:

➤ *Mon Général* i Wy, Szanowni Państwo, wybaczcie mi zatem, że moje wystąpienie będzie miało trochę inny, nietypowy charakter [CzB].

Wartościujące zestawienia przybierają też w laudacji postać klasycznego **porównania**, które ma wykładowiec leksykalny. Środkiem tym posługuje się wspomniana prof. Czajka:

➤ W nieruchomej szarzyźnie naszego ówczesnego życia artystycznego – organowego w szczególności – bez stałego kontaktu ze światem, bez dostępu do nagrań, wydawnictw, bez dopływu ożywcznych prądów we współczesnej organistyce – Guy Bovet i to wszystko, co sobą reprezentował, **jawił się niby jakaś bajeczna ziemia obiecana** [CzB].

Zestawienie wybitnego organisty z *ziemią obiecaną* dowodzić ma, że z perspektywy polskiej społeczności akademików i adeptów kompozycji przedstawiania przezeń filozofia muzyczna była świeża i przełamująca dotychczasowe utrwalone tendencje w organistyce, a co z tym związane – warta tego, by włożyć wysiłek w jej poznanie i przyjęcie. W tym samym przemówieniu porównanie wprowadzane jest we wstępie, by z jednej strony – uwypuklić rangę Boveta, z drugiej zaś – zobrazować uczucia mówcy:

➤ Laudatio jest bowiem mową pochwalną, czuję się więc **jak sierżant, który ma publicznie chwalić generała** [CzB].

Na rangę kompozytora wskazywać ma również porównanie jego muzycznego dorobku ze skarbem:

➤ Jego z trudem zdobywane **nagrania płytowe ceniono jak rzadki skarb**, kopiowano, analizowano [BCz].

W badanym materiale odnotowano nieliczne przykłady wartościujących **zaimków i modulatnów**. Drugie z nich towarzyszą zwykle innym aksjologicznie nacechowanym leksemom, intensyfikując ich znaczenie:

➤ Mam świadomość, że zostało wygłoszonych **już tyle** laudacji na Pana cześć – przez znaczące postaci świata medycyny – że trudno się nie powtarzać czy wymyślać coś nowego [GG] (*już* – ‘wyraz o charakterze ekspresywno-wzmacniającym’ [SDor.]; *tyle* – ‘zaimek wskazujący na ilość lub liczbę rzeczy albo osób, określona za pomocą gestu lub wymienioną w wypowiedzi poprzedzającej daną lub następującej po niej, np. *Mogliśmy porozmawiać parę minut? – Tyle możemy*’ [SJP PWN];

➤ Powinienem teraz przystąpić do przedstawienia sylwetki Pana Profesora i wymienienia Pana zasług. Ale wygłaszaając Laudacje do **tak** znanej i cenionej osoby, nie pokuszę się o to [GG] (*tak* – ‘zaimek, który wyraża wysoki stopień nasilenia cechy lub stanu rzeczy i komunikuje, że jest on większy, niż mówiący tego oczekiwali np. *Mieszkałeś tak daleko od nas*’ [SJP PWN]).

Liczebniki zaś wskazywały mają na pionierski charakter podejmowanych działań lub podkreślać wyjątkowość opisywanej postaci:

➤ Tak więc prof. A. Kisiel był **pierwszą** osobą w Instytucie Fizyki UJ, która prowadziła badania naukowe z wykorzystaniem promieniowania synchrotronowego [ZK];

➤ **Niewiele** jest osób, które mogą dziś lepiej i precyzyjniej od Adama Strzembosza zdiagnozować sytuację i zidentyfikować zagrożenia dla demokratycznego państwa prawa, które się pojawiły blisko dwa lata temu [SS].

W trakcie analizy materiału odnotowano wyłącznie jeden **składniowy środek wartościowania**. Polega on na wprowadzaniu do struktury wypowiedzenia aksjologicznie nacechowanego leksemu *dzięki*, który pełni w nim funkcję wskaźnika zespolenia. Jak podkreśla Jadwiga Puzynina (1992, s. 116) „konstrukcje z *dzięki* odnoszą się do czynności (lub stanów rzeczy) ocenianych przez mówiącego pozytywnie, jako czynnik umożliwiający realizację pożądanej czynności wyrażanej orzeczeniem”:

➤ **Dzięki** zaangażowaniu profesora Mariana Pasko udało się stworzyć obiecujący zespół badawczy powiązany z Jego osobą, który zaczyna odnosić istotne sukcesy naukowe [KP];

➤ **Dzięki** pomocy profesora van Eldika utworzone zostało na Uniwersytecie Jagiellońskim i wyposażone w aparaturę pierwsze w Polsce laboratorium do kinetycznych i fotochemicznych pomiarów wysokociśnieniowych [SE];

➤ Na zakończenie należy jeszcze wspomnieć, że PTPS zaistniało **dzięki** inicjatywie Pana Prof. Andrzeja Kisiela [ZK].

Przedstawione środki językowe stanowią podstawowy zbiór leksemów wykorzystywanych w laudacji. Służą eksponowaniu pozytywnej waloryzacji, a także upatrywają i hiperbolizują przekaz. Ich piętrzenie sprawia, że obraz świata konstytuowany przez mówcę jest tendencyjny i podporządkowany wymaganiom sytuacji komunikacyjnej: oficjalnej i silnie zrytualizowanej. Każdy z nich – ze względu na powtarzalność oraz silne powiązanie z gatunkiem (można by rzec – nadawanie mu tożsamości), jest również werbalnym środkiem budowania szablonowości przekazu.

WYKAZ SKRÓTÓW

- SDor.* – *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1958. 1208 s.
- SJP PWN* – *Internetowy słownik języka polskiego*. 1997 – 2018. Dostęp: sjp.pwn.pl.
- SFS* – *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Red. S. Skorupka. Warszawa: Wiedza Powszechna 1967. 788 s.
- WSF* – *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. Oprac. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2005. 840 s.

Jeśli przy wariantie znaczeniowym wyjaśnianej jednostki leksykalnej nie widnieje żaden ze skrótów, znaczenie zostało sformułowane przez autora artykułu.

BIBLIOGRAFIA

- CZERENKIEWICZ, Michał: Panegiryzm na sesji rady miejskiej: laudacja dla honorowego obywatela. In: *Forum Artis Rhetoricae*, 2011, nr 2, s. 47 – 59.
- GRZEGORCZYKOWA, Renata: *Wstęp do językoznawstwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2008. 210 s.
- MALINOWSKA, Elżbieta: W hołdzie „królowej ideału” i „mężom sławy niespożytej”: o laudacjach jubileuszowych z drugiej połowy XIX wieku. In: *Napis*, 2004, nr 2, s. 161 – 174.
- PUZYNINA, Jadwiga: *Język wartości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1992. 268 s.
- PUZYNINA, Jadwiga: *Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności 2013. 438 s.
- WOJTAK, Maria: Wzorce gatunkowe wypowiedzi a realizacje tekstowe. In: *Polska genologia lingwistyczna*. Red. R. Cudak, D. Ostaszewska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2008, s. 29 – 39.
- ZĄSKO-ZIELIŃSKA, Monika – MAJEWSKA-TWOREK, Anna – PIEKOT, Tomasz: Wzory tekstów użytkowych. In: *Polszczyzna na co dzień*. Red. M. Bańko. Warszawa: PWN 2006, s. 659 – 800.

Sprache der Boulevardpresse – die Emotionalisierung und Manipulierung

Tomáš Godiš

Lehrstuhl für die deutsche Sprache und Literatur, Pädagogische Fakultät,
Trnavská Universität, Trnava
tomasgodis@gmail.com

Die Gesellschaft in heutiger Form könnte ohne Kommunikation nicht mehr existieren – sie ist zum unentbehrlichen Teil unseres Lebens geworden. Es gibt kaum einen Bereich der menschlichen Tätigkeit, die ohne Kommunikation auskommen könnte. Besonders heute – im Zeitalter der Information – gewinnt sie immer mehr an Bedeutung. Auch dank neuer Kommunikationstechnologien gibt es neue Wege, Weisen und Formen der Kommunikation, die besonders auf elektronischer Grundlage entstehen. Per Handy, Computer, Fernseher, Radio, soziale Netzwerke, kommunikationsspezifische Programme sowie Apps kann man eine Vielzahl von Rezipienten aus aller Welt in realer Zeit sehr leicht erreichen und mit ihnen Informationen, Ideen oder Meinungen teilen. Die Kommunikation wird durch verschiedene Formen realisiert – die meisten davon verlaufen durch die Sprache. Die Sprache ist also das universelle Verständigungsmittel und gehört ohne jeden Zweifel zu den wichtigsten menschlichen Errungenschaften überhaupt. Sie ist jedoch kein künstliches, sondern dynamisches System, welches einem ständigen Wandel unterliegt und ein breites Spektrum an Funktionen innehaltet. Der Mensch kann durch die Sprache seinen Gesprächspartner nicht nur Informationen oder Ideen, sondern auch seine Haltung, Empfindungen oder Gefühle vermitteln.

Immer öfter werden wir Zeugen des Missbrauchs der Sprache zur Propaganda- oder Manipulationszwecken – besonders im Bereich der Politik, Werbung, Wirtschaft, Alltag oder den Massenmedien (Berichterstattung). In dem folgenden Beitrag möchten wir uns mit diesem Thema auseinandersetzen und die Manipulation und Emotionalisierung besonders im Bereich der Boulevardpresse näher angehen sowie die häufigsten Sprachmittel ihrer Realisierung beschreiben. Der ganze Beitrag geht auf unsere Forschung zurück, die wir in Rahmen unserer Wissenschaftsarbeit seit 2016 an der TU in Trnava betreiben. Das Thema der Manipulation und Emotionalisierung durch die Sprache ist sehr breit und es ist (auch aus Platzgründen) nicht möglich, dass wir uns umfassend mit allen Aspekten der Manipulation in der Pressesprache befassen. Daher werden wir also nur die wichtigsten Sprachmittel der Manipulation und der Emotionalisierung in der Pressesprache mit dem Fokus auf die Boulevardzeitung Bild – der größten Tageszeitung in Deutschland – näher angehen und anhand mehrerer Beispiele demonstrieren.

Boulevardpresse und Qualitätspresse

Die Presselandschaft in Deutschland ist sehr breit und umfasst eine Vielzahl an diversen regionalen sowie überregionalen Tages- und Wochenzeitungen, Magazinen oder Illustrierten. In unserer Forschung zielen wir auf den Bereich der überregionalen Tagespresse und werden diese in den nächsten Zeilen detaillierter angehen. Zu den größten überregionalen

Tageszeitungen in Deutschland gehören die Tageszeitung „*Bild*“ mit 1.47 Mio.; „*Süddeutsche Zeitung*(SZ)“ mit 279 680; „*Frankfurter allgemeine Zeitung* (FAZ)“ mit 200.600 und „*die Welt*“ mit 82.000 verkauften Exemplaren. (3. Quartal 2018; Quelle: meedia.de, online). Die journalistische Kommunikationswissenschaft unterscheidet zwischen 2 Formen der Presse – je nach der Art und Weise der Informationsvermittlung und Berichterstattung – der Boulevard- und Qualitätspresse (Von la Roche, S.23).

Die Boulevardpresse wird auch „Klatschpresse“ oder „Regenbogenpresse“ genannt (vgl. Kodron-Lundgren, 1985, S.23). Zu den größten deutschen Tageszeitungen der Boulevardpresse gehören die Zeitungen *Bild*, *Berliner Zeitung* oder *Hamburger Morgenpost*.

Bild 1 Tageszeitungen der Boulevardpresse (Quelle: www.wikipedia.de)

Das Hauptmerkmal der Boulevardpresse ist der sog. „*sensationsträchtige Journalismus*“ – d.h. die Informationen werden stark emotionalisiert und skandalisiert - mit dem Ziel, die Emotionen der Leser zu reizen. Für die Berichterstattung ist es charakteristisch, dass vor allem Hauptfakten der Sachverhalte ohne Hintergründe oder sekundäre Details präsentiert werden, was bei dem Leser falsche Assoziationen hervorrufen kann und es entsteht auch die Gefahr, dass er sich die Information (ohne alle Details) falsch auslegen und so keine objektive Meinung bilden kann. Oft werden die Informationen seitens der Redaktion bewusst manipuliert um so die Meinung des Lesers zu beeinflussen oder die Tatsachen besonders skandalös wirken zu lassen. Typische Themen der Boulevardpresse kommen aus dem Bereich der Politik, Sport, Gesellschaft, Leben prominenter Leute, Klatsch und Unterhaltung (z.B. Satire). Typische Genres sind Kommentar, kurze Nachricht, Meldung oder Bericht. (Godis, 2013, S.69). Der strukturelle Aufbau der Boulevardzeitungen ist chaotisch mit uneinheitlicher Schriftweise (Schriftgröße und Schriftart) und großen farbigen Abbildungen oder Fotos, was die Zeitung attraktiver sowie moderner erscheinen lassen soll.

Bild 2 Titelseite der Bild-Zeitung (Quelle: epaper.Bild.de)

Die Boulevardpresse steht nach wie vor unter massiver Kritik der Kommunikations- und Sprachwissenschaftler, die ihr vorwerfen Informationen bewusst zu skandalisieren oder emotionalisieren um an mehr Geld zu kommen. Bergmann/Pörksen meinen: „*Skandale sorgen für Aufmerksamkeit und damit für höhere Auflage und Einschaltquote*“ (Bergmann, Pörksen, 2009, S.9). Storz/Artl meinen, dass: „*Bild sei gar keine richtige Zeitung, sondern inszeniere sich nur so, um Geschäfte machen zu können*“ – sie charakterisieren die Zeitung als „*Marketings- und Verkaufsmaschine*“ (vgl. Layendecker, online).

Die Qualitätspresse wird auch „intelligente“ oder „seriöse Presse“ genannt (vgl. Kodron-Lundgren, 1985, S.23). Zu den größten Tageszeitungen der deutschen Qualitätspresse zählen die Zeitungen FAZ, SZ oder die Welt.

Bild 3 Tageszeitungen der Qualitätspresse (Quelle: www.wikipedia.de)

Der Hauptunterschied zwischen der Boulevardpresse und der Qualitätspresse liegt im Bereich der Informationsvermittlung. Die Qualitätspresse setzt nämlich auf objektive Berichterstattung, wo nicht nur Hauptinformationen oder Tatsachen eines Geschehens präsentiert werden, sondern auch die Vorgeschichte und wichtige primäre wie sekundäre Details, dank welchen sich der Leser seine Meinung objektiv und ohne jegliche Beeinflussung bilden kann. Typische Themen kommen aus dem Bereich der Politik, Wissenschaft, Kultur, Sport, Finanzen (Börse) und Wirtschaft – die Boulevardthemen Klatsch oder Unterhaltung sind hier kaum vertreten. Anders als bei der Boulevardpresse wird zwischen meinungsäußernden (und also subjektiven) Genres (Kommentar, Glosse, Spalte) und objektiven Genres (kurze Nachricht, ausführende Nachricht, Bericht ...) strikt unterschieden (vgl. Godiš, 2013, S.72). Der strukturelle Aufbau der Zeitungen der Qualitätspresse ist nicht chaotisch, sondern unterliegt einer strengen Regelung. Das kann man auf den Titelseiten der FAZ-Zeitung, die unten abgebildet sind, sehen. So wie auch bei den Zeitungen der Boulevardpresse finden wir auch in den Zeitungen der Qualitätspresse verschiedene Bilder und visuelle Elemente. Diese unterliegen aber auch einer Regelung - sie stehen immer in gleicher Größe und an derselben Stelle. Die Zeitungen sind zwar farbig aber nicht übertrieben bunt – es dominieren meistens eine oder zwei Farben.

Bild 4 Titelseite der FAZ-Zeitung (Quelle: www.ikiosk.de)

Die Boulevardpresse unterscheidet sich von der Qualitätspresse also durch ihre Themenauswahl, Form und Weise der Berichterstattung (Informationsvermittlung), inhaltlichen sowie strukturellen Aufbau, die Genres, Textformen aber auch durch ihre Sprache. (vgl. Godiš, 2013, S.72).

Sprache der Boulevardpresse

Die Sprache wird allgemein als „*ein einheitliches Zeichenkomplex aufgefasst, der zur zwischenmenschlicher Verständigung dient*“ (Šimečková, 2004, S.13). Die Sprache kann jedoch nur dann verständlich werden, wenn sie alle Benutzer (so der Sprecher wie der Rezipient) auf gleiche Weise benutzen. Zu diesem Zweck dienen die allgemein gültigen Sprachregeln, die – wie Šimečková betont – nicht auf künstlichem, sondern natürlichem Wege entstanden sind und immer wieder zeitlich verändert werden (vgl. Šimečková, 2004, S.18). Die Sprache bietet jedem Benutzer – innerhalb ihrer Regeln – einen freien Raum sich einen eigenen sprachlichen Individualstil zu bilden. Diese Individualisierung kann mehrere Stufen haben – sie kann von einem Einzelbenutzer aber auch von einer Institution (z.B. einer Zeitung, einem Fachpublikum, Kulturanstalt oder auch Gruppe mehrerer gleichgesinnten Benutzer) ausgehen. So wird ein Individualstil geschaffen, der den Sprachgebrauch eines konkreten Einzelbenutzers oder einer Institution (oder Gruppe) charakterisiert. Im Bereich der Medien spricht man vom sprachlichen Individualstil des Fernsehens oder der Presse. Der Individualstil der Presse kann weiter auf den Stil der Qualitätspresse und Boulevardpresse aufgeteilt werden. Die Individualisierung geht jedoch noch viel weiter, sodass ein konkreter Pressträger – (Zeitung, Magazin oder eine Illustrierte) nochmal die Sprache individualisiert. So entsteht Individualstil einzelner Pressträger – z.B.: Individualstil der Bild-Zeitung, der FAZ oder der Welt-Zeitung. Einige Kommunikationswissenschaftler sprechen in diesem Zusammenhang nicht von einem Individualstil, sondern von einer individuellen Sprache (also Sprache der Bild oder der SZ) (vgl. Jansen, 2009, S.24).

Die Sprache der Boulevardpresse reflektiert den „*sensationsträchtigen Journalismus*“. Typisch ist einfache morpho-syntaktische sowie lexikalische Struktur mit einfachen und zusammengesetzten Sätzen des ersten oder zweiten Grades. Die Wortwahl ist sehr einfach ohne fach- oder bildungsspezifischen Wortschatz. Es kommen umgangssprachliche Ausdrücke, idiomatische Wendungen und Fremdwörter (besonders Anglizismen) vor. Die Fremdwörter werden aus „modischen Zwecken“ eingesetzt (es sind also meistens Modewörter) - sie sollen sie Sprache moderner, zeit- und alltagsgemäß erscheinen lassen. In manchen (besonders regionalen) Boulevardzeitungen werden auch Dialektwörter eingesetzt (siehe Titelblatt von B.Z. und TZ vom 20.2.2016 unten) um dem Leser sprachlich näher zu kommen.

Bild 5 Dialektsprache in der BZ-Zeitung (Quelle: www.bz-berlin.de, www.bund-bairische-sprache.de)

Es werden verkürzte Wörter oder Kürzel eingesetzt was die Länge der Sätze beeinflusst. Die Sätze in der Boulevardpresse sind wesentlich kürzer als in der Qualitätspresse. Aus unserer Analyse ausgehend, die im Jahre 2010-2013 durchgeführt wurde, ist der durchschnittliche Satz in der Bild-Zeitung 10 Wörter in der FAZ 14 Wörter lang (Godis, 2013, S.142, 208). Die Analyse zeigte auch, dass sich in den Jahren 1988-2013 in beiden Medien der Satz verkürzt hat und diese Tendenz sich auch weiterhin fortsetzen wird.

Emotionalisierung in der Bild-Zeitung

Zur Emotionalisierung und Skandalisierung der Berichterstattung setzt die Redaktion einer Zeitung verschiedene sprachliche, wie außersprachliche Mittel ein. Das emotionelle Erlebnis eines Menschen ist jedoch subjektiv, daher ist auch die Beurteilung der Intensität der hervorgerufenen Emotion sehr schwierig. Mit der Emotionalisierung kann jedoch die Meinungsbildung des Rezipienten beeinflusst werden, daher gilt sie als ein wichtiges Instrument der sprachlichen Manipulierung in den Medien. Zu den typischen außensprachlichen Mitteln der Emotionalisierung gehören unter anderem visuelle Elemente (Bilder, Zeichnungen, Fotos); uneinheitliche Größe, Mehrfarbigkeit sowie Weise der Schrift und buntfarbige Gestaltung der Zeitung. Alle diese Mittel bekommen jedoch nur durch die Verbindung mit dem Text (oder bestimmter schriftlichen Information) eine emotionalisierende Funktion – sie unterstreichen die Wichtigkeit der Informationen, setzen den Rezipienten in einen konkreten (oft emotional überspitztes) Situationskontext und erhöhen so die emotionale Implikatur der Nachricht. Wie sich Bilder auf die Emotionen des Rezipienten in der Zeitung auswirken können zeigen wir anhand folgender Artikel aus der Bild-Zeitung von 21.7.2018 (siehe Bild unten). Hier werden die Leser durch den visuellen Anreiz in eine konkrete emotionale Situation gesetzt (z.B. in einen Folterkeller eines russischen Gefängnisses).

Bild 6 Emotive Bilder in der Bild-Zeitung (Quelle: Bild-Zeitung vom 21.7.2018 S.1-2)

Zu den typischen sprachlichen Mitteln der Emotionalisierung gehört der sog. „emotionsgeladene Wortschatz“. In der Frage seiner Definition und Typologisierung herrscht in der Sprachwissenschaft jedoch Uneinheit. So unterscheidet der Sprachwissenschaftler R. Fiehler die „Emotionsbenennungen“ als eine einheitliche Gruppe aller mit Emotionen geladenen Wörter (vgl. Fiehler, 2011, S.18). Anders die Sprachwissenschaftlerin H. Bergerová oder F. Herrmans, die 2 Gruppen des mit Emotionen geladenen Wortschatzes unterscheiden – den „Emotionswortschatz“ und „emotiven Wortschatz“ (vgl. Hana Bergerová, 2013, S.1). Diese Einteilung finden wir präzise, denn es wird zwischen Wörtern, die eine Emotion beschreiben – also Träger einer Deskription der Emotion – (Emotionswortschatz) und Wörtern, die die Stärke aufweisen, die Emotionen beim Rezipienten direkt hervorzurufen (emotiver Wortschatz) unterschieden (vgl. Hermanns, 1995, S.144).

Emotionswortschatz kann durch Wörter mehrerer Wortklassen präsentiert werden. Es sind vor allem Adjektive (z.B. *siüß, glücklich, abartig...*), Substantive (z.B.: *Glück, Trauer, Ärger...*), Verben (z.B. *sich ärgern, sich freuen, trauern, jubeln ...*), Adverbien (z.B.: *gut, perfekt...*) oder Phraseologismen (z.B.: *den Buckeln hinaufklettern, Nase voll haben, jemanden auf den Keks gehen...*). Die Adverbien können zudem zur zusätzlicher Intensivierung des Emotionswortschatzes eingesetzt werden (*sehr glückliches Paar, besonders gute Nachricht, völlig geärgter Fahrgast ...*). In der Sprache der Bild-Zeitung finden wir viele Beispiele des Emotionswortschatzes z.B.:

Bild 7 Beispiele des Emotionswortschatzes (Quelle: Bild 2.11.2018)

Emotiver Wortschatz (als zweite Gruppe des mit Emotionen geladenen Wortschatzes) beschreibt nicht nur Emotionen, sondern ruft diese beim Rezipienten direkt hervor. F. Hermanns bezeichnet diesen Wortschatz auch als „lexikalisierte Emotionen“ (vgl. Hermanns, 1995, S.144). Er kann durch alle Wortklassen präsentiert werden, welche es ermöglichen Emotionen hervorzurufen. Hermanns definiert die 4 wichtigsten Wortklassen des emotiven Wortschatzes – es sind: emotive Adjektive (z.B.: *niedlich, wuschelig, süß...*), primäre und sekundäre Interjektionen (z.B.: *bäh, igitt, oje! juhu! Oh Gott! Au Backe!...*), emotive Substantive (z.B.: *Blauschläger, Hassprediger, Glückspilz,...*) und emotive Phraseologismen (z.B.: *alles im Butter sein!, Glück ist blind, die Nase voll haben, mit falschem Fuß aufstehen, sich die Haare raupen...*). D. Nübling betont jedoch, dass nicht alle Phraseologismen mit emotiven Kontrasten verbunden werden können. Daher ist es angebracht alle Phraseologismen die Emotionen evozieren als „*emotive Formel*“ zu benennen und sie so von emotionell-neutralen Phraseologismen zu unterscheiden. (vgl. Nübling, 2001, S.21). Unserer Ansicht nach ist es wichtig zu erwähnen, dass auch jedes emotional neutrale Wort (oder Wortgruppe) zu emotivem Wortschatz werden kann – und das aufgrund bestimmter Konnotationen, durch welche neutrale Lexeme emotionelle Kontraste gewinnen können. Auf den folgenden Bildern werden Beispiele des emotiven Wortschatzes aus verschiedenen Bild-Titelseiten präsentiert:

Bild 8 Beispiele der emotiven Phraseologismen (Quelle: www.bild.de)

Zu weiteren sprachlichen Mitteln der Emotionalisierung zählen die Tropen und Figuren. Die Tropen sind: „*Inventar vom normalen Sprachgebrauch abweichender sprachlicher Mittel, ursprünglich zum Ausschmücken einer Rede oder allgemein eines Textes*“ (Fix, Poethe, Yos, 2001, S.57). Diese Mittel stellen u.a. auch emotionelle Abweichung dar. In der Boulevardpresse wird insbesondere von emotiver Metapher, Metonymie oder Hyperbel Gebrauch gemacht.

Metapher wird als Ersatz eines Ausdrucks durch einen anderen aus einem fremden Vorstellungsbereich definiert. (z.B.: *Fackel der Hoffnung anzünden, sich vom Acker machen,*

die Hand ausstrecke, Beine machen...). Metonymie gilt als Ersatz eines Ausdrucks durch einen anderen, welcher aus gleichem Vorstellungsbereich kommt und mit der beschriebenen Erscheinung in einer gewissen Beziehung steht (z. B: *Bankdrücker*, *Parkbank-Killer*, *Emo-Tante*, *Tafelmensch*,...) (vgl. Lüttich/Götze, 1999, S.578-580). Das ersetzte sowie ersetzende Ausdruck (sowohl bei der Metonymie wie bei der Metapher) haben aber gleichen oder ähnlichen semantischen Wert. Der ersetzende Ausdruck kann zudem auch Träger einer emotionellen Implikatur werden. Die Tropen werden besonders oft in Kommentaren, Glossen oder meinungsäußernden Genres eingesetzt.

emotionelle Metapher

emotionelle Metonymie

Bild 9 Emotive Metapher und Metonymie (Quelle: Bild 21.7.; 2.11.; 24.6.2018)

Bei der Hyperbel handelt es sich um eine Ersatzfigur, die die Benennung eines Gegenstandes oder Sachverhaltes durch ein über das Normalmaß hinausgehenden Ausdruck ersetzt. (vgl. Lüttich/Götze, 1999, S.578-580). Die wird auch als Übertreibung bezeichnet und ist immer mit einem intensivierenden emotionalen Kontrast verbunden. (z.B.: „*Die Emotionen kochten*“, „*Schmerz quoll aus allen Wunden*“, „*Deutsche Wirtschaft im Schneekentempo*“; „*nach Bärenhunger endlich satt*“ ...). In der Bild-Zeitung finden wir viele Beispiele der Hyperbel:

Ich bin traurig darüber, dass die für mich beeindruckendste Politikerin der Welt bald ihre politische Karriere beenden wird.

POST VON WAGNER
Lieber Friedrich Merz,
Sie sind mit Ihren 62 eine Art Wunderkind, der Mozart der CDU. Die CDU-Leute beginnen euphorisch zu klatschen, ehe Sie ein Wort gesprochen haben. Die FAZ spricht vom „Messias-Mythos“. Messias ist der aus dem Grab Auferstandene, der Rückkehrer aus dem Jenseits.

Bild 10 Beispiele der Hyperbel (Quelle: Bild 2.11.2018)

Zu weiterem typischen Sprachmittel der Emotionalisierung in der Boulevardpresse gehört die Stilfärbung – also eine Ausdrucksschattierung, die die Hauptbedeutung des betreffenden Wortes überlagert und einen emotionalen Kontrast aufweist. (vgl. E. Riesel, 1959, S.26). Neben der stilistischen Nullfärbung unterscheidet die Stilistik – geschraubte, gehobene, familiär-saloppe, umgangssprachliche sowie vulgäre Stilfärbung. Insbesondere familiär-saloppe, umgangssprachliche und vulgäre Stilfärbung dienen zur Emotionalisierung

und Skandalisierung der Aussage. Alle diese Stilfärbungen sind auch für die Sprache der Bild-Zeitung typisch (z.B. vulgäre Stilf.: *Nenas Liebling verarscht die..., Scheiße! Scheiße! Scheiße!*; familiär-saloppe Stilf.: *Die Geisens müsse 20 Tsd. Euro blechen, Sie quatschte lange ...*).

umgangssprachliche St.

familiär-saloppe St.

vulgäre St.

Bild 11 Beispiele der Stilfärbung in der Bild-Zeitung (Quelle: Bild 23.7.2018, 12.12.2011, 2.2.2018)

Die Wortbildung und Wortschöpfung sind weitere Mittel der Emotionalisierung. In der Pressesprache kommen Benennungen vor, die ein neu entstandenes Denotat beschreiben oder ein altes Denotat mit neuen semantischen Wert umbenennen. Die Informationsträger stellen ein Medium dar, durch welches sich solche Benennungen sehr schnell verbreiten und so in die Umgangssprache oder Hochsprache schneller übernommen werden. In der Sprache der Presse können solche neugebildete oder geschöpfte Wörter auch mit emotioneller Schattierung verbunden werden. (so z.B. das Wort „*merkeln*“ welches das Nichts-Tun bezeichnet in einer Situation, wo das Handeln jedoch sehr erforderlich wäre. Das Wort wurde von dem Nachnamen der Bundeskanzlerin A. Merkel abgeleitet und trägt einen negativen emotionalen Kontrast). Zu den typischen Formen der Wortbildung in der Pressesprache gehört die Kompositbildung sowie Derivation und Wortverkürzung.

Bei der Kompositbildung werden mindestens zwei lexikalische Einheiten (Wörter) mit zwei Bedeutungen zu einer Worteinheit verbunden, wobei neue emotionelle Kontraste entstehen können. (vgl. Lüttich/Götze, 1999, S.583). Besonders Verstärkungskomposita sind mit emotionalen Kontrasten verbunden – wir unterscheiden:

- Intensivierung (z.B.: *supersüß, eiskalt, bestmöglich*);
- intensivierende Merkmalshervorhebung (z.B.: *Glückstag, Pechvogel, kristallklar...*);
- Augmentation (z.B.: *Riesenpleite, Superscheitern, Spitzensportler...*).

Ein für die Bild-Zeitung charakteristisches Kompositum ist das sog. Bindestrichkompositum, wo mehrere Wörter in ein Substantivkomplex verbunden werden (z.B. *die Rosinen-pflück-Einheit, die Angst-mach-Prüfung, ein Heute-fühle-ich-mich-gut-Tag*). Mit diesem Kompositum können auch intensive emotionale Kontraste verbunden werden. Auf den Abbildungen unten werden Beispiele des Verstärkungs- und Bindestrich-Kompositums aus der Bildzeitung präsentiert:

Verstärkungskomposita

Bindestrichkomposita

► Er bedankt sich nicht für die Unterstützung, die ihm die allermeisten Fans stets entgegenbrachten.
► Er bedankt sich nicht für die bedingungslose Treue bis zum Schluss von Bundestrainer Löw, der ihn zum Welt-

Bild 12 Beispiele der Komposita (Quelle: Bild 30.8.2017, 23.7.2018; bild.de)

Unter dem Begriff „Wortschöpfung“ verstehen wir einen Prozess von Entstehung solcher Lexeme, die in ihrer Form bislang noch nicht existent waren. Es handelt sich „um neue Lautkomplexe und neue bedeutungstragende Elemente-Zeichen“ (vgl. Fleischer, 1995, S.264). Solche Wörter sind bei der Sprache der Presse sehr beliebt – viele davon entstehen gerade in der Sprache der Presse und sind Träger emotioneller Kontraste (z.B.: *Googleschreiber*, *Brexit-Schwung*, *Vollpostenantenne*, *merkeln*, *Hundstage*, *sellektiv*, *GOLO*, *GROKO* ...). Auf den Bildern unten werden konkrete Beispiele der Wortschöpfung aus der Bild-Zeitung präsentiert:

Bild 13 Beispiele der Wortschöpfung (Quelle: Bild 20.7.2018, 23.7.2018)

Manipulation in der Bild-Zeitung

Die Manipulation – also „gezielte und verdeckte Einflussnahme auf das Erleben und Verhalten von Einzelnen oder Gruppen, wobei den Betroffenen diese Einwirkung verborgen bleiben soll“ (Stangl, 2018, online) findet in vielen Bereichen der menschlichen Tätigkeit statt. Diese als negative Einflussnahme auf das Denken und Handeln des Anderen charakterisierte Erscheinung, wird auch dank der modernsten Kommunikationstechnik und -Technologien (verglichen mit der Zeit vor dem Computer) schnell und effektiv verbreitet, wobei eine Vielzahl

der Rezipienten oder eine gezielte spezifische Gruppe der Adressaten erreicht wird. Manipulation hat nicht nur diverse Wege der Verbreitung, sondern auch spezifische Formen und Vorgehensweisen. Diese stellen Forschungsgegenstände differenter Wissenschaften dar – wie z.B. der Psychologie, Soziologie, Pädagogik, Kommunikationswissenschaft, Sprachwissenschaft sowie vieler medizinischen sowie behavioristischen Wissenschaftsdisziplinen. Alle diese Disziplinen untersuchen die Manipulation aus einem anderen Blickwinkel und Sichtweise, jedoch alle kommen zur Erkenntnis, dass bei dem Prozess der Beeinflussung die Sprache eine entscheidende Rolle spielt. Die meisten Formen der Manipulation werden nämlich durch Sprache verbreitet.

Die journalistische Kommunikationswissenschaft und die Sprachwissenschaft befassen sich unter anderem auch mit der Erforschung der sprachlichen Manipulation in den Medien – also der „*medialen Manipulation*“ (vgl. Elsen, 2008, S.443). Was bedeutet es, wenn eine Nachricht manipuliert? Eine Antwort auf diese Frage versucht die Sprachwissenschaftlerin H. Elsen zu finden. Sie meint: „*Manipulateure geben falsche Informationen, lassen einige fort, stellen einzelne Aspekte übertrieben dar, überhäufen das Gegenüber mit irrelevanten Aspekten und/oder präsentieren die Information unklar, verdreht oder in einem falschen Zusammenhang*“. (Elsen, 2008, S.447). Elsen bemerkt zudem, dass es viel schwieriger ist „*fehlende Informationen als gewisse Unwahrheiten aufzudecken*“ (Elsen, 2008, S.451). Für die Unwahrheiten und unwahre Nachrichten hat sich heute in der Kommunikationswissenschaft der Begriff „*Fake-News*“ etabliert, früher wurde der Begriff „*Zeitungente*“ verwendet (vgl. Duden, 2019, online). Mit Fake-News werden „*manipulativ verbreitete, vorgetäuschte Nachrichten bezeichnet, die sich überwiegend im Internet (vor allem durch soziale Netzwerke) und in den Medien zum Teil viral verbreiten*“. (Antos, 2017, S.3).

Das deutsche Wörterbuch Duden definiert „*Fake-News*“ als „*in den Medien und im Internet, besonders in den Social Media, in manipulativer Absicht verbreitete Falschmeldungen*“ (Duden, 2019, online). Und gerade die Fake-News stellen ein häufiges Mittel der Manipulation in der Bild-Zeitung dar. Die Frequenz des Vorkommens der Fake-News ist in den Boulevardmedien viel höher als in den Medien der Qualitätspresse. Den Grund kann man auch in der Tatsache sehen, dass die Informationen in den Boulevardmedien nicht immer aus verlässlichen Quellen kommen, oder einfach schlecht recherchiert werden. In manchen Fällen handelt es sich jedoch - wie wir davon überzeugt sind - auch um bewusste Manipulation des Lesers. Dass in der Bild-Zeitung die Frequenz der Fake-News hoch ist, beweist auch der Internet-Blog „*bildblog.de*“ – welcher die Fake-News der Bild-Zeitung entpuppt (vgl. www.bildblog.de, online).

Als Beispiel einer Fake-News in der Bild-Zeitung präsentieren wir den Artikel der Bild-Zeitung vom 6.2.2017 mit der Überschrift „*37 Tage nach Silvester brechen Opfer ihr Schweigen – Sex-Mob tobte in der Freßgass*“ (Bild – 6.2.2017). Dieser Artikel handelte über die sexuellen Übergriffe an verschiedenen Frauen, die angeblich von Asylbewerbern in der Silvesternacht 2016 ausgegangen worden waren. Später stellte sich aber heraus, dass diese Vorfälle nur falsch interpretiert waren und sich ganz anders zugetragen hatten. Erst nach etwa 2 Wochen und nach Richtigstellung der Fakten durch die Sicherheits-Behörden, gab die Redaktion der Zeitung zu, dass in diesem Artikel bewusst falsche Informationen publik gemacht wurden, wofür sie sich auch entschuldigt hat. Am 14.2.2017 wurde die Entschuldigung

und Richtigstellung im Artikel „Keine mobartigen Übergriffe in der Freßgass – Entschuldigung in eigener Sache“ veröffentlicht.

Artikel vom 6.2.2017

Entschuldigung-Artikel vom 14.2.2017

Bild 14 Beispiel der Fake-News in der Bild-Zeitung (Quelle: Meedia.de)

Doch nicht nur Fake-News, sondern auch besonders emotionalisierende Berichterstattung (mit dem Einsatz differenter Sprachmittel der Emotionalisierung (im vorherigem Kapitel näher dargestellt) können die Meinungsbildung sehr stark beeinflussen und manipulieren. Als Beispiel präsentieren wir ein paar Artikel der Berichterstattung aus dem Herbst des Jahres 2018, wo eine Reihe emotionaler Berichte über den sich in Deutschland vermehrten Wolf publiziert wurde. Diese Berichterstattung hantierte mit der Emotion der Angst. Es wurde dabei bewusst der Schein evoziert nicht sicher vom dem Raubtier zu sein. Dazu wurden auch emotionalisierende Bilder eingesetzt (siehe unten).

28.11.2018

23.2.2019

Bild 15 Negative Auffassung der Wolfsthematik (Quelle: www.bild.de)

Nach einer Reihe negativer Berichte über Wölfe, wurde die Bild von Autoren des Blogs Bildblog.de der Hetzerei und Angstmacherei beschuldigt. Interessant ist aber auch der nachträgliche Beitrag von 25.2.2019, wo die Redaktion fragt, woher die Aggressivität dem Wolf gegenüber wohl kommt. Auch in diesem Artikel finden wir ein emotionalisierendes Bild, wo jedoch der Wolf nicht mehr als gefährliche Bestie, sondern als ein zahmes Tier präsentiert wird.

25.2.2019

Bild 16 Neutrale Auffassung der Wolfsthematik (Quelle: www.bild.de)

Zu einer spezielleren Gruppe der Fake-News sollte unserer Ansicht nach besonders übertriebene sogar „konspirative“ Berichterstattung zählen. Es handelt sich dabei um logisch nicht erklärbare Unwahrheiten oder Lügen, die fantastische und sci-fi-artige Sachverhalte schildern. Beispiel eines solcher Berichterstattung ist ein Artikel vom 7.11.2018 mit dem Titel: „Alien-Hacker könnten Menschheit per Post vernichten“. Es wird über die Gefahr der Vernichtung von Menschen, die durch elektronische Post verlaufen sollte und von den Außerirdischen ausgeht, berichtet. Alle Fakten stehen jedoch ohne jegliche relevante wissenschaftliche Verifizierung und sind daher als fantastisch-konspirativ zu bezeichnen. Bei zweitem Artikel von 14.12.2017 „Asteroid ist Alien-Raumschiff mit kaputter Steuerung“ wird über einen Asteroiden berichtet, der laut einem amerikanischen Wissenschaftler ein Alien-Raumschiff sein soll. Liest man die Aussage des Wissenschaftlers jedoch genauer, so wird es klar, dass seine Worte einfach verdreht wurden.

Bild 17 Konspirative Artikel in der Bild-Zeitung (Quelle: Bild 7.11.2018)

Zu den typischsten manipulativen Sprachmitteln der Bild gehört der „Bombastische Ausdruck“ – der Sprachwissenschaftler Ch. Lehman spricht auch von sog. „Sprachbombast“ (vgl. Lehmann, 2018, online). Es handelt hier um Wortschatz, der die Gefühle der Rezipienten in besonderer Weise anreizt und den Sachverhalt durch verstärkte emotionale Graduierung darstellt. In der Bild-Zeitung kann man ihn insbesondere in Kommentaren oder Glossen finden, er kommt insbesondere in den Überschriften vor und wird weniger intensiv auch in Artikeltexten selbst eingesetzt (z.B.: *Özil Jammer-Rücktritt...*; *Klugscheißer-Partei;* *Salli ist plötzlich Mr. Cool;* *36 Grad Sahara-Sommer in Deutschland, Ehe-Krieg in Wontorra Villa...*).

Bild 18 Beispiele des Sprachbombastes (Quelle: Bild 23.7.2018; bild.de)

Der Sprachbombast wird durch Emotionswortschatz, emotiven Wortschatz, die Tropen- insbesondere emotive Metapher, Metonymie sowie stilistische Figuren (Hyperbel, Litotes) präsentiert. Zu den Sprachbombast müssen aber auch Modewörter gezählt werden. Es handelt sich dabei oft um Anglizismen, die die Sprache moderner und emotionaler erscheinen lassen sollen. So z.B. im folgendem Beispiel aus der Bild-Zeitung vom 21.7.2018:

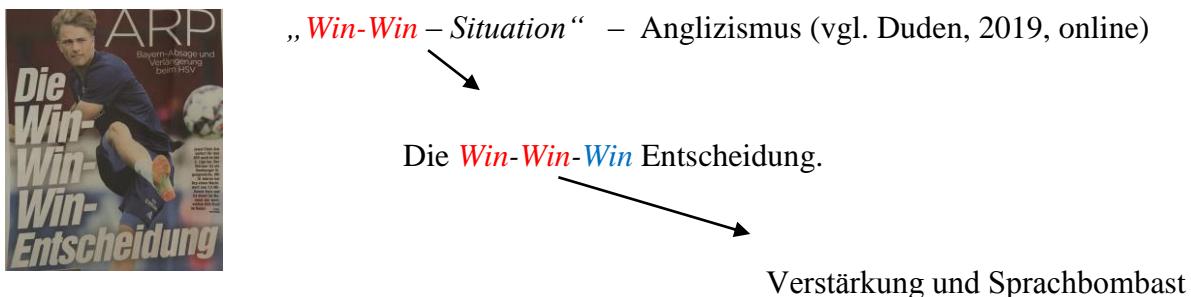

Bild 19 Beispiel des Anglizismus (Quelle: Bild 21.07.2018)

Zu weiteren Mittel der Manipulation gehört der aufwertende/abwertende Wortschatz (vgl. Lehmann, 2008, online). Es handelt sich um ungewöhnliche Wortwahl (unkonventionelle Wortkombination), welche das emotionelle Erscheinen eines Sachverhalts beeinflussen kann. Die ungewöhnliche Wortwahl kann so einen negativen Sachverhalt, neutral oder positiv erscheinen lassen (oder umgekehrt). Als Beispiel für den aufwertenden/abwertenden Wortschatz präsentieren wir 2 Artikel aus der Bild-Zeitung vom 17.10.2018. Der erste: *Die Rationalisierung der Tafel bringt erfolge!* Das Wort „Rationalisierung“ wird im Duden-Wörterbuch als „*Steigerung der Effizienz eines Unternehmens, indem durch Technisierung, Automatisierung, Änderung der Arbeitsabläufe oder ähnliche Maßnahmen Kosten und Aufwände gesenkt werden*“ (Duden, 2019, online). Eine solche wirtschaftliche Rationalisierung ist mit Stellenabbau sowie oft auch mit Investitionsstreichung verbunden. So gesehen präsentiert die Rationalisierung einen negativen Kontrast. In dem genannten Artikel jedoch erscheint das Wort „Rationalisierung“ mit einem positiven Kontrast. Mit der Rationalisierung der Tafel wird nämlich neue Arbeits-Struktur der Tafel, Erweiterung um neue Ausgabestellen, bessere Versorgung mit Lebensmitteln oder Verbesserung der Organisation der Arbeitsweisen von den ehrenamtlichen Helfern angekündigt. So erscheint das Wort „Rationalisierung“ mit emotionell-positivem Kontrast.

In einem weiteren Artikel „*Schade! Das war die beste Pleite des Jahres*“ wird gezeigt, wie ein negativer Sachverhalt durch unkonventionelle Wortwahl positiv erscheinen kann.

Bild 20 Beispiel einer unkonventionellen Wortwahl (Quelle: www.bild.de)

In diesem Artikel wird über die Niederlage des deutschen Fußball Teams gegen das französische Fußballteam berichtet. Die Niederlage bedeutete für das deutsche Team den Abstieg von besserer Platzierung in der Fußball-Weltrangliste. Diese negative Tatsache wurde jedoch bagatellisiert - anders als erwartet wird das Team nicht kritisiert, sondern für seine gute Leistung (verglichen mit anderen Länderspielen) gelobt. Im Text des Artikels lesen wir konzessive Aussagen wie: „*Niederlage, die uns doch irgendwie Hoffnung macht*“ oder „*wir (die Deutschen) waren das klar bessere Team*“. Die unkonventionelle Wortverbindung bestehend aus Adjektiv im Superlativ und Nomen mit emotionell negativen Kontrast „*beste Pleite*“ weist in einer solchen Kombination positive Schattierung auf und lässt den scheinbar negativen Sachverhalt im positiven Licht erscheinen.

Schlusswort

Die Manipulation ist ein Phänomen, der immer wieder an Stärke gewinnt, was auch auf die neuen modernen Technologien der Gegenwart zurückgeführt werden kann. Es entstehen aber nicht nur neue Wege, sondern auch neue Formen der medialen Manipulation. Heute ist es nötig geworden die gewonnenen Informationen durch mehrere Quellen (z.B. verschiedene Printmedien oder audiovisuelle Medien) zu verifizieren. Die größte Gefahr der Meinungsbeeinflussung geht jedoch nicht von Boulevardmedien, sondern von sozialen Netzwerken aus, wo verschiedenartige Informationen ohne jegliche Kontrolle (die in den Printmedien oder audiovisuellen Medien durch die Redaktion oder Radaktionsrat stattfinden) publik gemacht werden. So kann die Manipulation ohne Hindernisse verlaufen, was man z.B. bei politischen Wahlkampagnen oder bei der Werbung oft missbraucht. Die Organe der EU setzten sich zum Ziel gegen solche Falschinformation und Fake-News legislativ vorzugehen und sie so zu behindern. Doch nur die Zukunft wird zeigen, ob diese Ziele und Absichten auch erfolgreich werden.

LITERATUR

- ANTOS, Gerd: *Fake-News. Warum wir auf sie reinfallen*. Oder: »Ich mache euch die Welt, so wie sie mir gefällt«. In: *Der Sprachdienst* 61, 2017, Heft 1, s. 1 – 20.
- BERGEROVÁ, Hana: *Emotionswortschatz: (Lerner)lexikographisch und Korpus linguistisch*. Aussiger Beiträge, 2013, Nr. 7. Abrufbar unter:
<https://nbn-resolving.org/urn/resolver.pl?urn:nbn:de:hebis:30:3-378979> [cit. 2018-12-13].
- BERGMANN, Jens – PÖRKSEN, Bernhard: *Skandal! Die Macht öffentlicher Empörung*. 2009. Abrufbar unter: <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/51970> [cit. 2018-2-15].
- ELSEN, Hilke: Manipulation aus sprachlicher Sicht – ein Überblick. In: *Wirkendes – Deutsche Sprache und Literatur in Forschung und Lehre*. 2008, 58. Jahrgang, Heft 3. Abrufbar unter: https://epub.ub.uni-muenchen.de/15933/1/epub_oai_15933.pdf [cit. 2018-11-1].

- FIX, Ula – POETHE, Hannelore – YOS, Gabrielle: *Textlinguistik und Stilistik für Einsteiger*. Leipzig: Peter Lang Verlag 2001. 236 s.
- FLEISCHER, Wolfgang – BARZ, Irmhild: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer 1995. 399 s.
- GODIŠ, Tomáš: *Die Wandlungen des publizistischen Stils nach der Wende 1990 in der deutschen Presse*. Ružomberok: Katolícka univerzita 2013. 623 s.
- GÖTZE, Lutz – HESS-LÜTTICH, Ernest: *Grammatik der deutschen Sprache*. Gütersloh: Bertelsmann-Lexikon-Verlag 1999. 702 s.
- HERMANNS, Franz: Kognition, Emotion, Intention. Dimensionen lexikalischer Semantik. In: *Die Ordnung der Wörter: kognitive und lexikalische Strukturen*. Hrsg. G. Harras. Berlin/New York: De Gruyter 1995, s. 138 – 178.
- JANSEN, Diana: *Feindbilder in der BILD-Zeitung?* H.H Universität 2009. Abrufbar unter: http://www.mythos-magazin.de/ideologieforschung/gj_bild-zeitung.pdf [cit. 2018-2-15].
- KODRON-LUNDGREN, Christa – KODRON, Christoph: *20000000 unterm Regenbogen. Zur Inhaltsanalyse der Regenbogenpresse*. München: Hanser 1985. 202 s.
- LAYENDECKER, Hans: *Bild dir deine Kohle – Studien über Bild*. SZ. 2011. Abrufbar unter: <https://www.sueddeutsche.de/medien/studie-ueber-bild-zeitung-bild-dir-deine-kohle-1.1081180> [cit. 2018-2-25].
- LEHMANN, Christian: *Manipulation durch die Sprache*. 2018. Abrufbar unter: <https://www.christianlehmann.eu/ling/pragmatics/index.html?https://www.christianlehmann.eu/ling/pragmatics/manipulation.html> [cit. 2018-11-1].
- NÜBLING, Damaris: Von oh mein Jesus! zu oje! Der Interjektionalisierungspfad von der sekundären zur primären Interjektion. In: *Deutsche Sprache* 29, 2001, s. 20 – 45.
- Online Lexikon für Psychologie und Pädagogik*. W. Stangl. Stichwort: *Manipulation*. 2018. Abrufbar unter: <https://lexikon.stangl.eu/7024/manipulation/> [cit. 2018-2-25].
- RIESEL, Elena: *Stilistik der deutschen Gegenwartsprache*. Moskva: Prosvescenija 1959. 315 s.
- ŠIMEČKOVÁ, Alena: *Úvod do studia jazykovedné germanistiky*. Praha: Karolinum 2005. 232 s.
- Wörterbuch der deutschen Sprache – Duden*. Mannheim: Dudenverlag 2017. Abrufbar unter: <http://www.duden.de/rechtschreibung>.

QUELLENVERZEICHNIS

1. Bild-Zeitung. 20. 7. 2018. 2018, 66. Jahrgang, Nr. 167/29.
2. Bild-Zeitung. 23. 7. 2018. 2018, 66. Jahrgang, Nr. 169/30.
3. Bild-Zeitung. 21. 7. 2018. 2018, 66. Jahrgang, Nr. 168/29.
4. Bild am Sonntag. 17. 6. 2018. 2018, 65. Jahrgang, Nr. 24.
5. Bild-Zeitung. 30. 8. 2017. 2017, 65. Jahrgang, Nr. 202/35.
6. Bild-Zeitung. 1. 10. 2015. 2015, Sonderausgabe 63. Jahrgang.
7. www.ikiosk.sk
8. www.duden.de
9. www.bild.de
10. <https://meedia.de/2018/10/18/ivw-blitz-analyse-zeitungen-bild-welt-und-bams-verlieren-um-die-10-handelsblatt-zeit-und-f-a-s-dank-digital-kunden-stabil/>
11. <https://meedia.de/2017/02/16/wir-haben-fake-news-verbreitet-wie-julian-reichert-die-bild-kuenftig-vor-falsch-informationen-schuetzen-will/>
12. <https://www.bild.de/news/2018/news/niedersachsen-wolf-greift-mann-auf-friedhof-an-58705540.bild.html>
13. <https://www.bild.de/bild-plus/regional/bremen/bremen-aktuell/mann-auf-friedhof-von-wolf-gebissen-im-dunkeln-ist-es-gefaehrlich-58714890,view=conversionToLogin.bild.html>

14. <https://www.bild.de/ratgeber/2018/ratgeber/wolf-angriff-auf-friedhof-warum-gibt-es-bei-uns-immer-mehr-woelfe-58723070.bild.html>
15. <https://www.bild.de/bild-plus/news/inland/news-inland/selbstjustiz-unbekannte-toeten-immer-mehr-woelfe-60261900,view=conversionToLogin.bild.html>

Методи виявлення сугестивного впливу в політичній рекламі

Гелбутовська Ганна, Кравченко Людмила

Кафедра української мови та прикладної лінгвістики, Інститут філології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

h.helbutovska@gmail.com

lutwins@ukr.net

На початку ХХІ століття активно обговорюється тема про засоби прихованого інформаційного впливу, основним об'єктом яких є психіка людини. Тема маніпулювання свідомістю вийшла за межі наукових досліджень, розширила рамки публічної дискусії, привернувши увагу засобів масової інформації та перейшла до активного практичного застосування. Зокрема, у цій сфері зацікавлені лінгвісти, політики, психологи, журналісти, піарники, рекламиратори та інші.

Реклама – це феномен суспільного явища, який має розподіл на окремі галузі, залежно від сфери застосування, а маніпуляція і сугестія, є невід'ємними її частинами. Наша робота присвячена дослідженням політичної реклами як однієї з форм передвиборчої агітації.

В українському політичному дискурсі існує стійкий тренд до активного застосування реклами. Під час виборчої кампанії застосовують політичні технології, які базуються на маніпуляції свідомістю виборця. У сучасних реаліях більшості країн світу обличчя політика і, відповідно, його шанси на перемогу у виборах визначають не ідеології, а переважно політичні технології маніпулювання й впливу на свідомість електорату. Не останнє місце серед них посідає сугестія або навіювання – процес прихованого впливу на людину. Відповідно, актуальність нашої роботи полягає у дослідженні політичної реклами як носія вербальних методів впливу на електорат. А оскільки не тільки зараз, а й у майбутніх виборчих кампаніях в Україні дедалі більше застосовуватимуться технології й методи маніпулювання, то виникає потреба в їх детальному вивченні та виявленні.

Об'єктом цього дослідження стали тексти статей у агітаційних газетах трьох політичних партій, а предметом – вербалльні методи, засоби та прийоми впливу на свідомість людини. Матеріалом дослідження слугували тексти газет політичних партій, які брали участь у передвиборчих кампаніях 2015 року в місті Києві, а саме партій: «Блок Петра Порошенка «Солідарність», «ВО «Свобода», та «ЛЯШКО Радикальна партія»,

Метою і завданням нашої роботи є дослідження мовних виявів сугестивного впливу на свідомість людини та їхньої специфіки застосування в текстах політичної реклами, опираючись на комплексний підхід, що поєднує методи корпусної лінгвістики, прикладної лінгвістики, психолінгвістики та традиційних лінгвістичних методів.

Основними методами виявлення сугестії стали **метод контент-аналізу**, **лінгвістичний аналіз тексту** та **метод виявлення асоціацій**, а допоміжним засобом дослідження був **корпус текстів**.

1 Застосування корпусу текстів у дослідженні текстів політичної реклами

Комп'ютери в десятки тисяч разів швидше можуть підрахувати кількість і частоту лексем чи словоформ. Саме тому ми створили підкорпус досліджуваних текстів статей агітаційних передвиборчих кампаній партій «Блок Петра Порошенка «Солідарність», «ВО «Свобода», та «ЛЯШКО Радикальна партія». Наш підкорпус доступний на сайті Лінгвістичного порталу MOVA.info у мережі Інтернет за покликання <http://www.mova.info/>.

На сайті MOVA.info є розділ «Корпус української мови», що призначений для пошуку лексем і словоформ в українських текстах певного стилю (законодавчих, наукових, фольклорних, публіцистичних, художніх текстах поезії та прози).

Створений нами підкорпус має назву «Політична реклама». Підкорпус текстів «Політична реклама» був створений у спеціальній комп'ютерній програмі «CorpusWriter», яка взаємодіє із сайтом MOVA.info. Для укладання підкорпусу текстів ми скористалися технологією В. Жуковської (Жуковська, 2013, с. 85 – 87).

Визначивши, що джерелом нашого матеріалу мають бути політичні агітаційні тексти, ми відсканували тексти статей із агітаційних газет та конвертували їх у формат DOC за допомогою програми ABBYY FineReader. На цьому етапі всі тексти пройшли наше попереднє спрощування, а саме видалили нетекстові елементи (малюнки, таблиці, графіки, формули), видалили з тексту переноси та здійснили сегментування тексту на його структурні складові.

На третьому етапі ми ввели наші тексти у корпус та зробили їх метаопис завдяки програмі «CorpusWriter». Метаопис текстів підкорпусу включає змістовні елементи даних (бібліографічні дані, ознаки, що характеризують жанрові й стильові особливості тексту, відомості про автора), та формальні (ім'я файлу, параметри кодування, версія мови розмітки). Ці дані ми вводили вручну й зберегли всі результати проведеної роботи в програмі.

Останнім етапом створення корпусу було конвертування розмічених текстів у структуру спеціалізованої лінгвістичної інформаційно-пошукової системи (CorpusWriter) та безпосередньо забезпечення доступу до цього корпусу на сайті MOVA.info. Усе було виконано системою автоматично.

Алгоритм доступу до створеного нами електронного підкорпусу текстів «Політична реклама» на сайті MOVA.info такий: *головна сторінка сайту MOVA.info → розділ «Корпус текстів» → Статистика → Публіцистика → Реклама → Політична реклама → Газета → обрати одну із запропонованих назв партій → обрати один із запропонованих заголовків (див. мал. 1.)*.

Режим доступу до корпусу текстів: <http://www.mova.info/>.

ПОЛІТЕХНІК(49 037)	дол	22
ПОЛІТИЧНІ ПРОГРАМИ ТА ВИСТУПИ ПОЛІТИКІВ(16 462)	криза	21
ПОЛЮВАННЯ ТА РИБОЛОВЛЯ(415 580)	фінансовий	18
ПРОЕКТ(-)	з	18
РЕКЛАМА(-)	млрд	17
ПОЛІТИЧНА РЕКЛАМА(-)	за	17
ГАЗЕТА(-)	сша	16
БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА 'СОЛІДАРНІСТЬ'(-)	вони	15
ВО 'СВОБОДА'(-)	банк	14
Вступне(-)	рік	14
Вся газета 1(-)	новий	13
Звіти голосіївських депутатів Київської міської ради(-)	Росія	13
Кандидат на посаду міського голови Києва від «ВО «Свобода» - Олександр Мирний(-)	як	13
Кандидати «ВО «Свобода» до Київської міської ради(-)	із	12
Перший номер «Свободи» до Київради - Юрій Сиротюк: шлях боротьби(-)	світ	12
ЛЯШКО Радикальна партія(-)	сектор	12
СВІТЛО ПРАВОСЛАВ'Я(85 164)	від	11
УКРАЇНА МОЛОДА(140 749)	Китай	11
	це	11
	світовий	11

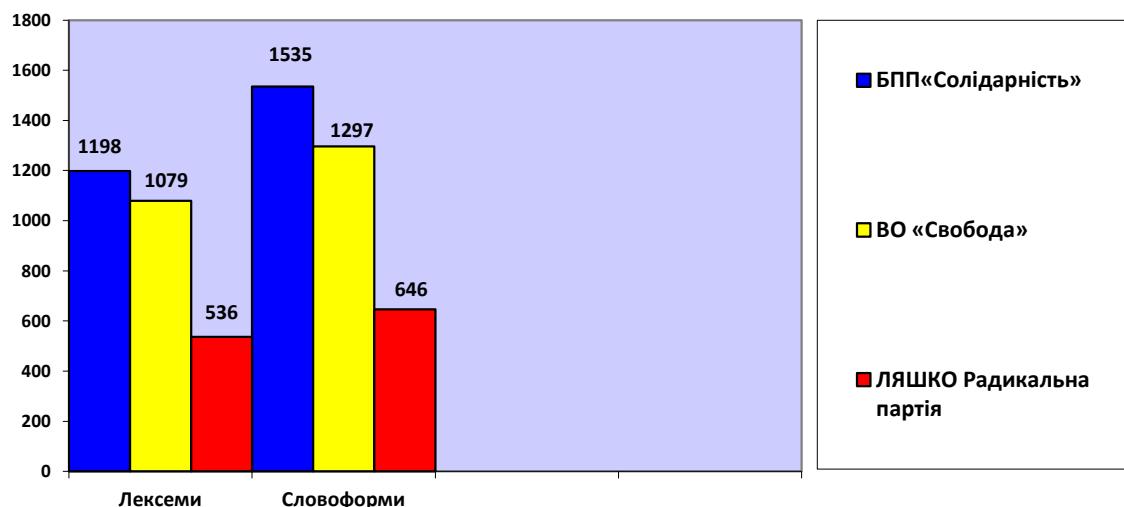
Малюнок 1 «Підкорпус текстів «Політична реклама»

На малюнку 1. зображене загальний вигляд частини нашого підкорпсу текстів під назвою «Політична реклама», який виділений прямокутником. Праворуч від виділеного підкорпсу відсортовані за частотою лексеми газети політичної партії «ВО «Свобода». Варто зазначити, що найчастотнішими виявилися службові частини мови, зокрема прийменники (*в, на, у, до*) та сполучники (*і, що, та*). Безперечно, службові частини мови відіграють значну роль у політичних рекламних текстах, мають свою окрему семантику і вплив на свідомість, але для подальшої роботи у виявленні асоціацій прийменники та сполучники ми виключаємо, оскільки вважаємо, що у них немає асоціативного потенціалу, який є у повноцінних самостійних лексем.

Створений підкорпус можна використовувати як готовий продукт і як модель для конструювання аналогічних корпусів колегами з різних наукових та навчальних інституцій України (Дарчук, 2010, с. 43). Для нашого дослідження підкорпус потрібний, щоб отримати статистичні дані, необхідні для кількісного контент-аналізу (малюнок 2).

У підкорпусі «Політична реклама» автоматично було підраховано кількість досліджуваних лексем і словоформ, ужитих у текстах газет кожної із політичних партій, на основі чого для порівняння кількісних результатів ми створили малюнок-діаграму (малюнок 2).

Також за допомогою підкорпсу текстів ми визначити 10 найчастотніших слів у кожній із партій. Ці слова ми використали для контент-аналізу.

Малюнок 2 «Статистичні показники кількості лексем і словоформ політичних партій»

Завдяки створеному підкорпусу текстів ми отримали такі результати:

1) у агітаційній газеті партії **«Блок Петра Порошенка «Солідарність»** зафіковано 1198 лексем і 1535 словоформ і найчастотнішими виявилися такі лексеми: «бути», «міський», «будинок», «такий», «столиця», «влада», «Київ», «мер», «система», «вирішити»;

2) у агітаційній газеті партії **«ВО «Свобода»** зафіковано 1079 лексем і 1297 словоформ і найчастотнішими виявилися такі лексеми: «бути», «рік», «Київ», «свобода», «рада», «депутат», «місто», «час», «Україна», «політика»;

3) у агітаційній газеті партії **«ЛЯШКО Радикальна партія»** було зафіковано 536 лексем і 646 словоформ і найчастотнішими виявилися такі лексеми: «рік», «партія», «працювати», «бути», «радикальний», «кампанія», «зарплата», «реклама», «Київ», «громадянин».

Із отриманих результатів очевидно, що однією із важливих особливостей методу аналізу на базі лінгвістичних корпусів є можливість точного визначення частотності вживання лексем і словоформ та зручності у роботі зі значним за обсягом матеріалом. Отже, за допомогою створеного підкорпусі політичних текстів ми з'ясували частоту слововживання лексем і їхню загальну кількість у кожній із газет.

2 Контент-аналіз агітаційних передвиборчих матеріалів

Метод контент-аналізу був уже використаний нами у виявленні асоціативного потенціалу заголовків політичної реклами (Кравченко, Гелбутовська, 2017, с. 103 – 105). А зараз ми застосували його для аналізу значних за обсягом агітаційних матеріалів. Керуючись статистичними даними частотності повторення лексем із нашого підкорпусу текстів, за К-змінні ми обрали по 10 найчастотніших лексем, ужитих у газетах кожної політичної партії. Також вибір К-змінних залежав від частиномовної належності найчастотніших слів. За одиниці кодування контент-аналізу ми обрали весь обсяг текстів кожної із газет політичних партій окремо. У корпусі текстів він має назву «Вся газета» для партії **«Блок Петра Порошенка «Солідарність»**, «Вся газета 1» для партії **«ВО «Свобода»** та «Вся газета 2» для партії **«ЛЯШКО Радикальна партія»**.

Контент-аналіз допоміг визначити частоту вживання обраних лексем у відношенні їх кількості до загального обсягу слів у газеті кожної із політичних партій. У таблиці 1, таблиці 2 і таблиці 3 зведені результати кількісного контент-аналізу. Лексеми розташовані відповідно до їхньої частотності в тексті. Зазначена відносна частота вживання (TF) обраних лексем, що складається із відношення числа входжень (n_i) обраної лексеми до загальної їх кількості слововживань у газеті ($\sum_k n_k$).

Розраховано за формулою: $TF = \frac{n_i}{\sum_k n_k}$ (Баранов, 2001, с. 258).

Таблиця 1 Відносна частота вживання найчастотніших лексем у газеті партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність»

№	Найчастотніші лексеми	n_i	TF	№	Найчастотніші лексеми	n_i	TF	$\sum_k n_k$
1	бути	25	0,02	6	влада	15	0,012	1198
2	міський	20	0,016	7	Київ	14	0,011	
3	будинок	19	0,015	8	встановити	12	0,01	
4	такий	19	0,015	9	мер	11	0,009	
5	столиця	16	0,013	10	система	10	0,008	

Найчастотнішими лексемами в агітаційній газеті партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність» виявились дієслово «бути», прикметники «міський» і «такий» та іменник «будинок».

Таблиця 2 Відносна частота вживання найчастотніших лексем у газеті партії «ВО «Свобода»

№	Найчастотніші лексеми	n_i	TF	№	Найчастотніші лексеми	n_i	TF	$\sum_k n_k$
1	бути	25	0,023	6	депутат	16	0,014	1079
2	рік	25	0,023	7	місто	12	0,011	
3	Київ	18	0,016	8	час	12	0,011	
4	свобода	17	0,015	9	Україна	12	0,011	
5	рада	17	0,015	10	влада	10	0,009	

Найчастотнішими лексемами в агітаційній газеті партії «ВО «Свобода» стали дієслово «бути» та іменники «будинок», «рік», «Київ», «свобода», «рада».

Таблиця 3 Відносна частота вживання найчастотніших лексем у газеті партії «ЛЯШКО Радикальна партія»

№	Найчастотніші лексеми	n_i	TF	№	Найчастотніші лексеми	n_i	TF	$\sum_k n_k$
1	рік	12	0,022	6	кампанія	7	0,013	536
2	партія	11	0,021	7	зарплата	5	0,009	
3	працювати	10	0,018	8	реклама	5	0,009	
4	бути	10	0,018	9	Київ	5	0,009	
5	радикальний	8	0,014	10	громадянин	5	0,009	

Найчастотнішими лексемами в агітаційній газеті партії «ЛЯШКО Радикальна партія» виявились іменники «*rік*», «*партия*» та дієслова «*бути*» і «*працювати*».

На основі створених таблиць можемо простежити спільні найчастотніші лексеми, такі як дієслово «*бути*» та іменники «*rік*» і «*Київ*». Ці дані ми використовуємо для застосування методу виявлення асоціацій.

Створені таблиці допомагають визначити ідейну орієнтацію кожної із партій, сутність їх агітацій, місце проведення виборів, навіть без конкретних контекстів. Наприклад, повторення однієї з найчастотніших лексем «*Київ*» указує на локацію проведення виборів.

Лексеми із високим коефіцієнтом частотності ми вважаємо ключовими для досліджуваного тексту. Певні партії у своїх агітаційних газетах наголошують на окремих словах, які мають власну внутрішню семантику, набір асоціацій та частотність вживання. Тому ми вважаємо, що найчастотніші лексеми мають здатність до сугестивних впливів, у них закодовані певні внутрішні образи, або більше того – якорі, які викликають асоціації у виборців. А відносний коефіцієнт їхньої частотності вказує на максимальну дію сугестії цих слів, їх привілейованість і важливість у політичній рекламі.

3 Метод виявлення асоціацій у створенні образу партії

Для виявлення асоціацій ми використали «Український асоціативний словник» С. Мартінек у 2-ох томах (Мартінек, 2008a, 2008b) та «Словник асоціативних норм української мови» Н. Бутенко (Бутенко, 1979).

У словнику С. Мартінек до головного слова-стимула подані слова-асоціації, упорядковані за частотою використання. Перша частина словника організована за принципом «від стимулу – до реакції», де кожна стаття – це асоціативне поле пов’язаних зі стимулом слів, а друга частина – організована за принципом «від реакції до стимулу» і має меншу кількість слів-асоціацій порівняно із першою частиною словника.

За слова-стимули ми беремо виявлені нами шляхом кількісного контент-аналізу найчастотніші лексеми. Із цих лексем ми обрали по 5 слів-стимулів, які є найчастотнішими в агітаційній газеті кожної із партій, а також ці слова внесені до асоціативних словників. Також у вибірці уникали спільних найчастотніших лексем, оскільки їх ми дослідили окремо, а результати представили у *таблиці 7*. До обраних слів-стимулів ми підібрали 5 перших слів-асоціацій із словників Н. Бутенко та С. Мартінек. Успішно поєднавши метод контент-аналізу та метод виявлення асоціацій, ми отримали зіставлення слів-стимулів і слів-асоціацій та їхню інтерпретацію. Саме це і виявляє сугестію, яка працює на створення імідж-образу політика чи партії. Результати наводимо у *таблицях 4 – 7*.

Таблиця 4 Асоціації до слів-стимулів із газети партії Блок Петра Порошенка «Солідарність»

Слово-стимул	Слова-асоціації
міський	транспорт, голова, сільський, трамвай, місто
будинок	сусідній, оселя, оселитися, дім, спільній
система	вороже, держава, керівництво, лад, людина
мер	міський, владний, посада, головувати, Київ
встановити	важливо, вибрати, можливо, зрозуміти, з'ясувати

У агітаційній газеті партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність» серед найчастотніших слів виокремлюємо лексему «міський», що містить оцінний елемент чи натяк на певну характеристику та асоціюється, наприклад, зі словом «транспорт». Ця асоціація на макрорівні впливає на створення імідж-образу партії, а саме специфіці її подальшої діяльності, оцінці професійної спрямованості, вимогах аудиторії виборців щодо обов'язків кандидата. Такий вплив має лексема «будинок», яку можна розуміти як приховану програму партії щодо забудови.

Лексема «мер» має асоціацію зі словами «міський», «владний» та «головувати», так як і лексема «встановити» – зі словами «важливо» та «вибирати». Обидві лексеми і їхні асоціації мають подібне оцінне значення і націлені на опис особистих якостей політика та його можливої орієнтації на позитивний професійний потенціал. Асоціація «мер» – «міський» подібна із «міський» – «транспорт» за спільним словом «міський», а це означає, що слова-стимули і слова-асоціації можуть взаємоперетинатися. Такий перетин допомагає асоціаціям надійно закріпитись у свідомості виборців.

Лексема «система» має асоціацію зі словами «керівництво» та «держава», тобто також викликає схожі образи із попередніми «мер» та «виришувати», але водночас має асоціацію з «вороже», а отже містить негативне забарвлення.

Загалом імідж-образ партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність» сформований за допомогою асоціацій на макрорівні. Передовими лексемами є слова-стимули з їхніми асоціаціями, спрямованими на зовнішню діяльність партії, але на макрорівні формується індивідуальний портрет політика-кандидата всередині партії, якому притаманні такі риси як рішучість у роботі та жага до влади.

Таблиця 5 Асоціації до слів-стимулів із газети партії ВО «Свобода»

Слово-стимул	Слова-асоціації
свобода	воля, слова, незалежність, вільна, життя
Рада	верховна, верховна, вирішення, нарада, козаки
депутат	народний, багатий, брехун, вибори, владний
час	годинник, година, швидкоплинний, пік, біжить
Україна	країна, незалежність, держава, незалежний, калина

У агітаційній газеті партії «ВО «Свобода» серед найчастотніших слів виокремлюємо лексему «свобода». Очевидно, що лексема «свобода» є назвою цієї політичної партії, а асоціації з нею («воля», «слова», «незалежність») підкреслюють уже давно усталений та стійкий образ партії, її програму, ідеологію та світогляд. Зі словом-стимулом «свобода» одночасно працює слово-стимул «Україна», який має подібні асоціації і також націленій на підтримку іміджу партії, її соціально-політичний потенціал, пріоритети та світогляд.

Лексема «Рада» утверджує «верховність», владу, тобто є складовою політико-психологічного портрета в його професійній та статусно-рольовій значимості. Водночас «Рада» асоціюється із «козаками», а отже свідчить про наявність соціально-історичного контексту, так само як і стимул «час», який асоціюється зі словами «швидкоплинність» та «біжить».

Лексема «депутат» має асоціацію з «народний», «багатий» та «брехун», де друга та третя асоціації з негативним відтінком, що пов’язано з національно-культурним світоглядом виборців.

Таким чином, імідж-образу партії «ВО «Свобода» притаманна візування та регулярно повторювана лексема «свобода», що є однією із найчастотніших у агітаційній газеті за результатами проведеного контент-аналізу. Стимул «свобода» вже априорі є іміджевим образом, його слова-асоціації – передбачувані, бо це назва партії, яка створює образ справедливої та демократичної влади. Також ми можемо стверджувати, що лексема «свобода» є **якорем**, адже викликає не лише смислові асоціації в електорату, а й почуття та емоції, спонукання до дії, до боротьби за своє право на свободу.

Таблиця 6 Асоціації до слів-стимулів із газети партії ЛЯШКО Радикальна партія

Слово-стимул	Слова-асоціації
працювати	робота, робити, наполегливо, старанно, трудитися
зарплата	заробіток, працівник, робота, здивування, здобути
партія	очолювати, лівий, правий, вигук, спільність, уряд
реклама	газета, зацікавити, газетний, пісня, помаранчевий
громадянин	свідомий, незалежний, зобов’язаний, потерпілий, бідний

У агітаційній газеті «ЛЯШКО Радикальна партія» серед найчастотніших слів виокремлюємо лексему «працювати», яка асоціюється зі словами «робота», «робити», «наполегливо» та зі словом-стимулом «зарплата» має спільні асоціативні парадигми – слова «працівник» і «робота», що вказує на подвійний прихованій вплив лексеми «працювати». Важливо, що одним із найчастотніших слів-стимулів є дієслово «працювати», яке вказує на процесуальність, дає поштовх до дії, характеризує образ партії як активний та готовий до дій. Лексема «партія» має асоціацію зі словами «очолювати», «лівий», «вигук», які в комплексі співвідносні із характеристикою головного представника партії – О. Ляшка. До того ж назва «ЛЯШКО Радикальна партія» уже вказує на важливість цієї особи серед усіх членів партії. Виділення його з-поміж інших як лідера, а отже й основного образу, впливає на імідж усієї політичної партії. Звідси ми можемо зробити висновок, що образ партії «ЛЯШКО Радикальна

партія» не асоціюється, а є асоційованим із головним представником цієї партії – О. Ляшком, з його поведінкою та політикою.

Також ми уклали таблицю спільніх найчастотніших лексем для усіх трьох партій, щоб порівняти отримані результати, які подали в *таблиці 7*.

Таблиця 7 Спільні лексеми серед трьох досліджуваних газет партій та їхня частота вживання

Спільне слово-стимул	Словесна асоціація	Відносна частота вживання		
		БПП «Солідарність»	ВО «Свобода»	ЛРП
бути	жити, добром, існувати, людиною, справжнім ширим	0,02	0,023	0,018
місто	велике, Київ, село, красиве, гарне, Львів	0,01	0,011	0,007
рік	минулий, старий, новий, майбутній, місяць	0,013	0,023	0,022
влада	гроши, уряд, брехня, вища, несправедлива	0,012	0,009	0,007
Київ	місто, вечірній, вибирати, вибір, далекий	0,011	0,016	0,009

Методом контент-аналізу ми виділили 5 спільніх найчастотніших лексем серед усіх трьох партій та обрали їх за слова-стимули для методу виявлення асоціацій, щоб визначити спільні тенденції впливу асоціацій на свідомість електорату (*таблиці 7*). Це дало нам змогу виявити, що найуживанішою частиною мови в політичних агітаційних текстах є дієслово «бути», а на другому місці іменник «місто». У трьох інших лексем «рік», «влада», «Київ» частотність варіативна, тобто вони посідають або перше, або друге, або третє місце за частотою вживання у тексті, а отже важко щось однозначно стверджувати про їхній спільний вербалний вплив асоціативних образів.

Лексема «бути» має асоціацію зі словами «жити», «добром», «існувати», «людиною», «справжнім». Станова ознака дієслова «бути» домінантна у політичних текстах, а зважаючи на те, що це лексема досить часто є еліпсованою, то її реальна частотність значно більша, ніж представлена формально.

Лексема «місто» викликає асоціацію зі словами «велике», «рідне», «село», «Київ» та вказує на локацію події, тобто на місце проведення виборів. Ми вважаємо, що лексеми «місто» й «бути» не призначенні для створення імідж-образу партій.

Ми дослідили сугестивні можливості вербалних асоціацій, їх здатність до стійкого якоріння та до створення певних імідж-образів. Імідж створюють для того, щоб якнайбільше виборців запам'ятали ім'я кандидата і склали про нього загальне уявлення, а згодом асоціювали його з певними запрограмованими поняттями, подіями чи явищами.

4 Висновки та перспективи дослідження

Отже, завдяки *підкорпусу текстів* ми визначили 10 найбільш повторюваних лексем у текстах політичних партій. Це дало нам змогу шляхом *кількісного контент-аналізу* визначити їхню відносну частоту вживання, а саме: найчастотнішими лексемами в агітаційній газеті партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність» стали дієслово «бути» та іменник «будинок», у партії «ВО «Свобода» – дієслово «бути» та іменники «будинок» і «рік», у партії «ЛЯШКО Радикальна партія» – «рік», «партія» та дієслова «бути» й «працювати». Також ми виявили спільні найчастотніші лексеми для текстів усіх політичних партій (наприклад, дієслово «бути»).

На результати *контент-аналізу* ми наклали *метод виявлення асоціацій* та визначили, що вже згадувана нами спільна для всіх політичних партій лексема «бути» має асоціацію зі словами «жити», «добрим», «існувати», «людиною», «справжнім», тобто вказує на процесуальну ознаку і означає готовність політичних партій до активних дій у передвиборчій кампанії.

Таким чином, комплексно застосувавши методи прикладної, корпусної та когнітивної лінгвістики ми виявили сугестивні можливості асоціацій та їхню здатність до створення певних імідж-образів партій в текстах агітаційних газет політичної реклами.

На основі здійсненого аналізу сучасної політичної реклами можемо зробити висновок про ефективність комплексного застосування методів виявлення сугестії. Так, *контент-аналіз* забезпечує достовірність і об'єктивність результатів у виявленні прихованого змісту слів, тоді як *метод виявлення асоціацій* зосереджений на підсвідомій структурі мислення, можливості запрограмувати людину на конкретні ототожнення явищ і об'єктів, а *лінгвістичний* – є основою для виявлення сугестії на всіх мовних рівнях. Їх одночасне застосування дозволяє досягти високої ефективності у виявленні вербальних методів впливу на електорат у текстах політичної української реклами. А використання *корпусу текстів* полегшило роботу над дослідженням і збільшило її масштаби.

У подальшому бачимо перспективу дослідження виявлення сугестії апробованими методами на матеріалі майбутніх передвиборчих кампаній і усіх промов, а також плануємо укладання асоціативного словника політичних термінів.

ЛІТЕРАТУРА

- БАРАНОВ, Анатолий: *Введение в прикладную лингвистику*: уч. пособ. Москва: Эдиториал УРСС 2001. 360 с.
- БУТЕНКО, Наталія: *Словник асоціативних норм української мови*. Львів: Вища школа 1979. 120 с.
- ДАРЧУК, Наталія: Дослідницький корпус української мови: основні засади і перспективи. In: *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет» 2010, № 21, с. 45 – 49.
- ЖУКОВСЬКА, Вікторія: *Вступ до корпусної лінгвістики: навч. посібн.* Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка 2013. 142 с.
- Корпус текстів української мови – MOVA.info. 2003 – 2019. Доступ з WWW: <http://www.mova.info/corpus.aspx> [cit. 2019-06-12].

КРАВЧЕНКО, Людмила – ГЕЛБУТОВСЬКА, Ганна: Методи впливу на електорат та їх виявлення в політичному дискурсі. In: *Одесський лінгвістичний вісник. Спецвипуск*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика» 2017, с. 101 – 105.

МАРТИНЕК, Світлана: *Український асоціативний словник*: У 2т. Т.I: *Від реакції до стимулу*. Львів: ПАІС 2008а. 468 с.

МАРТИНЕК, Світлана: *Український асоціативний словник*: У 2т. Т.II: *Від стимулу до реакції*. Львів: ПАІС 2008б. 344 с.

Žiak s odlišným materinským jazykom na hodinách slovenského jazyka a slovenskej literatúry

Katarína Jóbová Sziveková

Základná škola Józsefa Kovátsa s vyučovacím jazykom maďarským, Bátorove Kosihy
katarina.szivekova@gmail.com

Úvod

Slovenský jazyk je pre deti z rodín, resp. z prostredia, kde sa hovorí maďarským jazykom, jazykom, ktorý aktívne nepoužívajú. Preto je prirodzené predpokladať, že jeho edukácia v základných školách s vyučovacím jazykom maďarským by mala mať špecifické znaky.

Maďarský a slovenský jazyk sú typologicky rozdielne jazyky. Jeden je indoeurópsky, druhý ugrofínsky, slovenčina je flektívny jazyk a maďarčina je aglutinačný jazyk. V edukačnom procese riadenom prijatými výkonovými štandardmi je v popredí pozornosť zvládnutie gramatického systému slovenčiny, resp. medzi teoretickým opisom slovenčiny ako druhého jazyka a nadobúdaním komunikačných kompetencií nie je proporcionálna časová dotácia.

Vzhľadom na to, že veľa žiakov sa so slovenčinou stretáva až na základnej škole, sme uskutočnili pilotný výskum, ktorý bol zameraný na zistenie miery znalosti slovenského jazyka, resp. kompetencií žiakov s materinským jazykom maďarským. Cieľom bolo zmapovať schopnosť detí komunikovať v slovenskom jazyku (ako v tzv. druhom jazyku), a to v bežných komunikačných situáciach, ktoré sa simulovali. Výskum sme realizovali v základnej škole s vyučovacím jazykom maďarským v okrese Komárno.

1 Ciele a hypotézy

Domnievame sa, že práve rozvoj komunikačných kompetencií by žiakov obohatcoval viac, pretože by si osvojili stereotypy, ktoré sú pre slovenčinu typické, a s nimi by intuitívne zvládli aj konkrétné gramatické javy. S týmto predpokladom sme pristupovali aj k nášmu pilotnému výskumu.

Naším zámerom bolo poukázať na rozvíjanie komunikačných kompetencií starších žiakov ZŠ v slovenčine ako v tzv. druhom jazyku, a to implementovaním aktivizujúcich metód vo vyučovaní slovenského jazyka a slovenskej literatúry. Indikátormi nedostatočnej miery poznania slovenskej gramatiky, ale aj redukowanej slovnej zásoby boli: zjavná neschopnosť porozumieť textu a nedostatočné vyjadrovacie schopnosti v situačných hrách na hodinách slovenského jazyka.

2 Teoretické východiská

2.1 Rozvoj komunikačnej kompetencie žiaka

Komunikačnú kompetenciu možno charakterizovať ako schopnosť produkovať a interpretovať výpovede v rôznych sociálnych situáciach. V procese verbálnej komunikácie je jej implicitným predpokladom jazyková kompetencia, t. j. znalosť jazyka, jazykového systému (chápaného ako jednota syntaktického a morfológického systému) ako dorozumievanieho

kódu. K tomu pristupuje i schopnosť využívať neverbálne prostriedky, najmä gestikuláciu a mimiku.

Pojem komunikačná kompetencia komplexne charakterizoval napr. J. Vaňko, ktorý uvádza, že sa ním rozumie schopnosť jednotlivca používať príslušný jazyk ako nástroj dorozumievania. Ide o aktívnu účasť komunikantov v priebehu rečovej činnosti. Vymedzuje jazykové i mimojazykové faktory ovplyvňujúce efektívnu komunikáciu, a tým aj celú komunikačnú kompetenciu (Vaňko, 1999, s. 84). K jazykovým faktorom sa zaraduje schopnosť produkovať i prijímať gramaticky a významovo správne výpovede, teda chápať vety. K mimojazykovým faktorom radíme encyklopédické vedomosti, schopnosť vytvoriť a prijať výpoved vo vzťahu ku konkrétnej situácii. Jazyková kompetencia predstavuje ovládanie jazyka, poznanie jazykovej štruktúry, vytvorenie vety v danom jazyku a jej porozumenie. Je nutným predpokladom komunikačnej kompetencie, to znamená, že najskôr musíme poznať jazyk a až potom môžeme komunikovať. Tieto pravidlá tvoria jazykovú schopnosť hovoriaceho a vďaka nej hovoriaci vie produkovať veľa gramaticky správnych viet. Jeho produkčná schopnosť je založená na schopnosti rozumieť gramatickým štruktúram a lexikálnemu obsadeniu vetných členov v percepčných aktoch.

2.2 Metódy na rozvoj komunikačných kompetencií v druhom jazyku

Podstatou špecifickej skupiny metód, tzv. aktivizujúcich metód, je plánovať, organizovať a riadiť vyučovanie tak, aby k splneniu výchovno-vzdelávacieho cieľa dochádzalo prostredníctvom vlastnej poznávacej činnosti žiakov. Aktivizujúce metódy sú charakteristické tým, že:

- a) podporujú záujem žiakov o učenie,
- b) podporujú u nich intenzívne prežívanie, myslenie a konanie,
- c) využívajú už získané skúsenosti a vedomosti žiakov,
- d) významne podporujú a rozvíjajú poznávacie procesy žiakov.

Táto skupina metód sa ďalej diferencuje podľa: náročnosti prípravy (čas, materiálne zabezpečenie, pomôcky), časovej náročnosti samostatného priebehu vo vyučovaní, zaradenia do kategórie (hry, situačné metódy, inscenačné metódy), účelu a cieľa vo vyučovaní (k diagnostikovaniu, opakovaniu, motivácii).

3 Metódy a formy práce v školskej praxi zamerané na motiváciu a aktivizáciu žiakov pri osvojovaní slovenčiny ako druhého jazyka

Pod motiváciou sa rozumie istý stav vnútornej aktivizácie jednotlivca, vyplývajúcej z jeho potrieb a upriamenej na uspokojenie týchto potrieb. Pojem motivácie predstavuje vnútorný proces, proces psychologického naštartovania príčin ľudského konania a správania. Tieto príčiny sú motívmi, vnútornými predpokladmi, vnútornými podnetmi vedúcimi k určitému cielovému správaniu. Proces motivácie je teda procesom aktivovania vnútorných predpokladov, usmerňujúcim človeka na určitý cieľ jeho snaženia (Nakonečný, 1992).

U žiaka v procese vyučovania je nevyhnutné navodiť takú situáciu, aby chcel sám poznať to, čo sa bude exponovať. Žiaci majú byť presvedčení o potrebe či nevyhnutnosti nového poznatku. Celé vyučovanie by malo byť prestúpené motivačnými prvkami.

Pochvala, najmä v prípade povzbudzovania jednotlivca k rečovým aktivitám, je jedným z najvýznamnejších činiteľov na zvýšenie motivácie. Dôležité je nájsť správnu mieru pozitívnej motivácie učebnej práce žiaka. Niekoľko aj horšia známka môže byť pozitívou motiváciou, treba ju však vždy posudzovať z hľadiska toho žiaka, alebo tej skupiny žiakov, ktorí ju za svoju prácu dostanú.

Na hodinách slovenského jazyka a slovenskej literatúry využívame hru ako metódu. Hry sú efektívnym prostriedkom pri rozvíjaní komunikatívnej kompetencie žiakov. Hra vplýva najmä na aktivitu žiakov. Vo vyučovacom procese využívame rôzne druhy hier, vplyvom čoho robíme vyučovanie pre žiakov prirodzenejším, zaujímavejším a účinnejším. Hrou sa žiaci učia. Nie je samoúčelná, ale vždy sledujeme splnenie a dosiahnutie určitého cieľa. Z didakticko-pedagogického hľadiska využívame tvorivé hry. Pri tvorivých hráčach si žiaci voľne tvoria námety. Sem zaraďujeme aj situačné hry, ktorými sa modelujú rôzne komunikačné situácie adekvátne či viac-menej analogické so životnými situáciami. Môže ísť napríklad o *nakupovanie* rôzneho druhu, *telefonovanie*, modelovanie situácií *u lekára* či *na pošte*. Tieto hry dávajú žiakom priestor na nácvik dialógov i rozsiahlejších súvislých rečových prejavov, ktoré implicitne musia zodpovedať gramatickému systému slovenčiny, t. j. majú gramaticko-lexikálne znaky, znaky kultúrnych a komunikačných stereotypov cieľového jazyka, ale aj prirodzenej zdvorilosti a slušnosti, komunikáty produkované žiakmi rešpektujú a tolerujú partnera v komunikácii, resp. nesú znaky komunikačnej empatie.

Pri situačných hráčach navodíme takú situáciu, ktorá pripomína realitu. Na učiteľove otázky reaguje žiak vlastnými postojmi a vlastným riešením. Žiak sa stáva súčasťou danej situácie a musí ju adekvátne riešiť. Klúčovým cieľom je dosiahnuť v zmysluplnnej a efektívnej komunikácii individuálnu produkciu dialógov žiakmi. Tie majú také atribúty, že sa dajú uplatňovať v podobných životných situáciach. Učiteľ posúdi, do akej miery je žiakovi situácia známa, respektíve neznáma. Využíva pritom situačný dialóg, ktorý pripraví žiaka na možnú živú komunikáciu v relevantnej komunikačnej situácii. Námety na situačné dialógy na vyučovacích hodinách: *telefonovanie*, *požiadanie spolužiaka o pomoc*, *volanie záchrannej služby*, *polícia*, *hasičov*, *dialógy v obchodoch*.

Situačné hry podporujú a rozvíjajú aktivitu a tvorivosť žiakov. Mnohokrát sme využili dialógy – hra na lekára, zavolanie prvej pomoci. Žiaci mohli pracovať s rôznymi pomôckami, obalmi liekov a sirupov a pod. Po uzavretí tematických celkov sme hravou formou precvičovali poznatky, slová, slovné spojenia a výrazy z daného komunikačného okruhu. Cieľom didaktických hier bolo najmä precvičovanie známych slov a slovných spojení v ucelených výpovediach a rozvoj slovnej zásoby.

Pri didaktickom spracovaní učiva sa opierame o najdôležitejšie didaktické a metodické zásady vyučovania, ktorými sú: didaktická zásada sústavnosti, názornosti, postupnosti, primeranosti, uvedomenosti a aktivity žiakov, trvácnosti, spojenia teórie s praxou, vedeckosti, metodické zásady praktickosti, zásada opory o gramatický systém materinského jazyka (aj s akceptovaním kontrastívnych javov) a zásada komunikatívnosti.

Názornosť vo vyučovacom procese splňa niekoľko didaktických funkcií, napr.: predstavuje zdroj informácií pre žiakov, uľahčuje pochopiť abstraktné prvky učiva, zvyšuje záujem žiakov, ich motiváciu, pozornosť, prispieva k rozvoju myslenia.

3.1 Model komunikačne zameranej vyučovacej hodiny slovenčiny na škole s vyučovacím jazykom maďarským

Na vyučovacích hodinách sme aktivizujúce metódy aplikovali zaraďovaním hry ako formy výučby. Využili sme situačné hry a projektové práce realizované na vyučovacích hodinách. Na hodinách slovenského jazyka a slovenskej literatúry sme využívali najmä hru ako vyučovaciu metódu. Hra nikdy nebola samoúčelná, ale vždy sme ňou napĺňali dosiahnutie určitého cieľa.

Z didakticko-pedagogického hľadiska sme využívali tvorivé hry. Pri tvorivých hrách si žiaci voľne tvorili námety. Situačnými hrami vznikali rôzne komunikačné situácie adekvátne životným situáciám, napr.: *u lekára, telefonovanie, ako zavolať prvú pomoc, na pošte atď.* Tieto hry poskytovali žiakom príležitosť na nácvik dialógov, rečových prejavov, ktoré majú gramaticko-lexikálne znaky, znaky kultúrnosti, slušnosti, rešpektujú a tolerujú druhú stranu, čiže komunikačného partnera.

Text č. 1: Žiaci dostali úlohu prečítať komiks a dokončiť rozhovor.

(Učebnica pre 6. ročník, s. 64)

Dialóg sa týka nákupu pohľadníc pred Vianocami:

Dobrý deň! Prosím si vianočné pozdravy.

Nech sa páči, vyberte si.

.....

.....

Prosím si ... kusy/kusov.

.....

.....

Platíte spolu 3 €.

.....

Text č. 2: Ako sa správať pri cestovaní. Žiaci mali na základe textu vyhľadátať správne odpovede.

(Učebnica pre 5. ročník, tu skrátená forma, s. 130)

Ako sa správame v autobuse?

Ak sedíš, uvoľni miesto na sedenie starším osobám, telesne postihnutým osobám, tehotným ženám, mamičkám s kočíkom a s malými deťmi a chorým.

Ak sedíš, nohy patria na zem.

Nestoj v blízkosti dverí a v prednej časti dopravného prostriedku!

Ak stojíš, pevne sa drž!

Počas jazdy sa zbytočne nepremiestňuj z miesta na miesto!

Nebud hlučný!

Nevyrušuj zbytočne vodiča!

Obaly z cukríkov a iné veci nehádz na zem, autobus nie je smetisko!

Nenič vybavenie autobusu!

Úloha: Po prečítaní textu vyhľadaj správne odpovede na otázky.

1. Komu treba uvol'nit' miesto?

- a. starším ľuďom a žiakom b. starším a chorým osobám c. starším osobám a futbalistom

2. Kde máš stát' v autobuse?

- a. v blízkosti dverí b. v zadnej časti autobusu c. v prednej časti autobusu**

3. Čo nemôžeš robiť v autobuse?

- a. rozhadzovať smeti b. pevne sa držať c. uvoľniť miesto mamičkám s deťmi**

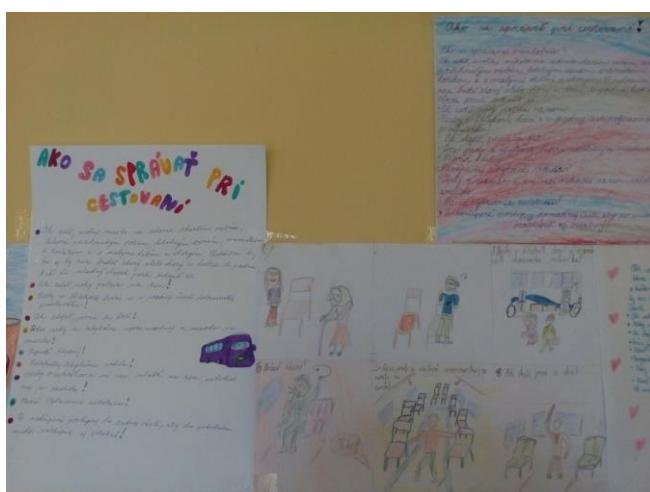
4. Čo by si nemal robit' v autobuse?

- a. rozprávať sa so spolucestujúcim b. kúpiť lístok c. premiestňovať sa z miesta na miesto**

5. Ako sa máš správať v autobuse?

- a**, být hlučný a neporiadny **b**, nevyrušovať vodiča počas jazdy **c**, zničiť vybavenie autobusu

Na rozvíjanie dialógu s učiteľom a na podčiarknutie etickej stránky komunikačných situácií sme zvolili nasledujúcu úlohu: *Vysvetli, čo znamená príslovie Čo nechceš, aby ti robili iní, nerob ani ty im.* Porozmýšľaj, ako to súvisí s iným príslovím: *Ako sa do hory volá, tak sa z hory ozýva.*

Obrázok 1 Ukážky prác žiakov na hodinách slovenského jazyka a slovenskej literatúry

Text č. 3: Na pošte

(Učebnica pre 5. ročník, s. 118)

Žiaci mali dokončiť dialóg na základe vypočutého textu.

Katka: Dobrý deň!

Teta! Dobrý deň!

Katka: Máme vás hálá, chceme byť s vami

Teta: Áno prosím si oznamenie. Tu sa, prosím ťa, podpiš!

€ Pri poslednom okienku ti vydajú

Katka: Nech sa páči! Ďakujem!

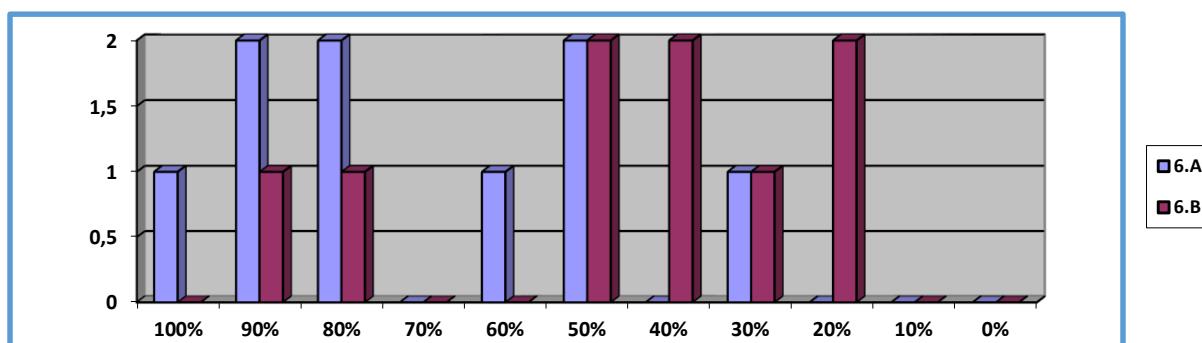
Teta: ! Dovidenia!

Total Dovida.

3.2 Výsledky pilotného výskumu

V škole s vyučovacím maďarským sme výskum realizovali v dvoch paralelných triedach – 6. A a 6. B. V 6. A sme využívali didaktickú hru systematicky a opakovane, 6. B bola kontrolnou skupinou, v ktorej sme tento didaktický postup nerealizovali. Žiaci obidvoch tried boli podrobení testovaniu za rovnakých podmienok. U žiakov v 6. A triede, kde sme vyučovali metódou didaktickej hry zameranou na simulovanie komunikačných situácií, sme namerali lepšie výsledky v porovnaní so žiakmi v 6. B triede, kde sme do vyučovacieho procesu nezaradili didaktické hry.

Graf 1 Výsledky pilotného výskumu v triedach 6. A a 6. B

Záver

Výsledky výskumu nám ukázali, že v triede, v ktorej sme do výučby zaradili didaktické hry, dosiahli žiaci lepšie výsledky ako v triede bez aplikovania didaktických a situačných hier na vyučovacích hodinách. V obidvoch triedach sú aj slabšie prospievajúci žiaci. V triede, v ktorej sme vyučovali zážitkovou formou, si aj žiaci so slabšími výsledkami v edukácii osvojili základné učivo, relevantnú slovnú zásobu a zároveň nadobudli väčšie sebavedomie. Odbúrali sme u nich strach z komunikácie a strach prezentovať sa pred kolektívom. Je potrebné, aby si žiaci rozvíjali komunikačné schopnosti, aby sa nebáli komunikovať, aby sa učili akceptovať nielen seba, ale aj iných a zároveň vedeli vyjadriť vlastný názor.

Vo vyššie opísaných simulovaných komunikačných situáciách dbáme na jazykové stereotypy v cieľovom, t. j. v slovenskom jazyku a súčasne sa učíme vnímať frazeologizované spojenia a celky. V tomto zmysle sme vložili do celej situácie známu parému *Čo nechceš, aby ti robili iní, nerob ani ty im*. Súčasne sme ju dali do vzťahu s príslovím *Ako sa do hory volá, tak sa z hory ozýva*. Obidve frazémy významovo súvisia, druhá sa vyznačuje vyššou mierou obraznosti. Porozumenie obrazným pomenovaniam v cieľovom jazyku je náročné práve pre ich metaforickú povahu, preto by malo byť zasadzované do komunikačných situácií, aby bol ich zmysel jasne dedukovateľný. Situačné aplikovanie parémie dáva priestor na pochopenie zmyslu frazémy, o čom Z. Kováčová (2017, s. 21) hovorí: „Porozumietť frazéme znamená porozumietť jej obraznej podstate, v základe ktorej je metafora.“

Zaradením aktivizujúcich vyučovacích metód do vyučovania sme dosiahli, že sa žiaci aktívne zapájali do tvorby dialógov a aj do situačných hier. Žiaci s optimálnymi dlhodobo dosahovanými edukačnými výsledkami boli sami tvorcami vyučovacej hodiny a zapájali sa do aktivít na vyučovacích hodinách s nadšením. Zvýšila sa u nich koncentrácia a aj motivácia učiť sa slovenčinu. Nadobudli istotu pri riešení komunikačných situácií z každodenného života.

Žiaci si zautomatizovali slovosled v náročnejších vettých konštrukciách, tým sa eliminovali jednoduché vetté konštrukcie. Nadobudli pozitívny vzťah k predmetu slovenský jazyk a uvedomili si potrebu ovládania slovenského jazyka na dobrej až vysokej úrovni, ktorá bude potrebná pre ich ďalšie štúdium, ako aj pre budúce profesijné i osobné uplatnenie sa.

LITERATÚRA

- ALABÁNOVÁ, Mária: *Slovenský jazyk a literatúra v menšinových školách*. Nitra: FF UKF 2003. 203 s.
- ALABÁNOVÁ, Mária: *Slovenský jazyk a slovenská literatúra v základných školách s vyučovacím jazykom maďarským*. Nitra: UKF 2015. 207 s.
- DÖMÉNYOVÁ, Andrea – PAPPOVÁ, Silvia – SZETYINSZKÁ, Veronika – VARGOVÁ, Zuzana – ALABÁNOVÁ, Mária: *Slovenský jazyk pre 5. ročník ZŠ s VJM*. Bratislava: SPN 2009. 144 s.
- DÖMÉNYOVÁ, Andrea – PAPPOVÁ, Silvia – SZETYINSZKÁ, Veronika – VARGOVÁ, Zuzana – ALABÁNOVÁ, Mária: *Slovenský jazyk pre 6. ročník ZŠ s VJM*. Bratislava: SPN 2017. 143 s.
- KOVÁČOVÁ, Zuzana: Význam, intencia a zmysel frazémy ako indikátory porozumenia frazéme. Obraznosť frazémy a asociačno-sémantická siet'. In: *Svět v obrazech a ve frazeologii. World in Pictures and in Phraseology*. Ed. L. Janovec. Praha: Pedagogická fakulta Univerzita Karlova v Praze 2017, s. 13 – 38.
- NAKONEČNÝ, Milan: *Motivace pracovního jednání*. Praha: Management Press 1992. 258 s.
- VAŇKO, Juraj: *Komunikácia a jazyk*. Nitra: UKF 1999. 199 s.

Morfonologické alternace v derivaci českých a slovenských deminutiv

Pavlína Kašpárková

Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc
pavlina.kasparkova01@upol.cz

České a slovenské slovotvorné postupy jsou stejné a nejživější z nich je odvozování. Slovotvorné formanty těchto jazyků jsou si velmi podobné, odlišnosti způsobují především jiná hláskosloví češtiny a slovenštiny. Srovnání alternací slovotvorných v těchto jazycích je tedy bezesporu možné. Pro potřeby objektivní komparace se jako vhodná jeví onomaziologická kategorie deminutiv, u nichž proces tvoření není uzavřen a jejich produktivita je neomezená.

Předmětem předkládaného výzkumu jsou substantivní deminutiva, slovní jednotky, jež mají funkci zdrobňovací, jelikož označují objekt menší, než jsou obvykle objekty označené základovým substantivem, či funkci emotivizační, již mluvčí zaujímá k objektu emoční vztah kladný nebo záporný.

Vzorek deminutiv, u nichž byly alternace probíhající při jejich odvození zkoumány, zahrnuje ta česká a slovenská deminutiva, která mají derivační sufix shodný nejen po stránce slovotvorné, ale také hláskoslovné. Jedná se o sufixy *-ik*, *-iček*, *-k(a)*, *-ičk(a)*, *-k(o)*, *-ičk(o)*. Zdrojem českých deminutiv jsou texty korpusu SYN2010, zdrojem slovenských deminutiv je korpus prim-7.0-public-vyv. Z výsledků obou korpusů jsou vybrána pouze nelexikalizovaná deminutiva, jejichž odvození doprovází alternace, a vyčleněna jsou substantiva s homonymními sufixy, vlastní jména, chybové záznamy a slova nespisovná a také slova s prefixy, v nichž by se opakoval stejný slovotvorný základ. Do vzorku slovenských deminutiv nejsou zahrnuty přejaté bohemismy, které neodpovídají spisovné slovenštině.

Jedním z cílů tohoto výzkumu je ověření hypotézy, která vyplývá z textu publikace *Slovenčina a čeština: synchrónne porovnanie s cvičeniami* (Sokolová, Musilová, Slančová, 2005, s. 40): „Medzi pomerom vokálov a konsonantov a pomerom vokalických a konsonantických alternantov je výrazná súvislosť; viac vokálov a vokalických alternácií je v slovenčine, viac konsonantov a konsonantických alternácií je v češtine [...] pokial' však ide o počet rozličných druhov alternantov, slovenčina sa od češtiny mimoriadne neodlišuje.“ Předpokladem tedy je, že také při tvoření zdrobnělin nastává ve slovenštině více vokalických alternací než v češtině, naopak konsonantické alternace jsou častější v češtině.

V příloze k tomuto textu je uveden výčet nalezených deminutiv, v němž ta, která byla excerptována pouze z českého korpusu, jsou označena zkratkou ČJ, deminutiva pouze ze slovenského korpusu jsou značena zkratkou SJ a zdrobněliny nalezené v obou korpusech jsou uvedeny zkratkami SJ i ČJ spolu s případným rozdílným hláskoslovím a pravopisem. Některá deminutiva nalezená v korpusech nejsou uváděna ve slovnících, jimiž byla existence a funkce zdrobnělin ověřována, ovšem způsob jejich tvoření odpovídá deminutivnímu a emocionálnímu příznaku také mají, proto jsou ve výčtu uvedeny také, a to v závorkách.

U prvního ze sufixů je nutné zohlednit jeho produktivitu ve srovnávaných jazycích. Zatímco ve slovenštině fungují pro maskulina primární sufixy *-ik* (s variantou *-ik*) a *-ok*, z nichž

právě ten první je frekventovanější, v češtině jsou to sufixy *-ek* a *-ik*, kde tím frekventovanějším je sufix *-ek*. Z toho důvodu je třeba předpokládat celkový nižší výskyt deminutiv se sufixem *-ik* v českém jazyce. U ostatních sufixů, jež byly vybrány k analýze, lze předpokládat srovnatelnou frekvenci deminutiv.

V odvozených deminutivech sufixem *-ik* nastávají v obou jazycích shodné alternace konsonantické *x/š, k/č, c/č, d/d', t/t'*, *n/n'* a vokalické *a:/a, e/0*. Celkový počet typů vokalických alternací je v obou jazycích shodný (5), více typů alternací konsonantických nastává ve slovenských deminutivech (9 oproti 7 českým). Množství dokladů je víc ve slovenštině (76 deminutiv s alternací vokalickou a 173 deminutiv s alternací konsonantickou) než v češtině (25 deminutiv s alternací vokalickou a 74 deminutiv s alternací konsonantickou). Krácení vokálů ve zdrobnělinách obou jazyků není časté, zkoumaná deminutiva však ukazují, že se toto krácení realizuje u totožných lexémů, které však mají odlišnou fonologickou strukturu (např. [xle:p] – [xlebi:k] a [xl̩ep] – [xl̩ebi:k], [vi:tř] – [vjetři:k] a [vjetor] – [vetri:k], [ku:n] – [koňi:k] a [kuoň] – [koňi:k]). V alternacích vokalických jsou nejpočetnější alternace zánikové, v nichž se střídají střídnice za původní silné jery s fonologickou nulou. V českém jazyce se vzhledem k neexistující střídnici nevyskytuje alternace *o/o* (srov. např. [kotol] – [kotl'i:k] a [kotel] – [kotli:k], [uzol] – [uzl'i:k] a [uzel] – [uzli:k]). Zánikové alternace v této skupině zdrobnělin jsou frekventovanější v jazyce slovenském (*e/o* má v českém jazyce 16 dokladů, ve slovenském jazyce 53 dokladů, slovenských deminutiv s alternací *o/o* je celkem 16), a to i kvůli vokálům v základových slovech, které fungují jako doprovodné pro konsonanty */r/, /l/*, jež na konci slovenských slov nemohou být slabikotvorné (např. *cylinder, bicykel, bobor, kufor*). Tyto zánikové alternace jsou doprovázeny pravidelnými palatalizacemi tvrdých konsonantů, které mají v daném jazyce svůj měkký protějšek (např. české [ret] – [rt̩i:k], [tucet] – [tuct̩i:k], [uher] – [uhři:k] a slovenské [sen] – [sni:k], [orol] – [orl̩i:k]). Ve slovenštině doprovází alternace zánikové v několika případech také depalatalizace konsonantu ([d'a:el] – [d'atl̩ik], [pit̩el] – [pitl̩i:k], [d'eň] – [dňi:k]). V deminutivech se sufixem *-ik* se nevyskytuje žádný případ dloužící alternace vokálu. V alternacích konsonantických má nejpočetnější zastoupení v obou jazycích palatalizace *t/t'* (v českém jazyce má alternace *t/t'* 33 dokladů, ve slovenském jazyce 84 dokladů). V češtině je druhou nejpočetnější alternací *r/ř* (celkem 25 slov), ostatní typy alternací nedosahují ani deseti případů. Pouze ve slovenském jazyce se vyskytlo několik dokladů depalatalizace (*t'/t* a *d'/d*).

Při derivaci deminutiv sufixem *-iček* se v českém a slovenském jazyce realizuje pouze několik shodných alternací, a to konsonantických *h/ž, d/d', t/t'* a *n/n'* a vokalická zániková alternace *e/0*. V češtině dochází v této skupině slov k 6 vokalickým typům alternací a 6 konsonantickým typům alternací. Ve slovenštině je počet typů alternací vokalických nižší, a to 4. Množství deminutiv s vokalickou alternací je vyšší ve slovenštině (31 slov, v češtině 24 slov), počet doložených derivátů s alternací konsonantickou je větší v češtině (36 slov, ve slovenštině 25 slov). Alternace vokalické v deminutivech odvozených sufixem *-iček* jsou v obou jazycích zastoupeny jen několika málo případy (vyjma alternací zánikových). Ke krácení vokálů dochází v několika shodných lexikách, která se však odlišují hláskoslovím (např. [xle:p] – [xlebi:ček] a [xl̩ep] – [xl̩ebi:ček], [vi:tř] – [vjetři:ček] a [vjetor] – [vetri:ček], [ku:n] – [koňi:ček] a [kuoň] – [koňi:ček], [nu:š] – [noži:ček] a [nūoš] – [noži:ček]). Jediný případ dloužení vokálu v této skupině deminutiv se vyskytuje pouze v češtině, a to je *u/ou* v odvození slova *kousíček*. Největší počet dokladů z vokalických alternací mají alternace *e/0*

(v českém jazyce má tato alternace 15 dokladů, ve slovenském jazyce 14 dokladů) a ve slovenštině také *o/o* (11 doložených případů). Přibližně stejný počet českých a slovenských deminutiv s alternací *e/o* se liší doprovodnými konsonantickými alternacemi, které v několika těchto derivátech také nastávají. V českých deminutivech dochází pouze k palatalizaci *t/t'* (např. [nehet] – [nexti:ček], [u:čet] – [u:čti:ček]), kdežto ve slovenských deminutivech se realizuje palatalizace *n/ň* ([sen] – [sni:ček]) a také jediná depalatalizace ze všech zdrobnělin se sufixem *-iček*, a to *d/d* ([d'eň] – [dňi:ček]). Alternace *o/o* je ve slovenských deminutivech této skupiny druhou nejpočetněji zastoupenou vokalickou alternací. Důvodem je existence střídnice */o/* za původní silné jery a postavení tohoto vokálu u konsonantů */r/* a */l/* na konci slov. Zánikovou alternaci *o/o* doprovází jediná konsonantická alternace, palatalizace *l/l'*. Kromě jediného případu (*dniček*) jsou všechny konsonantické alternace v této skupině slov palatalizační. V obou jazycích je celkový počet excerptovaných derivátů u těchto alternací menší než u deminutiv se sufixem *-ik*. U deminutiv s příponou *-iček* není zastoupena alternace *k/č*, ve slovenštině pak ani alternace *x/š*. Mezi deminutivy s konsonantickou alternací se také nachází některá totožná česká a slovenská lexika, která se však odlišují hláskoslovím (např. [bu:y] – [boži:ček] a [boy] – [boži:ček], [svjet] – [svjeti:ček] a [svet] – [sveti:ček], [student] – [studenti:ček] a [student] – [študenti:ček]). Odlišná fonologická struktura těchto slov však neovlivňuje zařazení těchto slov k rozdílným typům alternací, jako tomu je u alternací vokalických, protože se hláskové rozdíly netýkají přímo fonémů účastných alternace.

Derivace deminutiv s příponou *-k(a)* doprovázejí v českém i slovenském jazyce shodné alternace vokalické *a/a*; *0/e* a konsonantické *c/č*, *x/š*, *h/ž*, *k/č*, *ň/n*, *d/d*. V těchto deminutivech funguje v češtině 12 typů vokalických alternací, kdežto ve slovenštině jen 9. Naopak vyšší počet typů konsonantických alternací je ve slovenštině (8 oproti 6 v češtině). Počet dokladů s alternacemi vokalickými je o něco vyšší ve slovenštině (82 slov v češtině, 97 ve slovenštině), stejně jako dokladů s konsonantickými alternacemi (122 slov oproti českým 58). Dloužící alternace vokálů *a/a*: nastává v několika shodných lexémech, ve větším množství v jazyce českém, protože ve slovenských protějších některých českých zdrobnělin k dloužení nedochází (např.: [terasa] – [teraska], [za:hrada] – [za:hratka]). Alternace *e/e*: byla doložena pouze v českých derivátech, jelikož ve slovenských protějších nemůže existovat¹ z důvodu nepřítomnosti vokálu */e/* ve slovech *konva* a *vetva*.² Na základě korespondence českých a slovenských fonémů si vzájemně odpovídají česká deminutiva s alternacemi *e/i*: a *je/i*: a slovenská deminutiva s alternací *e/ie* (např. [dveře] – [dvi:řka] a [dvere] – [dvíerka], [vješ] – [vi:ška] a [veža] – [vieška]) a také česká zdrobnělá slova s alternací *o/u*: odpovídají slovenským deminutivům s alternací *o/u/o* (např. [jahoda] – [jahu:tka] a [jahoda] – [jahuotka], [komora] – [komu:rka] a [komora] – [komuorka], [bitost] – [bitu:stka] a [bitost] – [bituostka], [pevnost] – [pevn:stka] a [pevnost] – [pevnostka]). Velké množství derivátů s alternacemi *o/u*: a *o/u/o* bylo odvozeno od základových slov s českým sufixem *-ost* (celkem 23 případů) a slovenským sufixem *-ost'* (celkem 16 případů). V těchto slovenských deminutivech dochází také

¹ V českém derivátu *plénka* nastává alternace *e/e*: a jemu ve slovenském jazyce odpovídá lexém *plienka*. Ten však slovenské slovníky neoznačují jako deminutivní a v kontextech textů slovenského korpusu se jako expresivní neprojevuje.

² Primární deminutivum s příponou *-k(a)* je odvozeno pouze ze slova *vetva* a dochází v něm k alternaci *0/ie*, existuje zde tedy podobnost s českým dloužením vokálu. Ze základového slova *konva* je příponou *-ičk(a)* utvořeno pouze sekundární deminutivum *konvička*.

k depalatalizaci *t'/t*, k níž z důvodu hláskové podoby sufixu v češtině dojít nemůže. Alternace *0/e* má ve slovenském jazyce pouze jeden doklad ([ouča] – [ovečka]). V českých deminutivech této skupiny fungují vznikové alternace *0/e*, *0/e:* a *0/i:*, naproti tomu ve slovenském jazyce nastává jinak pouze jediná vzniková vokalická alternace *0/ě*. Mezi těmito deriváty můžeme identifikovat několik českých a slovenských deminutiv s identickou sémantikou (např. [plaxta] – [plaxetka] a [plaxeta] – [plaxjetka], [jiskra] – [jiske:rka] a [iskra] – [iskerka], [sukňa] – [suki:ňka] a [sukňa] – [sukňejka]). Ve slovenských deminutivech se sufixem *-ka* nastává také několik dloužících alternací vokálu, které v českých deminutivech nefungují, a to jsou *u/u:*,³ *r/r:*, *a/ia*, *ä/ia*. V českých derivátech se naopak realizuje několik typů alternací, v nichž dochází ke krácení vokálu. Jsou to alternace *a:/a*, *i:/i*, *ou/u*. Ve slovenských protějšcích těchto českých deminutiv se vokál buďto nezkrátí (např. [bra:na] – [bra:ňka], [bu:da] – [bu:tka]), nebo je krátký již v základovém slově (např. [jama] – [jamka], [lipa] – [lipka], [muxa] – [muška]). Palatalizace konsonantů *c/č*, *x/š*, *h/ž*, *k/č* fungují v českých i slovenských deminutivech se sufixem *-ka* velmi podobně. Nacházíme zde shodné lexémy a také stejný průběh derivace u základových slov se sufixy *-ice* a *-ica*, v nichž nastává alternace *c/č*. Konsonantické alternace doprovázejí změny vokalické, ovšem korespondence fonémů zde funguje pouze ve dvou nalezených případech ([střexá] – [stři:ška] a [strexá] – [stršeška], [ofce] – [ovečka] a [ouča] – [ovečka]). V ostatních případech výskytu více typů alternací v odvození jednoho deminutiva se čeština a slovenština rozchází. Ve slovenských deminutivech se sufixem *-ka* došlo ve třech případech také k palatalizaci *t'/t'*. V českých deminutivech této skupiny se tato alternace nevyskytuje. Depalatalizace konsonantů má větší zastoupení ve slovenských deminutivech. Jednak se v nich realizuje alternace *t'/t*, jednak v alternaci *ň/n* slovenská deminutiva jednoznačně převyšuje ta česká. Největší množství slovenských deminutiv s depalatalizací *t'/t* (16 případů z celkových 24) je derivováno od základových slov s příponou *-ost'* a dochází v nich zároveň k dloužení *o/uo*. Slovenská deminutiva, v nichž je realizována alternace *ň/n*, nemají v českém jazyce své protějšky, neboť v češtině k depalatalizaci v týchž lexémech nedochází (např.: [jabloň] – [jablu:ňka], [si:ň] – [si:ňka], [svatiňe] – [svatiňka]). Jedinou výjimkou je deminutivum odvozené od slova *skřín*, to však existuje v obou variantách, tedy s měkkým i tvrdým konsonantem, avšak tvar *skřínka* frekvencí v korpusu SYN2010 dalece převyšuje frekvenci tvaru *skřinka* (1677 vs. 345 výskytů).

Při derivaci deminutiv sufixem *-ičk(a)* dochází v českém a slovenském jazyce ke shodě v alternaci zánikové *e/0*, v palatalizacích konsonantů *h/ž*, *x/š*, *k/č*, *d/d'*, *t/t'*, *n/ň* a v alternacích konsonantických skupin *šk/šť*, *sk/st'*. Množství typů vokalických alternací je opět více v češtině (4 oproti 2). Také typů alternací konsonantů je v českých deminutivech této skupiny více (8) než ve slovenských (7). Množství dokladů je v tomto případě srovnatelné. Alternace vokalické se vyskytují spíše ojediněle (vyjma *e/0*). Krácení vokálů probíhá spíše v českých femininech, ve slovenských protějšcích těchto derivátů se nerealizuje, neboť zde je vokál krátký již v základových slovech (např. *krava*, *žaba*), případně se dlouhý vokál při derivaci nekrátí (např. [tra:va] – [tra:vička]). Substantivum *vrbička* je jediným případem krácení v této skupině slovenských deminutiv. Alternace, v níž se střídá vokál */e/* s fonologickou nulou, nastává v češtině pravidelně v základových slovech se zakončením *-ev*. Ve slovenštině dochází

³ Jediné slovenské deminutivum s dloužící alternací *u/u*: *chalúpka* má svůj český protějšek, a to je slovo *chaloupka*, v němž nastává dloužení *u/ou*.

k pravidelnému střídání *e/o* při derivaci deminutiv od základových slov se sufíxem *-áreň/-iareň* (tuto příponu má 14 ze 17 základových slov slovenských deminutiv s alternací *e/o*). Alternace palatalizační nejsou v této skupině derivátů doprovázeny dalšími změnami vokalickými. V analyzovaných deminutivech se vyskytují české a slovenské protějšky, které se vzájemně liší pouze délkou vokálu v základu slova (např.: [liška] – [lišťička] a [li:ška] – [li:šťička], [kni:ška] – [kni:šťička] a [kniška] – [kništička]), a potvrzují tak, že se vokály v této derivaci shodují ve slově základovém a odvozeném. Mezi deminutivy s příponou *-ička* existují stejné deriváty, které se odlišují vokály uvnitř slovotvorného základu (např. [bouďička] a [bu:d'ička], [hvjezd'ička] a [hvíezd'ička], [pu:d'ička] a [puod'ička]) a také slova s rozdílnou skladbou fonémů ([bedna] – [bednička] a [d'ebna] – [d'ebnička]). Odlišná fonologická struktura sémanticky identických slov zde v jednom případě způsobila, že se v deminutivech realizovala alternace jiných fonémů ([mlha] – [mlžička] a [hmla] – [hml'ička]). Nejpočetněji zastoupené konsonantické alternace jsou v obou jazycích *d/d'* (22 dokladů v českém jazyce, 39 dokladů ve slovenském jazyce), *k/c* (24 dokladů v češtině, 32 dokladů ve slovenštině), *t/t'* (30 deminutiv v češtině, 26 deminutiv ve slovenštině) a v českém jazyce také alternace *n/n'* (35 dokladů). V této alternaci je doloženo 10 případů deminutiv, jež byla odvozena od základového slova s příponou *-árna* (funkce sufíxu však není u všech slov stejná, srov. *cukrárna* a *lumpárna*). V deminutivech se sufíxem *-ička* fungují také disjunktivní alternace souhláskových skupin. Nejpočetněji zastoupenou alternací tohoto typu je alternace *šk/št'*. Vyskytuje se v češtině (12 dokladů) i slovenštině (16 dokladů). Menší množství deminutiv je doloženo v alternaci *sk/st'* a alternace *sk/št'* funguje pouze ve slovenských deminutivech. Z těchto derivátů lze vyvodit, že ve shodných lexémech (*deska*, *doska*, *miska*) dochází v češtině k alternaci *sk/st'* a ve slovenštině k alternaci *sk/št'*. Alternace *sk/st'* se v českém jazyce také vyskytuje, ale nastává v jiných případech tvoření slov (např. [pozemski:] – [pozemšťan], [bli:skat] – [blišťet]).

Alternace shodné v češtině i slovenštině při derivaci deminutiv se sufíxem *-k(o)* jsou dloužení vokálů *a/a:*, *i/i:*, palatalizace *x/š*, *k/c*, *c/c'* a depalatalizace *t'/t*. Více typů vokalických alternací se vyskytuje v češtině (10 oproti 4), naopak ve slovenštině při derivaci těchto deminutiv nastává více typů alternací konsonantických (6 oproti 4 v češtině). Množství doložených derivátů s vokalickými alternacemi je v těchto jazycích srovnatelné (55 dokladů českých a 54 dokladů slovenských), deminutiva s alternací konsonantickou dominují ve slovenštině (17, v češtině 9). V dloužící alternaci *a/a:* mají čeština a slovenština pouze jeden shodný lexém, nicméně deminutivum *hovádko* zaznamenané v češtině má ve slovenštině svůj protějšek *hoviadko*, v němž dochází ke dloužení, které koresponduje s tím českým. Ve slovenských deminutivech *pyžamko*, *bruško* a *kladivko* dloužení oproti českým protějškům nenastává. Na základě korespondence fonémů si v této skupině deminutiv odpovídají české deriváty s alternacemi *e/e:* a *e/i:* a slovenské deriváty s alternací *e/ie* (např.. [koleno] – [kole:ŋko] a [koľeno] – [kolieńko], [čelo] – [či:lko] a [čelo] – [čielko]). Přední vokály těchto jazyků, které spolu vzájemně korespondují, tedy v obou jazycích podléhají dloužícím alternacím. Ve slovenských deminutivech této skupiny nebylo doloženo žádné, v němž by nastalo dloužení vokálu */o/* či */u/*. V českých derivátech jsou takové doklady pouze dva ([slovo] – [slu:fko], [uxo] – [ouško]). Vznikové vokalické alternace v českých a slovenských derivátech nejsou zcela shodné, avšak alternací se opět účastní fonémy, které spolu korespondují, a mezi doloženými případy se vyskytují stejné lexémy (např.: [pla:tmo] – [pla:te:ŋko] a [pla:tno] – [pla:teńko], [bahno] – [bahi:ŋko] a [bahno] – [bahieńko]). Existence rytmického zákona ve

slovenském hláskosloví způsobuje, že se v substantivech s dlouhým vokálem v první slabice střídá s fonologickou nulou ve druhé slabice krátké /e/, nikoli dlouhé, jak je to možné v češtině. V několika slovenských deminutivech vedle vznikových vokalických alternací nastávají také palatalizace *d/d'* a *t/t'*, jež se v celé skupině těchto českých deminutiv nevyskytují. Naopak pouze v českých derivátech bylo doloženo krácení vokálu, a to *a:/a* ve dvou případech a *i:/i* v jednom. Zkoumaný vzorek ukazuje, že v českých a slovenských deminutivech se sufixem *-ko* nastávají totožné alternace konsonantů v totožných lexémech (vyjma palatalizací dentál).

V derivaci českých a slovenských deminutiv se sufixem *-ičk(o)* nastává pouze jediná shodná alternace, a to je palatalizace *t/t'*. Žádná další alternace ve slovenských deminutivech s tímto sufixem nefunguje. Oproti jednomu typu konsonantické alternace ve slovenštině se v češtině v této skupině slov realizují 4 typy a také jedna alternace vokalická. Množství dokladů je v obou jazycích malé, ve slovenštině jsou to pouze 3 slova, v češtině 12 slov. Při derivaci deminutiv se sufixem *-ičko* dochází prakticky pouze k palatalizacím konsonantů. Pouze v jediném derivátu proběhlo spolu s palatalizací *n/ň* také krácení *a:/a* v češtině (*raničko*). Přičinou malého množství slovenských dokladů v této skupině deminutiv je jednak užití jiného, leč hláskově podobného sufixu (např.: *raničko*, *slniečko*, *zrniečko*, *srdiečko*), jednak neexistence sekundárního deminutiva (např. u substantiv *mlieko*, *rande*, *blato*, *konto*, *sústo*).

Celkové množství typů alternací v onomaziologické kategorii deminutiv vyvrací stanovenou hypotézu, jelikož v českém jazyce v rámci těchto šesti sufixů nastává celkem 38 typů vokalických alternací a 35 typů konsonantických alternací. Oproti tomu ve slovenských deminutivech s těmito sufixy se navzdory předpokladu realizuje pouze 26 typů vokalických alternací a 37 typů alternací konsonantických. Celkově je větší množství derivátů v jednotlivých typech alternací doloženo spíše ve slovenštině. Je zřejmé, že slovenských deminutiv s alternací vokalickou je mnohem víc především díky vyšší produktivitě sufixu *-ik*, množství deminutiv s vokalickou alternací s ostatními srovnávanými sufixy je v češtině a slovenštině srovnatelné. U deminutiv s alternací konsonantickou je opět množství slovenských dokladů navyšováno díky vyšší frekvenci deminutiv se sufixem *-ik*, ovšem patrný je také velký počet deminutiv se sufixem *-k(a)*. Množství typů alternací i jejich dokladů v obou jazycích shrnuje následující tabulka:

Tabulka 1 Frekvence českých a slovenských morfonologických alternací ve funkci slovotvorné

	Čeština						Slovenština					
	Alternace konsonantických skupin			Konsonantické alternace			Vokalické alternace			Alternace konsonantických skupin		
	typů	typů	typů	typů	typů	typů	typů	typů	typů	typů	typů	typů
-ík	5	25	7	74	0	0	5	76	9	173	0	0
-íček	6	24	6	36	0	0	4	31	6	25	0	0
-k(a)	12	82	6	58	0	0	9	97	8	122	0	0
-ičk(a)	4	17	8	126	2	16	2	18	7	133	3	19
-k(o)	10	55	4	9	0	0	6	54	6	17	0	0
-ičk(o)	1	1	4	12	0	0	0	0	1	3	0	0
celkem	38	203	35	315	2	16	26	266	37	473	3	19

Komparací bylo též doloženo, že alternace, k nimž dochází během derivace českých a slovenských deminutiv, nejsou protichůdné, ovšem byly identifikovány některé alternace fungující pouze v jednom z jazyků. V rámci všech sufixů existují české deriváty, u nichž dochází ke krácení vokálů, zatímco ve slovenských deminutivech se krácení vokálu nevyskytuje naprosto bez výjimky u sufixů *-k(a)*, *-k(o)* a *-ičk(o)*. Naopak ve slovenských deminutivech se projevuje depalatalizace konsonantů u sufixů *-ik* a *-iček*, která v českých deminutivech s těmito sufixy nenastává, neboť zde nejsou měkké konsonanty *d'*, *t'*, *ň*, *l'* před vokálem *e*, které by při alternaci *e/o* mohly být depalatalizovány.

Srovnání českých a slovenských deminutiv se sufíxy *-ik*, *-iček*, *-k(a)*, *-ičk(a)*, *-k(o)* a *-ičk(o)* tedy ukázalo, že alternace, které v průběhu jejich derivace nastávají, jsou velmi podobné. Probíhají mnohdy na týchž lexikách a alternantami jsou tytéž fonémy, případně ty, které spolu v těchto jazyčích korespondují. Odlišnosti, které byly v rámci derivace těchto deminutiv zjištěny, jsou způsobeny především rozdíly hláskoslovními a rozdílnými vývojovými změnami. K těmto odlišnostem patří krátké vokály slovenských neuter, které nepodléhají dloužení při derivaci (např. *pyžamo*, *brucho*, *kladivo*), což by mohlo být způsobeno akutovou intonací. Dále je to existence většího množství střídnic za původní silné jery ve slovenštině, které fungují jako alternanty ve vznikových a zánikových alternacích. České

slabikotvorné hlásky *r* a *l* ve slovenštině doprovázejí vokály, které rovněž figurují v alternacích s fonematičkou nulou. Při vznikových alternacích může ve slovenštině docházet k palatalizacím konsonantů, při zánikových naopak k depalatalizacím (u alternant *e*, *ie*). Vznikové alternace ve slovenštině rovněž ovlivňuje rytmický zákon, tedy tam, kde předchází dlouhá slabika, nemůže být alternantou dlouhý vokál či diftong (srov. *čísíko* a *číselko*, *pláténko* a *plátenko*). Rozdíly v alternacích českých a slovenských může způsobovat také odlišná fonologická struktura základových slov. Například alternace *e/o* nastávající na českých femininech se zakončením *-ev* při derivaci příponou *-ičk(a)* ve slovenštině nemůže proběhnout, neboť takto zakončená feminina se zde též nevyskytuje. Naopak ve slovenštině nastává depalatalizace *t/t* u feminin se sufixem *-ost'* při derivaci příponou *-k(a)*, která v češtině neproběhne, neboť hlásková podoba tohoto sufixu je *-ost*. Příčinou nedoložení deminutiva v jednom z jazyků může být odlišný deminutivní sufix, např. dloužení v českém deminutivu *kousíček* existuje i ve všech deminutivech slovenských, které vznikly odvozením od slova *kus*, ovšem ani jedno z nich nebylo utvořeno sufixem, který by mohl být v analýze srovnán s českým – *kúsok*, *kústik*, *kúsoček*, *kúštiček*.

V analyzovaném vzorku se vyskytla některá deminutiva slovenská, jež v češtině neexistují, např.: *dník*, *stupník*, *dniček*, *sníček*, *skielko*. A také naopak česká deminutiva, která se ve slovenském jazyce netvoří, např.: *mlíčko*, *randíčko*, *blátičko*, *soustíčko*.

Dokladem neomezené produktivity je velké množství deminutiv, která nejsou uvedena ve slovníku, přesto se v korpusu daného jazyka vyskytují.⁴ Jedná se o deriváty substantiv konkrétních (např. ve slovenštině *diamantík*, *orlíček*, *putienka*, *búdička*, *dietko*; v češtině *cylindřík*, *úctíček*, *vatýrka*, *sopčička*, *pyžámk*) a v menší míře též abstraktních (např. ve slovenštině *nezmyslík*, *úspešík*, *bizarnôstka*, *biedička*, *remesielko*; v češtině *incidentík*, *řvíček*, *blbûstka*, *vzpomínčička*, *štístko*). Pouze v jediném deminutivu z celého zkoumaného vzorku došlo při odvození ke změně jmenného rodu, a to derivací slovenského slova *parcela/parcelík*.

LITERATURA

- BĚLIČ, Jaromír – JEDLIČKA, Alois – JÓNA, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: *Slovenština. Vysokoškolská učebnice pro studující českého jazyka*. Praha: SPN 1964. 188 s.
- DANEŠ, František – DOKULIL, Miloš – KUCHAŘ, Jaroslav: *Tvoření slov v češtině. 2, Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia 1967. 779 s.
- DOKULIL, Miloš: *Tvoření slov v češtině. I, Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 263 s.
- FILIPEC, Josef: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia 2014. 648 s.
- HORECKÝ, Ján: *Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 253 s.
- KAŠPÁRKOVÁ, Pavlína: *Vývojové tendenze v morfonologii češtiny*. Olomouc: Filosofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci 2014. 75 s. [Diplomová práce.]
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisářčíková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s.

⁴ Tato byla uvedena v závorkách. Jejich existence ve slovnících byla prověrována ve *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* a *Slovníku spisovného jazyka českého*, v online dostupných slovnících na webu slovníky.korpus.sk., tedy v *Krátkém slovníku slovenského jazyka 4*, *Slovníku súčasného slovenského jazyka* a *Slovníku slovenského jazyka*.

- KŘEN, Michal – BARTOŇ, Tomáš – CVRČEK, Václav et al.: *SYN2010: žánrově využívaný korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>.
- Slovenský národný korpus* – prim-7.0-public-vyv. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2015. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk> [cit. 2018-06-05].
- Slovník slovenského jazyka. I. A – K.* Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. Dostupné z WWW: slovniky.korpus.sk [cit. 2016-07-23].
- Slovník slovenského jazyka. II. L – O.* Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1960. Dostupné z WWW: slovniky.korpus.sk [cit. 2016-07-23].
- Slovník slovenského jazyka. III. P – R.* Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. Dostupné z WWW: slovniky.korpus.sk [cit. 2016-07-23].
- Slovník slovenského jazyka. IV. S – U.* Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964. Dostupné z WWW: slovniky.korpus.sk [cit. 2016-07-23].
- Slovník slovenského jazyka. V. V – Ž.* Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965. Dostupné z WWW: slovniky.korpus.sk [cit. 2016-07-23].
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G.* Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L.* Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – MUSILOVÁ, Květoslava – SLANČOVÁ, Daniela: *Slovenčina a čeština: synchrónne porovnanie s cvičeniami*. Bratislava: Univerzita Komenského 2005. 179 s.
- TRNKOVÁ, Jana: O substantívnej deminutívnej derivácii v slovenčine. In: *Slovenská reč*, 1991, roč. 56, č. 2, s. 87 – 95.

PŘÍLOHA

Deminutiva se sufixem *-ik*:

a:/a

SJ a ČJ – mráz/mrazík;

e:/e

ČJ – déšť/deštík, chléb/chlebík;

ě/e

SJ – chlieb/chlebík, vietor/vetrík (+ o/o);

i:/je

ČJ – vítr/větrík (+ r/ř);

u:/o

ČJ – kůl/kolík, kůň/koník, nůž/nožík, stůl/stolík, vůz/vozík;

úo/o

SJ – kôň/koník, kôš/košík, nôž/nožík, stôl/stolík;

e/0

SJ a ČJ – datel/datlík + d'atel'/d'atlík (+ t'/t), kupec/kupčík (+ c/č), pes/psík, pytel/pytlík + pytel'/pytlík (+ t'/t), sysel/syslík + sysel'/syslík;

ČJ – čtverec/čtverčík (+ c/č), d'ábel/d'áblík, (kabel/kablík), kotel/kotlík, mazel/mazlík, orel/orlík, osel/oslík, ret/rtík (+ t/t'), tucet/tuctík (+ t/t'), uher/uhřík (+ r/ř), uzel/uzlík;

SJ – (bager/bagrík), bicykel/bicyklík (+ l/l'), (cylinder/cylindrík), deň/dník (+ d'/d), flajster/flajstrík, foter/fotrík, (gangster/gangstrík), grifel'/griflík, kašeľ/kašlík, (kvapel'/kvaplík), laket'/laktík, liter/litrik, milimenter/milimetrík, (nezmysel/nezmyslík) (+ l/l'), oheň/ohník, (orchester/orchestrík), pajzel/pajzlík (+ l/l'), pakel'/paklík, pinkel'/pinklík, pudel/pudlík⁵ (+ l/l'), (rapel/raplík), ražeň/ražník, rubel'/rublík, rumpel'/rumplík, rušeň/rušník, sen/sník (+ n/ň), (singel/singlík) (+ l/l'), (skafander/skafandrík), sokel/soklík (+ l/l'), sopal'/soplík, stupeň/stupník, sveter/svetrík, šafel'/šaflík, šerbel'/šerblík, šimeľ/šimlík, šindel'/šindlík,⁶ šnicel/šnicilík (+ l/l'), špicel'/špiclík, štopel'/štoplík, štupel'/štplík, (šuter/šutrík), švihel'/švihlík, (švindel'/švindlík), (tiger/tigrík), vandel'/vandlík, vechet'/vechtík, vergel'/verglík, verkel'/verklík;

o/0

SJ – bobor/bobrík, cukor/cukrík, kapor/kaprík, kmotor/kmotrík, kotol/kotlík (+ l/l'), kufor/kufrík, lotor/lotrík, (obor/obrík), osol/oslík (+ l/l'), orol/orlík (+ l/l'), ovos/ovsík, posol/poslík (+ l/l'), (svokor/svokrík), švagor/švagrík, uzol/uzlík (+ l/l');

x/š

SJ i ČJ – (hroch/hrošík);

ČJ – arch/aršík, hoch/hošík;

SJ – (pelech/pelešík), (úspech/úspešík);

⁵ V základovém slově *pudel* se podle *Pravidel slovenského pravopisu* vyslovuje [d], proto odvozením deminutiva *pudlík* dojde pouze k alternacím e/0 a l/l'. Depalatalizace d'/d zde není možná.

⁶ V základových slovech *šindel'* a *vandel'* se nazvzdory pravidlům výslovnosti vyslovuje [d], jak uvádějí *Pravidlá slovenského pravopisu*, *Krátky slovník slovenského jazyka 4* a *Slovník slovenského jazyka*. Alternace e/0 je tedy jediná, která při odvození deminutiv *šindlík* a *vandlík* nastane.

k/č

SJ i ČJ – park/parčík;

ČJ – kluk/klučík, (šluk/šlučík), tank/tančík;

SJ – (biftek/biftečík), (blok/bločík), (koňak/koňačík), (otlak/otlačík), (otrok/otročík), (ruksak/ruksačík), (štrk/štrčík);

d/d'

SJ i ČJ – bod/bodík, kord/kordík, (med/medík), (prd/prdík), (sjezd/sjezdík) + (zjazd/zjazdík);

ČJ – fald/faldík;

SJ – bastard/bastardík, (biliard/biliardík), (dôvod/dôvodík), drozd/drozdík, (ďalekohľad/ďalekohľadík), (fond/fondík), had/hadík, (chlad/chladík), ľad/ľadík, leopard/leopardík, nápad/nápadík, národ/národík, obed/obedík, obchod/obchodík, (obklad/obkladík), (ovad/ovadík), (poklad/pokladík), (preklad/prekladík), (príklad/príkladík), schod/schodík, (sklad/skladík), smrad/smradík, úrad/úradík, (vagabund/vagabundík), (vinohrad/vinohradík), (výklad/výkladík), záchod/záchodík, (závod/závodík), žid/židík, (žold/žoldík);

t/t'

SJ i ČJ – (asistent/asistentík), bažant/bažantík, čert/čertík, (dokument/dokumentík), fakt/faktík, flirt/flirtík, (ksicht/ksichtík), kšeft/kšeftík, moment/momentík, most/mostík, prst/prstík, pult/pultík, skaut/skautík, student/studentík + študent/študentík, špunt/špuntík, test/testík, text/textík, žert/žertík + žart/žartík;

ČJ – buřt/buřtík, dort/dortík, (drift/driftík), (experiment/experimentík), (incident/incidentík), (introvert/introvertík), (harant/harantík), (kolt/koltík), kumšt/kumštík, (policajt/policajtík), prospekt/prospektík, (trakt/traktík), vuřt/vuřtík;

SJ – agent/agentík, akt/aktík, ašpirant/ašpirantík, (atrament/atramentík), (aut/autík), bufet/bufetík, byt/bytík, cent/centík, cit/citík, delikt/deliktík, (dement/dementík), dezert/dezertík, (diamant/diamantík), docent/docentík, (fabrikant/fabrikantík), (guľomet/guľometík), (hit/hitík), hlt/hltík, hrant/hrantík, hunt/huntík, chvost/chvostík, (inštrument/inštrumentík), inteligent/intelligentík, (jogurt/jogurtík), (kadet/kadetík), (komfort/komfortík), kompliment/komplimentík, koncert/koncertík, kont/kontík, (kontrakt/kontraktík), (kroket/kroketík), (laborant/laborantík), (let/letík), (magnet/magnetík), (maskot/maskotík), (meteorit/meteoritík), minaret/minaretík, (monolit/monolitík), necht/nechtík, (perkelt/perkeltík), (plot/plotík), (prezident/prezidentík), (producent/producentík), (projekt/projektík), (prominent/prominentík), punkt/punktík, (rest/restík), (robot/robotík), (samorast/samorastík), (seržant/seržantík), (set/setík), (skejt/skejtík), (skrat/skratík), (skript/skriptík), (skvost/skvostík), (subjekt/subjektík), (svet/svetík), (šilt/šiltík), (špekulant/špekulantík), (šport/športík), talent/talentík, (transparent/transparentík), (twist/twistík), (volant/volantík), (záхват/záхватík), (život/životík);

n/ň

SJ i ČJ – (slon/slóník);

SJ – (démon/démoník), (chren/chreník), (klaun/klauník), klokan/klokaník, (orangutan/orangutaník), potkan/potkaník, (skokan/skokaník), (župan/županík);

r/ř

ČJ – bratr/bratřík, cukr/cukřík, (cylindr/cylindřík), fotr/fotřík, hadr/hadřík, (kanystr/kanystřík), kapr/kapřík, kilometr/kilometřík, klášter/klášeřík, kufr/kufřík, kvádr/kvádřík, litr/litřík, lotr/lotřík, lustr/lustřík, (negr/negřík), obr/obřík, orchestr/orchestřík, (sígr/sígřík), (skútr/skútřík), svetr/svetřík, (šamstr/šamstřík), (šutr/šutřík), tygr/tygřík;

l/l'

SJ – (anjel/anjelík), detail/detailík, (festival/festivalík), (hostel/hostelík), hotel/hotelík, hucul/huculík, chochol/chocholík, kostol/kostolík, manžel/manželík, (mobil/mobilík), motel/motelík, (parcela/parcelík), (samopal/samopalík), (sval/svalík), (šakal/šakalík), tunel/tunelík, (vestibul/vestibulík).

Deminutiva se sufixem *-íček*:

i:/í

ČJ – kýbl/kyblíček;

e:/e

ČJ – déšť/deštíček, chléb/chlebíček;

ě/e

SJ – chlieb/chlebíček, vietor/vetríček (+ o/0);

i:/je

ČJ – vítr/větríček (+ r/ř);

u:/o

ČJ – (bůh/božíček) (+ h/ž), kůň/koníček, nůž/nožíček, vůz/vozíček;

ů/o

SJ – kôň/koníček, kôš/košíček, nôž/nožíček, (stôl/stolíček) (+l/l');

u/ou

ČJ – kus/kousíček;

e/0

SJ i ČJ – oheň/ohníček, pes/psíček;

ČJ – kozel/kozlíček, lev/lvíček, nehet/nehtíček (+t/t'), orel/orlíček, osel/oslíček, (oves/ovsíček), pantofel/pantoflíček, posel/poslíček, (průjem/průjmíček), pytel/pytlíček, (řev/řvíček), (účet/účtiček) (+ t/t'), uzel/uzlíček;

SJ – cumel'/cumlíček, (cylinder/cylindríček), (december/decembríček), deň/dníček (+ d'/d), ker/kríček, (minister/ministríček), pakel'/paklíček, peň/pníček, sen/sníček (+ n/ň), sveter/svetříček, (sysel'/syslíček), šev/švíček;

o/0

SJ – cukor/cukříček, kapor/kapríček, kmotor/kmotríček, kotol/kotlíček (+ l/l'), kufor/kufříček, (orol/orlíček) (+l/l'), posol/poslíček (+l/l'), (švagor/švagríček), uhol'/uhlíček, uzol/uzlíček (+l/l');

h/ž

SJ i ČJ – (boh/božíček);

x/š

ČJ – hoch/hošíček, (vrch/vršíček);

d/d'

SJ i ČJ – (fond/fondíček);

ČJ – (bod/bodíček), fald/faldíček, hlad/hladíček, (hvozd/hvozdíček), kamarád/kamarádíček, (případ/případíček);

SJ – drozd/drozdíček, gazda/gazdíček, obed/obedíček, schod/schodíček;
t/t'

SJ i ČJ – moment/momentíček, (svět/světíček) + (svet/svetíček), student/studentíček + študent/študentíček;

ČJ – čert/čertíček, dort/dortíček, kšeфт/kšeфтíček, prst/prstíček, (skvost/skvostíček), (toust/toustíček), výlet/výletíček, žert/žertíček;

SJ – agent/agentíček, (chobot/chobotíček), chvost/chvostíček, necht/nechtíček, talent/talentíček;

n/ň

ČJ – hrnek/hrníček;

SJ – (šafran/šafraniček);

r/ř

ČJ – bratr/bratříček, cukr/cukříček, (gauner/gauneríček), hadr/hadříček, kapr/kapříček, kmotr/kmotříček, kufr/kufříček, (redaktor/redaktoříček), svetr/svetříček, švagr/švagříček;

l/l'

SJ – (anjel/anjelíček), kostol/kostolíček, manžel/manželíček.

Deminutiva se sufíxem -k(a):

a/a:

SJ i ČJ – almara/almárka, hromada/hromádka, ohrada/ohrádka, pavlač/pavláčka;

ČJ – legrace/legrácka, terasa/teráska, zahrada/zahrádka;

e/e:

ČJ – konev/konévka, plena/plénka, větev/větévka;

u/u:

SJ – haluz/halúzka, hus/húska, chalupa/chalúpka, kadluba/kadlúbka, kaluž/kalúžka, obruč/obrúčka, ruka/rúčka (+ k/č);

r/r:

SJ – hrst/hŕstka (+ t'/t), kotrba/kotŕbka, sprcha/spŕška (+ x/š), žrdž/žrdka (+ d'/d);

e/i:

ČJ – bolest/bolístka, dveře/dvířka, klec/klíčka, konev/konývka, mezera/mezírka, otep/otýpka, pec/píčka, postel/postýlka, ratolest/ratolístka, řeka/říčka (+ k/č), střecha/stříška (+ x/š), ves/víska, zed/zídka (+ d'/d);

je/i:

ČJ – věž/vížka;

e/ě

SJ – (bolest/boliestka) (+ t'/t), breza/briezka, cela/cielka, čepel/čepieľka, dvere/dvierka, (kamera/kamierka), klebeta/klebietka, košeľa/košielka, kučera/kučierka, litera/litierka (+ t/t'),⁷ medzera/medzierka, mreža/mriežka, nedele/a/nedieľka, novela/novielka, otep/otiepka, pec/piecka, postel/postielka, povest/poviestka (+ t'/t), ratolest/ratoliestka (+ t/t'),

⁷ Ve slově *litera* je podle *Slovníku súčasného slovenského jazyka* vyslovováno /t/. V odvozeném deminutivu *litierka*, stejně jako ve tvaru Gpl. základového slova doprovází alternaci *e/ě* palatalizace *t/t'*.

sekera/sekierka, smet'/smietka (+ t'/t), stena/stienka, strecha/strieška (+ x/š), včela/včielka, (veda/viedka), ves/vieska, veža/viežka, žena/žienka;

o/u:

ČJ – bačkora/bačkúrka, (blbost/blbústka), brambora/brambúrka, bytost/bytústka, (divnost/divnústka), (dobrota/dobrútka), (hanebnost/hanebnústka), hloupost/hloupústka, hospoda/hospúdka, jabloň/jablúňka, jahoda/jahúdka, (jemnost/jemnústka), jízlivost/jízlivústka, komora/komúrka, kost/kústka, miestnosť/místnústka, (nerovnosť/nerovnústka), něžnosť/něžnústka, obora/obúrka, osoba/osúbka, osobnosť/osobnústka, ozdoba/ozdúbka, pevnosť/pevnústka, pitomosť/pitomústka, podivnosť/podivnústka, podkova/podkúvka, potvora/potvúrka, radosť/radústka, roztomilosť/roztomilústka, skutečnosť/skutečnústka, slabosť/slabústka, směšnosť/směšnústka, stodola/stodúlka, tajnosť/tajnústka, (zajímavosť/zajímavústka), zdvořenosť/zdvořilústka, zvláštnosť/zvláštnústka;

o/úo

SJ – (bizarnosť/bizarnostka) (+ t'/t), bytosť/bytostka (+ t'/t), (cennosť/cennostka) (+ t'/t), dobrota/dobrótka, drobnosť/drobnostka (+ t'/t), fajnovosť/fajnovostka (+ t'/t), homol'a/homôl'ka, hora/hôrka, hospoda/hospôdka, choroba/chorôbka, jahoda/jahôdka, jemnosť/jemnôstka (+ t'/t), komora/komôrka, kopa/kôpka, lakota/lakôtka, miestnosť/miestnôstka (+ t'/t), (mora/môrka), nežnosť/nežnôstka (+ t'/t), ničota/ničôtky, noc/nôcka, noha/nôžka (+ h/ž), novota/novôtka, (obora/obôrka), osoba/osôbka, ostroha/ostrôžka (+ h/ž), ozdoba/ozdôbka, pevnosť/pevnôstka (+ t'/t), plocha/plôška (+ x/š), radosť/radôstka (+ t'/t), slabosť/slabôstka (+ t'/t), (sloboda/slobôdka), sirota/sirôtka, socha/sôška (+ x/š), stodola/stodôlka, tajnosť/tajnôstka (+ t'/t), (udalosť/udalôstka) (+ t'/t), (vlastnosť/vlastnôstka) (+ t'/t), (vtipnosť/vtipnôstka) (+ t'/t), zdvorilosť/zdvorilôstka (+ t'/t);

u/ou

ČJ – chalupa/chaloupka;

a/ia

SJ – blacha/bliaška (+ x/š), čaša/čiaška, hrada/hriadka, žlaza/žliazka;

ä/ia

SJ – rukoväť/rukoviatka (+ t'/t);

0/e

SJ i ČJ – ovce/ovečka (+ c/č) + ovca/ovečka (+ c/č);

ČJ – plachta/plachetka;

0/e:

ČJ – (cimra/cimérka), jiskra/jiskérka, sukňa/sukénka (+ ň/n);

0/ie

SJ – čerešňa/čerešienka (+ ň/n), hmla/hmielka, iskra/iskierka, plachta/plachietka, (putňa/putienka) (+ ň/n), sosna/sosienka, sukňa/sukienka (+ ň/n), tanistra/tanistierka (+ t/t'), vetva/vetievka (+ t/t');

0/i:

ČJ – bedna/bedýnka, kachna/kachýnka, lokna/lokýnka, putna/putýnka, sukňa/sukýnka (+ ň/n), (vatra/vatýrka);

a/a

ČJ – brána/branka, jáma/jamka, kráva/kravka, rána/ranka;

i:/í

ČJ – lípa/lipka, žila/žilka;

ou/u

ČJ – bouda/budka, moucha/muška (+ x/š), strouha/stružka (+ h/ž);

c/č

SJ i ČJ – jalovice/jalovička + jalovica/jalovička, jitrnice/jitrnička + jaternica/jaternička, opice/opička + opica/opička, pivnice/pivnička + pivnica/pivnička, rukavice/rukavička + rukavica/rukavička, sestřenice/sestřenička + sesternica/sesternička, udice/udička + udica/udička;

ČJ – borovice/borovička, (brokovnice/brokovnička), holubice/holubička, kolejnice/kolejnička, krabice/krabička, krupice/krupička, kulovnice/kulovnička, ložnice/ložnička, neštovice/neštovička, nohavice/nohavička, pramice/pramička, pšenice/pšenička, (radnice/radnička), silnice/silnička, slepice/slepička, slivovice/slivočka, světnice/světnička, šibenice/šibenička, vinice/vinička, zadnice/zadnička;

SJ – bradavica/bradavička, bukvica/bukvička, čapica/čapička, črievica/črievička, dievčica/dievčička, drevenica/drevenička, holubica/holubička, hranica/hranička, húsenica/húsenička, chobotnica/chobotnička, (kadidelnica/kadidelnička), kazateľnica/kazateľnička, kôstkovica/kôstkovička, krásavica/krásavička, (krstiteľnica/krstiteľnička), kukurica/kukurička, kytica/kytička, lodenica/lodenička, maselnica/maselnička, masterica/mastenička, (medvedica/medvedička), (motanica/motanička), mítvica/mítvička, mrvenica/mrvenička, nemocnica/nemocnička, onuca/onučka, plachetnica/plachetnička, plodnica/plodnička, polica/polička, prasnica/prasnička, praženica/práženíčka, stanica/stanička, stavebnica/stavebnička, šošovica/šošovička, tekvica/tekvička, (väznička/väznička), (veslica/veslička), zvonica/zvonička, žezeznica/žezeznička;

x/š

SJ i ČJ – blecha/bleška + blcha/blška, mrcha/mrška, punčocha/punčoška + pančucha/pančuška, socha/soška, trocha/troška;

ČJ – plocha/ploška, ropucha/ropuška, sprcha/sprška;

SJ – mucha/muška, pazucha/pazuška, viecha/vieška;

h/ž

SJ i ČJ – strouha/stroužka + struha/stružka, stuha/stužka;

ČJ – noha/nožka;

SJ – dúha/dúžka, (mátoha/mátožka), (úvaha/úvažka);

k/č

SJ i ČJ – deka/dečka, fabrika/fabrička, louka/loučka + lúka/lúčka, páka/páčka, republika/republička;

ČJ – harmonika/harmonička, intrika/intrička, klika/klička, motyka/motyčka, ruka/ručka, štika/štička;

SJ – dýka/dýčka, harmonika/harmonička, karika/karička, mentieka/mentiečka, mláka/mláčka, muzika/muzička, paprika/paprička, rieka/riečka, (rubrika/rubrička), trafika/trafička, zátoka/zátočka;

t'/t

SJ – nit'/nitka;

ň/n

ČJ – skříň/skřínka;

SJ – jabloň/jablonka, jaskyňa/jaskynka, kuchyňa/kuchynka, (obryňa/obrynka), pieseň/piesenka, sieň/sienka, skriňa/skrinka, (svätyňa/svätynka).

Deminutiva se sufixem *-ičk(a)*:

a:/a

ČJ – kráva/kravička, tráva/travička, žába/žabička;

i:/i

ČJ – chvíle/chvilička;

ou/u

ČJ – koule/kulička;

r:/r

SJ – (vrba/vrbička);

e/0

ČJ – broskev/broskvička, koroptev/koroptvička, korouhev/korouhvíčka, lahev/lahvička, lázeň/láznička, mrkev/mrkvička, pánev/pánvička, (plástev/plástvička), ploutev/ploutvička, rakev/rakvička, tykev/tykvička, větev/větvíčka;

SJ – cirkev/cirkvička, cukráreň/cukrárnica, (čakáreň/čakárnica), dreváreň/drevárnička, elektráreň/elektrárnička, jedáleň/jedálnička, kaviareň/kaviarnička, (mäsiareň/mäsiarnička), pekáreň/pekárnička, (plzeň/plznička), tlačiareň/tlačiarňa, továreň/továrnica, (udiareň/udiarnička), (umyváreň/umyvárnica), vináreň/vinárnička, vodáreň/vodárnička, zmenáreň/zmenárnička;

h/ž

SJ i ČJ – noha/nožička;

ČJ – (mlha/mlžička);

x/š

SJ i ČJ – (trocha/trošička);⁸

k/č

SJ i ČJ – aktovka/aktovčička, deka/dečička, ruka/ručička, (kabelka/kabelčička), kůrka/kůrčička + kôrka/kôrčička, motorka/motorčička, šunka/šunčička, (voňavka/voňavčička);

ČJ – (baterka/baterčička), (dívka/dívčička), (doktorka/doktorčička), dýmka/dýmčička, fajfka/fajfčička, holka/holčička, obálka/obálčička, (obrazovka/obrazovčička), okurka/okurčička, polívka/polívčička, sbírka/sbírčička, (sopka/sopčička), (sušenka/sušenčička), (válka/válčička), (vzpomínka/vzpomínčička), žárovka/žárovčička;

SJ – (lávka/lávčička), (belorítka/belorítčička), (bosorka/bosorčička), (čajka/čajčička), (červienka/červienčička), (dojka/dojčička), (húsenka/húsenčička), (jariabka/jariabčička), kvapka/kvapčička, (lastovka/lastovčička), (maminka/maminčička), (murárka/murárčička), (plechovka/plechovčička), (prepelka/prepelčička), (riečka/riečička), (rozviedka/rozviedčička), (sojka/sojčička), (srnka/srnčička), (sluka/slučička), (sýkorka/sýkorčička), (užovka/užovčička), (vlnovka/vlnovčička), (vodka/vodčička), (vreckovka/vreckovčička);

⁸ Slova *trocha* i *trošička* jsou v Krátkém slovníku slovenského jazyka 4 a Pravidlech slovenského pravopisu označena jako číslovky, popř. příslovce. Avšak deklinace těchto slov je substantivní a jejich užití ve větě, jak potvrzují korpusová data, rovněž odpovídá primárním syntaktickým funkcím substantiv. Ze stejných důvodů uvádíme i slova *miliarda* a *miliardička* u alternace *d/d'*.

c/č

ČJ – (svíce/svíčka), (špice/špička);

d/d'

ČJ i SJ – bouda/boudička + (búda/búdička), brada;bradička, brázda;brázdička, bunda/bundička, hrazda/hrazdička, hvězda/hvězdička + hviezda/hviezdička, náhoda/náhodička, nálada/náladička, paráda/parádička, pohoda/pohodička, půda/půdička + (pôda/pôdička), srandá/srandička, uzda/uzdička, veranda/verandička, voda/vodička, vražda/vraždička;

ČJ – čokoláda/čokoládička, (mansarda/mansardička), ostuda/ostudička, vada/vadička, záhada/záhadička, (zrůda/zrůdička);

SJ – ambasáda/ambasádička, armáda/armádička, (bieda/biedička), (brigáda/brigádička), (citronáda/citronádička), čučoriedka/čučoriedička, falda/faldička, (halda/haldička), (jahoda/jahodička), láda/ládička, (legenda/legendička), limonáda/limonádička, miliarda/miliardička, (mulda/muldička), (óda/ódička), (pravda/pravdička), príhoda/príhodička, (rajda/rajdička), sekunda/sekundička, (sonda/sondička), (sóda/sódička), (vál'anda/vál'andička), výhoda/výhodička;

t/t'

ČJ i SJ – buchta/buchtička, cesta/cestička, finta/fintička, flinta/flintička, chata/chatička, kapusta/kapustička, karta/kartička, pata/patička + (päta/pätička), (pošta/poštička), šachta/šachtička, vata/vatička, vesta/vestička, věta/větička + veta/vetička;

ČJ – bota/botička, fronta/frontička, hrst/hrstička, kost/kostička, lopata/lopaticha, mast/mastička, nota/notička, parta/partička, past/pastička, pěst/pětička, pokuta/pokutička, (politika/politička), (smrt/smrtička), špetka/špetička, štětka/štětička, teta/tetička, zlatka/zlatička;

SJ – (busta/bustička), (celta/celtička), debata/debatička, flauta/flautička, chrasta/chrastička, (jachta/jachtička), (langusta/langustička), lopta/loptička, nevesta/nevestička, (pinta/pintička), plachta/plachtička, (sekta/sektička), torta/tortička;

n/ň

ČJ i SJ – almužna/almužnička, bedna/bednička + debna/debnička, brašna/brašnička, královna/královnička + královna/královnička, lucerna/lucernička, princezna/princeznička + princezná/princeznička, urna/urnička, žena/ženička;

ČJ – (cukrárna/cukrárníčka), čekárna/čekárníčka, dílna/dílnička, elektrárna/elektrárnička, flétna/flétnička, fošna/fošnička, jídelna/jídelnička, kachna/kachnička, kašna/kašnička, kavárna/kavárníčka, klisna/klisnička, knihovna/knihovnička, koupelna/koupelníčka, krosna/krosnička, kůlna/kůlnička, (lumpárna/lumpárníčka), mošna/mošnička, (prasárna/prasárnička), spižírna/spižírníčka, studna/studnička, svítilna/svítelníčka, šatna/šatnička, tiskárna/tiskárníčka, továrna/továrníčka, vana/vanička, vinárna/vinárníčka, zásobárna/zásobárníčka;

SJ – cverna/cvernička, (fontána/fontánička), (karanténa/karanténíčka), lutna/lutnička, mrena/mrenička, (poklona/poklonička), tepna/tepnička, vojna/vojnička, (vrana/vranička);

r/ř

ČJ – (cimra/cimřička), (coura/couřička), ještěrka/ještěřička, jiskra/jiskřička, kmotra/kmotřička, kostra/kostřička, sestra/sestřička, veverka/vevřička, vydra/vydřička, zebra/zebřička;
l/l'

SJ – barla/barlička, bazalka/bazalička, cela/celička, hala/halička, hmla/hmlička, ihla/ihlička, krhla/krhlička, kukla/kuklička, medaila/medailička, metla/metlička, (mula/mulička), osla/oslička, škola/školička, tabla/tablička, tehla/tehlička, včela/včelička, vôla/vôlička;
sk/st'

ČJ – deska/destička, láska/lástička, miska/mistička, houska/houstička;

SJ – (ceruzka/ceruztička);

sk/šť'

SJ – doska/doštička, miska/mištička;

šk/šť'

ČJ i SJ – flaška/flaštička + fláška/fláštička, hruška/hruštička, jíška/jíštička, knížka/knížtička + knižka/knižtička, liška/lištička + líška/líštička, puška/puštička, služka/služtička + slúžka/slúžtička, šiška/šíštička + šuška/šuštička, taška/taštička;

ČJ – (držka/držtička), tužka/tužtička, zkouška/zkouštička;

SJ – haluška/haluštička, kožka/kožtička, (nebožka/nebožtička), poduška/poduštička, (ponožka/ponožtička), stužka/stužtička, valaška/valaštička.

Deminutiva se sufixem *-k(o)*:

a/a:

SJ i ČJ – sako/sáčko (+ k/č);

ČJ – hovado/hovádko, (pyžamo/pyžámko);

i/i:

SJ i ČJ – jelito/jelítko, kopyto/kopýtko, koryto/korýtko;

ČJ – břicho/bříško (+ x/š), kladivo/kladívko;

e/e:

ČJ – koleno/kolénko, pero/pérko, semeno/seménko;

e/i:

ČJ – čelo/čílko, dřevo/dřívko, jezero/jezírko, klepeto/klepítko, koleno/kolínko, pero/pírko, poleno/polínko, rameno/ramínko, semeno/semínko, střevo/střívko, (štěstí/štístko) (+ t'/t), těleso/tělíska, vemeno/vemínko, vřeteno/vřetýnko, žebro/žebírko;

e/ě

SJ – (bremeno/bremienko), cesto/ciestko, čelo/čielko, črevo/črievko, drevo/drievko, jazero/jazierko, klepeto/klepietko, koleno/kolienko, koleso/koliesko, pero/pierko, plece/pliecko, pleso/pliesko, pradeno/pradienko, rameno/ramienko, semeno/semienko, seno/sienko, teleso/teliesko, temeno/temienko, veno/vienko, vemeno/vemienko, vreteno/vretienko, žezezo/želiezko;

ä/ia

SJ – hovádo/hoviadko;

o/u:

ČJ – slovo/slůvko;

u/ou

ČJ – ucho/ouško (+ x/š);

0/e

SJ – číslo/číselko, krídlo/krídelko (+ d/d'), plátno/plátenko (+ t/t'), vlákno/vlákenko;

0/e:

ČJ – hrdlo/hrdélko, jádro/jadérko (+ a:/a), křídlo/křidélko (+ i:/i), řadro/řadérko, okno/okénko, plátno/pláténko, pouzdro/pouzdérko, prkno/prkénko, stéblo/stébelko, světlo/světélko, vědro/vědérko, vlákno/vlákenko;

0/i:

ČJ – bahno/bahýnko, číslo/čísílko, hrdlo/hrdýlko, jádro/jadýrko (+ a:/a), křeslo/křesílko, řadro/řadýrko, okno/okýnko, plátno/plátýnko, prkno/prkýnko, stehno/stehýnko, světlo/světýlko, vlákno/vlákyňko;

0/ě

SJ – bahno/bahienko, brvno/brvienko, dno/dienko (+ d/d'), futro/futierko (+ t/t'), (heslo/hesiľko), hrdlo/hrdielko (+ d/d'), jadro/jadierko (+ d/d'), koleno/kolienko, kreslo/kresielko, maslo/masielko, ohreblo/ohrebielko, okno/okienko, (peklo/pekielko), pero/pierko, puzdro/puzdierko (+ d/d'), rebro/rebierko, (remeslo/remesielko), sklo/skielko, steblo/stebielko, stehno/stehienko, svetlo/svetielko (+ t/t'), vedro/vedierko (+ d/d'), (žežlo/žezielko);

x/š

SJ – bricho/bruško, ucho/uško;

k/č

SJ i ČJ – brko/brčko, mlíko/mlíčko + mlieko/mliečko, oko/očko;

c/č

SJ i ČJ – líce/líčko;

t'/t

SJ i ČJ – dítě/dítko + (dieťa/dietko).

Deminutiva se sufixem *-ičk(o)*:

a:/a

ČJ – ráno/raníčko (+ n/ň);

k/č

ČJ – (mlíko/mlíčíčko);

d/d'

ČJ – rande/randíčko, srdce/srdíčko;

t/t'

SJ i ČJ – auto/autíčko, procento/procentíčko + (percento/percentíčko), těsto/těstíčko + cesto/cestíčko;

ČJ – bláto/blátíčko, konto/kontíčko, sousto/soustíčko;

n/ň

ČJ – slunce/sluníčko, zrno/zrníčko.

Sémanticko-pragmatické aspekty politických nadávok¹

Natália Kolenčíková

Oddelenie súčasnej lexikológie a lexikografie, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra,
Slovenská akadémia vied, Bratislava
natalia.kolencikova@juls.savba.sk

Namietanie, protiargumentácia a vyjadrenie nesúhlasného postoja je prirodzenou súčasťou mnohých dialogických komunikácií, čo je podmienené úsilím o presadenie vlastného názoru účastníkov rozhovoru a presvedčaním komunikačného partnera o opodstatnenosti svojho spôsobu videnia sveta. Stupňovanie zmieňovaných atribútov konverzácie preto môžeme vidieť predovšetkým tam, kde sa prezentácia týchto spôsobov videnia sveta profesionalizuje, teda napríklad v politickom diskurze. Vyjadrenie názorovej protichodnosti na profesionálnej rovine sa však neraz premieta aj do osobnej roviny, čoho odrazom sú rozmanité negatívne konotované expresívne alebo expresívne použité výrazy referujúce o komunikačnom partnerovi.

Expresivita mediálne sprostredkúvanej politickej komunikácie prejavujúca sa na povrchovej úrovni dialógu je čiastočne potláčaná v tradičných médiách (napr. rozhlas, televízia), čo je dané objektívnymi textotvornými činiteľmi komunikátov, ktoré prostredníctvom takýchto médií spoluvytvárajú politický diskurz. Inú situáciu pozorujeme v komunikačnom prostredí sociálnych médií; tie sú dnes vďaka technologicky zabezpečenej obojsmernosti komunikačného procesu, ktorý dokážu sprostredkovať, neodmysliteľnou súčasťou politického marketingu (Jaworowicz, 2016). Aktívnymi účastníkmi politického diskurzu sa teda okrem politikov (primárni účastníci) stávajú aj bežní občania, voliči (sekundárni účastníci²), ktorých môžeme súčasne považovať za najväčších kritikov verejne činných osobností. Ich názory sformované do textovej podoby sa tak vďaka možnostiam sociálnych médií stávajú pre jej ďalších participantov ak nie relevantnými, tak aspoň viditeľnými. Vďaka výraznému oslabeniu „inoinštitucionálnych“ zásahov v komunikačnom prostredí sociálnych sietí v porovnaní s tradičnými médiami navyše pozorujeme zvýšené tendencie k subjektivizácii propozície, čo však možno hodnotiť ako prirodzený odraz komunikácie v ére postpravdy³. Preto možno práve v komunikátoch pochádzajúcich

¹ Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0017/17 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 6. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)*.

² O. Orgoňová a J. Dolník považujú za primárnych účastníkov politického diskurzu politikov, s ktorými spolupracujú mediálni pracovníci. Sekundárnym aktérom je verejnosť, ktorá dostáva priestor na vstupovanie do politickej komunikácie vďaka elektronickej komunikácii (Orgoňová – Dolník, 2010). Hoci sa táto klasifikácia pri hlbšom analyzovaní rozmanitých aspektov sociálnomediálnej komunikácie javí ako príliš zjednodušená, pre potreby aktuálneho príspevku je dostačujúca. Uvedené triedenie účastníkov diskurzu preto rešpektujeme a nadväzujeme naň s dodatkom, že k primárnym účastníkom predvolebného diskurzu možno zaradiť aj administrátorov virtuálnych profilov politikov či politických strán, ktorí sa stávajú primárnymi minimálne v zmysle iniciácie komunikácie. Takýto spôsob vnímania aktérov predvolebného diskurzu reflekтуje profesionalizáciu politickej komunikácie ako jednu z imanentných čít jej súčasnej podoby (Jaworowicz, 2016).

³ Postpravdou sa rozumie situácia vyplýnusia z krízy tradičných médií, v ktorej sa pri konštruovaní (mediálno-jazykového) obrazu reality oslabuje relevantnosť fakticity na úkor emocionality. Súčasne sa pritom akcentuje obojsmernosť komunikačného procesu vyhovujúca nielen autorom mediálnych obsahov, ale aj ich adresátom; internaut je v aktuálnej záplatove individualizovaných informácií prirodzene nastavený, pripravený

z prostredia sociálnych sietí, ktorých autormi sú sekundárni účastníci predvolebného diskurzu, frekventované pozorovať negatívne smerované jazykovokomunikačné prejavy expresivity, a teda aj to, čo stojí v centre našej vedeckovýskumnnej pozornosti – politické nadávky, resp. nadávky používané, uplatňované, fungujúce v politickom sociálnomediálnom kontexte.

V slovenskej lingvistike identifikujeme len niekoľko vedeckovýskumných počinov, ktoré sa prioritne zameriavajú na negatívne konotovanú expresívnu lexiku. Celoslovanský kontext jej používania analyzuje L. Ďurovič v príspevku *Typology of Swearing in Slavonic and some Adjacent Languages* (2005) a za zrejme najznámejšie knižné dielo tohto charakteru orientované výlučne na slovenčinu možno považovať *Slovník slovenského slangu* (1993), ktorého autor B. Hochel radí tzv. škaredé slová práve k tejto lexikálnej vrstve. Motivácie odôvodňujúce toto zaradenie však autor prezentoval už skôr, a to vo vedeckej štúdii *Tabuizované slová v slovenčine* (1988). Ďalšie aktivity orientované na negatívne smerovanú expresívnu lexiku sa už vzdávajú ambície postihnúť túto problematiku v celej jej komplexnosti a špecifikujú sa na fungovanie takto vymedzených výrazov v konkrétnej komunikačnej oblasti, resp. na ich výskyt a reflexiu v jedinečných vedecko-odborných aj beletristickej textoch. Uviest' môžeme napríklad publikačný výstup V. Patráša *Obscenost' a jej sociolingvistické parametre (na fragmentoch slovenskej prózy 90. rokov)* (1997), A. Rajčanovej *Tabuizovaná lexika v lexikografickom spracovaní (diachrónny pohľad)* (1997), D. Maričovej a D. Slančovej *Vulgarizmy v súčasnej (mestskej) komunikácii* (2000), D. Slančovej *Detabuizácia a markantnosť výrazu v sérii cestopisných kníh Borisa Filana* (2009) či L. Urbancovej *Zvieracie dysfemizmy a ich použitie v komunikácii* (2014). Skutočnosť, že otázke expresívnej lexiky je venovaná len obmedzená pozornosť, je zrejme ovplyvnená jej samotným charakterom; úsilie jednoznačne lingvisticky uchopíť a postihnúť pragmatické jadro tejto skupiny výrazov totiž nevyhnutne naráža na rozpor medzi vlastnými jazykovými citmi jednotlivých bádateľov medzi sebou navzájom a s tým súvisiacou možnosťou individuálneho/individualizovaného teoretického prístupu k problematike. Uvedené sa tak odráža aj v terminologickej nekonzistentnosti zmienených výskumov⁴.

Ak hovoríme o negatívne konotovanej expresívnej lexike pamätajúc na komunikačné prostredia, v ktorých môže byť perspektívne uplatňovaná, ako relevantné sa nám javí teoreticky sa opierať o problematiku tabu a tabuizovanej lexiky. Tú vo väzbe na slovenský jazyk dôsledne rozpracúva M. Szymczak-Rozlach v publikácii *Eufemizmy we współczesnym języku słowackim* (2014). Tabu možno vo všeobecnosti charakterizovať ako „niečo zakázané a nedotknuteľné; niečo, o čom sa z morálnych, spoloč. al. iných dôvodov nehovorí“ (KSSJ, 2003, s. 757). Prispôsobením tejto charakteristiky východiskovému predmetu pozornosti lingvistiky sa v nej dospieva k dvom konkretizovaným rovinám, na základe ktorých je možné rozlišovať a skúmať aj tabuizovanú lexiku. Po prvej ide o jazykové tabu, ktoré zahŕňa z morálnych, spoločenských alebo iných dôvodov neprijateľné lexikálne prostriedky, po druhé ide o referenčné tabu, do

a ochotný vyhľadávať „pravdu“, teda vyhovujúci spôsob videnia sveta a jeho interpretácie. Slovo postpravda (angl. *post-truth*) bolo slovníkom *Oxford Dictionaries* (2019) vyhlásené za slovo roka 2016.

⁴ V uvedených publikáčnych výstupoch zameraných na negatívnu expresívnu lexiku sa stretávame so širokou terminologickou škálou – tabuizované/tabuové, urážlivé, škaredé, obscénne, hrubé, hanlivé, háklivé, vulgárne slová, profánna lexika –, no je dôležité konštatovať, že v rámci jednotlivých príspevkov sú tieto termíny definované jasne a priezračne. Pokus o dôslednejšiu systematizáciu relevantných termínov z tejto oblasti ponúkajú D. Maričová a D. Slančová, ktoré uvažujú o (1) horizontálnom členení tabuizovanej lexiky: (a) hrubé, resp. vulgárne slová, slovné spojenia a frazémy – vyjadrenie vzťahu autora ku skutočnosti neprimeraným, nevhodným spôsobom, (b) obscénne pomenovania – sexuálna oblasť a oblasť vylučovania a (c) pomenovania z oblasti náboženského tabu a (2) vertikálnom členení tabuizovanej lexiky: (a) tvrdá tabuizovaná lexika – vyššia miera sociálnej sankcie a (b) mäkká tabuizovaná lexika – nižšia miera sociálnej sankcie.

ktorého spadajú lexikálne prostriedky pomenúvajúce z morálnych, spoločenských alebo iných dôvodov neprijateľné entity (porov. Slančová, 2009).

Korešpondujúcu klasifikáciu tabuových výrazov, avšak už v špecifikácii na konkrétnu časť negatívne konotovanej expresívnej lexiky ponúka poľský autor M. Grochowski, keď hovorí o systémových vulgarizmoch a referenčno-zvyklozných vulgarizmoch (Grochowski, 1995). Na toto triedenie nadväzuje aj V. Patráš; ten pri jeho aktualizácii na slovenčinu v spojitosti so systémovými vulgarizmami dodáva, že ich bez ohľadu na sémantické vlastnosti a kontext použitia ovplyvňuje vlastná forma (KO-, PI-, KU-, JE- elementy a ich deriváty), a v spojitosti s referenčno-zvykloznými vulgarizmami zase, že sú podmienené svojím obsahom a kultúrnym kontextom, v rámci ktorého fungujú a komunikujú (Patráš, 1997). Vzhľadom na príbužnosť vulgarizmov a nadávok spočívajúcich v ich negatívne konotovanom expresívnom podklade pre nás uvedená klasifikácia tvorí základné teoretické východisko aktuálneho príspevku.

Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N vysvetluje nadávku ako „hrubé, hanlivé a urážajúce slovo vyjadrujúce negatívne emócie, hnev, zlost, povýšenosť a pod.“ (2015, s. 472). Hoci nepopierame, že nadávka v tomto chápaní môže referovať aj o niečom inom ako o človeku, pre zámery aktuálneho príspevku je toto kritérium určujúce⁵. Navraciame sa tak k motívom situujúcim východiskový výskumný materiál do oblasti sociálnych médií, v ktorých je možné uspokojivo sledovať už zmieňovaný prienik nesúhlasu, namietania a protiargumentácie do osobného vzťahu jednotlivých účastníkov politického diskurzu. Opierame sa pritom o výklad motivujúceho slovesa „nadat“, teda „hrubými, urážlivými slovami vyjadriť negatívny postoj, hnev **voči niekomu**“ (bold NK; SSSJ, 2015, s. 471), ktorý vo svojich záverečných častiach zachytáva nevyhnutnú adresnosť tohto verbálneho aktu. Tým sa súčasne určujú metodické prístupy k zvolenému textovému materiálu a uľahčuje sa vyhľadávanie konkrétnych nadávok v zvolených komunikátoch. Pomáhamo si totiž pravdepodobným textovým okolím nadávky, čiže vyhľadávaním variácií slovných reťazcov *to je (taký)…, on je (taký)…, ty (si taký)…* a pod., za ktorými možno očakávať práve použitie nadávky. Zohľadňujúc zámery aktuálneho príspevku preto s nadávkou operujeme ako s adresnou lexémou tabuizovaného charakteru s negatívnou konotáciou, ktorá má ľudskú referenciu. Zastávame názor, že takto možno spriezračniť spôsob, akým bežní občania a voliči vo všeobecnosti vnímajú a hodnotia politické osobnosti.

Na základe uvedených teoretických východísk a predstavených motívov je vedeckovýskumným zámerom aktuálneho príspevku s rešpektovaním sociálnomediálneho charakteru skúmanej komunikačnej oblasti priblížiť sémanticko-pragmatické špecifiká používania nadávok v politickom, resp. predvolebnom kontexte. Materiálová základňa výskumu je tvorená ôsmimi stovkami mikroblogových konverzácií⁶ realizovaných na virtuálnych profiloch jednotlivých, volebne následne úspešných politických strán v prostredí sociálnej siete Facebook, a to v období pred parlamentnými voľbami v roku 2016 (5. 1. 2016 – 5. 3. 2016). V uvedenom výskumnom materiáli bolo identifikovaných 401 rozličných nadávok v 755 použitiach⁷. Hoci samotné vymedzenie nadávky tak, ako sme to urobili, nás jednoznačne

⁵ Spojenie termínu „nadávka“ s ľudským referentom naznačuje aj B. Hochel, keď ako jej príklady uvádza lexémy *trulo, hlupák* či *trubiroh* (Hochel, 1988).

⁶ Mikroblogovú konverzáciu chápeme ako písanú dialogickú komunikáciu v prostredí sociálnych médií, ktorá je tvorená iniciačnou replikou, teda mikroblogom či tzv. statusom/tweetom a následnými reakciami ďalších internaufov naň, tzv. komentárm.

⁷ Pripomíname, že sociálne siete sa vďaka svojim technologicky podmieneným odlišnostiam od tradičných médií vo všeobecnosti vyznačujú zvýšenou mierou expresivity, avšak nielen negatívne, ale aj pozitívne konotovanej. Na jej identifikáciu je však, prirodzene, potrebný iný než politický kontext. Túto skutočnosť je možné parciálne pozorovať v štúdiu *Jazykové prejavy slovenskej národnej identity v prostredí sociálnych sietí* (Kolenčíková, 2017),

vedie k výsledkom substantívneho charakteru, je dôležité zdôrazniť, že zohľadňované bolo aj ich (zväčša adjektívne) okolie; nie je prekvapujúce, že aj to výrazne ovplyvňuje sémanticko-pragmatické vlastnosti dominantne substantívnej nadávky.

Zohľadňujúc množstvo identifikovaných nadávok je pre nás v nasledujúcich častiach príspevku východiskovou frekvenciu ich použitia, na základe ktorej rozvíjame ďalšie vedecko-odborné úvahy. Oslabením dôležitosti okazionalizmov sa snažíme dospiť ku komplexnejším záverom týkajúcim sa sémanticko-pragmatických aspektov nadávok používaných v politickej komunikácii zo strany sekundárnych účastníkov predvolebného diskurzu. V skúmanom textovom materiáli teda najčastejšie pozorujeme nasledujúce substantívne nadávky v komunikačnej praxi namierené na konkrétnych politikov: 1. *zlodej* (51), 2. *klamár* (32), 3. *podvodník* (24), 4. *kokot* (23), 5. *šašo* (20), 6. *debil* (18), 7. *chudák* (12), 8. *hlupák* (10), 9. *hajzel* (8), 10. *demagóg* (7), 11. *hrdina* (7), 12. *idiot* (7), 13. *psychopat* (7), 14. *farizej* (6), 15. *blázón* (5), 16. *figúrka* (5), 17. *hranol* (5), 18. *chuj* (5), 19. *komunista* (5), 20. *špina* (5), 21. *zmrd* (5), 22. *bábka* (4), 23. *čurák* (4), 24. *dement* (4), 25. *karierista* (4), 26. *mafián* (4), 27. *magor* (4), 28. *sviňa* (4).

V uvedenom frekvenčnom zozname si môžeme všimnúť, že sekundárni účastníci predvolebného diskurzu na označenie konkrétneho politika používajú systémové (*kokot*, *chuj*, *zmrd*)⁸, ale aj referenčno-zvyklostné nadávky podmienené ich sémantickým vetvením na vecný a expresívny význam (*šašo*, *debil*, *chudák*, *hajzel*, *idiot*, *psychopat*, *farizej*, *blázón*, *figúrka*, *špina*, *bábka*, *čurák*, *dement*, *karierista*, *magor*, *sviňa*)⁹ alebo sémantickým naviazaním na kultúrne konvencie (*zlodej*, *klamár*, *podvodník*, *hlupák*, *demagóg*, *mafián*). Zaujímavé však je, že pozorujeme aj tretiu skupinu, povedzme, nepravých nadávok, ktoré nedisponujú vlastnou negatívnou expresivitou, ale je zabezpečená kontextom, v rámci ktorého komunikujú (*hrdina*, *hranol*, *komunista*). Tento kontext pritom nie je daný iba široko ponímanou kultúrou a zvyklosťami, ale ešte konkrétnejšou oblasťou života jazykového spoločenstva. Na to, aby sme tieto výrazy interpretovali očakávaným spôsobom, teda ako nadávky, je nevyhnutné poznať špecifickú situáciu, na ktorú je komunikát motivicky naviazaný. Vzhľadom na to, že v našom prípade sa pohybujeme v oblasti politickej komunikácie, môžeme tieto nadávky označiť aj ako politické nadávky.

Z frekvenčného zoznamu možno vycítať, že v predvolebnom období dochádza v komunikačnom prostredí zvolenej sociálnej siete k detabuizovaniu niekoľkých oblastí individuálneho aj celospoločenského života. Láme sa tabu trestného činu (*zlodej*, *mafián*), nerešpektovania a nedodržiavania morálnych hodnôt (*klamár*, *podvodník*, *farizej*), pertraktuje sa neprimerané, nevhodné, neštandardné správanie (*šašo*), kritizuje sa ovládateľnosť niekým (*figúrka*, *bábka*), aj ďalšie konkrétnie negatívne vlastnosti politických osobností (*hrdina*). Ani v tomto kontexte nie je ničím výnimcočným, že dochádza k lámaniu tabu spojeného s časťami ľudského tela a intímnou sférou človeka (*kokot*, *chuj*, *čurák*) či jeho mentálneho zdravia a intelektuálnych dispozícií (*debil*, *hlupák*, *idiot*, *psychopat*, *dement*, *magor*). Práve pre

pre ktorú sa východiskovým výskumným materiálom stali mikroblogové konverzácie z virtuálneho profilu úspešného a populárneho slovenského cyklistu Petra Sagana.

⁸ V porovnaní s uvedenými východiskovými názormi V. Patráša týkajúcimi sa výrazových prostriedkov spadajúcich do skupiny systémových vulgarizmov dochádza v našom prípade k ich rozšíreniu o prvky *chuj* a *zmrd*. Do skupiny systémových vulgarizmov ich zaraďujeme na základe zastrejtej kultúrno-zvyklostnej referencie, čo znamená, že ich expresivita je daná iba formou samotných slov bez ohľadu na ich sémantiku.

⁹ Pri určovaní lexém, ktoré sú sémanticky rozvetvené na vecný a expresívny význam, sa prioritne riadime ešte komplexne nedokončeným, ale najaktuálnejším *Slovníkom súčasného slovenského jazyka* (2006, 2011, 2015). Ak nie je možné vychádzsať z tohto diela, pretože analyzujeme výraz, ktorý spadá do slovníkovo ešte nespracovanej časti abecedy, opierame sa o kodifikačný *Krátky slovník slovenského jazyka* (2003).

politické prostredie je však príznačné to, že sa detabuizuje istý politický prúd, smer, tendencia, pričom výraz *komunista*, ktorý vidíme v zozname najčastejšie používaných nadávok, nie je jedinou nadávkou takéhoto typu. Podobným spôsobom pragmakomunikačne funguje napr. *praviciar, lavičiar, národniar, bolševik, smerák alebo saskár*.

Pri zameraní pozornosti na jazykové okolie nadávok je lexémou vytvárajúcou najčastejšiu kolokáciu s najfrekventovanejšími referenčno-zvykloznými nadávkami adjektívum *obyčajný – obyčajný zlodej, obyčajný klamár, obyčajný podvodník*, ale okrem toho aj *obyčajný hajzel, obyčajný amatér, obyčajný chudák, obyčajný krivák, obyčajný pajác, obyčajný tajtrlik, obyčajný intrigán, obyčajný egoista, obyčajný psychopat* a i. Uplatnenie tohto prídavného mena, ku ktorému možno vo vecnom význame priradiť synonymá *bežný, zvyčajný, obvyklý, normálny* (KSSJ, 2003, s. 413) a v expresívnom význame synonymá *ocividný, zrejmý, jasný* (KSSJ, 2003, s. 413), z pragmatickejho hľadiska interpretujeme vo vzťahu k inkluzívnej funkcií. Autor komunikátu, v ktorom identifikujeme takúto nadávkovú kolokáciu, s využitím sémantických vlastností príslušného adjektíva naznačuje, že politik sa napriek mimoriadnemu spoločenskému postaveniu pri svojich aktivitách, zo strany voličov videných, spozorovaných, hodnotených negatívne a aj označovaných lexémou s negatívnymi konotáciemi, ničím neodlišuje od ľudí zo sociálne neprestížnych vrstiev.

Adjektívom, ktoré sa s nadávkami tohto typu takisto spája relatívne často, je superlatívny tvar *najväčší – najväčší zlodej, najväčší klamár, najväčší podvodník*, ďalej aj *najväčší farizej, najväčší karierista, najväčší manipulátor, najväčší smrad, najväčšie hovado, najväčší šašo* a i. Kolokácia tohto tvaru prídavného mena príjemcovi komunikátu napovedá, že jeho odosielateľ, teda bežný občan sa v motiváciach svojho hodnotenia nešpecifikuje len na jedného politika, ale vníma aktivity viacerých účastníkov predvolebného diskurzu a politický diskurz reflekтуje ako konzistentný celok atribútov rozmanitého charakteru¹⁰. Oba zmienené anteponované prívlastky nadávok tak pragmaticky umocňujú ich expresivitu, no okrem tejto pragmatickej hodnoty ponúkajú aj istú sémantickú informáciu a rozvíjanú substantívnu nadávku dokážu v tomto zmysle parciálne modifikovať.

Tvrdenie o schopnosti adjektívneho komponentu modifikovať substantívnu nadávku už nie absolútne platí vtedy, ak tento prvok stojí za ňou. Opísanú situáciu pozorujeme predovšetkým, avšak nie výlučne, pri systémových nadávkach. Formálne presunutie prívlastku z anteponovanej pozície do postponovanej pozície však naznačuje dve dôležité skutočnosti. Po prve – z mediálnokomunikačného hľadiska získavame dôkaz, že prichádzame do kontaktu s tzv. zapísanými textami, teda textami, ktoré „pod grafickými znakmi ukrývajú hovorenú štruktúru“ (Labocha, 2004, s. 8). Pre tú je totiž v slovenčine, ako vieme, postponovanie prívlastku o niečo príznačnejšie než je to v písanej podobe. Po druhé – ak zohľadníme poznatky tradičnej štýlistiky a teórie textu o téme a réme, dospejeme k záveru, že lexikálny komponent,

¹⁰ V spojitosti s adjektívnym tvarom *najväčší* si možno takisto všimnúť, že osoba politika býva označovaná lexémou späťou s abstraktným pojmom, napr. *najväčšie zlo, najväčšie sklamanie*. Najfrekventovanejšie je však politik pre bežného občana *hanbou*, ktorá je doplnená lexémou s takpovediac národnostným komponentom – *hanba (slovenského) národa, hanba slovenskej politiky, hanba Slovákov, hanba Slovenska* a i. O tomto špecifiku nadávok používaných v politickom kontexte sa zmieňujeme preto, lebo zastávame názor, že samotná nadávka takéhoto charakteru disponuje manipulačným potenciálom. Môže sa stať funkčným podkladom pre *argumentum ad misericordiam* (apel na milosrdenstvo založený na emocionálnom pôsobení na rečového partnera alebo na publikum; Kraus, 2008; Patráš, 2018), teda emocionálny typ argumentu, pričom táto nadávka je kompozičným prvkom argumentu, ktorý mu dodáva kľúčovú emocionalitu. Ukazuje sa totiž, že emocionálne argumenty, ktoré, ak priupustíme, že manipulácia sa realizuje na úrovni emocionálneho podkladu komunikátu s ovplyvňovacím zámerom (Kliš, 2010; Mirski, 2010; Pucek, 2010), možno považovať za jeden z perspektívnych prostriedkov manipulácie, čerpajú svoju emocionalitu práve zo sémantických vlastností niektorých svojich lexikálnych komponentov (Kolenčíková, 2018).

ktorý je do lineárneho sledu zaradený neskôr, má ponúknut' vyššiu mieru informácie. Klúčová sémantická informácia sa teda v takýchto prípadoch presúva zo substantívneho prvku nadávkového komplexu na adjektívny.

Uvedenú situáciu potvrdzuje napr. nadávkové spojenie *kokot zaslepený*, kde nosnú sémantickú informáciu, že politik, ktorého má nadávka označovať, sa nechal/necháva ovplyvniť alebo obalamutiť, získavame práve vďaka prídavnému menu; pred ním stojace substantívum ju má „iba“ zexpressivizovať, čiže vyjadriť hodnotiaci postoj autora k referentovi, v tomto prípade jednoznačne negatívny. Ešte výraznejšie vystupňovanie expresivity možno pozorovať v prípade spojení *kokot bachratý*, *kokot smradlavy*, v ktorých samotné klúčové prídavné meno nie je iba nositeľom sémantickej, ale aj pragmatickej informácie, čo je, najmä v prvom z uvedených príkladov, zrejmé už z jeho formy. Navyše explicitne vystupuje do popredia už zmieňované akcentovanie osobnej roviny v komunikácii, a to pertraktovaním fyzických, nie profesionálnych alebo charakterových čít politika, ktoré sú v politickej sfére takisto dôležitým kritériom hodnotenia osobnosti. Relevantná sémantická informácia sa však takmer úplne stráca v nadávkových komplexoch, v ktorých možno oba jeho komponenty spájať so systémovými vulgarizmami – *kokot jebnutý*, *kokot prijebaný*. Zo samotnej nadávky takéhoto charakteru nedokážeme zodpovedne určiť motiváciu, pre ktorú ju jej autor volí; dokážeme identifikovať iba to, že autor zaujíma k objektu jej referencie výrazne negatívny postoj.

Pri zameraní na tretiu skupinu nadávok, teda nadávky, ktoré sme nazvali politickými nadávkami, okrem spojenia s istým politickým smerom, prúdom či stranou, môžeme pozorovať ich tendencie hraničiť s prezývkami vyrastajúcimi zo špecifického komunikačného prostredia a funkčne v ňom používanými¹¹. V uvedenom frekvenčnom zozname možno ako takúto charakterizovať nadávku *hranol/Hranol*, ale z viacslovných výrazových prostriedkov sa možno ďalej zmieniť o *obyčajnom človeku/Obyčajnom človeku* či *birmovanom komunistovi/Birmovanom komunistovi*. Predpokladáme, že sekundárny participant (sociálnomedziálneho) politického diskurzu so záujmom oň dokáže bez väčších ťažkostí identifikovať konkrétnego politika, ktorého má nadávka označovať; opisaná situácia však, samozrejme, platí aj naopak – ak percipient komunikátu, v ktorom je uplatnená niektorá z nadávok takéhoto charakteru, nedisponuje dostatočnými znalosťami o jednotlivých súčastiach diskurzu, nie je schopný tento výrazový prostriedok interpretovať príslušným spôsobom. V prípade nadávky *obyčajný človek/Obyčajný človek* je pritom nevyhnutné orientovať sa aspoň v politických subjektoch a ich hlavných predstaviteľoch uchádzajúcich sa o voľné hlasy, čiže de facto poznať primárnych účastníkov predvolebného diskurzu; v prípade nadávky *birmovaný komunista/Birmovaný komunista* je zase dôležité poznanie videoproaktu, v ktorom známy slovenský politik, bývalý člen komunistickej strany, v rozhovore deklaruje svoje kresťanské zázemie – nadávka/prezývka tak vznikla ako ironické poukázanie na protichodnosť dvoch ideologických prístupov, ku ktorým sa politik hlási. Uvedenou nadávkou/prezývkou navyše dochádza k lámaniu náboženského tabu. Je prirodzené, že tieto nadávky, na rozdiel od systémových a referenčno-zvyklostných nadávok, nie sú funkčné v inom ako politickom kontexte¹².

¹¹ Prienik tejto skupiny nadávok s prezývkami možno vidieť na úrovni toho, že ide o lexikálnu jednotku vyznačujúcu sa motivačno-nominačnou, identifikačno-charakterizačnou a psychosociálno-komunikačnou úlohou (porov. Patráš, 2016).

¹² Otázkou zostáva, či sú tieto nadávky/prezývky späté s konkrétnou politickou osobnosťou tak silno, že sa v povedomí sekundárnych účastníkov politického diskurzu udržia dovtedy, kým sa v ich povedomí udrží aj samotný politik, alebo ide o silnejšiu väzbu na jedinečný predvolebný diskurz v roku 2016 a v roku 2020 už

Charakteristickým znakom mnohých politických nadávok je propriálny komponent, pričom na to, aby bola nadávka interpretovaná požadovaným spôsobom, je nevyhnutné poznať jeho nositeľa. Identifikovať môžeme dva typy politických nadávok obsahujúcich vlastné meno, a to také, v ktorých má *proprium substantívnu* podobu a pred ním stojí určujúce prídavné meno s významom naznačujúcim podobnosť, príbuznosť, následnosť (*ďalší Fico, druhý Fico*), a také, v ktorých má *proprium posesívnu* podobu a spája sa s referenčnou substantívou nadávkou (*Ficov riťolez, Ficov hemoroid, Ficov poskok, Ficov panáčik, Ficova bábka*). Špecifíkom týchto nadávkových komplexov je to, že majú potenciál dvojsmerného vyjadrenia negatívneho vzťahu – k osobe, o ktorej majú referovať ako celok, a k osobe, ktorá je denotátom propriálnej časti.

Pripomínajúc stanovený vedeckovýskumný zámer aktuálneho príspevku, v ktorom sme sa usilovali priblížiť sémanticko-pragmatické špecifika používania nadávok v politickom, resp. predvolebnom sociálnomediálnom kontexte sa ukazuje, že každá z identifikovaných skupín nadávok takýmito osobitosťami disponuje. Zaujímavé je predovšetkým vyčlenenie tretej skupiny, a to nadávok príznačných takmer výlučne pre skúmanú komunikačnú oblasť. Tieto nadávky sa vyznačujú tým, že na ich príslušnú interpretáciu je nevyhnutné poznať východiskový diskurz a orientovať sa v ňom. Je pravdepodobné, že nadávky tohto charakteru nebudú funkčné v inom komunikačnom prostredí, príp. v komunikačnom prostredí bez zreteľnej väzby na oblasť politiky. Môžeme predpokladať, že aj v iných komunikačných prostrediach sa tvorí skupina kontextových nadávok, ktorá má, pochopiteľne, iné nadávkové konkretizácie opäť neplatné mimo bázového diskurzu. Uvedené tvrdenie je však v tejto chvíli iba hypotézou, ktorú je potrebné lingvistickej výskumom overiť alebo vyvrátiť; vytvára sa tak pre nás impulz k ďalším bádaniam.

Substantívne nadávky môžu fungovať aj samostatne, no celkom prirodzené vstupujú do kolokačných vzťahov, a to predovšetkým s adjektívami. Tie majú schopnosť pridružené substantívum sémanticky modifikovať, dopĺňať, ale aj jednoducho expresivizovať. Práve v týchto kolokáciách, nadávkových spojeniach či komplexoch, sa pritom ukazujú zásadné rozdielnosti medzi jednotlivými skupinami nadávok. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že nadávky sa v politickom kontexte používajú predovšetkým ako výraz expresivity a verbálneho násilia presunutého z profesionálnej roviny do osobnej roviny a zaujatím jednoznačne negatívneho postoja voči konkrétnej politickej osobnosti aj ako manifestácia skupinovej identity. Zabúdať nesmieme ani na to, že nadávka môže mať aj charakteristiky originálnosti, kreativity; vtedy ju možno vnímať ako prejav verbálneho exhibicionizmu (napr. *bláznovič, brblavý*). V takýchto prípadoch už zväčša ide o okazionalizmy alebo *hapax legomenon*¹³, ktoré sa, zohľadňujúc frekvenciu výskytu jednotlivých nadávok, dostali mimo centra pozornosti aktuálneho príspevku. Aj skúmanie týchto výrazov sa však pre nás stáva do budúcnosti inšpiratívnym podnetom.

LITERATÚRA

- ĎUROVIČ, Ľubomír: Typology of Swearing in Slavonic and some Adjacent Languages. In: *Všeobecná jazykoveda a slavistika. Vybrané štúdie II.* Ed. J. Bosák. Bratislava: Veda 2005, s. 50 – 60.
ESČ – Encyklopedický slovník češtiny. Red. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002. 604 s.

nedokážu efektívne plniť svoje prioritné poslanie. Uvedená záležitosť nám nateraz slúži ako inšpirácia na ďalšie skúmania.

¹³ *Hapax legomenon* je slovo alebo slovný tvar, ktorý je v určitom teste doložený najviac jedenkrát (ESČ, 2002).

- GROCHOWSKI, Maciej: *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1995. 185 s.
- HOCHEL, Braňo: Tabuizované slová v slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca 17. Prednášky XXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Ed. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1988, s. 179 – 187.
- HOCHEL, Braňo: *Slovník slovenského slangu*. Bratislava: Hevi 1993. 187 s.
- JAWOROWICZ, Piotr: *Wideokomunikowanie polityczne w Internecie. Youtube i polskie partie polityczne w latach 2011–2014*. Warszawa: Difin 2016. 223 s.
- KLIŚ, Maria: Kształtowanie się znaczenia pojęcia „manipulacja“. In: *Manipulacja. Pedagogiczno-społeczne aspekty. Interdyscyplinarne aspekty manipulacji*. Ed. J. Aksman. Kraków: Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego 2010, s. 23 – 32.
- KOLENČÍKOVÁ, Natália: Jazykové prejavy slovenskej národnej identity v prostredí sociálnych sietí. In: *Multikulturalizām i mnogoezičie*. Eds. M. Stefanov – P. Martunova – D. Grygorov – R. Petrova – T. Georgyeva. Veliko Tyrnovo: Faber 2017, s. 167 – 176.
- KOLENČÍKOVÁ, Natália: *Pragmacomunikačné aspekty predvolebného mediálneho diskurzu*. Banská Bystrica: Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela 2018. 308 s. [Dizertačná práca.]
- KRAUS, Jiří: *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Praha: Karolinum 2008. 172 s.
- KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- LABOCHA, Janina: Text pisany – text zapisany. In: *Bulletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*. Ed. K. Polański. Kraków: Universitas 2004, s. 5 – 10.
- MARIČOVÁ, Dana – SLANČOVÁ, Daniela: Vulgarizmy v súčasnej (mestskej) komunikácii. In: *Sociolinguistica Slovaca 5. Mesto a jeho jazyk*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000, s. 194 – 202.
- MIRSKI, Andrzej: Percepcja różnych rodzajów manipulacji. In: *Manipulacja. Pedagogiczno-społeczne aspekty. Interdyscyplinarne aspekty manipulacji*. Ed. J. Aksman. Kraków: Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego 2010, s. 83 – 98.
- ORGONOVÁ, Ol'ga – DOLNÍK, Juraj: *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského 2010. 229 s.
- Oxford Dictionaries*. 2019. Dostupný z WWW: <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016> [cit. 2019-02-18].
- PATRÁŠ, Vladimír: Obscénnosť a jej sociolinguistické parametre (na fragmentoch slovenskej prózy 90. rokov). In: *Studia Academica Slovaca 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1997, s. 127 – 136.
- PATRÁŠ, Vladimír: *Dynamika hovorenej komunikácie v teoretických a aplikačných náhľadoch*. Banská Bystrica: Belianum 2016. 172 s.
- PATRÁŠ, Vladimír: Argumentovanie v mediálnej komunikácii z krízového prostredia (mainstream verus alternatívne spravodajstvo). In: *Synchroonné a diachrónne kontexty jazykovej komunikácie*. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica: Belianum 2018, s. 37 – 54.
- PUCEK, Zbigniew: Manipulacja a wytwarzanie ładu społecznego. In: *Manipulacja. Pedagogiczno-społeczne aspekty. Interdyscyplinarne aspekty manipulacji*. Ed. J. Aksman. Kraków: Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego 2010, s. 33 – 46.
- RAJČANOVÁ, Alexandra: Tabuizovaná lexika v lexikografickom spracovaní (diachrónny pohľad). In: *Varia VI. Zborník zo VI. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra – Piesok 27. – 29. 11. 1996)*. Ed. M. Nábělková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1997, s. 208 – 2017.
- SLANČOVÁ, Daniela: Detabuizácia a markantnosť výrazu v sérii cestopisných kníh Borisa Filana. In: *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia*. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2009, s. 135 – 143.

- SSSJ – *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G.* Ved. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- SSSJ – *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L.* Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1087 s.
- SSSJ – *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N.* Ved. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2015. 1100 s.
- SZYMCAK-ROZLACH, Mariola: *Eufemizmy we współczesnym języku słowackim.* Katowice: Uniwersytet Śląski 2014. 230 s.
- URBANCOVÁ, Lujza: Zvieracie dysfemizmy a ich použitie v komunikácii. In: *Kulturowe konteksty języka.* Eds. B. Afeltowicz – J. Ignatowicz-Skowrońska. Szczecin: Volumina 2014, s. 315 – 321.

Модное слово «токсичный» в русском и китайском языках

И Лицюнь

Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение
высшего образования
«Московский государственный университет имени М.В.Ломоносова», Москва
yiliqun@mail.ru

В последнее время на страницах русской и китайской прессы, а также в речи носителей этих двух лингвокультурных традиций можно заметить стремительный рост использования прилагательного «токсичный». Основное и прямое значение его в русском и китайском языках совпадает, но в качестве модного слова оно фигурирует в этих двух языковых пространствах по-разному.

Денотация прилагательного «токсичный» в русском и китайском языках одинаковое. В «Толковом словаре» под редакцией Д. Н. Ушакова (1940, с. 725) слово «токсичный» имеет только одно значение: токсичный – способный отравить, вызвать отравление (токсичные вещества). В «Словаре современного китайского языка -6» (2012) ему соответствует слово «**有毒**(you du)», которое состоит из иероглифа «**有**(you)» – существование и «**毒**(du)» – яд, вместе эти две морфемы образуют слово «**有毒**(you du)», которое означает существование вещества, которое после попадания в организм, может химически изменяться вместе с самим организмом, нарушая его структуру и физиологические функции. А прилагательное «**有毒的**(you du de)» – эквивалент русского «токсичный». Как отмечает помета словаря под редакцией Д. Н. Ушакова, прилагательное «токсичный» обычно употребляется как специальный медицинский термин: *В-пятых, порошки токсичны, растворяются только в пресной теплой воде, легко воспламеняются, и хранить их нужно в сухом месте* (корпус; Александров Л., Аранович Л. Как вымыть танкер // «Химия и жизнь», 1969). *В идеале такая станция должно непрерывно измерять 40-50% параметров не только концентрацию примерно 30 химически активных и токсичных примесей в приземном воздухе, но также вертикальную структуру атмосферы и солнечную радиацию* (корпус; Дина Юсупова. Воздушная тревога // «Огонек», 2015). Такое употребление также обычно и для китайского языка: **生产企业应当建在清洁区域内, 与有毒、有害场所保持符合卫生要求的距离。**¹ (корпус; 卫生部, сентябрь 1989); **据悉, 出事的火车内装有数种危险品, 其中包括致命的丁二烯和有毒的乙烯基氯化物。**² (корпус; 人民日报, ноябрь 1993).

Коннотация прилагательного «токсичный» в русском и китайском языках расширяется. Русские и китайские носители сейчас нередко используют прилагательное

¹ Производственные предприятия должны быть построены в чистых районах, и необходимо соблюдать расстояние между токсичными и вредными местами в соответствии с требованиями гигиены.

² Сообщается, что поезд был нагружен несколькими опасными грузами, включая смертельный бутадиен и токсичный винилхлорид.

«токсичный» в иных значениях. Они активно сочетают его с новыми, не предусмотренными основным значением, словами; но в двух рассматриваемых языковых пространствах вступающие в сочетания слова, обозначающие объекты, принадлежат совершенно разным классам имен.

Судя по данным поисковых систем, прилагательное «токсичный» находится на пике речевой моды. Поиск по Национальному корпусу русского языка дает 335 вхождений; в основном, примеры датируются 2000-2015 годами. В том числе можно найти и новые словосочетания и употребления. В первую очередь, новыми сочетаемыми объектами являются слова финансовой области, например, «актив», «облигация», «долг», «кредит», «(ценная) бумага» и прочие. Примеры: *Объем «токсичных» активов во всей Германии оценивается примерно в 200 млрд евро* (корпус; Игорь Пылаев, Лутц Реттиг. «Предприятия Германии подошли к кризису в хорошей форме», 02. 06. 2009); *Авторы доклада сами удивляются: «Это весьма необычно, поскольку Российская Федерация имела лишь небольшое число «токсичных» активов в разгар кризиса, большое положительное сальдо баланса по текущим платежам и весьма крупные международные валютные резервы, незначительный государственный долг и большой профицит бюджета»* (корпус; Ирина Пресс. Кризис бродит по России // «Знание – сила», 2010); *Ведь львиная доля «токсичных» облигаций на общую сумму 33 млрд долл., в продаже которых Fannie Mae и Freddie Mac обвиняется банк, была выпущена именно этими двумя компаниями* (корпус; Александр Полоцкий, Андрей Котов. Помощь властям грозит JP Morgan рекордным штрафом // РБК Дейли, 29. 08. 2013); *Против национализации, правда, выступает Министерство финансов, так как в таком случае властям придется решать проблему токсичных долгов, а также оправдываться за манипулирование ставкой LIBOR и выплаты бонусов топ-менеджменту* (корпус; Юлия Калачихина. Бульдозеры победят кризис в Ирландии // РБК Дейли, 23. 07. 2012); *Атлантики были истрачены примерно одинаковые суммы на то, чтобы предотвратить депрессию: примерно по 27% от ВВП США и Европы в форме гарантий, рекапитализации банков и создания «плохих банков» для токсичных ценных бумаг* (корпус; Перевод Александра Полоцкого. Жан-Клод Трише: «Проблема Европы – недостатки в руководстве» // РБК Дейли, 07. 08. 2012).

Очевидно, что в словосочетаниях со словами финансовой сферы прилагательное «токсичный» употребляется в переносном значении. Сочетание «токсичный актив» было введено в обиход во время финансового кризиса 2008-2009 годов и используется по отношению к ипотечным ценным бумагам, облигациям, обеспеченным долговым обязательствам (CDO) и кредитным дефолтным свопам, которые не могли быть проданы после того, как они подвергли своих владельцев значительным убыткам. «Токсичные активы» является популярным термином для определенных финансовых активов, стоимость которых значительно снизилась и для которых больше не существует функционирующий рынок, с тем чтобы такие активы не могут быть проданы по цене, приемлемой для владельца. Он стал общим в ходе финансового кризиса конца 2000-х годов, в котором токсичные активы играли и продолжают играть важную роль. Таким образом, в подобных словосочетаниях прилагательное «токсичный» больше не определяет конкретные химические вещества, которые отправляют столкнувшихся с ним организмов, наносят им ущерб. Интересно, что в древних китайских историях герой

губит противника и врага не только токсичным вином, но и токсичными бумагами. Можно даже сказать, что токсичные бумаги в этих историях действительно наносят объекту значительный физический ущерб, токсичные же ценные бумаги или финансовые векселя несут невидимые экономические уронь.

Следует отметить, что в последнее время в русском языке появились много новых словосочетаний с прилагательным «токсичный» не в медицинской или экономической аспектах, а в сфере социологии. В такую группу входят некоторые популярные выражения: «токсичный человек», «токсичный родитель», «токсичный коллега», «токсичные отношения» и прочие. К сожалению, в Национальном корпусе русского языка такие выражения не внесены в основной или в устный корпусы. Но в настоящем совершенено нельзя не заметить существование таких выражениях. Поисковая система «Яндекс» выдает более 40 млн. результатов по запросу «токсичный человек», в месяц же этот запрос имеет 4500 просмотров, «токсичный родитель» — 27 млн. результатов и 3413 просмотра, «токсичные отношения» — 20 млн. результатов и 2271 просмотр, «токсичный коллега» — 18 млн. результатов и 57 просмотров. В то же время запрос «токсичный актив» в этой же системе выдает 29 млн. результатов и 238 показов в месяц. Эти результаты подтверждают тот факт, что слово «токсичный» находится на пике своего употребления в современной речи. Отличаясь от токсичных растений или животных, токсичный человек сам по себе не может содержать химически ядовитые вещества. Что же тогда такое «токсичный человек»? Нахождение этой реалии в центре общественного сознания обуславливает также ее выдвижение в центральную позицию в публицистических текстах, которой без сомнения, являются заголовки. Теперь мы уже находимся в эпохе гипертекста, и в сети можем найти много статей на темы определения токсичных людей и их типов, признаков. Сайт SNCMedia опубликовал статью о 15 признаках токсичных людей: *у них вечно всё плохо; они уверены, что всегда правы; они — королевы драмы; они отнимают ваше время; у них не хватает эмпатии; они постоянно критикуют вас; они больше говорят, чем слушают; они лгут; они говорят гадости о других; они разговаривают только о себе; они вас контролируют; они изображают из себя жертву; они невежливы с чужими людьми; что теряют контроль над собой; вы просто без всяких причин чувствуете, что вам с ними плохо. Говорятся, что токсичные люди не обязательно плохие, даже для кого-то они могут быть отличными друзьями и собеседниками, но лично вам — не подходят. Тут как с аллергией: продукт может быть хорошим и полезным для остальных, но ваш организм его почему-то не усваивает, и для вас он оказывается ядом. Можно сказать, токсичность у людей первично психологическая* (SNCMedia, 18. 02. 2016). Что касается токсичных отношений, то они часто рассматриваются как психологическая болезнь, которую нужно распознать и даже вылечить.

Расширение значения и употребление прилагательного «токсичный» в китайском языке развивается по-другому. По данным корпуса современного китайского языка, до 2006 года абсолютно все примеры со словом «有毒(you du)» имеют дело с его основным значением. Новые же словосочетания прежде всего появились в СМИ, например, «токсичный голос», «токсичное видео», «токсичный телеспектакль», «токсичная улыбка» и прочие: *她的声音有毒, 要想解毒, 只好不停地听。* “一位歌迷的话被奉为经

典。³ (корпус; *北京日报*, ноябрь 2015); 还有些网友戏称：“这是一条有毒的视频，已经看了好多遍了。⁴ (корпус; *人民网*, май 2016). В такого рода выражениях определяемыми объектами не являются конкретные вещества, а само отравление уже не связано с физическим контактом. Отличаясь от появившихся значений в современном русском языке, прилагательное «токсичный» в современном китайском языке акцентирует внимание не на ущербе, а на заразительность объекта (в широком понимании), его способность вызывать зависимость у слушателей и зрителей, лишать их самоконтроля. Сейчас прилагательное «токсичный» в Китае может определять и некоторые действия человека: *自拍有毒你造吗？⁵* (корпус; *搜狐新闻*, апрель 2016); 网友留言道：“你有毒”。⁶ (корпус; *人民网*, январь 2011). В этих случаях «токсичный» означает невероятную, смертельную привлекательность.

Накладываясь на основное значение прилагательного «токсичный», его коннотации в современных русском и китайском языках различны. В русском языке его коннотация преимущественно пейоративна: *Нынешнее снижение доходности при увеличении портфеля говорит о высоком объеме на балансе ФРС «токсичных» бумаг, которые фактически стали причиной кризиса в 2008 году, — отмечает Алексей Пухаев* (корпус; Сюзанна Камара. Центробанки заработали на кризисе // *Известия*, 21. 03. 2012); В своей книге доктор философских наук и психотерапевт Сюзан Форвард (24. 11. 2018) написала: *Токсичные родители травмируют своих детей, обращаются с ними жестоко, унижают, причиняют вред. Причём не только физический, но и эмоциональный. Дети токсичных родителей обычно обвиняют себя в жестоком обращении с ними. Когда такие дети вырастают, они несут груз ответственности и вины. Но дело вовсе не в них, а в родителях.* Приведенные примеры показывают в сознании современных русских носителей прилагательное «токсичный» отражает отрицательный, негативный и даже опасный признак, который человеку нужно научиться распознавать и стараться избегать: токсичный предмет может причинять огромные убытки, токсичная бумага может стать причиной кризиса, а токсичные родители – стать причиной несчастья своих детей. В то же время в современном китайском языке коннотация прилагательного «токсичный» может быть мелиоративной или пейоративной в зависимости от контекста: *环环相扣、复杂揪心的剧情让网友们直呼：“这部剧有毒！”⁷* (корпус; *人民网*, май 2016). Можно увидеть, что в этом случае «токсичный» выражает высокую оценку говорящим некоторой драмы: драма токсична, и значит, очень привлекательна, зрители просто не могут перестать её смотреть. В статье «Знаешь ли, селфи токсично?» автор перечислил некоторые вызванные селфи трагедии, среди которых гибель молодых людей, которые слишком втянулись в процесс

³ Её голос токсичный, если хочешь обезвредить, приходится слушать её песни снова и снова.» Такое суждение фаната считается классическим.

⁴ Некоторые пользователи сети шутили: «Это токсичное видео, которое было рассмотрено уже много раз».

⁵ Знаешь ли, селфи токсично?

⁶ Пользователь сети сообщил: «ты токсичный».

⁷ Взаимозависимая, сложная и душераздирающая история заставила пользователей сети кричать: «Эта драма токсична!».

фотографирования и не заметили окружающую опасность, или же ситуация, когда погиб подросток, стремясь сделать максимально зрелищную фотографию для получения одобрения в социальных сетях; автор обращается с призывом признать вред селфи-зависимости и серьезно относиться к «токсичным» селфи. В этом контексте ясно выражается сильная пейоративная коннотация.

Первоначальное значение прилагательного «токсичный» в русском и китайском языках одинаково, но в настоящее время происходят его семантическая генерализация и абстракция. Процесс семантической генерализации и абстракции рассматриваемого прилагательного в основном проявляется в области описания объектов. В самом начале прилагательное «токсичный» как специальный медицинский термин предназначался только для обозначения конкретных предметов, которые способны отравить, физически вызвать отравление. В дальнейшем оно стало изменяться, смещаясь больше к пониманию «стимул», которое в русском языке затем производит значения «неликвидный» для финансовой сферы и «вредный» – для сферы психологии; в китайском языке оно производит значения «аддикция», «привыканье» и «формирование зависимости», характерные для сферы СМИ. Теперь, с ростом частоты употребления прилагательного «токсичный» и его распространением в описательных сочетаниях, объектом описания может стать нетоксичный по своей природе предмет, какое-либо действие, нечто абстрактное и даже, следует особо отметить, человек. Разница между анализируемыми языковыми пространствами относительно новых значений этого прилагательного заключается лишь в типах коннотации.

Выделяем следующие аспекты как важные факторы в изменении значения и употребления прилагательного «токсичный»: семантический, когнитивный, социальный и психологический.

Во-первых, семантический аспект. В русском языке прилагательное «токсичный» происходит от латинских «toxicus» и «toxicum» – «яд»; его гиперонимы – «вредный», «опасный», «плохой»; его гипонимы – «зараженный», «низкотоксичный», «малотоксичный», «высокотоксичный». В процессе семантической генерализации и абстракции рассматриваемого прилагательного большую роль играют его гиперонимы. И все значения: «вредный», «опасный», «плохой» – получают мелиоративную коннотацию, на этой основании значение слова «токсичный» постепенно расширяется и становится более отвлеченными. В китайской иероглифической системе «**毒**(du)» обозначает траву и изображает ее рост, то самое исходное значение прилагательного «**有毒**(you du)» – размножающаяся ядовитая трава, в семантическое ядро которого также входит компонент «яд». Отличаясь от ситуации в русском языке, в китайском языке в процессе семантической генерализации и абстракции прилагательного «токсичный» более важную роль играют гипонимы. Один из них получает пейоративную коннотацию – «высокотоксичный», другие получают меньше пейоративной коннотации – «низкотоксичный» и «малотоксичный», остальные получают нейтральную или положительную (в широком значении) коннотацию – «зараженный», которое означает высокую степень зараженности или способность заражать. Именно благодаря разным гипонимам прилагательное «токсичный» постоянно

развивает новые значения и расширяет сферу употребления, при этом в китайском языке его коннотация также обогащается.

Во-вторых, когнитивный аспект. По мнению когнитивной лингвистики, процесс расширения значения – процесс концептуального метафорирования. В структуре концепта «токсичный» предлагается выделять метаконцептуальный уровень «яд», который составляет активную зону формирования семантики языка и играет важную роль в создании когнитивной метафоры. С помощью концептуальной метафоры неконкретные предметы, процессы, явления и даже абстрактные понятия (и человек в том числе) превращаются в определяемые прилагательным «токсичный» объекты на основании общего признака «вредный» (в русском и китайском языках) или только признака «заразительный» (в китайском языке). Разница состоит в том, что один и тот же для обоих рассматриваемых языков метаконцептуальный уровень «яд» в китайском производит положительную сему «заразительный». Предполагаем возможную причину: согласно теории традиционной китайской медицины, в мире все существующие элементы продвигают и задерживают друг друга, и иногда противоположные друг другу элементы могут превращаться один в другой, и тогда яд в одном случае может стать лекарством в другом случае. Таким образом, ничего странного, что прилагательное «токсичный» может получить положительную сему. В сознании современных носителей китайского языка первой ассоциацией с анализируемым прилагательным является «毒品 (du ping)» – «наркотик», у которого ключевое значение – смертельно привлекательный. На этом же основывается и сема «заразительный».

В-третьих, социальный и психологический аспекты. Будучи явлением социальным, язык представляет собой достоянием всех людей, принадлежащих одному коллективу. Язык создается и развивается по своим собственным законам, и одновременно зависит от процессов развития общества. Внеязыковые причины привносят прилагательному «токсичный» разные значения в русском и китайском языках, несмотря на одинаковое исходное значение. «Токсичные вещества» имеют одно и то же значение в этих языках, а «токсичный человек» в русском языке означает трудного, тяжелого человека, в китайском же — волшебного, необычайно привлекательного человека. Расширение сферы употребления этого прилагательного в России началось с финансовой области, где оно функционировало как специальный термин экономически и сохраняло серьезность. В Китае расширение сферы употребления прилагательного «токсичный» сначала появлялось в области СМИ, где обычно ставится акцент на преувеличенно развлекательном аспекте, что фактически отходит от изначального узкоспециального использования и от изначально серьезного характера термина. Эту разницу можно подтвердить тем, что в июле 2015 года МВД России выпустило специальную памятку по безопасным селфи, а в Китае такой памятки вообще не было, хотя китайцы без перерыва говорили, что «селфи токсичны». Полагаем, такие выражения отражают внутреннее стремление современных китайских носителей к изменениям модных тенденций в своей речи.

ЛИТЕРАТУРА

Национальный корпус русского языка. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН 2003 – 2018. Режим доступа: <http://www.ruscorpora.ru>.

Словарь современного китайского языка. Под. ред. Отдела лексикографии института языкоznания Китайской академии общественных наук. 6-е изд-е. Пекин: Издательство „Шаньъу иньшугуань“ 2012. 1790 с. (现代汉语词典//中国社会科学院语言研究所词典编辑室. 6 版. 北京 : 商务印书馆, 2012. 1790 页.)

Толковый словарь русского языка. Том IV. С — Ящурный. Под ред. Д. Н. Ушакова. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей 1940. 1500 с.

ФОРВАРД, Сюзан: 6 типов токсичных родителей и как правильно себя с ними вести. In: *Лайфхакер. lifehacker.ru*. 24. 11. 2018. Режим доступа: <https://lifehacker.ru/6-types-of-toxic-parents/> [цит. 2018-11-24].

CCL 语料库检索系统 (корпус). Режим доступа: http://ccl.pku.edu.cn:8080/ccl_corpus/.

SNCMedia: *15 признаков токсичных людей – оглянитесь!* 18. 02. 2016. Режим доступа: <http://www.sncmedia.ru/psycho/15-priznakov-toksichnykh-lyudey/> [цит. 2018-07-31].

Екологія українського антропонімікону

Ірина Мельник

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

Irysyamel96@gmail.com

Українська антропонімія пройшла довгий та складний шлях свого становлення, відображаючи побут, вірування, сподівання, фантазії, історичні та суспільні контакти українського народу. Процес стандартизації та унормованості українського іменника відбувався поступово, затверджуючи *офиційну тричленну систему ідентифікації особи*, що включає в себе *ім'я, ім'я по батькові та прізвище*. Таку систему іменування особи використовують у сфері офіційно-ділової комунікації. У побуті послуговуються неофіційною системою іменування особи, а саме використанням розмовних, демінтивних, гіпокористичних варіантів особових імен, прізвиськ, псевдонімів та онімів інших видів.

Досліджаючи українську історичну антропонімію, можна дійти висновку, що становлення нових держав та потреба адекватної комунікації громадян сприяли унормуванню та стандартизації уживання особових назв з метою ідентифікації особи. Необхідність введення перепису населення, встановлення ринкових, юридично-правових відносин між громадянами однієї держави та поза її межами зумовили запровадження кодифікованого права, що вимагало фіксації єдиноможливого варіанта власного імені особи з метою її ідентифікації та індивідуалізації. На сучасному етапі розвитку суспільства фіксація єдино правильного варіанта власного імені особи в правовій сфері є невід'ємною частиною для ефективного функціонування людини в соціумі. Проте з практики документування відомі численні випадки орфографічного розподібнення записів компонентів власного імені однієї особи або однієї родини, що зумовлюють низку юридичних проблем для цієї людини або родини. В Україні створено державне підприємство «Українське бюро лінгвістичних експертіз НАН України», чия діяльність скерована на розв'язання суперечливих питань, що виникають у сфері офіційно-ділового функціонування української мови, а також інших мов у правовому полі України. Одним із напрямків діяльності цієї установи є підтвердження ідентичності записів особового імені у різних документах однієї особи на підставі виявлення причин виникнення різних типів розбіжностей в документальних записах однієї особи або однієї родини. Об'єктом нашого дослідження є помилкові документальні записи антропонімів. Матеріал мого дослідження – українські документальні записи компонентів власного імені в документах 500 громадян (325 жінок, 175 чоловіків) колишньої УРСР, сьогодні громадян України, що були видані протягом другої половини ХХ століття та на початку ХXI століття і мають юридичну силу.

Виникнення розбіжностей можливе у записах усіх трьох компонентів особового імені, проте причини, що зумовлюють це розподібнення, можуть мати різний характер, що залежить від компоненту власного імені.

Особове ім'я – вид антропоніма, що надається людині при народженні, або в рідкісних випадках його обирає для себе доросла особа, коли змінює своє ім'я (Кравченко, 2014). Це юридично зафіксоване слово, що здійснює індивідуалізацію особи в усіх сферах її життедіяльності. В офіційній сфері за особою закріплюється один сталий варіант імені, що ідентифікує її протягом усього життя. У побутовому спілкування людина може мати безліч варіантів іменування. «Словник українських імен» І.І.Трійняка фіксує антропонімні гнізда українських імен, зазначаючи офіційний варіант та низку розмовних, демінутивних, гіпокористичних, діалектних, урочисто-церковних, пестливих варіантів того самого імені (Трійняк, 2005). З одного боку, розгалужена онімна парадигма українських імен відображає динамічність розвитку українського іменника протягом століть, проте велике антропонімне гніздо розмовних варіантів особового імені призводить до фіксації відмінних варіантів особового імені в документах однієї особи, що зумовлює юридичні проблеми.

Фіксація офіційного та розмовного варіантів особового імені. Однією з причин виникнення відмінних записів імені в документах однієї особи є фіксація розмовних, діалектних, церковних варіантів особових імен, які відображають розмовну практику і практику документування різних діалектних ареалів України. У ході нашого дослідження в документах, наданих для аналізу, було виявлено орфографічне розподілення записів особового імені внаслідок використання офіційного та розмовного варіантів цього імені, наприклад: в одному документі фіксується офіційно-документальний варіант особового імені ЛЮБОВ, в іншому документі зазначено розмовний варіант цього імені ЛЮБА; оф. АГАФІЯ – розм. АФІЯ; оф. АГАФІЯ – розм. ГАПКА; оф. АНАСТАСІЯ – розм. НАСТЯ; оф. ГАЛИНА – розм. ГАЛЯ; оф. ЄЛИЗАВЕТА – розм. ЛАСАВЕТА; оф. ЄФРОСИНІЯ – розм. ПРІСЬКА; оф. ЄФРОСИНІЯ – розм. ФРОСЯ; оф. ЗІНАЇДА – розм. ЗІНА; оф. ІРИНА – розм. ІРА; оф. ІРИНА – розм. ІРЕН; оф. ЛІДІЯ – розм. ЛІДА; оф. ЛЮДМИЛА – розм. ЛЮДЯ; оф. МАРІЯ – розм. МАРУСЯ; оф. ОКСАНА – розм. КСЕНЯ; оф. ОЛЕНА – розм. ГЕЛЕНА; оф. ОЛЕНА – розм. ЛЕНА; оф. ПАРАСКА – розм. ПАШКА; оф. СОФІЯ – розм. ЗОФІЯ; оф. ЯРОСЛАВА – розм. СЛАВА; оф. АРСЕНІЙ – розм. АРЦЕНТ; оф. ВАСИЛЬ – розм. ВАСЯ; оф. ЗІНОВІЙ – розм. ЗЕНОВІЙ; оф. ІЛАРІОН – розм. ВАРІОН; оф. КІНДРАТ – розм. КОНДРАТ; оф. ЛЕОНІД – розм. ЛЕВКО; оф. МИХАЙЛО – розм. МИГАЙ; оф. НИЧИПОР – розм. НЕЧИПОР; оф. ОЛЕКСАНДР – розм. ОЛЕКСА; оф. ПАНТЕЛЕЙМОН – розм. ПАНЬКО; оф. СТАНІСЛАВ – розм. СТАХ; оф. ТЕОДОР – розм. ДОРКО; оф. ТИМОФІЙ – розм. ТИМКО; оф. ФЕДІР – розм. ФЕДОР; оф. ДМИТРО – церков. ДМИТРІЙ; оф. САМІЙЛО – уроч-церков. САМУІЛ (Трійняк, 2005; Скрипник, Дзятківська, 1996).

Фіксація різних офіційно-документальних особових імен через посередництво омонімічних здрібнілих форм цих імен. Записи різних особових імен в документах однієї особи спричинені сплутуванням етимологічно віддалених або споріднених імен в офіційній сфері спілкування через посередництвом омонімічних здрібнілих форм зазначених імен, що є поширеними в усній комунікації. У низці діалектних ареалів України вживаються омонімічні розмовні варіанти імен, утворені від різних офіційних варіантів. Наслідком такого вживання є запис різних офіційних особових імен в документах однієї особи. Зокрема, імена ГАНЯ, ГАНУСЯ, ГАЛЮСЯ ономастичні

джерела фіксують як розмовні варіанти офіційних імен ГАННА і ГАЛИНА (Трійняк, 2005). У виданих у другій половині ХХ століття документах громадян України наявні записи різних офіційних варіантів особових імен, що ідентифікують одну особу. Таке розподіння записів зумовлене посередництвом омонімічних розмовних варіантів, якими послуговуються у побутовій комунікації з подальшим перенесенням офіційних варіантів цих імен у сферу документування. Наприклад, МАРИНА та МАРІЯ через *Мара*, *Марися*, *Маруся*; ГАННА і ГАЛИНА через *Ганя*, *Гануся*, *Галюся*; ЛЮБОВ і ЛЮБОМИРА через *Люба*; ПОЛІНА і ПЕЛАГЕЯ через *Поля*, *Полька*; МЕЛАНІЯ і ЕМІЛІЯ через *Міла*, *Мільця*; ЛЕОНІД і ЛЕОНТИЙ через *Льоня*; ВІКТОР і ВІТАЛІЙ через *Вітя*, *Вітъко*; ТРОХИМ і ТРОФАН через *Троха*; ДЕМИД і ДЕМ'ЯН через *Дема*, *Демка*; ГЕОРГІЙ і ІГОРь через *Гоша*, *Горя*; ЗОФІЯ і ЗІНОВІЯ через *Зоня*, *Зонька*; СФРОСИНІЯ і ХРИСТИНА через *Крисиня*, *Крисиня*; ОЛЕКСАНДР і ОЛЕКСІЙ через *Олесь*, *Лесь*, *Лесько*; МАРКІЯН і МАРТИНІАН через *Марчик*; АФАНАСІЯ і ФАЇНА через *Фаня*; ЛЕОНІДА і ЛЕОНІЯ через *Леона*; АРСЕН і ОЛЕКСАНДР через *Сенько*, *Сеник*; ОЛЕНА і ГАЛИНА через *Галя*, *Галюся* (Трійняк, 2005; Скрипник, Дзятківська, 1996).

Фіксація декількох офіційних варіантів особового імені. Фіксації декількох офіційних варіантів одного особового імені в документах однієї особи є також причиною виникнення орфографічного розподіння в записах імені в документах однієї особи. Антропонімні гнізда в різних мовах якісно і кількісно відрізняються, відображаючи тенденцію до закріплення декількох офіційних варіантів одного імені. Нерідко трапляються випадки, коли українська ономастична традиція фіксує декілька офіційних варіантів одного особового імені (*Ганна* і *Анна*), тоді як російська ономастика виокремлює лише один офіційний варіант (*Анна*) і навпаки (Трійняк, 2005). На етапі нашого дослідження було зафіковано такі орфографічні розподіння записів особових імен в документах однієї особи: ОСИП і ЙОСИФ; ГАННА і АННА; ДАРІЯ і ОДАРКА; МУСІЙ і МОЙСЕЙ; ФЕОДОСІЙ і ФЕДОСІЙ; СТЕПАНІЯ і СТЕФАНІЯ; СТЕПАН Й ШТВАН; ІВАН і ЯН; ПЕЛАГЕЯ і ПАЛАЖКА; АФАНАСІЯ і ПАНАСІЯ; АФАНАСІЙ і ОПАНАС; ДОМНА і ДОМАХА; ГРИГОРІЙ і ГРИGOR; ЄВДОКІЯ і ДОКІЯ; ТЕОДОР і ТОДОР; ОХРІМ і ЄФРЕМ; ОЛЕКСІЙ і ОЛЕКСА; ПАНТЕЛЕЙМОН і ПАНТЕЛЕЙ; НАТАЛІЯ і НАТАЛКА; НАТАЛІЯ і НАТАЛЯ; ЄВГЕНІ і ЄВГЕНІЙ; ЄВГЕНА і ЄВГЕНІЯ; ІРИНА і ЯРИНА, ЛАВРІН і ЛАВРЕНТІЙ; АРСЕН і АРСЕНТІЙ; ІЛЛІЙ ІЛЬКО; ГАРАСИМ і ГЕРАСИМ; ФЕДОСІЙ і ФЕОДОСІЙ; ФЕДОРА і ТОДОРА; ПРОКОП і ПРОКОПІЙ та ін.

Фіксація ненормативних українських документальних записів імені внаслідок українсько-російської міжмовної взаємодії. Враховуючи історичні події, що відбувалися на території України протягом ХХ століття, не варто нехтувати фактом впливу російської мови на українську офіційно-ділову сферу комунікації. В умовах українсько-російської міжмовної взаємодії протягом більше ніж півстоліття не дивним є факт фіксації в документах ненормативних українських записів особових імен. Неграмотність працівників адміністративних установ, подвійний (українсько-російсько-український) переклад документів громадян України, недостатня унормованість правописних норм та низький рівень владіння українською мовою із подальшим змішуванням російських та українських правописних норм призвели до

фіксації в документах громадян України субнормативних українських записів. Девіації такого типу виникали внаслідок порушення орфографічних норм українського правопису в умовах міжмовних перетворень через посередництво відповідних записів російською мовою. У ході нашого дослідження зафіксовано субнормативні українські документальні записи, що відтворюють російську графічну форму: нормативний український запис – В'ЯЧЕСЛАВ, російський запис – ВЯЧЕСЛАВ – субнормативний український запис В'ЯЧЕСЛАВ, норм. укр. запис – ВІКТОР, рос. ВІКТОР – субнорм. укр. запис ВІКТОР; норм. укр. запис ЄВГЕНІЙ, рос. ЕВГЕНИЙ – субнорм. укр. запис ЕВГЕНИЙ; норм. укр. запис – ОЛЕКСАНДР, рос. АЛЕКСАНДР – субнорм. укр. запис АЛЕКСАНДР; або російську вимову відповідного імені або лише її елемент: норм. укр. запис – МОЙСЕЙ, рос. МОИСЕЙ – субнорм. укр. запис МОІСЕЙ; норм. укр. запис МАКСИМ, рос. МАКСИМ – субнорм. укр. запис МАКСИМ; норм. укр. запис – СЕРАФИМА, рос. СЕРАФИМА – субнорм. укр. запис СЕРАФІМА; норм. укр. запис – ТАЇСА, рос. ТАИСА – субнорм. укр. запис ТАІСА; норм. укр. запис – ЛУЇЗА, рос. ЛУИЗА – субнорм. укр. запис ЛУІЗА та ін.

Українська документально-правова сфера вимагає обов'язкової фіксації імені по батькові особи в документах, що мають юридичну силу. **Ім'я по батькові** – іменування чоловіка або жінки, утворене від офіційного батькового імені за допомогою патронімічного суфікса: для чоловіків – суфікс **-ович** або **-ич**, для жінок – суфікс **-івна** або **-ївна**, відповідно до українського правопису (Кравченко, 2014). **Фіксація імен по батькові, утворених з використанням архаїчної словотвірної моделі**. В документах, наданих для аналізу, виявлено випадки фіксації похідних чоловічих та жіночих форм імені по батькові утворених за допомогою архаїчної словотвірної моделі, що керувалася суфіксами **-ов/-ев**: ВАСИЛЬОВИЧ / ВАСИЛІВНА – ВАСИЛЕВ / ВАСИЛЕВА; ІВАНОВИЧ / ІВАНІВНА – ІВАНОВ / ІВАНОВА; ПЕТРОВИЧ / ПЕТРІВНА – ПЕТРОВ / ПЕТРОВА та ін.

Фіксація нетотожніх похідних форм імені по батькові, утворених від офіційного та розмовного варіантів аналізованого імені. Також в документах однієї особи можливе орфографічне розподілення записів похідних форм імені по батькові унаслідок утворення цих форм від офіційного та розмовного варіантів цього імені: оф. АНАТОЛІЙОВИЧ (від Анатолій) – АНАТОЛЬОВИЧ (від Анатоль); оф. ПАНТЕЛЕЙМОНОВИЧ (від Пантелеймон) – ПАНЬКІВНА (від Панько); оф. САМІЙЛОВИЧ (від Самійло) – САМУІЛОВИЧ (від Самуїл); оф. АНДРІЙОВИЧ (від Андрій) – АНДРЕЙОВИЧ (від Андрей); оф. АФАНАСІЇВНА (від Афанасій) – АФАНАСІВНА (від Афанас); оф. ЛУКІВНА (від Лука) – ЛУКАШІВНА (від Лукаш); оф. СТАНІСЛАВІВНА (від Станіслав) – СТАХІВНА (від Стак) та ін.

Фіксація девіаційних записів імені по батькові внаслідок порушення українських правописних норм. Виникнення розподілення в записах похідних форм імені по батькові можливе внаслідок порушення українських правописних норм в умовах українсько-російської міжмовної взаємодії через посередництво відповідних записів російською мовою: нормативний український запис ЄВГЕНІЙОВИЧ – російський запис ЕВГЕНИЕВИЧ – субнормативний український запис ЄВГЕНІЕВИЧ; норм. укр. запис ГРИГОРОВИЧ – рос. ГРИГОРЬЕВИЧ – субнорм. укр. запис ГРИГОРЬЕВИЧ; норм. укр. запис ІГОРОВИЧ – рос. ИГОРЕВИЧ – субнорм. укр. запис

ИГОРЕВИЧ; норм. укр. запис КОСТЯНТИНОВИЧ – рос. КОНСТАНТИНОВИЧ – субнорм. укр. запис КОНСТАНТИНОВИЧ; норм. укр. запис МОЙСЕЙОВИЧ – рос. МОЙСЕЕВИЧ – субнорм. укр. запис МОЙСЕЄВИЧ; норм. укр. запис МИКОЛАЙОВИЧ – рос. НИКОЛАЕВИЧ – субнорм. укр. запис МИКОЛАЄВИЧ; норм. укр. запис ЛАЗАРОВИЧ – рос. ЛАЗАРЕВИЧ – субнорм. укр. запис ЛАЗАРЕВИЧ; норм. укр. запис АНДРІЇВНА – рос. АНДРЕЕВНА – субнорм. укр. запис АНДРИЕВНА; норм. укр. запис КУЗЬМІВНА – рос. КУЗЬМИНИЧНА – субнорм. укр. запис КУЗЬМИНИЧНА; норм. укр. запис ЛУКІВНА – рос. ЛУКИЧНА – укр. ЛУКІЧНА; норм. укр. запис ІЛЛІВНА – рос. ИЛЬИЧНА – субнорм. укр. запис ІЛЛІЧНА; норм. укр. запис АНАТОЛІЇВНА – рос. АНАТОЛИЕВНА – субнорм. укр. запис АНАТОЛІЄВНА.

Отже, проаналізувавши документальні записи близько 500 громадян України, ми дійшли висновку, що найбільш поширену причиною виникнення орфографічного розподілення документальних записів особових імен є використання розмовно-побутових варіантів особових імен в офіційній документації, а також фіксація декількох офіційних варіантів одного особового імені в різних документах однієї особи. Менш розповсюдженими причинами орфографічного розподілення документальних записів є фіксація офіційних варіантів різних імен через посередництво омонімічних розмовних варіантів, що є поширеними в усній комунікації. Наявність субнормативних українських документальних записів зумовлена впливом російської мови, неграмотністю працівників адміністративних установ, що зумовлює недотримання норм українського правопису, недостатньою унормованістю правил написання імен та похідних форм імені по батькові.

Прізвище – це додаване до власного імені й назви по батькові спадкове незмінне офіційне родинне найменування, яке передається від батька до шлюбних дітей або від матері, при шлюбі від чоловіка до дружини й навпаки, і в офіційній практиці ідентифікації особи вживається після імені по батькові й назви по батькові або перед ними (Худаш, 1977).

Як відомо зі сторінок історії України, українські землі проіснували у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік з 10 березня 1919 року до 24 серпня 1991 року. У цей період ведення документації на території сучасної України було можливе двома мовами, російською та українською (переважно російською), що зумовило виникнення низки субнормативних українських записів в документах громадян УРСР. З прийняттям незалежності України 24 серпня 1991 року та затвердженням української мови як державної уся юридично-правова сфера комунікації на державному рівні почала здійснюватися виключно українською мовою, проте вплив російської мови досі помітний в українській документації, що виражено у низці лінгвістичних девіацій, зафікованих в україномовних документах (Масенко, 2005).

Фіксація нормативного та субнормативного записів прізвища внаслідок порушення українських правописних норм, що зумовлено впливом російської мови. Виникнення субнормативних українських документальних записів прізвищ, що відображають російську графічну форму або російську вимову цих прізвищ, є регулярною девіацією в умовах українсько-російської міжмовної взаємодії та ілюструє типові порушення орфографічних норм українського правопису написання прізвищ у межах контактного (українсько-російського) білінгвізму. У процесі дослідження було

виявлено субнормативні українські записи прізвищ, що графічно відтворюють російську вимову цих прізвищ – варіювання *i* / *u* та *e* / *ε*: нормативний запис ОНИЩЕНКО – російський запис ОНИЩЕНКО – субнормативний запис ОНИЩЕНКО; норм. запис ВДОВИЧЕНКО – рос. ВДОВИЧЕНКО – субнорм. запис ВДОВІЧЕНКО; норм. запис КИЧА – рос. КИЧА – субнорм. запис КІЧА, норм. запис ЛИНЧУК – рос. ЛІНЧУК – субнорм. запис ЛІНЧУК; норм. запис ЛИСИЦЯ – рос. ЛІСИЦА – субнорм. запис ЛІСІЦА; норм. запис ЛИТВИНЧУК – рос. ЛІТВІНЧУК – субнорм. запис ЛІТВІНЧУК; норм. запис МЕЛЬНИК – рос. МЕЛЬНИК – субнорм. запис МЕЛЬНІК; норм. запис МИРОНЧЕНКО – рос. МИРОНЧЕНКО – субнорм. запис МІРОНЧЕНКО; норм. запис МИХНОВСЬКИЙ – рос. МИХНОВСКИЙ – субнорм. запис МІХНОВСЬКИЙ; норм. запис ОСТАПИРЧЕНКО – рос. ОСТАПИРЧЕНКО – субнорм. запис ОСТАПІРЧЕНКО; норм. запис САДОВНИК – рос. САДОВНИК – субнорм. Запис САДОВНІК; норм. запис САЛИМОНОВИЧ – рос. САЛИМОНОВИЧ – субнорм. запис САЛІМОНОВІЧ; норм. запис СИТНИК – рос. СИТНИК – субнорм. запис СІТНІК; норм. запис СТАДНИК – рос. СТАДНИК – субнорм. запис СТАДНІК; норм. запис СУХОМЛІН – рос. СУХОМЛІН – субнорм. запис СУХОМЛІН; норм. запис ТИМЧЕНКО – рос. ТІМЧЕНКО – субнорм. запис ТІМЧЕНКО; норм. запис ФІЛОНЕНКО – рос. ФІЛОНЕНКО – субнорм. запис ФІЛОНЕНКО; норм. запис ХИЛЬКО – рос. ХІЛЬКО – субнорм. запис ХІЛЬКО; норм. запис ЯКИМЕЦЬ – рос. ЯКИМЕЦь – субнорм. запис ЯКІМЕЦЬ; норм. запис КУЛЕША – рос. КУЛЕША – субнорм. запис КУЛЄША; норм. запис ОТЧЕНКО – рос. ОТЧЕНКО – субнорм. запис ОТЧЕНКО; субнормативні українські записи прізвища, що ілюструють графічну російську форму запису – варіювання *e* / *ε* та *i* / *u*: норм. запис КУШНІРУК – рос. КУШНИРУК – субнорм. запис КУШНИРУК, норм. запис ДІДІК – рос. ДІДЫК – субнорм. запис ДІДІК; норм. запис ОХРИМЕНКО – рос. ОХРИМЕНКО – субнорм. запис ОХРИМЕНКО; норм. запис ЛЕБІЩАК – рос. ЛЕБІЩАК – субнорм. запис ЛЕБІЩАК; норм. запис КОРНІЄНКО – рос. КОРНІЕНКО – субнорм. запис КОРНІЕНКО; норм. запис ПІШОХА – рос. ПІШОХА – субнорм. запис ПІШОХА; розбіжності зумовлені **твердістю** / **м'якістю** кінцевого приголосного: норм. запис КОБЗАР – субнорм. запис КОБЗАРЬ; норм. запис ЛАНДАР – субнорм. запис ЛАНДАРЬ; норм. запис БУГАР – субнорм. запис БУГАРЬ та ін.

Мовознавчі довідники (Український правопис, 2007; Скрипник, Дзятківська, 1996) надають норми правопису українських прізвищ та норми міжмовного перетворення російських прізвищ українською мовою та українських прізвищ російською мовою. На відміну від апелятивної лексики, у використанні якої необхідно дотримуватись усіх норм та стандартів українського правопису, написання прізвищ у різних юридично-правових документах апелює не так до нормативного написання прізвища, як до ідентичних варіантів запису прізвища в усіх документах однієї особи, оскільки ідентичні документальні записи дають підстави для ідентифікації особи, тоді як орфографічне розподілення записів прізвища нівелює можливість ідентифікації особи та створює низку юридичних проблем.

Фіксація різних варіантів запису прізвища внаслідок неправомірного застосування принципу етимологічного співвіднесення споріднених основ в процесу перекладу прізвища. Недостатня обізнаність походження прізвища (російське, українське) та неможливість визначення етимологічного походження

прізвища призводить до орфографічного розподілення документальних записів прізвищ в умовах українсько-російської взаємодії. В процесі перекладу українських прізвищ російською мовою та наступному їх перекладі українською мовою виникали субнормативні записи як наслідок неправомірного застосування етимологічного принципу та порушення українських орфографічних норм. Орфографія перетворення та відтворення прізвищ українською та російською мовою сьогодні недостатньо унормовані та стандартизовані в українському правописі. Відповідно до норм українського правопису у прізвищах, де українському *i* відповідає російське *e* (на місці давньоруського «ѣ») слід писати літеру *i*. В документах громадян України зафіксовано випадки орфографічного розподілення записів прізвища, що зумовлені неправомірним застосуванням принципу етимологічного співвіднесення споріднених основ в процесі міжмовного перетворення аналізованого українського прізвища: норм. запис ОЛІЙНИК – субнорм. запис ОЛЕЙНИК; норм. запис КРУПОСІЙ – субнорм. запис КРУПОССІЙ; норм. запис СВІТЛЮК – субнорм. запис СВЕТЛЮК; норм. запис БІЛОВІЛ – субнорм. запис БЄЛОВІЛ; норм. запис ПАСІЧНИК – субнорм. запис ПАСЄЧНИК; норм. запис ПОСТІЛЬНЯК – субнорм. запис ПОСТЕЛЬНЯК; норм. запис ЗВІРЯН – субнорм. запис ЗВЄРЯН; норм. запис БІЛИК – субнорм. запис БЄЛИК; норм. запис ЛИХОДІЙ – субнорм. запис ЛИХОДЕЙ; норм. запис СЛІПЧУК – субнорм. запис СЛЄПЧУК; норм. запис ПЕРЕБІЙНІС – субнорм. запис ПЕРЕБІЙНОС; норм. запис БІЛОКІНЬ – субнорм. запис БІЛОКОНЬ; субнорм. запис ПІВТОРАК – субнорм. запис ПОЛТОРАК; норм. запис ПІЗНЯК – субнорм. запис ПОЗНЯК та ін.

Фіксація різних документальних записів прізвищ у документах однієї особи внаслідок відображення на письмі асимілятивних та редукційних змін, які притаманні усному мовленню. Фіксація невідповідних документальних записів у документах однієї особи може бути зумовлена лінгвістичними явищами: асимілятивними та редукційними змінами, які властиві українській мові. Редукція голосних *e / u* в ненаголошенні позиції є типовим явищем у розмовній практиці українців. В українській літературній мові редукція такого типу фіксується у вимові, але не відображається графічно (Український правопис, 2007). Проте в документах певних діалектних ареалів України під впливом усного мовлення зафіксовано нетотожні записи прізвищ із варіативним написанням голосних *e/u* у ненаголошенні фонологічній позиції: ПІРІГ – ПЕРІГ, ШЕВИЛЬ – ШЕВЕЛЬ, ФЕДОРИШИН – ФЕДОРИШЕН, ВАЛЬЧИШИН – ВАЛЬЧИШЕН, ЯКОВИШИН – ЯКОВИШЕН, ГЕРИШ – ГЕРЕШ, СЕНЕНКО – СИНЕНКО, ПЕТРИШИН – ПЕТРИШЕН, РОКИТЕНЕЦЬ – РОКИТЕНИЦЬ, БАРЧИШЕН – БАРЧИШИН та ін.

Варіативне написання прізвищ типу ПОДЕРЯКО – ПОДЕРЯКА, СИТКО – СИТКА, СОЛОМКО – СОЛОМКА, КАЛИТКО – КАЛИТКА зумовлене тенденцією уподібнення прізвищ із формантом *-k-a* до прізвищ утворених суфіксальним способом із додавання форманта *-k-o*.

Орфографічного закріплення у документальних записах зазнавало також явище регресивної асиміляції (оглушення) дзвінкого *z* глухим *x* перед наступним глухим приголосним. Відповідно до норм української орфоепії оглушення дзвінкого *z* глухим *x* відображено у вимові, але не закріплено графічно. В документах, наданих для аналізу, було виявлено такі орфографічні розподілення: КІГТЕНКО – КІХТЕНКО, ДІХТАР –

ДІГТЯР, ДИХТИЯРЕНКО – ДИГТЯРЕНКО та ін. Орфографічне розподілення таких записів прізвищ як БУДКАЧ – БУТКАЧ, ГАЛУЗКА – ГАЛУСКА, ДРИБКІВСЬКИЙ – ДРИПКІВСЬКИЙ, РОДКІНА – РОТКІНА, ДІТКО – ДІДКО, КОЛИПКО – КОЛИБКО виникло внаслідок сплутування норм української та російської орфоепії та орфографії, оскільки в російські мові явище регресивної асиміляції дзвінких **ð**, **б**, з глухими **м**, **н**, **с** перед наступним глухим приголосним поширюється на усю групу приголосних (Український правопис, 2007).

Фіксація орфографічно відмінних записів прізвищ внаслідок варіативного використання прикметниковых суфіксів -евськ-, -івськ-, -овськ- в процесу українсько-російського перекладу. Окрему нішу займають прізвища прикметникового походження із суфіксами *-івський* та *-овський*. Відповідно до українського правопису українські прізвища утворюються за допомогою суфікса *-івський* (-івський) та передаються російською мовою через суфікси *-евский* (-овский). В процесі зворотного перетворення російського запису в український прізвище залишалося із суфіксом *-евський* (-овський), а отже, вторинний український запис прізвища орфографічно відрізнявся від первісного (Український правопис, 2007). Орфографічне розподілення записів прізвищ такого типу виникало в умовах українсько-російської міжмовної взаємодії внаслідок недостатньої унормованості та стандартизації правил перетворення таких прізвищ. В документах, наданих для аналізу, було зафіксовано такі варіанти відмінних записів прізвищ однієї особи: ВАСЬКІВСЬКИЙ – ВАСЬКОВСЬКИЙ, САНЖАРІВСЬКИЙ – САНЖАРОВСЬКИЙ, ПЕЛЕХІВСЬКИЙ – ПЕЛЕХОВСЬКИЙ, ГУРКІВСЬКИЙ – ГУРКОВСЬКИЙ, ОЛЕКСАНДРІВСЬКИЙ – ОЛЕКСАНДРОВСЬКИЙ, ВОЙЦЕХІВСЬКИЙ – ВОЙЦЕХОВСЬКИЙ, КРИЖАНІВСЬКИЙ – КРИЖАНОВСЬКИЙ, ЗАЛЮБІВСЬКИЙ – ЗАЛЮБОВСКИЙ, БАНЬКІВСЬКИЙ – БАНЬКОВСЬКИЙ, КОРЕНІВСЬКИЙ – КОРЕНОВСЬКИЙ, ГРЕЧКІВСЬКИЙ – ГРЕЧКОВСЬКИЙ, ПЕТРІВСЬКИЙ – ПЕТРОВСЬКИЙ, МАРЦЕНКІВСЬКИЙ – МАРЦЕНКОВСЬКИЙ, ОРЛОВСЬКИЙ – ОРЛІВСЬКИЙ та ін.

Фіксація невідповідних документальних записів прізвища внаслідок варіативного використання продуктивної основи офіційного або розмовного варіантів одного імені з метою утворення прізвища. У прізвищах, утворених від особового імені, орфографічне розподілення документальних записів може виникати внаслідок використання продуктивної основи сучасного розмовного або офіційного варіанта цього імені замість його давньої основи або варіативного використання основи офіційного та розмовного варіантів одного імені: КУЗМЕНКО від розмовного Кузма – КУЗЬМЕНКО – за аналогією до офіційного Кузьми; ХВЕДОСЬКО – від розм. Хведосько – ФЕДОСЬКО – за аналогією до розм. Федосько; САМІЛЕНКО від Саміло – САМІЙЛЕНКО за аналогією до оф. Самійло, ОЛЯНИЦЬКИЙ від розм. Олян – УЛЯНИЦЬКИЙ – за аналогією до оф. Улян; ОХРЕМЕНКО від розм. Охрем – ОХРІМЕНКО – за аналогією до оф. Охрім, МУСЕЙЧУК від розм. Мусей – МУСІЙЧУК – за аналогією до оф. Мусій та ін.

Проаналізувавши документальні записи прізвищ, зазначені в наданих для дослідження документах, можна зробити узагальнення, що більша частина орфографічно відмінних записів прізвища однієї особи виникла через порушення орфографічних норм українського правопису в процесі міжмовних перетворень цього прізвища. Такі

документальні записи прізвища відтворюють графічну російську форму або російську вимову аналізованого прізвища. Значний вплив російської мови на практику українського документування зумовлений політичною ситуацією, у якій перебувала Україна протягом більшої половини ХХ століття. Політика СРСР прагнула русифікації українського населення, а тому засмічення української мови та сплутування російських та українських варіантів запису прізвищ було вдалим засобом для досягнення цієї мети (Масенко, 2005). Неврахування етимологічного походження прізвища, недостатня унормованість та усталеність правописних норм написання прізвищ українського та російського походження українською мовою, асимілятивні та редукційні фонетичні явища, поширені у низці діалектних ареалів України, варіативне використання суфіксів *-івський*, *-овський*, *-евський* у процесі подвійного перекладу прізвищ (українська – російська – українська) зумовлюють фіксацію орфографічно відмінних українських записів прізвищ в документах однієї особи, унеможливллють ідентифікацію цієї особи та легітимізацію її документів.

Отже, результати цього дослідження дають підстави стверджувати, що сучасна українська антронімія є розгалуженою та відкритою системою, що постійно збагачується новими онімами. З теоретичного погляду, варіативність записів компонентів власного імені впливає на склад українського антронімікону, збагачуючи та розвиваючи онімну парадигму. Проте, така нормативна розгалуженість та варіативність антронімічних гнізд має негативний вплив на офіційно-ділову та юридично-правову сфери діяльності, оскільки зумовлює низку проблем для ідентифікації певної особи. Використання розмовних, демінтивних, гіпокористичних варіантів особових імен є поширеним явищем у розмовно-побутовій комунікації, проте призводить до стирання меж між офіційною та побутовою комунікацією та закріплення розмовних варіантів особових імен в юридичних документах на рівні з офіційними варіантами цього імені.

Неграмотність, подвійний переклад документальних записів, низький рівень знань української мови призводить до фіксації субнормативних українських документальних записів компонентів власного імені. З юридичного погляду, відмінні записи одного із компонентів власного імені у різних документах однієї особи нівелює можливість ідентифікації особи та підтвердження того, що ці документи є власністю однієї особи.

Щоб уникнути фіксації орфографічно відмінних записів компонентів особового імені необхідні відповідні заходи на державному рівні: унормування прізвищ, стандартизація правописних норм, ведення єдиної бази переліку громадян України, а також підвищення грамотності та рівня володіння українською мовою серед працівників адміністративних установ. З часом, із загальним підвищенням культури української мови в нашому суспільстві, питання фіксації єдино правильного документального запису буде вирішено, а поки варто бути уважним та слідкувати за правильністю написання компонентів Вашого імені в юридично-правових документах, щоб убездечити себе від проблем, що можуть виникнути в майбутньому при оформленні подальших документів.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

діал. – діалектний варіант імені
норм. запис – нормативний запис
оф. – офіційний варіант імені
розм. – розмовний варіант імені
рос. – російський запис
субнорм. запис – субнормативний запис
укр. – український запис
уроч.-церков. – урочисто-церковний варіант імені

ЛІТЕРАТУРА

- КРАВЧЕНКО, Людмила: *Українська ономастика. Антропоніміка : навчальний посібник*. Київ: Знання 2014. 239 с.
- МАСЕНКО, Лариса: *Українські імена та прізвища*. Київ: Т-во «Знання» УРСР 1990. 48 с.
- МАСЕНКО, Лариса: Мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду. In: *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали*. Упоряд. Л. Масенко та ін. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія» 2005, с. 5 – 37.
- ПЕТРОВСКИЙ, Никандр: *Словарь русских личных имен*. Москва: Русские словари 2005. 477 с.
- РЕДЬКО, Юліан: *Словник сучасних українських прізвищ*: У 2-х томах. Львів: 2007. Т. 1 – Т. 2. 1438 с.
- СКРИПНИК, Лариса – ДЗЯТКІВСЬКА, Ніна: *Власні імена людей. Словник-довідник*. Київ: Наукова думка 1996. 335 с.
- ТРИЙНЯК, Іван: *Словник українських імен*. Київ: Довіра 2005. 509 с.
- Український правопис. Ред. Є. І. Мазніченко – Н. М. Максименко – К. С. Чайка. Київ: Наукова думка 2007. 288 с.
- ХУДАШ, Михайло: *З історії української антропомінії*. Київ: Наукова думка 1977. 236 с.
- ЧУЧКА, Павло: Розвиток імен і прізвищ. In: РУСАНІВСЬКИЙ, В. М. відп. ред.: *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. Київ: Наукова думка 1993, с. 592 – 620.

Jazyk a štýl vínnych etikiet

Katarína Mikulcová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta,
Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra
katarina.mikulcova@ukf.sk

1 Vínna etiketa – základná charakteristika

Pôvod slova vineta pochádza z francúzskeho slova *vignette* (Machek, 1968, s. 690). V jazykovej praxi, najmä v komunikačných situáciách v profesnej skupine vinárov sa využívajú aj zdrobnené expresívne výrazy *vinetka* alebo *vignetka*. Na etikete sa uvádza názov a údaje o výrobku – názov, európsky čiarový kód (EAN), logo, typ vína, údaj o množstve, meno a adresa výrobcu, základné údaje o chemickom zložení, pôvod vína a obsah cudzorodých látok (Malík et al., 2017, s. 84). Okrem základných a užitočných informácií sa zvyčajne na zadnej etikete nachádzajú aj údaje o chuti, farbe a vôni vína a mnohokrát aj pokyny na podávanie. Atraktívnosť štylizácie týchto textov v nemalej miere ovplyvňuje aj efektivitu predaja, keďže poskytujú informácie o kvalite a štýle vína.

1.1 Lexikálna stránka vínnych etikiet

V textoch vínnych etikiet nachádzame v povrchovej i hĺbkovej štruktúre určité výrazové prvky, ktoré priťahujú našu pozornosť najmä štylistickou hodnotou a aj svojím pragmatickým zameraním. Pri analýze lexiky vínnych etikiet sme brali do úvahy slovníkový výklad a významové vzťahy slov a slovných spojení, ktoré v kontexte s vinárskou definíciou a konotatívnym významom tvorili najčastejšie koincidenčný vzťah založený na splývaní sémantických príznakov.

1.1.1 Kvalifikujúca lexika

Najpočetnejšiu skupinu lexikálnych prostriedkov v textoch vínnych etikiet tvorili kvalifikujúce slová – najmä adjektíva.

1.1.1.1 Adjektíva

Čo sa týka komunikačno-pragmatickej charakteristiky adjektívnej lexiky, v textoch vínnych etikiet sme identifikovali rozsiahle zastúpenie kvalifikačných adjektív, a to predovšetkým:

1. Kvalitatívne adjektíva:

- vyjadrujúce chuťové vlastnosti: *sladučké taníny, sladká chut', horká čokoláda;*
- vyjadrujúce vizuálne vlastnosti: *zlaté červené;*
- vyjadrujúce hmatové vlastnosti (vzťahujúce sa na konzistenciu vína): *hladký jazýček, mäkká chut'.*

Uvedené kvalitatívne adjektíva sú svojím významom založené na empirickej skúsenosti, pričom sme identifikovali aj synestetickú metaforu *mäkká chut'*, ktorá spája chuťovú a hmatovú oblasť vnímania. Vznikla aj apreciatívno-intenzitná modifikácia významu, ktorá je vyjadrením slabého príznaku konkrétnej chute: *sladučké taníny*.

2. Kvalitatívno-intenzitné adjektíva:

- vyjadrujúce obsahové vlastnosti: *plné víndo, plná aróma, plná chut'*;
- vyjadrujúce príznak trvania: *dlhé pitie*;
- vyjadrujúce konzistenčné vlastnosti vlhkosti: *suchý rizling, hutný mok*;
- vyjadrujúce fyzický vek: *svieže víno*.

Ide teda o vyjadrenie bližšie špecifikovaných intenzitných i kvantitatívnych vlastností vína, ktoré majú mnohokrát tendenciu vzájomnej kontaminácie – *plná chut'* (kvantitatívny príznak niečoho, čo zabera celý objem), *plná chut'* (v prenesenom význame veľmi silná chut', ktorá je intenzívna a výdatná); *suchý rizling* (konistenčný príznak niečoho, čo je bez vlhkosti), *suchý rizling* (v súvislosti s chutou vína, ktoré má nízky obsah cukru). Zároveň kvalitatívno-intenzitné adjektívum „svieži“ je konotáciou mladého a čerstvého vína rovnako ako v súvislosti s chutou vína konotuje jeho lahodné vlastnosti súvisiace s mladým vekom.

3. Apreciatívno-kvalitatívne adjektíva:

- s významom vyčlenenia nositeľa z danej triedy: *zaujímavé víndo, tradičná metóda*;
- s významom senzitívneho hodnotenia: *jemná aromatika, jemná chut', jemný cukor, prijemná spoločnosť*.

Ako uvádza Sokolová, na rozdiel od vzťahových adjektív sa kvalifikačné adjektíva obohacujú o výrazný hodnotiaci a intenzitný kolorit a využívajú obraznosť východiskového substantíva (Sokolová, 2003, s. 72). Je zrejmé, že vychádzajú zo subjektívneho hodnotenia, čím sa zvýrazňuje vzťah medzi produktom a tvorcom vínej etikety. Do popredia sa dostáva axiologická klasifikácia, a keďže ide o reklamné texty, autor vínej etikety vyzdvihuje kladné utilitárne vlastnosti produktu.

4. Apreciatívno-intenzitné adjektíva:

- vyjadrujúce nadmerný stupeň príznaku: *výrazná vôňa*;
- vyjadrujúce vysokú informatívnu a intenzitnú vágnosť: *veľké červené*.

Centrom skupiny apreciatívno-intenzitných adjektív je antonymická dvojica adjektív *veľký* – *malý*, ktorých intenzitná konkretizácia sa uskutočňuje až v texte prostredníctvom substantív (Sokolová, 2003, s. 75).

5. Apreciatívne adjektíva:

- vyjadrujúce hodnotiace príznaky: *úžasná vôňa, fascinujúca metóda, delikátna operácia, lahodná chut', lahodné víno, razantné kyselinky, magická príťažlivosť kumštu, mimoriadny mok, skvelé červené, skvelé víno*.

V reklamných textoch majú apreciatívne adjektíva početné zastúpenie, čo môže súvisieť s ich expresívnou a hyperbolizovanou podobou, ktorá vyvoláva extrémne pozitívnu reakciu. Jednotlivé atribúty vyjadrujú väčšiu subjektívnu zainteresovanosť autora, ktorý poukazuje na mimoriadne vlastnosti vína. Apreciatívne adjektíva sa tak stávajú účinnými prostriedkami persuazívnosti v reklamnom teste, no zároveň dôsledkom ich nadmerného používania sa stávajú reklamným klišé.

Okrem kvalifikačných adjektív majú v teste početné zastúpenie aj **vzťahové prídavné mená**, ktoré sa vyznačujú objektívnosťou a presnosťou a na materiáli vínnych etikiet vyjadrujú rozličné vlastnosti senzorických kvalít vína:

1. odvodené od podstatných mien: *animálne spektrum, vinohradnícka broskyňa, ovocná chut'*, *medové tóny, ríbezľové víno, šťavnatá chut'*, *ovocná aromatika, kvetinová vôňa, voňavý mok, tropické ovocie, rubínová červeň, rubínový mok*;

2. odvodené od slovies: *hravé víno, v ústach neposedné víno, dochut' prezretého jabĺčka*.

V textoch vínnych sme našli iba jedno privlastňovacie prídavné meno vyjadrujúce príslušnosť osobe – *Sacherova torta*. Z formálneho hľadiska sme identifikovali zložené prídavné meno, ktoré vyjadruje vzťah medzi dvoma rovnocennými prvkami – *smotanovo-kvasinková vôňa*.

1.1.1.2 Adverbiá

Čo sa týka použitia adverbií, medzi najfrekventovanejšie v textoch vínnych etikiet patrili hodnotiace adverbiá. Ich úlohou bolo hodnotiť a dopĺňať vlastnosti senzorických kvalít vína, preto najčastejšie tvorili väzbu s adjektívmi: *typicky suchý rizling, zelenkavo voňavé víno, ovocne hravé víno*. Uvedené adverbiá sa svojím obsahom i funkciou podobajú vzťahovým adjektívm, pričom v kontexte vyjadrujú najmä stupeň konkrétnej vlastnosti vína a jeho príznaky.

1.1.2 Substanciálna lexika

Jej jadro tvoria podstatné mená, ktoré v kontexte vínnych etikiet pomenúvajú názvy jednotlivých vín, ich synonymné pomenovania a tiež substancie týkajúce sa senzorických vlastností vína. Medzi najfrekventovanejšie substantívne výrazy, ktoré sa v textoch často opakovali, patrili substantíva *víno, chut', vôňa, farba*. Ich kvantita súvisí s tým, že ide o základné pojmy, ktorých vlastnosti a príznaky sa na materiáli vínnych etikiet ďalej odkrývajú a rozvíjajú. V súvislosti s nimi sme našli nasledovné substancie:

1. víno

- **slangové výrazy:** *vlašák* (Rizling vlašský), *dolfík* (Dornfelder), *muškátel* (Veltlínske zelené). Slangové výrazy pútajú pozornosť svojou univerbizovanou formou, ktorá je prejavom ekonomickej výrazu. Autori vínnych etikiet teda uprednostňujú neterminologické synonymum, ktoré vzniklo skracovaním termínu pred používaním oficiálnych termínov.
- **metafore:** *produkt majstra* (kvalitný výsledok odbornej práce kvalifikovaného odborníka), *spoločnosť pánov „Müllera a Thurgaua“* (víno Müller-Thurgau je

v pozícii partnera). Metafory slúžia na zvýraznenie benefitov vína. Odkrývajú charakteristické kvalitatívne vlastnosti vína s afektívnym hodnotiacim príznakom.

- **substantivizované adjektíva:** *velké červené, zlaté červené, skvelé červené* – červené víno. Ide o typ transpozície, keď do slovnodruhovej kategórie substantív prenikli adjektíva. Pôvodné pomenovanie kvalitatívnej vlastnosti vína spojenej s vizuálnym vnímaním sa stáva pomenovaním produktu (červené víno – červené). V textoch vínnych etikiet najčastejšie vzniká postupne rozvity prílastok so špecifickým apreciatívnym atribútom vyvolávajúcim krajne pozitívnu reakciu (*velké červené, zlaté červené, skvelé červené*).
- **expresívne výrazy:** *kumšt* (víno ako majstrovský kúsok a výsledok činnosti), *mok* (nápoj). Ide o štylisticky príznakové slová, ktorými autor etikety hodnotí kvalitu vína a zároveň prostredníctvom nich vyjadruje aj svoj citový vzťah k danej entite.
- **hypokoristiká:** *vínko*. Autor použitím výrazu víanko vyjadruje kladný citový vzťah k pomenúvanej realite, čo vyvoláva pozitívne konotácie v súvislosti so vzhľadom, pôvodom, vlastnosťami a kvalitou vína.
- **neutrálne slová:** *sekt* (šumivé víno), *víno* (alkoholický nápoj z hrozna), *rizling* (rodový názov vína rizling vlašský).

2. chut' – synonymá tón, pohár.

Substancie chute: *čokoláda, kožička, zrno kávy, smotana, kyselinky, torta, taníny, broskyňa, lahodnosť, harmónia, med, náznak mandličky*.

3. vôňa – synonymá aromatika, aróma, tón.

Substancie vône: *ovocie, kvet, baza, slivka, moruša, figa*.

4. farba – žiadne synonymá.

Substancie farby: *červeň, tinta, dúha na jarnej oblohe*.

1.1.3 Procesuálna lexika

Tvoria ju slovesá, ktoré pomenúvajú dynamické príznaky jednotlivých zložiek v texte vínnej etikety. Ide o činnosti a stav, ktoré sa dejú v priestore a čase, avšak v textoch vínnych etikiet sa na úkor procesuálnej/dynamickej lexiky skôr uplatňuje používanie statickej lexiky – najmä adjektív a substantív. Najfrekventovanejšie je pomocné sloveso *byť*, ktoré sa najčastejšie vyskytuje v 3. osobe singuláru (chut' je jemná atď.), a modálne slovesá *mať* v 3. osobe singuláru (má plnú chut' atď.) a *dať si* (*dám si hned'*, *daj si hned'*), kde zámeno *si* reprezentuje subjekt. Ďalej možno procesuálnu lexiku deliť z hľadiska valencie na:

1. akčné (činnostné) slovesá – *nájdete* (vo vôni) kvet bazy, *pridáte* štipku fantázie, *pite* ho už teraz, do vína *prídu* substancie, *nečakajte*, taníny *vytvárajú* harmóniu, *chladím si* muškátel, voda *žblnkoce* do vane, hladinu *brázdi* kačička, jazyk *si podmaní* mandlička, v nose *sa hrajú* tóny atď.;

2. stavové slovesá – *oplýva* bohatosťou, *pripomína* sviežosť, *vyznačuje* sa lahodnou chut'ou ríbezle *obsahujú* veľké množstvo železa, telo (vína) *tvorí* 25 odrôd, *vzniklo* naozaj zaujímavé víanko, červeň *poteší* oko, víno *poteší* v každej chvíli atď>.

Z uvedených slovies sú zo sémantického hľadiska výrazy *žblnkoce* a *pocucávať* onomatopoické. Frekventované sú aj neurčité slovesné tvary:

- **neurčitok:** *pocucávať*;
- **činné príčastie prítomné:** *teplo sálajúce z pohára*;
- **trpné príčastia:** *s aromatikou dozretých plodov, s dochuťou prezretého jabĺčka, upražené zrno kávy, upečená kožička, víno vyrobené z ríbezľí, chut' vyzretého hrozna, vôňa prezretých sliviek, broskyňa podtrhnutá jemným cukrom, som vyrobený tradičnou metódou*;
- **slovesné podstatné meno:** *vhodné len tak na rozmyšľanie*.

1.1.4 Deiktická lexika

V textoch vínnych etikiet identifikujeme aj také slová, ktoré sú určené na konexiu. Najpočetnejšiu skupinu tvoria ukazovacie zámená, ktoré na javy v kontexte ukazujú alebo na ne odkazujú – *tento* výberový vlašák, *tohto* skvelého vína sa urodilo málo, je *to* cuvée, *takýmto* skombinovaním, *toto* víno vzniklo na podnet, tak si *to* užite atď. Pri konštituovaní textu majú tieto konektory dôležitú funkciu, keďže vytvárajú vzájomné prepojenie textových jednotiek.

Pre texty je dominantné vykanie, keďže ide o písomný a verejný prejav, čo vnímame ako prejav zdvorilosti a serióznosti – *pite* ho už teraz, *nečakajte*; tak si to *užite*, *teplo sálajúce z pohára vás zohreje*, *spríjemní vám* každý večer. Priame oslovenie recipienta prostredníctvom V-konštrukcie vnímame pozitívne ako prejav úcty voči zákazníkovi, pretože v reklame hrá dôležitú rolu aj cieľová skupina, ktorá je pri tomto type produktu veľmi početná (starší ako 18 rokov). S vykaním súvisí aj oslovenie, ktorým sa autor vínnej etikety obracia na adresáta – Tak si to *užite*, *priatelia*. Síce ide o všeobecné oslovenie, ktoré sa obracia na neprítomného adresáta, no autor pri jeho štylizovaní berie do úvahy záujem cieľovej skupiny o víno a volí familiárny, subjektívne ladený výraz „*priatelia*“. Ide o účinný komunikačný impulz, ktorý v reklame pôsobí na city adresáta a môže ho stimulovať ku kúpe.

1.1.5 Expresívna lexika

Zo zistení vyplývajúcich z analýz jednotlivých vínnych etikiet sa ukázalo, že autori vínnych etikiet sa v značnej miere snažili využívať obraznosť a emocionálnosť výrazu prostredníctvom expresívnych lexikálnych prostriedkov a zároveň niektoré slová, slovné spojenia a vety nadobudli adherentnú expresívnosť až v samotnom kontexte. V texte sme identifikovali:

- deminutíva s melioratívnym charakterom: *kyselinka, víanko, dolfík*;
- časticu vyjadrujúcu postoj: „*áno, daj druhý daj si hned*“;
- onomatopoické slovesá: *žblnkotať, pocucávať*.

Ďalej autori využívali aj polysému slov využitím:

1. metafory: *spoločnosť pánov Müllera a Thurgaua, muškátel v sklenenom župane, hladinu brázdi medová kačička, produkt majstra* atď. Na báze metafory sme našli v početnom zastúpení synestézie senzorických vlastností vína: *teplo-glycerolový mok* (synestézia hmatovej a chut'ovej oblasti vnímania), *zelenkavo voňavé víno* (synestézia vizuálnej, olfaktoriej a chut'ovej oblasti vnímania – v kontexte je adjektívum „*zelenkavý*“ odkazom na zelenú

mandličku v chuti), *plná chut'* (synestézia chuťovej a hmatovej oblasti vnímania – chut', ktorá naplní ústa), *tóny tropického ovocia/v nose sa hrajú tóny z kuchyne/ovocné tóny/medové tóny* (synestézia olfaktorickej a sluchovej oblasti vnímania);

2. prirovnania: *vôňa pripomína sviežosť a mladosť, harmónia podobná neopakovateľnej krásе dúhy, prvý pohár ako med;*

3. synekdochy: *nos poteší, „Tak si to užite, priatelia, spolu s Jánom Smrekom.“, vinohradnícka broskyňa;*

4. onomatopoické sloveso žblnkotať, pocucávať.

1.1.6 Frazeologická lexika

Osobitnú skupinu obrazných prostriedkov v textoch vínnych etikiet tvorili expresívne frazeologické jednotky, v ktorých sa odrážal subjektívny postoj autora k pomenúvanej realite: *sladký ako med*, náš vlašák je „*do koča i do voza*“, *chôdza po ihličkách* (aktualizovaná frazéma *byť „byť ako na ihlách“*). Tieto a mnohé ďalšie frazémy sa v reklamných textoch veľmi rýchlo udomáčňujú a stávajú sa účinným a ozvláštňujúcim štylistickým prvkom pri koncipovaní vínnych etikiet.

Paradigmatický vzťah frazémy *sladký ako med* (vzťahujúc sa na víno) je založený na synonymickom vzťahu, pričom sa tu prejavuje istá miera súvzťažnosti medzi porovnávaným, porovnávajúcim a ich spoločnosťou vlastnosťou. Spojenie má reálnu analógiu vo voľnom slovnom spojení, takže význam frazémy je motivovaný a zachováva si asociatívnu súvislosť s jej obsahom (podobne ako frazémy *biely ako sneh, mocný ako dub* atď.).

Textotvorná potencia frazém umožňuje tvorcovi vínnych etikiet pracovať s realizačnými formami frazém, ako sú napríklad frazeologické inovácie a aktualizácie. Konkrétnym príkladom uplatnenia aktualizačného postupu rozštiepenia frazémy vložením kontextového slova do jej pevného zloženia je spojenie *chôdza po ihličkách* (byť ako na ihlách). Ide o aktualizačné doplnenie frazémy, keď autor voľne rozvíl komponent frazémy substantívom *chôdza*. *Chôdza* sa v kontexte chápe ako deverbatívne substantívum utvorené od slovesa *chodiť* v zmysle pomenovania dynamického deju. Na druhej strane sloveso *byť* (ako na ihlách) v zmysle *jestvovať, žiť* vyjadruje staticosť situácie bez poukazovania na východiskovú či záverovú situáciu. Takýto aktualizačný zásah, pri ktorom sa zámerne narušilo ustálené zloženie frazémy, však nerozložil celostný frazeologický význam jednotky ani jej obraznosť a štylistickú platnosť.

V reklame sa pochopiteľne do popredia kladie najmä pozitívne hodnotenie produktu. Túto tendenciu vidíme aj na príklade frazémy *náš vlašák je „do koča i do voza“*. Spojenie slov *do koča i do voza* hodnotíme ako špecifický folklórny paremiologický útvar – úslovie, ktoré nemá vettú povahu. V texte vínnej etikety funguje ako textotvorný činiteľ, ktorého podstatou je rozvíjanie motívu výnimočnosti vína, ktoré je takpovediac adaptabilné – vhodné na akúkoľvek príležitosť.

1.2 Syntaktická stránka vínnych etikiet

V súvislosti so syntaktickou stránkou textu autor využíva najmä jednoduché dvojčlenné vety, ktoré rozvíjajúce vetné členy, najmä zhodné prílastky, ktoré sa viažu k podstatnému menu: *Má plnú chut' a jemnú ovocnú aromatiku s dochutou prezretého jabĺčka.* – *Oko poteší rubínová červeň, nos úžasná vôňa prezretých sliviek, sušených fig, medové tóny a sladučké taníny vytvárajú harmóniu podobnú neopakovateľnej krásse dúhy na jarnej oblohe.* atď. Jednoduché vety najčastejšie rozvíjajú kumulatívne prílastky, najmä viacnásobné vetné členy. Autor vínej etikety sa teda sústredí na senzorické kvality vína a prostredníctvom enumerácie vymenúva vlastnosti najčastejšie vyjadrené adjektívami a substantívami. V textoch vínnych etikiet majú zastúpenie aj hypotaktické súvetia, napr. *Čierne ríbezle obsahujú veľké množstvo železa a antioxidantov, preto sa víno z čiernych ríbezľí pije doslova „na zdravie“.* – *Je to cuvé, ktorého telo tvorí 25 odrôd slovenských novošlachtencov.* – *Patrí k vínam spoločenským, lebo svoju pravú podstatu odhalí pri pití v dobrej spoločnosti.*, a parataktické súvetia, napr. *Hladinu brázdi medová kačička, jazyk si podmaní zelená mandlička.*

Zaujímavým ozvláštnením textov vínnych etikiet sú expresívne syntaktické konštrukcie, najmä osamostatnené vetné členy, napr. *Zlaté červené. Produkt majstra. Hutný, voňavý a teplo-glycerolový rubínový mok. Skvelé červené.*, a pripojený vetný člen, ktorý je vyčlenený čiarkou – *Vlajková loď medzi vínami Malých Karpát je svätojurský rizling, typicky suchý s razantnými kyselinkami.* Obe konštrukcie slúžia v texte vínej etikety na osobitné explicitné zdôraznenie a spresnenie informácií o senzorických vlastnostiach vína, pričom osamostatnené vetné členy majú eliptický charakter a pripojený vetný člen hodnotíme ako parentézu. Ďalej v textoch nachádzame aktuálnu reduktívnu elipsu, pri ktorej sa vynecháva prísudkové sloveso, napr. *Oko poteší rubínová červeň, nos (E) úžasná vôňa prezretých sliviek (...).* (E = poteší). Ďalej identifikujeme ustálenú elipsu v podobe prirovnania, napr. *Prvý pohár (E) ako med, preto druhý dám si hned.* (E = je). Z hľadiska vnútrotextového nadväzovania ide o exoforické elipsy, ktoré nadobúdajú zmysel v mimojazykovej realite. V teste sme našli aj apoziopézu *O dva, tri roky prídu do vína substancie animálneho spektra...* Modifikovaná výpovede' vznikla z racionálnych príčin, pričom pri apoziopéze sa autor snažil zamýšľaný obsah výpovede zámerne nedokončiť, aby neprezrádzal konkrétnu skutočnosť.

Ďalšie použité syntaktické útvary sú polopredikatívne konštrukcie, pri ktorých autor využíva neurčité slovesné tvary, a to trpné príčastie, napr. *Ríbezľové víno vyrobené zo zrelych čiernych ríbezľí.* – *Lahodnosť a harmónia je podporená výraznejším ovocným tónom.* – *Vinohradnícka broskyňa podtrhnutá jemným cukrom a lahodnosťou (...), a polovetnú konštrukciu s neurčitkom *Doporučujeme ho piť ku všetkému (...).* Sú to textové kondenzátory a ich funkčnosť spočíva v tom, že sú pevnejsie zapojené do jadrovej vety a sprostredkúvajú spresňujúce obsahy. Používajú sa najmä na vyjadrenie rozličných, najmä spresňujúcich obsahov, informácií stojacich v tesnom vzťahu k obsahu informácií jadrovej vety (Pavlovič, 2012).*

1.3 Štylistická stránka vínnych etikiet

Jazykovou formou reklamy je text vínej etikety, ktorý existuje v usúvzťažnenosti s mimojazykovou formou reklamnej výpovede, čiže kontextom. Na charaktere výsledných textov vínnych etikiet sa podieľali aj štýlotvorné činitele, a to:

1. subjektívne štýlotvorné činitele vychádzajú z kompetencií autora, ktorý je ich integrujúcim faktorom (Mistrík, 1997, s. 408). Najvýraznejšie sa prejavila *intelektuálna vyspelosť autora*, ktorý je v oblasti vinárstva zorientovaný a dokáže jednotlivé fakty o vlastnostiach vína formulovať do zmysluplných viet. Zároveň mu jeho intelekt pomáha definovať si cieľovú skupinu a odhadnúť, aký bude efekt jeho prejavu, na základe čoho koncipuje text. Keďže texty analyzovaných vínnych etikiet sa vyznačujú subjektívne ladeným obrazným jazykom a expanzívnejšou lexikou, je zrejmé, že autorov *temperament a citové založenie* boli dynamickejšie, v dôsledku čoho sú texty atraktívnejšie a presvedčivejšie. Profil autora formuje aj *sociálne zaradenie*, pričom v texte sa explicitne prejavuje jeho profesia; dobre sa orientuje v danej problematike, čo sa odzrkadluje v jazyku vínnych etikiet. V textoch sú jednotlivé kvality vína hodnotené zväčša pozitívne, čo závisí aj od osobných sklonov autora. Neraz pre ozvláštenie textu prechádza aj do ironickej či humornej roviny. Autor výlučne opisuje vlastnosti senzorických kvalít vína prostredníctvom statického opisu, avšak medzi analyzovanými etiketami bola aj výnimka, keď sa autor zameral iba na ozrejmenie pôvodu názvu vína (Enem, akostné, značkové, suché, červené cuvée 2015). Nápadným používaním apreciatívnych a kvalitatívnych adjektív autor vyjadruje svoj subjektívny *postoj*, čo mnohokrát prechádza až do afektívneho hodnotenia produktu a jeho vlastností.

2. objektívne štýlotvorné činitele tvorili faktory existujúce mimo autora a jeho pôsobnosť. Štýlistickú podobu vínnych etikiet autor prispôsobil *adresátovi*, ktorým je široká verejnosť vo veku od 18 rokov. Skutočnosť, že musel text prispôsobiť širokému publiku, sa odrážala nielen v zrozumiteľnosti výrazov, ale aj v uplatnení expresívnejších prvkov a hravého prejavu, aby dokázal zaujať a podnietiť adresáta ku kúpe. Čo sa týka *prostredia*, vínne etikety vznikajú v profesijnom prostredí vinárov, no svoju účinnosť nadobúdajú vo verejnom prostredí, kde sa široká verejnosť dostáva do styku s vínou etiketou. *Predmetom prejavu* sa chápe konkrétny objekt pozorovania – produkt vína, ktorého sa text vínnej etikety týka. Najčastejšie sa autor venoval vlastnostiam produktu, menej jeho pôvodu či motivácií názvu. *Funkciou textov* vínnych etikiet je informovanie recipienta s prvkami estetickosti a emocionálnosti, ktoré sú príznačné pre reklamný text.

Štýlotvorné činitele teda v značnej miere ovplyvňovali štýlistický ráz textu, výber vhodných jazykových prostriedkov a postupov, akými tieto prostriedky autor v texte usporadúval, aby pôsobili funkčne a pôsobivo.

Záver

Z hľadiska funkčných štýlov sa tu primárne uplatňoval **reklamný štýl**, ktorý Jozef Mistrík zaradil medzi sekundárne funkčné štýly a v súčasnosti patrí medzi najfrekventovanejší v súvislosti s rozmachom masmédií. Keďže pre reklamu je typická **štýlová heterogénnosť**, reklamné texty vínnych etikiet obsahovali aj prvky umeleckého, náučného, hovorového či publicistického štýlu. To sa odráža v jednotlivých znakoch reklamného štýlu vínnych etikiet, ktoré som vymedzila na základe výsledkov lexikálno-syntaktickej analýzy: **informačnosť**, **koncínosť**, **ekonomicosť**, **persuazivnosť**, **apelatívnosť**, **manipulatívnosť**, **zomknutosť výrazu**, **enumeračné konštrukcie**, **opisnosť**, **obraznosť jazyka**, **expresívnosť**, **hodnotenie**.

Informačnosť a koncínosť sa prejavili v lexike textov vínnych etikiet v dominantnom postavení **kvalifikujúcej a substanciálnej lexiky na úkor procesuálnej lexiky**. Texty vínnych

etikiet boli preto hutnejšie, koncíznejšie, pojmová a informačne nasýtenejšie, keďže jednotlivé pojmové slová stáli tesne vedľa seba. Čo sa týka ekonomickej výrazu, táto vlastnosť bola badateľná vo využívaní **univerbizovaných slangových výrazov** (*vlašák – rizling vlašský, dolfík – dornfelder*).

Koncíznosť a ekonomicosť sa prejavili aj v syntatickej rovine, a to najmä vo využití **expresívnych syntaktických konštrukcií**, ako sú *osamostatnené vetté členy* (Zlaté červené. Produkt majstra. Hutný voňavý a teplo-glycerolový rubínový mok. Skvelé červené.), *pripojené vetté členy* (Vlajková loď medzi vínami Malých Karpát, je svätojurský rizling, typicky suchý s razantnými kyselinkami.), *elipsy* (Oko poteší rubínová červeň, nos úžasná vôňa prezretých sliviek). Ďalej boli často používané aj **polopredikatívne konštrukcie** – a to najmä *trpné príčastia* (víno vyrobené zo zrelých ríbezľí, dochuť prezretého jabĺčka, upražené zrno kávy, upečená kožička tučnej morky). Takáto úspornosť textu je pochopiteľná, keďže reklamný priestor vínnych etikiet je malý a vyžaduje si stručné a informačne nasýtené vyjadrovanie.

Popri informačnej funkcií, ktorá zabezpečuje informovanosť prijímateľa reklamy, je rovnako dôležitá aj presvedčovacia funkcia, ktorá je cielená a slúži na ovplyvňovanie prijímateľa reklamy. Na materiáli vínnych etikiet sa persuaživnosť a apelatívnosť prejavili najmä vo využití oslovení a apelov na adresáta, pričom v textoch bola zjavná aj hyperbolizácia vlastností vína. V nemalej miere sa tu teda objavila aj manipulatívnosť reklamy v sústavnom rafinovanom vyzdvihovaní pozitívnych vlastností vína (s istou dávkou hyperbolizácie týchto vlastností). Tvorcovia vínnych etikiet používali argumenty vychádzajúce z túžby po životnej harmónii, pohode a potreby socializácie.

Hodnotiaci aspekt na materiáli vínnych etikiet reprezentovali kvalifikačné adjektíva so zastúpením kvalitatívnych, intenzitných a apreciatívnych adjektív, a v značnej miere aj vzťahových adjektív. Autori vínnych etikiet prostredníctvom nich hodnotili senzorické vlastnosti jednotlivých vín, pričom bližšie špecifikovali ich intenzitné, kvalitatívne a kvantitatívne vlastnosti. Použitím apreciatívnych adjektív autorí poukazovali na mimoriadne vlastnosti vína, takže sa tieto výrazy stáli aj účinným prostriedkom persuazívnosti v texte, no neraz aj reklamným klišé. Autori tiež v značnej miere využívali aj obraznosť a expresívnosť výrazu využitím metafor, deminutív, prirovnania, frazém či slangových slov.

V textoch vínnych etikiet dominovali enumeratívne konštrukcie realizované v asyndetickej podobe, ktoré sú typické pre opisný slohový postup. Pre opis je zároveň príznačná aj zomknutosť výrazu, preto sú enumerácie v textoch vínnych etikiet aj prostriedkom vyjadrenia ucelenosti myšlienok a obrazov, posilňuje sa nimi presvedčivosť tvrdení a dosahuje sa detailnosť výrazu. Zomknutosť sa ako výrazová kategória v textoch vínnych etikiet tiež indikovala aj eliptickými konštrukciami a osamostatnenými a vytýčenými vetté členmi.

Z analýzy vyplynulo, že reklamný štýl komunikuje svoje obsahy veľkému počtu príjemcov, je monologický, informatívny a persuažívny a na základe týchto znakov v sebe zahŕňa prvky publicistického štýlu. Reklamné texty podobne ako texty náučného štýlu sa snažia svojich príjemcov informovať a poučiť. Reklamný štýl má blízko aj k hovorovému štýlu, najmä vo využití oslovení a hovorovej lexiky (najmä slangu). A s umeleckým štýlom ho spája využívanie lexiky, ktorá má emocionálno-expresívnu a estetickú funkciu.

LITERATÚRA

- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia 1968. 866 s.
- MALÍK, Fedor et al.: *Abecedarium VINI*. Modra: Fedor Malík a syn 2017. 319 s.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 582 s.
- PAVLOVIČ, Jozef: *Syntax slovenského jazyka II*. 2012. Dostupné z WWW: <http://pdf.truni.sk/e-ucebnice/pavlovic/syntax-2> [cit. 2018-08-20].
- SOKOLOVÁ, Jana: *Sémantika kvalifikáčných adjektív*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2003. 62 s.

Perspektívy vplyvu ideológie na žánre analytickej publicistiky v straníckej tlači v roku 1968

Patrícia Molnárová

Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta,
Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
patricia.molnarova@umb.sk

1 Úvod

Šesťdesiate roky 20. storočia predstavujú medzník determinujúci spoločensko-politický kontext európskych i mimoeurópskych krajín, ktorý vplýval na mnohé oblasti nielen politického, ale aj každodenného života. Nasledujúci príspevok sa zameriava na vytvorenie kontextovej platformy s cieľom zistenia perspektív ideologického vplyvu na vybrané žánre analytickej publicistiky (komentáru a úvodníka). Pracovným predpokladom pri aktuálnom výskume problematiky je existencia možnej zmeny vo vydávaní analytických žánrov a v ich frekvencii v dôsledku spoločensko-politických zmien. Primárnym cieľom príspevku je načrtiť dobový kontext na Slovensku so zdôraznením aspektov vplývajúcich na oblasť masovej komunikácie, prostredie straníckej tlače a s tým súvisiace fenomény. Vzhľadom na tematické vyčlenenie sú dominantným zdrojom najmä práce historikov, mediológov, žurnalistov a sociológov reflektujúcich toto obdobie.

Analýzou vybraných denníkov straníckej tlače *Pravda* a *Smer* a v nich publikovaných analytických žánrov možno overiť perspektívnu ideologického vplyvu alebo jeho absenciu. Objasnením vybraných pojmov súvisiacich s mediálnou sférou vzniká v texte teoreticko-metodologický rámec pre ďalší výskum problematiky. Medzi uvedené termíny patria médiá, masová komunikácia, mediálna komunikácia, manipulácia, ideológia, cenzúra, stranická tlač a v nej konkrétnie žánre komentárov a úvodníkov. Cieľom predloženého textu nie je vytvárať nové definície a teoretické vymedzenia, ale poukázať na prácu predchádzajúcich autorov a ich vnímanie uvedenej problematiky.

2 Teoretické vymedzenie termínov a spoločenského kontextu 60. rokov

Vo výskume masmédií vystupuje do popredia problematika zmien po roku 1989, ktoré sa reflektovali, okrem iného, v jazyku masovokomunikačných prostriedkov. Masmédiá a mediálna komunikácia predstavujú širokú tému v domácom a zahraničnom prostredí (napr. práce autorov Čmejková – Hoffmannová, 2003; McNair, 2004; Jirák – Köpplová, 2007; Jirák – Köpplová, 2009; McQuail, 2009; McQuail, 2016 a ī.). Najdôležitejšie termíny boli spracované a prezentované v niekoľkých obsiahlych slovníkoch (Reifová, 2004; Gažová, 2004; Bočák et al. 2010 a ī.), avšak obdobie 60. rokov je z vedeckovýskumného hľadiska v úzadí.

Vnímanie médií v aspektoch totalitného politického zriadenia je postavené na ich definícii ako inštrumentálnych prostriedkov slúžiacich mocenským cieľom konkrétnej skupiny či entity dosahujúcej politicko-mocenský monopol. Ich rola v spoločnosti nie je autonómna, ale predstavuje opozitum k vnímaniu médií v demokratických podmienkach (Jirák, 2008). Mediálna sféra je dominantne ovplyvnená podmienkami spoločnosti, v ktorej funguje. Keďže

stabilita týchto podmienok nie je staticky daná a spoločnosť podlieha neustálym zmenám, menia sa aj prvky médií a masovej komunikácie. Náhle zmeny v politickej a ideologickej sfére nie sú výnimocným javom, čoho príkladom je situácia v Československu v 60. rokoch (McQuail, 2016). V totalitnom systéme „pluralita a intelektuálna sloboda sú podriadené záujmom kolektívnu (monopol na definovanie záujmov kolektívnu má zvyčajne samotný režim)“ (McNair, 2004, s. 87). S prihliadaním na opozitnú dvojicu pojmov sloboda – nesloboda v oblasti masovej komunikácie a mediálnej sféry je kritika vnímaná ako zrada voči triede a spoločnosti a od novinárov je vyžadované prispôsobenie sa oficiálnej líni. Odmietanie slobody prejavu či slobodnej výmeny názorov je podmienené obavou z vyvolávania nepokojoov v dôsledku kritiky, ktorá by mohla viest' k pádu režimu. Žurnalistika je prirovnávaná k nástroju sociálneho inžinierstva slúžiaceho očakávanému spoločenskému rozvoju a brániaceho prenikaniu nežiaducich trendov. Sloboda by predstavovala narušenie stabilného dogmatického systému, čo zdôvodňuje uplatnenie cenzúry (McNair, 2004; Michalík, 2008).

Pri pojme ideológie, v totalitnom usporiadani úzko súvisiacemu s prostredím masovej komunikácie, je možné konštatovať, že sa významovo vzťahuje k určitému organizovanému systému názorov, presvedčení alebo hodnôt šírených a posilňovaných prostredníctvom komunikácie. Zvyčajne je skrytá v pozadí alebo kontexte, na čitateľa pôsobí podprahovo a svoje postoje a priority prezentuje selektívne. Predstavuje odraz národnej kultúry vystupujúcej ako kontext k mediálному systému, ale odkazuje tiež na názory vlastníkov prostriedkov masovej komunikácie (McQuail, 2009). Pre potreby výskumu mediálnej komunikácie v období 60. rokov je možná nasledovná definícia: „[...] v dĺžke kritickej teórie spoločnosti a najmä marxizmu je to súbor ideí vládnucej triedy, ktorá legitimizuje svoju moc tým, že svoje partikulárne záujmy prezentuje ako univerzálné záujmy celej spoločnosti.“ (Reifová, 2004, s. 82). Pojmu ideológie a s ňou súvisiacim významom a funkciám sa venovali viacerí autori (napr. Mannheim, 1991; Dijk, 1998; L. Althusser, 1991 a i.). Bližšie rozpracovanie terminológie a vzťahov ideológie a propagandy predkladá v samostatnej štúdií V. Hochelová (2008). V slovníkoch masmediálnej komunikácie sa zdôrazňuje funkciu ideologického štátneho aparátu ako „súbor prostriedkov presadzovania hegemonie vládnucej triedy, ktorý systém používa proti svojim odporciam a nositeľom rezistencie, pričom postupuje nenásilnou indoktrinačnou formou“ (Reifová, 2004, s. 240). Jednou z jeho najdôležitejších zložiek sú prostriedky masovej komunikácie.

Masové médiá sú z pohľadu psychológie vnímané ako komunikačné prostriedky s tendenciou k manipulácii (Hartl, Hartlová, 2010). Tento termín vyjadruje nečestné využívanie alebo zneužívanie niekoho (KSSJ, 2003, s. 314 – 315). Iná definícia ju uvádzia ako „nepriznané spracovanie vedomia ľudí prostredníctvom masových médií za účelom systematického a cieľavedomého riadenia a formovania ich vedomia, myšlienok a pocitov. Ide o skresľovanie poprípade zadržiavanie, či neadekvátnie doplnovanie a usúvzťažňovanie informácií“ (Reifová, 2004, s. 127). Nevyhnutným je taktiež zohľadnenie negatívnej etickej konotácie, na základe ktorej je manipulácia vnímaná ako „cieľavedomá aktivita zo strany individuálneho alebo kolektívneho subjektu, jej zámerom je dosiahnuť, aby objekt manipulácie konal podľa ich želania. Objekt manipulácie prijíma názory alebo postoje, ktoré si nevybral slobodne a dobrovoľne, ale mu boli podsunuté komunikátorom“ (Remišová, 2010, s. 243). Ide o skryté formu donucovania s cieľom zavádzania a skresľovania mienkovorného procesu prostredníctvom médií, čo je charakteristickým rysom totalitných režimov.

Vyššie uvedené termíny načrtávajú teoretické vnímanie médií v spoločnosti totalitného zriadenia, v ktorom tak médiá, ako aj jazyk podliehali vplyvom a tlaku politickej ideológie. Interpretácia historicko-spoločenských zmien sa výrazne dotýka oblasti masmédií, ich funkcie a vplyvu. Práce historikov informujúce o období 60. rokov vyplňajú spoločenskú, politickú i kultúrnu sféru, avšak hlbšia, cielená interpretácia na základe analýzy jazyka ostáva na periférii ich vedeckovýskumného záujmu.

Fungovanie masmédií v Československu sa za pôsobenia komunistického režimu menilo v niekoľkých etapách¹. Prvýkrát po februárovom prevrate v roku 1948, neskôr v rokoch 1966 – 1968. V prvom prípade išlo o sformovanie dominantného mocenského aparátu ovládajúceho masovokomunikačné prostriedky, ktorého monopol na indoktrináciu verejnej mienky pretrval až do roku 1966. Druhá polovica 60. rokov býva označovaná ako obdobie masmediálnej revolúcie príznačné stúpajúcim odporom voči straníckemu ovplyvňovaniu a informačnému diktátu. Priažnivý posun sa prejavoval postupným otvorennejším rozvíjaním kritiky a bol do značnej miery podmienený politickými zmenami v štátom aparáte uskutočnenými v prvej polovici desaťročia. Uvedené obdobie je označované ako *predjarie* s odkazom na rok 1968.² (Fabian, 1992).

Medzníkom v rozvíjaní a fungovaní masovej komunikácie bol 25. október 1966, keď bol prijatý zákon č. 81/1966 Zb. O periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch.³ V piatej časti venovanej ochrane proti zneužívaniu slobody prejavu, slova a tlače je uvedené, že „[...] Ústredná publikačná správa zabezpečuje, aby v hromadných informačných prostriedkoch neboli uverejnené informácie, ktoré obsahujú skutočnosti tvoriace predmet štátneho, hospodárskeho alebo služobného tajomstva. Ak informácia obsahuje takú skutočnosť, Ústredná publikačná správa pozastaví jej uverejnenie, prípadne rozširovanie“. Týmto zákonom došlo v praxi k legalizovaniu uplatňovania cenzúry, na ktorú dohliadal ideologický úsek ÚV KSS pod vedením V. Biľaka a M. Pecha.

Cenzúra je charakteristickým rysom totalitných režimov vzťahujúca sa priamo na masovú komunikáciu. Pre vymedzenie pojmu je možné uviesť, že ide o inštitucionalizovaný spôsob kontroly a korigovania masmédií spojený s výkonom štátnej moci alebo presadzovaním mocensky podloženej ideológie. Je to vonkajší zásah diferencujúci medzi preventívou a represívnou cenzúrou, prípadne existuje kombinácia oboch. Presadzovanie cenzúry môže byť formálne, využívajúce prijaté zákony a nariadenia, alebo neformálne, fungujúce na základe nátlaku v osobnej sfére (Jirák, Köpplová, 2009). Možnosť slobodného vyjadrovania je primárnym prejavom demokratického zriadenia, čo je uzákonené v základných právnych dokumentoch jednotlivých krajín. V prípade Československa možno sledovať posuny na chronologickej priamke dejín od totality k demokracii a späť aj cez fenomén uplatňovania cenzúry, resp. legislatívneho ukotvenia slobody prejavu a tlače.

¹ V príspevku zohľadňujeme iba zmeny tlačového zákona a cenzorské opatrenia v rozsahu socialistického režimu na Slovensku/ČSR v rokoch 1948 – 1989.

² Od apríla roku 1963 nahradil A. Dubček vo funkcii prvého tajomníka ÚV KSS K. Bacílku. Medzníkmi v politicko-kultúrnej sfére roku 1963 sú aj ďalšie podujatia, napr. zjazdy slovenských spisovateľov a slovenských novinárov, konferencia slovenských spisovateľov ap. Všetky kriticky reagovali na úlohu masovej komunikácie a masových médií v spoločnosti, ktoré boli redukované do úlohy propagandou a ideológiou obmedzovaných glosátorov (Londák, Sikora, Londáková, 2016).

³ Zákon v pôvodnom znení z roku 1966 je dostupný online: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19670101.html>.

V januári 1968 došlo k vnútrostraníckemu prevratu v KSČ, pričom A. Novotný bol vo funkcií prvého tajomníka nahradený A. Dubčekom. Napriek tomu, že neboli vykonané žiadne ďalšie výrazné personálne zásahy, išlo o začiatok demokratizačného procesu v Československu. V dôsledku toho bol na jar v dňoch 1. – 5. apríla prijatý na zasadnutí ÚV KSČ Akčný program. Jeho cieľom bola výrazná reforma socializmu sovietskeho typu na tzv. socializmus s ľudskou tvárou. Dotýkal sa nielen politickej sféry, ale aj ekonomiky, kultúry a sociálnej oblasti, kam patrila oblasť masovej komunikácie (Sikora, 2016).

K zmenám cenzorských opatrení došlo novelizáciou zákona v roku 1968. Novela č. 84/1968⁴ platná od 28. júna 1968 do 25. septembra 1968 zakazovala akúkoľvek formu cenzúry a iné zásahy štátneho aparátu v otázke slobody slova a obrazu. Tým bola zastavená aj činnosť Ústrednej publikačnej správy, hoci sa V. Biľak z pozície prvého tajomníka ÚV KSS usiloval progresívne tendencie v masovokomunikačnej sfére zvrátiť. V novej demokratickej atmosfére dochádzalo k rozširovaniu a profesionalizácii publicistiky, ktorá sa stávala otvorennejšou, kritickejšou, rozvíjala nové žánre aj témy (Fabian, 1992). Legislatívne zmeny v otázke slobody tlače prebehli aj v ďalších mesiacoch v dôsledku politických zmien a vstupu vojsk Varšavskej zmluvy na územie Československa. Išlo však o negatívne zmeny s regresívnym charakterom. V čase 26. septembra 1968 – 21. augusta 1969 bola v platnosti novelizácia tlačového zákona č. 127/1968,⁵ opäťovne zavádzajúca cenzúru a negujúca tak predchádzajúcu slobodu slova. V podobnom duchu sa na adresu masových médií vyjadril aj G. Husák.⁶ Problematiku cenzúry na Slovensku, jej uzákonenia a zrušenia v rokoch 1966 – 1968 podrobnejšie približuje E. Chmelár (2008) prezentujúc politickú situáciu v oblasti prostriedkov masovej komunikácie, ako aj v orgánoch štátnej správy a kontroly, ktorým médiá podliehali v kontexte historických udalostí. V tejto súvislosti poukazuje napr. na 25. august 1968, keď okupačné vojská obsadili budovy dvoch bratislavských tlačiarí, čo sa prejavilo skomplikovaním vydávania dennej tlače.

V rámci opäťovného zavedenia cenzúry je možné nazerať na slovenské masovokomunikačné prostriedky ako na príklad porušovania kritérií slobody médií tak, ako ich v niekol'kých bodoch uvádza D. McQuail (1999). Pri ich konkretizácii ide – okrem existencie samotnej cenzúry – najmä o činnosť Ústrednej publikačnej správy a vplyv strany s prítomnosťou stranicej ideológie predstavujúcej skrytý vplyv na výber správ a názorov, ako aj na slobodu médií pri získavaní relevantných zdrojov.

Rok 1968 môže byť v kontexte výskumu perspektív ideológie v masovokomunikačnej sfére vnímaný duálne. Na jednej strane predstavoval vyvrcholenie demokratizačného procesu, ale na druhej strane išlo o zlomový moment, po ktorom sa situácia rýchlo a negatívne menila

⁴ Novelizovaný zákon 84/1968 je dostupný online: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19680628.html>.

⁵ Novelizovaný zákon 127/1968 je dostupný online: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19680926.html>. Zákon v časť II. §8, odsek 2 uvádza, že v prípade publikovania informácií v rozpore so záujmami vnútornej alebo zahraničnej politiky štátu môže príslušný orgán odmietnuť registrovanie periodika prípadne udeliť pokarhanie či pokutu vydavateľovi, alebo dokonca odňať povolenie publikovania na určitú dobu.

⁶ Prejav zo dňa 17. apríla 1969 zo zasadnutia ÚV KSČ: „Ak si strana nezabezpečí rozhodujúci ideový vplyv na televíziu, rozhlas a tlač, nemôže splniť svoju úlohu v tomto štáte.“ (Husák, 1970, s. 24). Prejav z apríla 1969 prednesený v Nitre: „sloboda tlače má svoje hranice. Hranicami sú základné konceptie stranicejho a štátneho vedenia a to: upevňovať priateľstvo a korektné vzťahy k ZSSR, upevňovať vedúcu úlohu strany, obnoviť autoritu štátneho aparátu... V týchto hraniciach má tlač plnú slobodu. Za tieto hranice tlač nemôže ísť.“ (Fabian, 1992, s. 145 – 149).

a zastavili sa reformné zmeny v duchu demokracie, resp. v duchu tzv. socializmu s ľudskou tvárou. Štúdia S. Sikoru (2008) vytyčuje v rámci historického kontextu niektoré aspekty v komunikačnom prostredí, ktoré je možné označiť ako prejavy demokratizačného procesu.

V takto vytvorených spoločensko-politických podmienkach mala na Slovensku dominantné postavenie stranicka tlač. A. Tušer (1999) definuje noviny všeobecne z niekoľkých hľadísk. Z hľadiska obsahu majú široký záber informujúcich udalostí, frekvencia ich periodicity je vyššia, publikujú texty rôznych žánrov a po formálnej stránke sú charakteristické špecifickou typografickou úpravou. Politická tlač je orientovaná na konkrétnu politickú stranu, v prípade Slovenska na KSS, resp. KSČ, a jej činnosť. Funkcia stranickej tlače smerovala k aktivizácii, informovaniu a organizovaniu politickej strany. V totalitnom politickom zriadení bola cielene využívaná za účelom manipulácie verejnej mienky a presadzovania ideologickeho zamerania strany v spoločnosti.

3 Dáta získané pramenným výskumom

V praktickej časti príspevku sú prezentované zistenia získané prostredníctvom výskumu *ad fontes* s cieľom verifikácie alebo falzifikácie v úvode stanoveného pracovného predpokladu o existencii možnej zmeny vo vydávaní analytických žánrov a v ich frekvencii v dôsledku spoločensko-politických zmien. V prípade interdisciplinárneho uplatňovania historickej stránky výskumu išlo najmä o vytvorenie kontextu pre lingvisticke pokračovanie v téme. Na základe štúdia periodickej tlače z roku 1968 je cieľom nasledujúcej časti príspevku poukázať na konkrétny vplyv spoločensko-politického usporiadania na masovokomunikačné prostriedky.

Denníky *Pravda* a *Smer* boli tlačovým orgánom KSS. *Pravda* vychádzala denne v Bratislave, Žiline aj Košiciach a bola ústredným periodikom s celoštátnou platnosťou. Hlavným redaktorom bol O. Klokoč, hoci v priebehu roka 1968 došlo k personálnej výmene a nahradila ho M. Sedláková (nie v dôsledku augustových a poaugustových zmien), dovtedy aktívna členka redakčnej rady a autorka niekoľkých úvodníkov aj komentárov. *Smer* patril k regionálnym periodikám a vychádzal (okrem pondelka) v Banskej Bystrici. Šéfredaktorom v skúmanom období bol J. Kučerák, ale od čísla 221 ho nahradil J. Vrťo. Skúmané texty patria k žánrom analytickej publicistiky. Zámerom komentára je vysvetľovať, analyzovať a zovšeobecňovať aktuálny spoločenský jav a zaujímať k nemu stanovisko. Komentár argumentuje a presvedča, ale ostáva v objektívnej rovine využívajúc známe fakty a predpokladajúc zároveň istú znalosť adresáta o problematike. K jeho špecifickým znakom patria jasnosť, vecnosť, presnosť a informačná nasýtenosť (Tušer, 1999).

V *Pravde* sa diferencujú dva typy komentárov: 1. domáci – zvyčajne označený ako *Náš komentár* a 2. zahraničný – reflektujúci udalosti v zahraničí, ktorý je označený nadpisom *Komentujeme* a autorom bol stály spolupracujúci spravodajca podpísaný iba skratkou dvoch písmen v zátvorkách. Podľa tejto klasifikácie boli skúmané komentáre selektované a pre potreby príspevku aj ďalšieho výskumu boli vybrané iba domáce alebo príp. zahraničné reflektujúce domácu situáciu. Od februára 1968 dochádza k zmene v grafickom členení. V priebehu roka sa texty komentárov posúvali a niekedy neboli označené podľa svojho žánru. V takom prípade sa identifikovali iba na základe obsahu. Zo 116 publikovaných komentárov bolo 105 autorských a 11 bez uvedenia autora. K najčastejšie sa vyskytujúcim autorom patrili J. Meško, J. Lúč, A. Bak, A. Bednarič, J. Barančok, J. Sliuka, I. Šuchová a ī. Počet komentárov v regionálnom denníku je výrazne nižší. *Smer* uviedol 38 komentárov, z toho 34 autorských

a štyri bez uvedenia autora alebo iba s písmenkovým označením. K pravidelným autorom patrili J. Síleš, Z. Veselý, D. Konček, D. Kleiman, R. Seneší, P. Plachý či O. Bartoš. Žáner komentárov je na rozdiel od *Pravdy* vždy jasne označený a v priebehu roka sa to nemenilo.

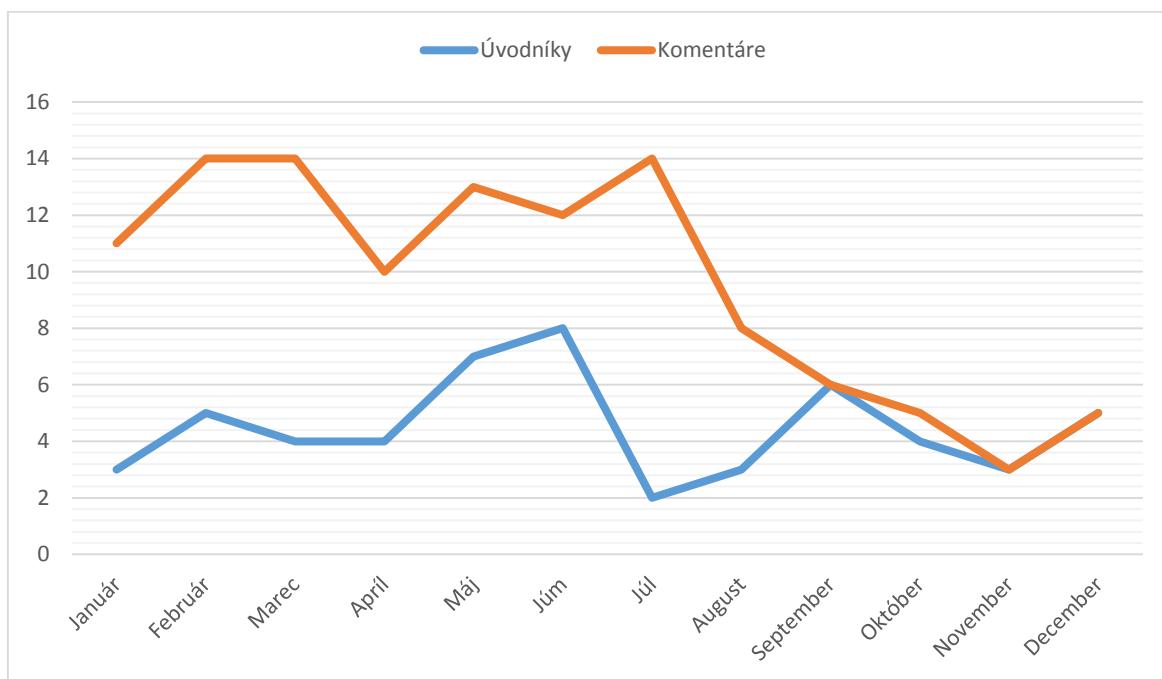
Druhým skúmaným žánrom je úvodník, ktorý sa tematicky orientuje na aktuálny spoločensko-sociálny problém nachádzajúci sa v popredí záujmu verejnosti v čase vydania periodika. Náplňou úvodníka je analyzovať a hodnotiť vytýčený problém s poukázaním na jeho východiská, ale tak, aby sa neprikláňal k aspektom mentorovania. Po formálnej stránke je tiež graficky vyčlenený a situovaný na prvej strane, pričom môže, ale nemusí byť podpísaný. V tom prípade ide o kolektívne vyjadrenie redakcie (Tušer, 1999).

Denník *Pravda* uverejnil v roku 1968 celkom 54 úvodníkov, z toho 33 autorských. K opakujúcim sa autorom patrili J. Meško, M. Sedláková alebo J. Paľo. V prípade ďalších deviatich úvodníkov išlo o texty bez podpisu, z čoho podľa Tušerovej teórie vyplýva, že publikované vyjadrenia boli kolektívnym hlasom redakcie. Určitý spôsob prepojenia oboch žánrov v *Pravde* možno zaznamenať v publikovaní niektorých komentárov na titulnej strane. V takom prípade boli rovnako graficky odčlenené ako úvodník, avšak s podnadpisom uvádzajúcim, že ide o komentár parlamentného spravodajcu, teda autorský text s menom uvedeným v závere. V prípade regionálneho denníka *Smer* bol zistený výskyt úvodníka stošesťkrát počas roka. Graficky je jeho text vydelený kurzívou a označený nadpisom *Na slovičko...* Jeho obsah však nie je kondenzovaný do podoby nadpisu. K redaktorom píšucim úvodníky v *Smere* patrili J. Síleš, H. Potocká, T. Ursyniová, S. Hagara, V. Gombarček, R. Seneší, R. Bonec, L. Homolka a ďalší. Šest autorov je podpísaných písmenovou skratkou – (ro), (uy), dvakrát (sb), (vg), (ej) – a jeden redakciou. Tematika úvodníkov je primárne regionálna, výnimkou však nie je ani prihliadanie na celospoločenské udalosti politického, ekonomickej alebo hospodárskeho charakteru, ktoré sú ale vztiahnuté na situáciu a udalosti v kraji, napr. o nedostupnosť úzkoprofilového tovaru v banskobystrických predajniach, o umelom navyšovaní cien v obchodoch, o demokratizačnom procese ako súčasti tém maturitných slohových prác či o vnímaní podpisu Moskovských protokolov v Martine.

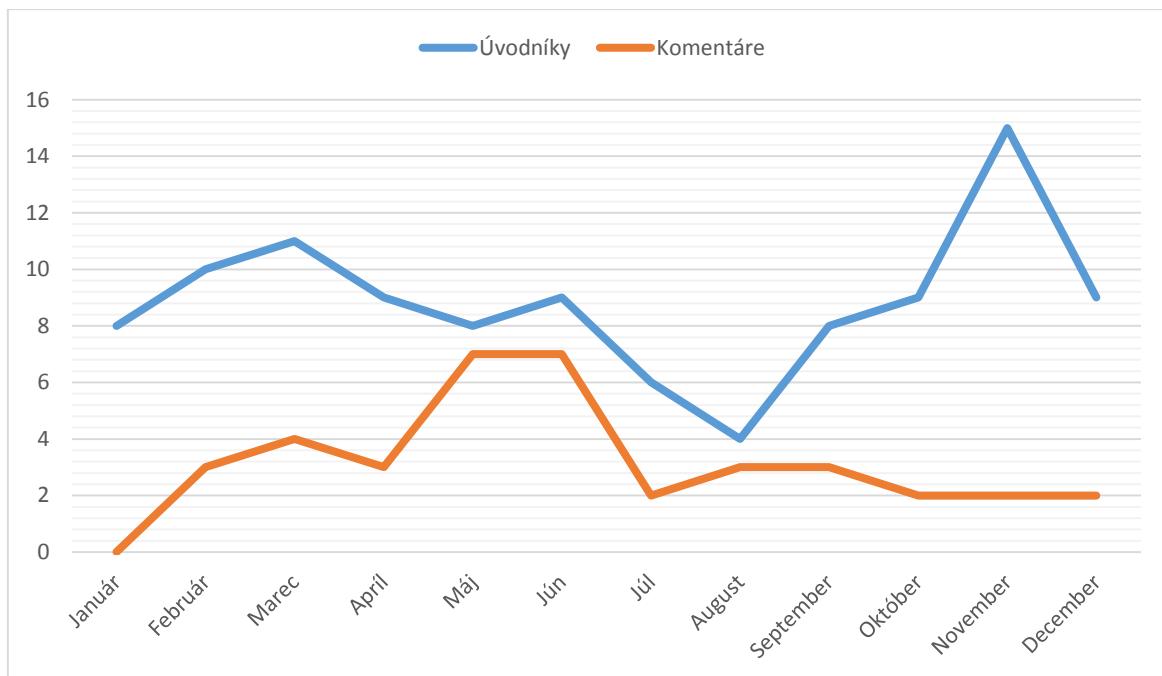
4 Výsledky pramenného výskumu

Výskum publicistického materiálu vybraných denníkov umožňuje doplnenie kontextu skúmaného obdobia podloženého teoreticko-informačnou základňou. V oboch denníkoch bol pozorovateľný určitý vývin a posun v publikovaní analytických žánrov. Prehľadné spracovanie je viditeľné v grafoch č. 1 a č. 2. Na osi celoštátne – regionálne pozorujeme nejednotnosť vo frekvencii ich výskytu. Kým v *Pravde* prevažujú komentáre v rozmedzí 3 – 14 mesačne, v *Smere* sú dominantnejšie úvodníky pohybujúce sa v počtoch 4 – 15 za mesiac. Líšia sa aj po obsahovej a tematickej stránke, nakoľko *Pravda* sa orientuje na politické udalosti v celospoločenskom meradle a *Smer* sa venuje najmä regionálnej problematike banskobystrického kraja. V jeho úvodníkoch dominujú témy z dopravy, regionálnej ekonomiky, kultúry, podnikania alebo hospodárstva, niekedy aj v úlohe metafory, ktorá nepriamo poukazuje na celospoločenské problémy v československom kontexte.

Graf 1 Analytické publicistické žánre: Pravda 1968

Graf 2 Analytické publicistické žánre: Smer 1968

Po augustových udalostiach došlo v *Pravde* k značnému poklesu v publikovaní oboch žánrov, primárne komentárov. V čase začiatku okupácie noviny vychádzali nepravidelne, čo bolo determinované politickými zmenami v spoločnosti. Dňa 22. augusta vyšlo číslo zadarmo a v nasledujúcich dňoch vychádzali noviny v netradičnej podobe – titulná strana bola charakteristická výraznými nadpismi viažucimi sa k okupácii, činnosti vojsk a politickému dianiu. Zvyčajné rubriky boli vyniechané, noviny boli rozsahom kratšie, obsahovali heslá

a výzvy na podporu československej vlády. Vyzývali k šíreniu denníka medzi obyvateľmi, a tým k lepšej informovanosti. Vychádzali aj menšie plagátové vydania, ktoré bolo možné nalepovať na steny budov a tak šíriť informácie ďalej.

Od septembra vstúpila do platnosti novela tlačového zákona č. 127/1968 Zb. opäťovne zavádzajúca cenzúru. Vo vydávaní analytických publicistických žánrov sa prejavila nastupujúca normalizácia. V *Pravde* sa zaviedla nová rubrika explicitne pomenovaná *Informujeme – nekomentujeme*, ktorá prinášala správy o reflexii domácej situácie v zahraničí. Jej názov výstižne a presne vyjadril politickú aj ideologickú situáciu, ktorá v krajinе nastala. Obmedzilo sa tiež publikovanie úvodníkov a v prípade, že bol do konca roka publikovaný komentár, zvyčajne išlo o komentár parlamentného spravodajcu umiestnený na titulnej strane. Možno teda hovoriť o nahradení jedného žánru druhým.

Denník *Smer* nepodliehal tak výraznej zmene v súvislosti s kontextovými udalosťami v spoločensko-politickej oblasti. Príčinou mohlo byť jeho regionálne zameranie, ktoré ho po významovej stránke zaraďuje na nižšiu priečku ako *Pravdu*. Môže to súvisieť s jeho menším informačným dosahom. Kedže oba periodika vychádzali paralelne, potrebné informácie bolo možné získať z viacerých zdrojov. Stupňujúca tendencia je pozorovateľná v prípade úvodníkov v čase od augusta do novembra, čo je opozitom k *Pravde*, kde bol posun opačný. V prípade komentárov nie je možné konštatovať výrazné zmeny. Od augusta bol zaznamenaný iba nízky pokles a od októbra do konca roka išlo o stagnáciu v počte dvoch komentárov za mesiac.

Vývoj v publikovaní počas prvých dní okupácie možno paralelne porovnať s *Pravdou*. Dňa 22. augusta vyšlo mimoriadne vydanie a 23. – 29. augusta vychádzali formálne aj obsahovo odlišné čísla. Išlo o jednostranové, plagátové vydania na hrubšom papieri prinášajúce najdôležitejšie informácie. Účelom týchto vydaní bolo zabezpečiť informovanosť obyvateľstva. Noviny vychádzali bez rubrík a s odlišným grafickým členením, pričom sa po prečítaní mali lepiť na steny budov alebo posúvať medzi obyvateľmi ďalej. Okrem všeobecných informácií mali aj regionálny aspekt, napr. zaznamenávali obete okupácie v kraji. Špecifíkom novín je, že na rozdiel od *Pravdy* nedošlo k výraznému poklesu uverejňovania textov analytickej publicistiky, avšak začiatocný tlak normalizácie sa prejavil v podobe dlhšieho nevydávania periodika v čase 15. – 20. septembra. Táto zmena nebola v predchádzajúcich ani nasledujúcich číslach bližšie komentovaná.

5 Záverečné syntézy a vyhodnotenie

Na základe prepojenia teoretickej kontextovej roviny s praktickým výskumom uskutočnenom na materiáli stranických denníkov môžeme konštatovať, že v tomto období dochádzalo k zmenám v tlači pod vplyvom ideológie. K zásadným determinantom patrili personálne zmeny v politickom aparáte, legislatívne úpravy či demokratizačný proces prejavujúci sa v spoločensko-politickej sfére. Výrazne negatívnym javom bol začiatok okupácie vojskami krajín Varšavskej zmluvy, ktorý sa prejavil v regresívnych zmenách predtým zavedených demokratizačných procesom. Uvedené aspekty sa prejavili výkyvmi vo frekvencii publikovania analytických publicistických žánrov vo vybraných periodikách. Okrem štatistických zmien je možné zaznamenať aj menšie zmeny v periodicite vydávania novín, vo formáte novín, vo formálnom usporiadaní rubrík, prípadne v zmene ceny (od 1. októbra *Pravda* zdražela z 0,40 hal. na 0,50 hal., odlišné piatkové vydanie z 0,70 hal. na 1 Kčs). Potvrdenie

prítomnosti perspektív ideologického vplyvu na skúmané publicistické žánre je prvotným krokom k ďalšiemu hlbšiemu skúmaniu vybraných žánrov v období 60. rokov.

LITERATÚRA

- BOČÁK, Michal et al.: *Texty elektronických médií. Stručný výkladový slovník*. Prešov: Prešovská univerzita 2010. 290 s.
- BREČKA, Samuel: Výskum vzťahu médií a politiky. In: *Veda, médiá a politika : Zborník príspevkov z konferencie Globalizácia, veda, vzdelávanie, médiá, politika*. Bratislava: Veda 2008, s. 41 – 46.
- DORUĽA, Ján et al.: *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda 2003. 985 s.
- FABIAN, Ján: Analýza masových oznamovacích prostriedkov (1967 – 70). In: *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967-1970 : zborník štúdií. II*. Bratislava: Komisia vlády Slovenskej republiky pre analýzu historických udalostí z rokov 1967-1970 : Politologický kabinet SAV 1992, s. 116 – 184.
- GAŽOVÁ, Viera: *Heslár masmediálnej komunikácie*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda 2004. 262 s.
- HARTL, Pavel – HARTLOVÁ, Helena: *Veľký psychologický slovník*. Praha: Portál 2010. 797 s.
- HOCHELOVÁ, Viera: Ideologická rola médií, osobitne spravodajstva. In: *Veda, médiá a politika : Zborník príspevkov z konferencie Globalizácia, veda, vzdelávanie, médiá, politika*. Bratislava: Veda 2008, s. 173 – 191.
- HUSÁK, Gustáv: *State a prejavys. April 1969 – apríl 1970*. Bratislava: Epochá 1970. 391 s.
- CHMELÁR, Eduard: Zrušenie cenzúry roku 1968. In: LONDÁKOVÁ, E. et al.: *Rok 1968. Novinári na Slovensku*. Bratislava: HÚ SAV 2008, s. 78 – 94.
- JIRÁK, Ján: Média ako politické téma. In: KÖPPLOVÁ, B. – WOLÁK, R. eds.: *Česká média a česká společnost v 60. letech*. Praha: Radioservices 2008, s. 4 – 11.
- JIRÁK, Ján – KÖPPLOVÁ, Barbara: *Masová média*. Praha: Portál 2009. 413 s.
- LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena: *Od predjaria k normalizácii*. Bratislava: Veda 2016. 390 s.
- MCQUAIL, Denis: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál 1999. 447 s.
- MCQUAIL, Denis: *Žurnalistika a společnost*. Praha: Karolinum 2016. 254 s.
- MICHALÍK, Adrián: Hodnota slobody slova v politike. In: *Veda, médiá a politika : Zborník príspevkov z konferencie Globalizácia, veda, vzdelávanie, médiá, politika*. Bratislava: Veda 2008, s. 131 – 138.
- REIFOVÁ, Irena et al.: *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál 2004. 328 s.
- REMIŠOVÁ, Anna: *Etika médií*. Bratislava: Kaligram 2010. 312 s.
- SIKORA, Stanislav: Politický vývoj v Československu v roku 1968 (so zreteľom na podmienky Slovenska). In: LONDÁKOVÁ, E. et al.: *Rok 1968. Novinári na Slovensku*. Bratislava: HÚ SAV 2008, s. 10 – 35.
- TUŠER, Andrej: *Ako sa robia noviny*. Bratislava: SOFA 1999. 219 s.

PERIODICKÁ TLAČ

- Pravda*, 1968, roč. XLIX, č. 1 – 348.
Smer, 1968, roč. 20, č. 1 – 304.

INTERNETOVÉ ODKAZY

Zákon o periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch č. 81/1966 Zb. Dostupné z WWW: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19670101.html> [cit. 2018-09-06].

Novelizovaný zákon 84/1968 Zb. Dostupné z WWW: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19680628.html> [cit. 2018-09-06].

Novelizovaný zákon 127/1968 Zb. Dostupné z WWW: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19680926.html> [cit. 2018-09-06].

Naruszenia prostoty, jasności i zwięzłości stylu w wypowiedziach uczestników rozpraw sądowych

Elwira Olejniczak

Zakład Współczesnego Języka Polskiego, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii,
Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, Łódź
elwira.olejniczak@uni.lodz.pl

Wprowadzenie

Jasność, prostotę i zwięzłość Adam Wolański zaliczył do najistotniejszych elementów stylu, które wpływają na rozumienie i recepcję wszelkich tekstów. Czynniki te współtworzą „kanon stylu komunikatywnego“ (Wolański, 2010, s. 1). Bez świadomej korelacji tych elementów nie można mówić o komunikacji skutecznej, dającej satysfakcję stronom, komunikacji nastawionej na odbiorcę.

Sala rozpraw sądowych to szczególne miejsce, zapadające tam słowne decyzje mają charakter performatywny, wpływają na życie, losy wielu ludzi. Język jest więc narzędziem, które na sali sądowej odgrywa bardzo ważną rolę. To jak przedstawione, opisane są pewne sprawy, to jak formułuje się pytania i odpowiedzi, w jaki sposób uczestnicy tego aktu komunikacji odnoszą się do siebie, wszystko to ma niebagatelny wpływ na ostateczne rozstrzygnięcie spornych kwestii i egzystencję ludzi.

W debacie o kształcie współczesnego wymiaru sprawiedliwości w Polsce od kilku lat wspomina się m.in. kwestii uprzystępnenia języka administracji zwykłemu obywatełowi. Zwraca się uwagę na to, że sądy są dla ludzi, że uczestnicząc w rozprawie sądowej na przykład w charakterze strony czy świadka, każdy powinien mieć poczucie, że jest podmiotem, partnerem, że wie, co się do niego mówi.

Elektroniczne protokoły rozpraw sądowych wprowadzone w Polsce w 2013 roku umożliwiają obserwację tego, jak zmienia się sposób komunikowania na sali sądowej. O niejasności w dyskursie prawniczym pisałam w artykule opublikowanym w 2015 roku w tomie „Bełkot czyli mowa pozbawiona sensu“ pod redakcją Piotra Lewińskiego. Odnosiłam się wtedy do materiału z pierwszych łódzkich protokołów rozpraw sądowych. Warto powrócić do tematu po kilku latach i wnioski zawarte w pierwszym artykule skonfrontować z tym, jak aktualnie wygląda komunikacja sądowa. Pozwoli to sprawdzić czy prawie pięcioletnie doświadczenia uczestników komunikacji sądowej wpłynęły na poprawę jakości dyskusji.

Cel badań

Celem artykułu jest wskazanie takich elementów komunikacji na sali sądowej, które w dalszym ciągu, pomimo już kilkuletniego obcowania z protokołami elektronicznymi, bezpośrednio wpływają na niefortuność przekazów, utrudniając komunikację pomiędzy stronami i uniemożliwiając szybsze rozstrzyganie sporów. Materiał poddany językowej refleksji stanowi 10 protokołów elektronicznych rozpraw sądowych z łódzkiego Sądu Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (około 30-35 minut każdy) z 2017 roku. Artykuł jest kontynuacją

podjętych przeze mnie pięć lat temu badań, które koncentrowały się na analizach pierwszych w Polsce protokołów elektronicznych z 2013 roku.

Warto przypomnieć, iż właśnie w 2013 roku niektóre polskie sądy zostały wyposażone w sprzęt do nagrywania rozpraw i tym samym zobligowane do sporządzania protokołów w postaci elektronicznej. Program wprowadzono wówczas między innymi w wydziałach cywilnych, rodzinnych, pracy i ubezpieczeń społecznych oraz gospodarczych łódzkich sądów. Aktualnie programem jest objęte całe sądownictwo. Niewątpliwym atutem nowych protokołów jest rejestracja rzeczywistego, nieskróconego przebiegu rozprawy. Uzyskujemy dosłowny zapis zeznań uczestników postępowania. W protokole elektronicznym jest wszystko to, co może intereresować zarówno prawników jak i językoznawców, począwszy od treści wypowiedzi stron i sędziów, po emocje, sposób i tempo mówienia, wtacenia oraz pauzy.

O stylu

W *Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny* pod redakcją Haliny Zgólkowej zdefiniowano styl jako „sposób językowego ukształtowania wypowiedzi w mowie i piśmie; zespół środków językowych wybieranych świadomie lub nieświadomie przez autora tekstu ze względu na ich przydatność do realizacji celu wypowiedzi“ (Zgólkowa, 2003, s. 435 – 436). Stylem jest też „określony sposób wyrażania myśli i uczuć za pomocą języka, celowe dopasowanie języka do tematu, okoliczności, osobowości autora i oczekiwania odbiorców“ (Wierzbicka, 2010, s. 213).

Zdaniem Stanisława Gajdy styl łączy się z komunikacyjno-językowym, ludzkim działaniem. „To działanie ma z natury społeczny charakter i dokonuje się w określonej konstelacji interakcyjnej oraz w pewnej sytuacji historyczno-kulturowej. Tego kontekstu sytuacyjnego i kulturowego – nie da się oddzielić od stylu, który stanowi środek i wyraz kontekstowego dopasowania się“ (Malinowska, 2013, s. 26).

Język rozpraw sądowych

Wypowiedzi sądowe cechuje pewna szablonowość, istnienie schematycznych, utartych wyrażeń i fraz. Co oczywiste, sędziowie czy prokuratorzy zobowiązani są do przemawiania stylem pozabawionym subiektywnego, podmiotowego nacechowania. Istnieją normy regulujące zachowanie się stron procesowych (patrz: Pieńkos, 1999, s. 46). Inaczej jest w przypadku języka komentatorów (czyli palestry), w którym przedstawienie argumentów może mieć inne, bardziej indywidualne zabarwienie. Niemniej jednak wypowiedzi na sali sądowej powinny spełniać także wymagania stawiane wypowiedziom publicznym. Chodzi o komunikatywność przekazu oraz uwzględnianie kompetencji językowych i możliwości percepcyjnych osób uczestniczących w procesie, a niebędących prawnikami. Brak jasności, prostoty i zwięzości w komunikacji sądowej wpływa na zanegowanie postulatów konwersacyjnych Grice'a, zmniejszenie komfortu stron oraz wiąże się z dużym stresem szczególnie tych uczestników rozprawy, którzy na co dzień nie mają z tym styczności.

Zestawienie wniosków z analizowanych w 2013 roku pierwszych protokołów z materiałem pochodząącym z tego samego sądu, ale z 2017 r. pokazuje, że mniej jest błędów językowych popełnianych przez prawników, sędziów i pełnomocników prawnych. Doświadczenia z obcowania z nagrywanymi protokołami wpłynęły na większą staranność językową i większą świadomość profesjonalnych podmiotów. Większy jest też nacisk na to, by

wypowiedzi uczynić jasniejszymi, bardziej przystępymi dla stron i świadków niemających prawniczego wykształcenia. Wielokrotnie podejmowane są starania, by zawiłe kwestie wyjaśnić, omówić czy sparafrasować, w mniej lub bardziej udany sposób. Nie oznacza to oczywiście, że nie zdarzają się rozprawy, podczas których strony nie mogą się porozumieć, ginąc w meandrach terminologicznych, problemach ze składnią, precyzją i jasnością. Trzeba jednak przyznać, że skala zjawiska zmiejszyła się. Spośród analizowanych przeze mnie 10 protokołów tylko w trzech znalazłam bardzo wyraziste przykłady naruszeń „kanonu stylu komuniktywnego“. Poniżej przywołam reprezentacyjne przykłady różnych uchybień, znalezionych w analizowanym materiale.

Naruszenia jasności

W *Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny* pod redakcją Haliny Zgólkowej z 1998 roku leksem *jasny* zdefiniowano m.in. jako „taki, który nie budzi wątpliwości, jest zrozumiały, oczywisty, wyraźny, prosty; także: taki, który wypowiada się zrozumiale“ (Zgólkowa, 1998, s. 35). Badacze wskazują też, że nie można mówić o jasnym stylu, jeśli wypowiedź czy wystąpienie nie są zrozumiałe dla odbiorców i do nich dostosowane (patrz: Wierzbicka, 2008).

W zakresie naruszeń jasności na sali sądowej wciąż problemem jest **zbyt częste i natrętnie stosowanie trudnego, specjalistycznego słownictwa**, którego sędziownie czy pełnomocnicy prawni nie potrafią objaśnić prościej, innymi słowami. Popadają przy tym w pułapkę tłumaczenia *ignotum per ignotum*. Zdarza się bowiem, że strona sporu przyznaje się do braku wiedzy i niewystarczających kompetencji, mówi o tym, że nie rozumie pewnych spraw. To jednak niestety nie wpływa na zmianę stylu wypowiedzi sędziego czy pełnomocnika. W takich sytuacjach rozprawa niepotrzebnie się przedłuża, bo strony nie mogą uzyskać konsensusu, a te same argumenty i wyjaśnienia powtarzane są wielokrotnie. Zabiera to cenny czas, nie przyczyniając się jednocześnie do przerwania impasu.

Inne procesowe grzechy przeciwko jasności komunikacji to: **niewłaściwy dobór wyrazów i ich związków**, co zniekształca treść wypowiedzi, **problemy składniowe i zaburzenia szyku zdaniowego** oraz **zbyt mała ilość operatorów międzyszczególnych**, wpływająca na wrażenie niespójności tekstu. W dłuższych wypowiedziach bardzo pomocne byłyby spójniki (ale, toteż), wyrażenia spójnikowe (tak więc, niemniej jednak), przysłówki, modulanty i wyrażenia przyimkowe (co prawda..., za to..., w gruncie rzeczy, z drugiej strony, w gruncie rzeczy...), czy inne grupy wyrazów (podczas gdy, w tym samym czasie). Niewystarczająca ilość operatorów w wypowiedziach stron i sędziów znaczaco obniża logiczność oraz spójność komunktów. Czasami nie wiadomo czy między poszczególnymi fragmentami nagranej rozprawy zachodzą relacje uszczegółówienia, uogólnienia, przeciwstawienia czy zwykłej dygresji. Widać to w przywołanych poniżej przykładach.

- Ale on już jest wyliczony, jest wyliczony w tym piśmie i wynika, że najkorzystniejszy jest 65,68.
- Ale ja nie mogę, ale ja nie mogę czegoś zrozumieć...
- Pani już wie, że pani skarży tu decyzję kapitałową i emerytalną, tak?
- Ja skarzę wszystko i kapitałową i emerytalną...

– Wydaje mi się, że nie, dlatego że odwołanie w tej drugiej sprawie, które Pani złożyła to jest odwołanie dokładnie takiej samej treści jak odwołanie w tej sprawie, co oznacza że skarży Pani tylko kapitałową... Natomiast emerytalną to tak jak Pani wniosła na którejś rozprawie, wnosi Pani o przekazanie wniosku o przeliczenie emerytury po ustaleniu kapitału.

– Proszę Wysokiego Sądu, ja nie mogę czegoś tu zrozumieć... Ja nie wiem, tam się nie ma z kim dogadać...

– No tak, ale jak my teraz mamy ten wniosek wcześniejszy, jak Pani złożyła wniosek późniejszy. Jak my przekażemy w wyroku ten wcześniejszy... hmm.

– Ja już nie wiem, ja już jestem tak durna chyba, że ja tu czegoś nie mogę zrozumieć, a przecież wiadomo, że jest źle wyliczone... Mnie się i to, i to nie podoba...

Ja tą odpowiedź dostałam dopiero wczoraj. Nawet nie mam czasu, żeby nad tym spokojnie usiąść i przeanalizować, co oni wymyślają, co oni robią. Przecież to jest żenada. A na niektóre pisma ZUS potrafi w ogóle nie odpowiadać. To jest jakaś instytucja, ja nie wiem skąd to wzięte...

Jak napisał Adam Wolański podstawową jednostką kompozycji tekstu powinien być akapit, a w każdym z nich powinna pojawiać się nowa myśl lub wątek. Tą samą zasadę można zastosować w komunikacji sądowej. Gdyby sędziom i pełnomocnikom prawnym udało się zamykać wprowadzane wątki w ramach oddzielonych, także intonacyjnie, fragmentów wypowiedzi, to na pewno dyskurs sądowy wiele by na tym zyskał. W literaturze można też przeczytać o akapitach analitycznych, które rozpoczyna się zdaniem przewodnim, ukazującym zasadniczy problem czy najważniejszą informację, wokół której będzie koncentrowała się ta część wypowiedzi. Na pewno nie służy jasności mechaniczne dodawanie do siebie kolejnych zdań, które nie są ze sobą w wystarczający sposób powiązane treściowo i syntaktycznie.

Oto przykład niejasnego fragmentu sędziowskiej wypowiedzi, w którym jednocześnie poruszono kilka spraw, pojawiają się tu wtrącenie i niespójne dane:

– Bo w przypadku emerytury przyjmujemy, znaczy... no ja nie wiem jak to ZUS liczył, bo przecież my nie kontrolujemy tej decyzji, tak. Natomiast problem się sprowadza do tego, że w przypadku emerytury można przeliczać... no bo kapitał liczymy na 31 grudzień 1998, czyli uwzględniamy te zarobki. Natomiast tu możemy uwzględnić różne, z różnych lat. Ale to i tak uważam, że należy skontrolować tę decyzję, to znaczy w sensie takim, żeby wystąpić z tym wnioskiem o przeliczenie i żeby ZUS napisał... Pani już nic nie musi pisać, bo sąd w wyroku przekaże. Problem tylko sprowadza się do tego, no, że ZUS wtedy będzie musiał wydać decyzję. I problem jest taki, że jak sąd przekaże ten wnisek o przeliczenie to dobrze by było, żeby Pani, no jak akta pojedą do ZUS-u, żeby Pani dopisała dokładnie, co się Pani w tej decyzji nie zgadza, emerytalnej. No jak Pani to dopisze, to wtedy ZUS wyda Pani decyzję, no jak będzie negatywne to już od takiej decyzji może się Pani do sądu odwołać.

Naruszenia prostoty stylu

Internetowy Słownik języka polskiego PWN definiuje prostotę jako „1. ogólny cech charakterystycznych dla kogoś skromnego, szczerego; 2. właściwość czegoś skromnego, zwykłego; 3. właściwość czegoś nieskomplikowanego, łatwego do zrozumienia, wykonania“ (1997–2018). Według autorów *Praktycznego słownika współczesnej polszczyzny* prostota stylu „polega na doborze wyrazów najbardziej naturalnych w danej sytuacji i toku składniowym wiernie odbijającym spontaniczny porządek opisu, narracji lub rozumowania oraz na braku środków językowych wprowadzanych wyłącznie dla podniesienia walorów estetycznych

tekstu“ (Zgólkowa, 2001, s. 19). Prostota jest antonimem dla niezrozumiałości, trudności, zawiłości, złożoności, nienaturalności, dokoracyjności i skomplikowania.

W dysursie sądowych rzadziej, ale jednak wciąż można znaleźć egzemplifikacje **niepotrzebnej zawiłości składniowej**. Wypowiedzenia wielokrotnie złożone, w które na prawach luźnych skojarzeń włączane są jakieś prywatne uwagi i sugestie, na pewno nie sprzyjają prostocie. Sytuację komplikują też **figury stylistyczne (przenośnie, metonimie i parafrazy)**, którymi strony ubarwiają swoje stanowiska, próbując też przy tym odpowiednio kreować swój wizerunek (np. biednych, pokrzywdzonych i schorowanych). Może także razić **pretensjonalność stylu**, rozumiana tu jako stosowanie na siłę słownictwa naukowego i specjalistycznego, nawet gdy mamy świadomość, że odbiorca nie rozumie. Ten aspekt ściśle wiąże się z omawianą już jasnością stylu, bez prostoty bowiem trudno mówić o jasności, tak jak bez jasności nie sposób mówić o prostocie. Naruszenia prostoty na sali rozpraw sądowych wynikają również z **konstrukcji zawierających wyznaczniki negacji z morfem „nie“**. Są one dłużej analizowane przez umysł niż takie, w których „nie“ się nie pojawia. Ponadto przekazy pozytywne, czyli bez zaprzeczeń, mają znacznie większy ładunek perswazyjny, dzięki nim więc łatwiej przekonać innych do swoich racji, co na rozprawie sądowej jest istotne.

Kolejna kwestia, podobnie jak w przypadku jasności stylu, łączy się ze **niewstarczającą dbałością o logiczność powiązania tekstu. Brak zaimków anaforecznych, brak nawiązań słownych polegających na użyciu wyrazów należących do tego samego pola znaczeniowego**, wszystko to zaburza spójność, która powinna polegać na tym, że tworzące go wypowiedzenia są ze sobą powiązane znaczeniowo i formalnie“ (Wierzbicka, 2010, s. 211).

Oto przykłady:

- *W związku z wnioskiem przekazanym przez sąd (...) rozszerza, może precyzuje wniosek o przeliczenie emerytury w związku z uprawomocnieniem się decyzji o przeliczenie kapitału początkowego, w ten sposób że i pisze Pani to, co Pani by chciała, żeby ZUS uwzględnił przy przeliczeniu emerytury...*
- *No, nie, ja już ogłosiliam Pani postanowienie... Postanownie już jest, już dzisiaj przekazałyśmy, tylko musimy umorzyć postępowania, zakończyć postępowania w przedmiocie kapitału. Więc Pani dostanie umorzenie do domu, natomiast przekazanie już jest z datą dzisiejszą. Rozumie Pani?*
- *No ale ja już wytłumaczyłam, że najkorzystniejszy wskaźnik jest ten, który jest... czyli ten powyżej 65%, inne są mniej korzystne. Więc mnie się wydaje, że tutaj co do wskaźnika, no to... tylko jest problem wtedy, co do przeliczenia emerytury. ZUS nie przeliczy tej emerytury dopóki się nie upawomocni ta decyzja kapitałowa.*
- *No niech tak będzie, ja nie mam zdrowia ani wiedzy. Tak tylko mówię, że tu z 20 lat jest 50% z jakimś tam hakiem, ja nie wiem jak to jest liczne, czy to jest wtedy, te pieniądze wszystkie zliczane razem, czy czy jak to jest... No jak to jest potem podzielone na 4 lata...*
- *To znaczy, że wszystko co ja robię to się właściwie mija z celem? – Tak... Chodzi o to, że te pisma które Pani śle to nie mogą być takie sobie... że proszę o informację. Musi być tak jak sąd przekaże – wniosek o przeliczenie emerytury.*
- *O to chodzi, że matematycznie nie zawsze z dziesięciu czy dwudziestu będzie korzystniejszy niż nawet z czterech. Bo to jest matematyka, nieubłagana.*

– *Natomiast nie mogę tego zrozumieć... no jak było wyliczane, no jak była wyliczana emerytura, to czemu było brane wtedy z 20 lat i było brane 47 procent a nie 52%?*

Naruszenia zwięzłości komunikacji

Według definicji zawartej w *Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny* zwięzłość to „precyzyjność w wyrażaniu myśli, lapidarność; cecha polegająca na tym, że w niewielu słowach zawiera się wiele treści” (Zgólkowa, 2005, s. 90).

Zwięzłość stylu jest kontrastowana z rozwlekłością. „Polega na unikaniu w tekście elementów językowych, które są zbędne ze względu na funkcję komunikatywną wypowiedzi i nie pełnią w niej żadnych funkcji stylistycznych. Zwięzłość stylu zwiększa się dzięki stosowaniu konstrukcji eliptycznych oraz syntetycznych. Umiejętność zwięzłego – a zarazem jasnego – pisania jest oznaką rzeczowości i stanowi dużą zaletę autora. Szekspir nazwał ją nawet „duszą błyskotliwości” (Bańko, 2010, s. 10).

Dbałość o zwięzłość komunikacji nakłada na uczestników dialogu konieczność **unikania określeń pustych znaczeniowo, wyrazów niewnoszących nowych informacji w powtórzeniach synonimicznych czy tautologicznych**. Postulat zwięzłości naruszają **wtrącenia, chaos informacyjny oraz niewystrzeganie się konstrukcji analitycznych**, czyli np. orzeczeń peryfrastycznych czy wielowyrazowych struktur analitycznych z wyrażeniami przyimkowymi.

Przykłady enigmatycznych wypowiedzi z elektronicznych protokołów:

– *Chodzi o to... no nie chce Pani chyba mniej korzystnego wskaźnika. Korzystny wskaźnik, jest najkorzystniejszy, jest 65,86. No to chyba nie ma sensu na mniej korzystny... Jeżeli, że tak powiem, ta decyzja by się uprawomocniła, to ona jest sygnałem do tego, uprawomocniona decyzja, że ZUS będzie musiał podjąć, po przesłaniu wniosku Pani przez sąd do ZUS-u o przeliczenie emerytury, będzie musiał podjąć decyzję dotyczącą przeliczenia emerytury w wyniku uprawomocnienia się tej decyzji. Jeżeli podejmie negatywną to może się Pani zawsze odwołać do sądu, ale wtedy będzie miała Pani decyzję w przedmiocie przeliczenia. Natomiast to nie jest decyzja.*

– *A co miałam zrobić, Wysoki Sądzie, jak ja nie mam co do garnka włożyć, tylko dzięki ludziom dobrej woli i pomocy społecznej jeszcze żyję. Na lekarstwa mi brakuje, na dojazdy do Warszawy, przebywam w szpitalach, w przychodniach w aptekach, na badaniach lekarskich, to jest moja cała... (...) Nie pamiętam jaką kwotę miałem zapłacić, bo się one zmieniały, były wycofywania. Jedno jest, które mogę powiedzieć. Jest to nie fair gra, była nieuczciwa gra pracowników ZUS-u. Zostalem wciągnięty w taką nie wiem, już to powiedziałem, proszę odsłuchać tamtą taśmę. Popieram swoje odwołanie.*

– *Czy dostarczył pan do sądu, a prosiłem o oryginały, tak zwanych tych pism korekcyjnych. Prosiłem jest na nagraniu, na tym nagraniu, który był nagrywany w tamtym posiedzeniu w sądzie pierwszym. Prosiłem o dostarczenie, jest na piśmie. Jest na piśmie i prosiłem również sąd, żeby spowodować dostarczenie konieczne, ponieważ to będzie udowodnione w jaki sposób fałszowano te dokumenty (...) Proszę o dostarczenie oryginalów tych korekt, które były robione, bo one były w przedziwny i nieuczciwy sposób zrobione, nie przeze mnie wpisywane kwoty i wówczas udowodnimy w jaki sposób się to odbyło to mactwo, które doprowadziło to tego błędного oskarżenia, które w mojej trudnej sytuacji to było na wyciągnięcie ręki na abolicję. Z konta mojego pracownika przesuwano wirtualnie, ja mam inne kopie. Ja mam dwie paczki dokumentów, które stworzył wirtualnie ZUS, a które rzeczywiście było. Nie wolno z tego pracownika... Ja mam inne deklaracje, ZUS ma inne, zmienia sobie*

na skutek czego, na skutek tak zwanej podstępnej, to delikatnie mówię, podstępnej, bardzo obrzydliwej gry.

Zakończenie

Analiza materiału z wybranych elektronicznych protokołów rozpraw sądowych z 2017 roku pokazuje, że jakość komunikacji sądowej wyraźnie się poprawia. Na pewno zmniejszyła się skala negatywnych zjawisk językowych, choć nie udało się ich zupełnie wyeliminować. Naruszenia prostoty, jasności i zwięzości stylu w czasie rozpraw sądowych wiążą się wciąż ze zbyt dużą specjalizacją leksyki i charakterystycznymi zwrotami. Ich znaczenia nie objaśnia się nieprawnikom obecnym na rozprawie lub tłumaczenia te są po prostu enigmatyczne. Problem jednak nie tkwi w samym socjolekcie prawniczym, bo takich socjolektów jest przecież wiele w polszczyźnie – w sumie w każdej profesji, ale raczej w niewystarczających umiejętnościach komunikacyjnych, tych których rolą jest także objaśnianie zawiłości prawniczych. Zbyt często nadal zarówno sędziowie, jak i profesjonalni pełnomocnicy prawni nie potrafią przełożyć na język ogólny pewnych problematycznych kwestii i wytlumaczyć tego, co trudne innym językiem, takim zrozumiałym także dla niespecjalistów, o których losach się przecież na sali sądowej decyduje. Na pewno nie służy sądowej kumunikacji chaotyczna i zawiła składnia, długie zdania, w których brakuje konkretów i informacji. Na nieprecyzyjność i niejasność tego dyskursu wpływ mają też: wtrącenia, brak dbałości o spójność poszczególnych fragmentów wypowiedzi, figury stylistyczne, sformułowania zawierające negację czy też powtórzenia zawierające te same trudne terminy. Nie pomaga także tłumaczenie nieznanego przez nieznane oraz stosownie określeń pustych znaczeniowo i ironicznych.

LITERATURA

- BAŃKO, Mirosław: *Polszczyzna na co dzień*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010. 812 s.
- GROCHALA, Beata – ŁABIENIEC, Paweł: Charakterystyka języka prawnego na tle polszczyzny ogólnej. In: MICHALEWSKI, K. red.: *Język w prawie, administracji i gospodarce*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2010, s. 29 – 38.
- JADACKA, Hanna: *Poradnik językowy dla prawników*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper 2002. 176 s.
- JADACKA, Hanna: Wymierne i niewymierne koszty niejasności tekstów prawnych. In: *Język – prawo – społeczeństwo*. Red. E. Malinowska. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2004, s. 151 – 156.
- LIZISOWA, Maria: Polska tradycja stylistyki tekstów prawnych. In: *Język – prawo – społeczeństwo*. Red. E. Malinowska. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2004, s. 113 – 130.
- MALINOWSKA, Ewa (red.): *Język, prawo, społeczeństwo*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2004. 205 s.
- MALINOWSKA, Ewa – NOCOŃ, Jolanta – ŹYDEK-BEDNARCZUK, Urszula (red.): *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*. Kraków: Wydawnictwo Universitas 2013. 532 s.
- MICHALEWSKI, Kazimierz (red.): *Język w prawie, administracji i gospodarce*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2010. 224 s.
- Nowy słownik języka polskiego. Red. E. Sobol. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2003. 1311 s.
- OLEJNICZAK, Elwira: O niejasności w dyskursie prawniczym. In: *Bełkot, czyli mowa ludzka pozbawiona sensu. Komunikacyjna funkcja wypowiedzi niejasnych*. Red. P. Lewiński. Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2015, s. 99 – 108.

- PIEŃKOS, Jerzy: *Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie – prawo w języku*. Warszawa: Oficyna Prawnicza Muza SA 1999. 231 s.
- PISAREK, Walery (red.): *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczy Uniwersytetu Jagiellońskiego 1999. 326 s.
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny języka*. Red. H. Zgólkowa. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz 1994 – 2005.
- WIERZBICKA, Elżbieta: ABC dobrego mówcy. In: BAŃKO, M. red.: *Polszczyzna na co dzień*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010, s. 159 – 230.
- WIERZBICKA, Elżbieta – WOLAŃSKI, Adam – ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota (red.): *Podstawy stylistyki i retoryki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2008. 180 s.
- WOLAŃSKI, Adam: Siedem kanonów stylu komunikatywnego. In: BAŃKO, M. red.: *Polszczyzna na co dzień*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010, s. 1 – 32.
- WRÓBLEWSKI, Bronisław: *Język prawy i prawniczy*. Warszawa: Polska Akademia Umiejętności 1948. 194 s.
- ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota: ABC stylistyki. In: BAŃKO, M. red.: *Polszczyzna na co dzień*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010, s. 33 – 96.
- ZIELIŃSKI, Maciej: Języki prawne i prawnicze. In: PISAREK, W. red.: *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych UJ 1999, s. 50 – 74.
- ZIELIŃSKI, Maciej: Język prawy, język administracyjny, język urzędowy. In: *Język – prawo – społeczeństwo*. Red. E. Malinowska. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2004, s. 9 – 18.

NETOGRAFIA

Słownik języka polskiego PWN. 1997 – 2018. Dostęp: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/prostota.html>.

Typológia chýb strojového prekladu z angličtiny do slovenčiny¹

Patrik Petrás

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta,
Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra
ppetras@ukf.sk

Úvod

Problematika automatizácie prekladu je v súčasnej dobe veľmi aktuálna. Predkladaný príspevok vychádza z projektu *Typológia chýb strojového prekladu do slovenčiny ako flektívneho typu jazyka*, na ktorom participujú odborníci z oblasti translatológie, jazykovedy i informatiky. Hlavným cieľom projektu je analýza chýb vyskytujúcich sa pri strojovom preklade z angličtiny a nemčiny do slovenčiny. V rámci projektu výskumný tím analyzuje texty rôzneho typu (právne, odborné, publicistické a turistické texty).

Pomerne široký záber projektu (preklad rôznych typov textov z dvoch cudzích jazykov do slovenčiny) zúžime v tejto štúdii na problematiku strojového prekladu z angličtiny do slovenčiny, pričom budeme vychádzať z odborných textov, ktoré boli reprezentované návodmi na použitie.

1 Typologické porovnanie slovenčiny a angličtiny

Slovenčina sa v gramatických prácach charakterizuje ako prevažne flektívny jazyk (Ružička a kol., 1966, s. 51), tzn., že vyjadruje vzťahy medzi slovami prostredníctvom gramatických tvarov, ktoré sú tvorené pádovými a časovacími koncovkami. Navyše jednou gramatickou koncovkou sa vyjadruje viac gramatických významov, v prípade mennej flexie je to gramatický rod, číslo a pád (napr. *stroje* – nominatív plurálu maskulína), v prípade slovesnej flexie je to predovšetkým kategória osoby a čísla (*prekladám* – 1. osoba singuláru).

Pre analytické jazyky, akým je aj angličtina (Ružička a kol., 1966, s. 50), je typické vyjadrovanie gramatických významov pomocou osobitných pomocných slov, napr. *he did not write* – *nepísal*. Vzťahy medzi slovami sa tu nevyjadrujú pomocou pádových koncoviek, ale pomocou slovosledu (angličtina má teda záväzný slovosled), predložiek a členov, napr. *days of the year* – *dni roka*.

Slovesné tvary má angličtina unifikované v rámci jednotlivých čiastkových paradigm vyjadrujúcich kategóriu času, porov. napr. prítomníkové tvary *I/you/we/they write*, ale *he/she/it writes*, s čím súvisí aj explicitné vyjadrovanie subjektu, napr. *pupils/they write* (v slov. *žiaci písali*, ale pokial' je podmet známy z kontextu alebo zo situácie, vyjadríme iba *písali*, nie *oni písali*). Na ďalšie odlišnosti medzi slovenčinou a angličtinou upozorníme v rámci analýzy jednotlivých chýb v strojovom preklade.

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0336 *Typológia chýb strojového prekladu do slovenčiny ako flektívneho typu jazyka* a projektmi VEGA č. 1/0809/18 *Model hodnotenia kvality strojového prekladu a typológia chýb*, UGA UKF v Nitre č. III/17/2018 *Typológia chýb strojového prekladu z angličtiny do slovenčiny (na príklade návodov na použitie)* a UGA UKF v Nitre č. III/16/2019 *Strojový preklad odborných textov z angličtiny do slovenčiny*.

2 Jazyková charakteristika návodov na použitie

Zo štylistického hľadiska možno návody zaradiť medzi opisné žánre náučného štýlu (Mistrík, 1997, s. 436). Náučný štýl charakterizuje písomnosť, monologickosť, verejnosť, pojmovosť, presnosť, zreteľnosť a odbornosť (Mistrík, 1997, s. 427). J. Findra (2004, s. 181) tieto faktory dopĺňa o oficiálnosť, neprítomnosť adresáta a komunikatívnu funkciu.

Pracovné návody považuje J. Mistrík (1997, s. 446) za najjednoduchšie žánre náučného štýlu. Podľa autora ide o opisy, ako postupovať pri niektorých pracovných úkonoch, pri využívaní strojov alebo ich súčasti a pod.

Návod je rozsahom malý, nepatrne, takmer vôbec nečlenený text (Mistrík, 1997, s. 446). Táto charakteristika návodu však nemusí platiť vždy. Dĺžka a štruktúrovanosť textu obyčajne závisí od charakteru produktu, oblasti jeho použitia, ako aj od jeho technologickej zložitosti. Napríklad také technologicky zložité zariadenia, akými sú fotoaparáty, počítače či televízory, môžu mať aj formu mnohostranových brožúr.

V náučnom štýle sa uplatňuje výkladový a opisný slohový postup, pričom výklad považuje Mistrík za častejší a typický pre tento typ textov (Mistrík, 1997, s. 432). Návody však hodnotíme ako špecifickú skupinu textov, v ktorej najdominantnejším postupom je opis, pretože sa tu opisujú rôzne postupy (inštalácia produktu a jeho používanie atď.). Návody sú dokonca podľa citovaného autora v pravom zmysle slova opismi, pretože v nich nejde o zachytenie neopakovateľného príbehu, ale o sledovanie činnosti chápanej mimočasovo (Mistrík, 1997, s. 355). Opisný slohový postup sa v návodoch uplatňuje napr. pri opise inštalácie konkrétnego produktu. V manuáloch sa však môžeme stretnúť aj s informačným slohovým postupom, napr. pri informovaní o možnostiach reklamácie, poskytnutí kontaktov na predajcu či výrobcu a pod.

I keď štruktúrovanosť návodu na použitie nemusí byť taká zložitá ako v iných žánroch náučného štýlu, istá štruktúrovanosť je tu prítomná. Text býva rozdelený na niekoľko častí, resp. kapitol (napr. úvod, návod na montáž, prehľad funkcií produktu a pod.). V kompozícii textu sa prejavuje istá schematicosť, a to v závislosti od typu produktu, pre ktorý je manuál určený. Napríklad rovnakú štruktúru majú návody na použitie technických zariadení totožného typu, ako sú televízory, fotoaparáty či automobily.

Z gramatického hľadiska možno návody charakterizovať ako adresné texty písané v 2. alebo 1. osobe plurálu. V takýchto textoch sa nachádza množstvo slovies, ktoré sú často v imperatíve alebo v indikatíve s imperatívnou funkciou (Mistrík, 1997, s. 446 – 447). V analyzovaných návodoch na použitie sa uplatňujú imperatívne a indikativne tvary v 2. osobe plurálu.

Možno tu hovoriť o istej stereotypnosti, vznikajú schematizované (nielen imperatívne) výpovede typu:

- *Uistite sa, že (káble sú správne zapojené / používate správny konektor...)*
- *Používajte produkt len v súlade s určením...*
- *Nedodržanie týchto upozornení môže mať za následok...*
- *Ikona XY znamená/znázorňuje...*

V oblasti lexiky je pre texty náučného štýlu typické používanie odbornej terminológie, čo zodpovedá cieľu čo najpresnejšie a najjednoznačnejšie vyjadriť myšlienkový obsah (Findra, 2004, s. 182). V manuáloch k technickým zariadeniam ide o terminológiu z danej oblasti (informačno-komunikačné technológie či spotrebna elektronika a pod.).

3 Analýza a kategorizácia chýb strojového prekladu

Pri analýze a kategorizácii chýb strojového prekladu vychádzame z modelu navrhnutého J. Vaňkom (2017, s. 83n), v rámci ktorého si všimame nasledovné kategórie chýb:

1. predikatívnosť vety (nesprávny slovesný čas, slovesný spôsob, nedodržaná zhoda v osobe a číslе s podmetom a pod.),

2. modálny a komunikačný rámec vety (nesprávne transponovanie modálnych významov výpovedí, nekorektná realizácia negácie a pod.),

3. syntakticko-sémantická korelatívnosť (chyby z oblasti nominálnej, pronominalnej, numerálnej a verbálnej morfosyntaxe, chyby v slovoslede a pod.),

4. súvetná syntax (problémy s identifikáciou počtu viet v súvetí, nekorektná realizácia obsahových vzťahov medzi vetami, chyby v medzivetnej konektívnosti a pod.),

5. lexikálna sémantika (išlo najmä o nesprávny výber ekvivalentnej domácej lexémy k polysémantickej anglickej lexéme).

V nasledujúcej časti sa budeme venovať najčastejším (resp. najtypickejším) chýbam, ktoré sme v rámci evalvácie chýb zaznamenali.² Analyzované príklady pochádzajú z manuálov k digitálnemu fotoaparátu, ku kávovaru a k LED televízoru.

3.1 Predikatívnosť vety

V oblasti predikatívnosti vety sme zaznamenali nesprávne identifikácie niektorej z predikačných kategórií, príp. i kombináciu viacerých nesprávne transponovaných slovesných kategórií. Konkrétnie v príklade č. 1 boli nesprávne použité dve gramatické kategórie, a to predikačná kategória osoby a kongruenčná kategória čísla:

Príklad č. 1:³

VT: ***Do not aim the electronic viewfinder at the sun.***

SP: ***Nemajú za ciel' elektronický hľadáčik na slnku.***

PESP: ***Nemierite elektronickým hľadáčikom na slnko.***

V uvedenom preklade si môžeme všimnúť, že analytický tvar *do not aim* bol preložený ako *nemajú za ciel'* namiesto *nemierite*. Stroj namiesto žiadanej 2. osoby imperatívu vybral 3. osobu indikatívu. V tomto príklade navyše môžeme pozorovať aj chyby v oblasti nesprávnych väzobných spojení so slovesom: pri slovese *nemierite* by totiž nasledujúce substantívum malo byť v inštrumentálovom tvari, pretože ide o vyjadrenie nástroja, čiže „nemierne čím“ – *nemierite (elektronickým) hľadáčikom* a ďalej „nemierite na čo“ – *nemierite na slnko* (v tomto prípade ide o predložkovú väzbu), dané sloveso sa tu teda nachádza v dvojitej väzbe: „nemierite čím na čo“ – *nemierite (elektronickým) hľadáčikom na slnko*.⁴ Avšak stroj

² Výraz „najčastejšie“ chyby je potrebné chápať iba orientačne, pretože v aktuálnej fáze riešenia projektu ešte nemáme k dispozícii štatistické spracovanie výsledkov evalvácie. Ide teda skôr o isté tendencie, na ktoré priebežne výsledky projektu poukazujú.

³ Vysvetlenie skratiek: VT – východiskový text (originálny text v anglickom jazyku), SP – strojový preklad, PESP – posteditovaný strojový preklad.

⁴ Väzbu v týchto prípadoch chápeme širšie, než je to v tradičnej lingvistickej literatúre (porov. napr. Oravec – Bajzíková, 1986, s. 17 – 21). Za väzbu považujeme každé spojenie členov v determinatívnej syntagme, v ktorej nadradený člen (najčastejšie sloveso) predurčuje podradenému členu pád. Podradeným členom však nemusí byť len predmet, ale môžu to byť aj príslovkové určenia (*nemierite (elektronickým) hľadáčikom...*).

analytický tvar *do not aim* preložil ako *nemajú za cieľ*, teda v tomto prípade tu vzniká nová väzba – „nemať za cieľ koho/čo“, čiže *nemáť za cieľ* (*elektronický*) *hladáčik* a ďalší člen *na slnku* sa tu už javí iba ako fakultatívne príslovkové určenie miesta, kym v prípade *Nemierite elektronickým hladáčikom na slnko* mal člen *na slnko* syntaktickú funkciu predmetu. V tomto prípade sa smerový, dynamický význam predložky *na* (*na slnko*) mení na miestny, statický (*na slnku*).⁵

Častými chybami v rámci predikatívnosti vety boli nerealizované predikatívne vzťahy, čiže namiesto určitého slovesného tvaru boli použité neurčité slovesné tvary, najmä neurčitok, príp. verbálne substantívum, resp. sloveso chýbalo úplne. Takéto prípady demonštrujú príklady č. 2 – 4:

Príklad č. 2:

VT: *Make sure that you use your camera correctly.*

SP: *Uistite sa, že ste na správne používanie fotoaparátu.*

PESP: *Uistite sa, že fotoaparát používate správne.*

Príklad č. 3:

VT: *Reorient or relocate the receiving antenna.*

SP: *Preorientovať alebo premiestniť prijímaciu anténu.*

PESP: *Preorientujte alebo premiestnite prijímaciu anténu.*

Príklad č. 4:

VT: *If your equipment contains easy removable batteries or accumulators please dispose these separately according to your local requirements.*

SP: *Ak vaše vybavenie ľahko vyberateľné batérie alebo akumulátory, zlikvidujte ich samostatne podľa miestnych požiadaviek.*

PESP: *Ak vaše zariadenie obsahuje ľahko vyberateľné batérie alebo akumulátory, zlikvidujte ich samostatne podľa miestnych požiadaviek.*

V príkladoch č. 2 a 3 je problémom, že neurčité slovesné tvary, konkrétnie verbálne substantívum *používanie* a neurčitky *preorientovať* a *premiestniť*, nevyjadrujú predikačné kategórie času a spôsobu, ako ani kongruenčné kategórie osoby a čísla. Tieto tvary teda nedokážu vyjadrovať predikačný vzťah príslušku k podmetu, pretože gramatickou formou s ním nevyjadrujú spätosť: (vy) *používate*, (vy) *preorientujte alebo premiestnite*. V príklade č. 4 sloveso absentuje úplne, takže okrem predikačných a kongruenčných kategórií tu nie je vyjadrený ani obsahový komponent, t. j. vyjadrenie dynamického príznaku. I keď v tomto prípade sa dá z kontextu dané sloveso domysliť, v iných prípadoch to nemusí byť také jednoznačné.

3.2 Modálny a komunikačný rámec vety

Vzhľadom na to, že manuály na použitie majú odborný charakter, možno konštatovať, že chyby z oblasti modality a komunikačného rámcu výpovedí (podľa priebežných výsledkov) sú

⁵ Viac o chybách vo väzobných spojeniach porov. v časti 3.3.

zastúpené minimálne. Ako problém sa tu javí najmä negácia, keďže v slovenčine používame tzv. dvojité negáciu, ktorú angličtina nepozná, teda anglickým ekvivalentom slovenskej vety *Nikto tam neboli* je *Nobody was there*, v preklade doslova ako *Nikto tam bol*. Príklad č. 5 reprezentuje prípad neúplnej realizácie negácie:

Príklad č. 5:

VT: ***D**o **n**ot **d**isassemble or **m**odify **t**he **bbc***

SP: *Nerozoberajte ani meníť batérie ani kryt batérie.*

PESP: *Nerozoberajte ani nemeňte batérie ani kryt batérie.*

V príklade č. 5 si môžeme všimnúť, že sa tu nachádzajú v koordinatívnom syntaktickom vzťahu slovesá *nerozoberajte* a *meníť*. Negácia však mala byť realizovaná na oboch slovesách, teda nielen na slovase *nerozoberajte*, ale aj na slovase *meníť*. Navyše druhé prísudkové sloveso nie je v určitom slovesnom tvare, ale v neurčitku, opäť tu teda možno hovoriť aj o nerealizovanej predikácii. Analyzovaný príklad poukazuje na to, že správna identifikácia negácie je problémová najmä v koordinatívnych vzťahoch, v ktorých sa negácia vzťahuje na viaceré členy syntagmy.

3.3 Syntakticko-sémantická korelatívnosť

Ako pomerne častú chybu v nominálnej morfosyntaxi môžeme identifikovať narušenie zhody v determinatívnej syntagme, v ktorej určujúci člen (adjektívárium) nadradeného substantíva nepreberie niektorú z jeho menných kategórií (rod, číslo alebo pád), príp. i viac týchto kategórií alebo aj všetky (často je narušená najmä zhoda v mennom rode). Prípad nedodržanej mennej zhody dokumentuje príklad č. 6, a to v dvoch syntagmách:

Príklad č. 6:

VT: ***T**he **d**efault **u**sér is **p**reset with **t**he **i**con **s**hown **o**n the **l**eaf strane.*

SP: ***P**redvolené **u**žívateľ je prednastavený pomocou **i**kony **zobrazenej** na lavej strane.*

PESP: ***P**redvolený **používateľ** je prednastavený pomocou **i**kony **zobrazenej** na lavej strane.*

Môžeme si všimnúť, že prílastok predvolené sa rodovo nezhoduje s nadradeným substantívom užívateľ. V tomto prípade by sme navyše za sémanticky vhodnejší domáci ekvivalent lexémy *user* považovali slovo používateľ, pretože Krátky slovník slovenského jazyka (2003) vysvetluje význam lexémy *užívateľ* ako „kto má niečo v užívaní“ (napr. „užívateľ bytu“) a význam slova *používateľ* sa tu vysvetluje ako „kto niečo používa“ (napr. „používateľ prístroja“). Obe substantíva (užívateľ i používateľ) sú však maskulína, a teda ani v jednom prípade nedochádza v uvedenej determinatívnej syntagme k zhode v mennom rode.

V druhom prípade ide o netypický prípad zhody, keďže kongruentný tvar adjektívália býva obyčajne anteponovaný, v danom slovosledede je však particípium *zobrazene* postponované, pretože je ďalej rozvítené. Príčinou nezhodujúceho sa pádu a čísla s nadradeným substantívom *ikona* môže byť formálne zhodná podoba tohto substantíva v tvaroch N pl. s G sg. (*ikony*). V tomto prípade však N pl. vylučuje použitie predložky *pomocou* ako ekvivalentu

k anglickej predložke *with*. Na nesprávnu identifikáciu gramatických významov tvaru (*pomocou*) ikony ako N pl. namiesto G sg. by poukazoval tvar adjektívalia *zobrazené*.

Nedodržané väzby v determinatívnych syntagmách sme klasifikovali v oblasti nominálnej (príklad č. 7) aj verbálnej morfosyntaxe (príklady č. 1 a 8).

Príklad č. 7:

VT: *The exposure standard for wireless device employs a unit of measurement known as the Specific Absorption Rate, or SAR.*

SP: *Štandard vyžarovanie pre bezdrôtové prístroje pracuje s mernou jednotkou uvádzanou ako Specific Absorption Rate alebo SAR.*

PESP: *Štandard vyžarovania pre bezdrôtové prístroje pracuje s mernou jednotkou uvádzanou ako Specific Absorption Rate alebo SAR.*

Syntagma *štandard vyžarovania* predstavuje typický príklad spojenia nadradeného substantíva a podradeného nezhodného prívlastku v genitíve, ktoré však v tomto príklade zostalo v základnom tvari.

K prípadom nedodržanej väzby v oblasti verbálnej morfosyntaxe zaraďujeme determinatívne syntagmy, v ktorých bolo nadradeným členom sloveso (najmä v určitom tvari), resp. deverbatívum (substantívum alebo adjektívum odvodené od slovesa). Nesprávne tvary podradených členov sa nachádzali ako v bezpredložkových väzbách, tak aj v predložkových väzbách.

Prípad nesprávnej bezpredložkovej i predložkovej väzby sme mohli zaznamenať už v príklade č. 1, v ktorom stroj výpoved ďalších *Do not aim the electronic viewfinder at the sun* preložil ako *Nemajú za cieľ elektronický hľadáčik na slnku* namiesto očakávanej výpovede *Nemierite elektronickým hľadáčikom na slnko* (porov. analýzu príkladu č. 1). Ďalší prípad nedodržanej bezpredložkovej väzby dokumentuje príklad č. 8:

Príklad č. 8:

VT: *Operation is subject to the following two conditions:*

SP: *Prevádzkovanie podlieha dvoch podmienok:*

PESP: *Prevádzkovanie podlieha týmto dvom podmienkam:*

Význam slovesa *podliehať* v tomto príklade predurčuje gramatický pád datív podradenému členu *podmienka*, ktoré sa tu nachádza v pluráli a je navyše rozvité určujúcou číslovkou *dva*. V texte SP sa toto substantívum síce nachádza v správnom číslе (v pluráli), ale nie v správnom páde (namiesto očakávaného datívu vyjadruje tvar *podmienok* genitív). Tomuto nesprávnemu pádovému tvaru sa prispôsobuje aj tvar číslovky *dva*, t. j. *dvoch*. Syntagma *dvoch podmienok* (správ. *dvom podmienkam*) by navyše mala byť ešte rozvitá ďalším adjektiváliom, a to zámenom *týmto*, príp. adjektívom *nasledujúcim* (z ang. *following*), ktoré by sa takisto malo gramaticky prispôsobiť tvaru členov v rozvíjanej determinatívnej syntagme. Tento rozvíjajúci člen však v texte SP absentuje. Dochádza tu teda aj k vynechaniu lexémy v texte strojového prekladu. Početné boli aj chyby v oblasti slovosledu, ktorý bol niekedy príčinou ďalších chýb. V príklade č. 9 mohol iniciovať nedodržanie väzby:

Príklad č. 9:

VT: *Read these safety notes and the camera Owner's Manual carefully before use.*

SP: *Prečítajte si tieto bezpečnostné poznámky a fotoaparát návod na obsluhu pred použitím.*

PESP: *Pred použitím si pozorne prečítajte tieto bezpečnostné poznámky a návod na obsluhu fotoaparátu.*

Väzobný vzťah v syntagme *na obsluhu fotoaparátu* sa tu nerealizoval zrejme z toho dôvodu, že substantívum, ktoré malo byť v pozícii nezhodného prívlastku (*fotoaparát*, v očakávanom tvare *fotoaparátu*), sa nenachádzalo pri svojom nadradenom člene, t. j. za substantívom *obsluha* (v danom tvare *(na) obsluhu*). Stroj dodržal slovosled z východiskového anglického textu, v ktorom sa lexéma *the camera* nachádzala pred spojením *Owner's Manual*. V tomto prípade vidíme, že tendencia angličtiny anteponovať prívlastky spôsobila problémy pri transponovaní vzťahov medzi rozvíjajúcimi a rozvíjanými členmi v slovenskej syntagme.

Časté chyby sa vyskytovali pri slovnodruhových transferoch, teda pri určení slovnodruhovej platnosti lexémy použitej v anglickom teste. Takéto chyby môžu vázne zneprehľadniť významovú štruktúru výpovedí. Chybný slovnodruhový transfer dokumentoval už aj príklad č. 2, v ktorom stroj preložil lexému *use* ako slovesné podstatné meno *používanie* namiesto určitého slovesného tvaru *používate*.

Ako problémový sa javil aj transfer adjektív, pretože adjektíva nie sú v angličtine tvarovo fixované, ich slovnodruhová funkcia sa identifikuje prostredníctvom pozície (nachádzajú sa pred substantívom). V príklade č. 10 preložil stroj lexému *grounding* ako substantívum *uzemnenie* namiesto adjektíva *uzemňovacie*, pretože nadradené substantívum sa nachádza v pluráli (*vodiče*).

Príklad č. 10:

VT: *Grounding Conductors (NEC SECTION 810-21)*

SP: *Uzemnenie vodiče (NEC paragraf 810-21)*

PESP: *Uzemňovacie vodiče (NEC PARAGRAF 810-21)*

3.4 Súvetná syntax

Pokial' ide o náučné texty, možno skonštatovať, že sa v nich početne využívajú súvetia, predovšetkým hypotaktické (Findra, 2004, s. 184). Z priebežných výsledkov vyplýva, že najproblémnejšími oblastami v rámci súvetnej syntaxe je najmä nesprávna identifikácia počtu viet v súvetí a nekorektná realizácia medzivetnej konektívnosti. Potrebné je však upozorniť, že nerovnaký počet viet v anglickom a preloženom súvetí nemusí byť vždy považovaný za chybu, pretože pre angličtinu je typická tendencia ku kondenzovanosti vo vetnej stavbe, zatiaľ čo slovenčina častejšie využíva súvetia, resp. opisné vyjadrenia. Príklad č. 11 obsahuje také kondenzované súvetie, ktorého preklad do slovenčiny by si vyžadoval o jednu vetu navyše v porovnaní s anglickým textom (porov. prvý variant PESP):

Príklad č. 11:

VT: *If you are unable to insert the plug into the outlet, contact your electrician to replace your obsolete outlet.*

SP: *Ak nie ste schopní zasunúť zástrčku do zásuvky, obráťte sa na elektrikára o výmenu zastaranej zásuvky.*

PESP: *Ak nie ste schopný zasunúť zástrčku do zásuvky, obráťte sa na elektrikára a požiadajte o výmenu zastaranej zásuvky. / Ak nie ste schopný zasunúť zástrčku do zásuvky, obráťte sa na elektrikára so žiadostou o výmenu zastaranej zásuvky.*

Stroj sa pokúsil kondenzovanú časť (*to replace your obsolete outlet*) pretransformovať do slovenského textu doslova, čoho výsledkom je konštrukcia *o výmenu zastaranej zásuvky*. V tomto prípade by bolo vhodné v slovenskom texte použiť súvetie s tromi vetami. Na vytvorenie novej vedľajšej vety je však potrebné doplniť konektor (spojku *a*) a predovšetkým predikát, t. j. sloveso *požiadajte*. Po uvedených zmenách tak vznikne zložené súvetie s jednou vedľajšou vetou (*ak nie ste schopný zasunúť zástrčku do zásuvky*) a dve hlavné vety (*obráťte sa na elektrikára a požiadajte o výmenu zastaranej zásuvky*).

Rovnako v tomto prípade by bolo možné použiť kondenzovanejší variant súvetia, i keď v slovenčine netypickejší, v ktorom by zostal zachovaný počet viet v anglickom súvetí, čiže súvetie by obsahovalo jednu vedľajšiu vetu (*ak nie ste schopný zasunúť zástrčku do zásuvky*) a jednu hlavnú vetu s kondenzovanou časťou (*obráťte sa na elektrikára so žiadostou o výmenu zastaranej zásuvky*). Kondenzáciu dvoch hlavných viet do jednej sme dosiahli doplnením lexémy *žiadost'*, v danom tvere a so správnou predložkou v podobe *so žiadostou*. V tejto súvislosti hovorí aj J. Findra (2004, s. 184) o základnej syntatickej tendencii v náučných textoch – o využívaní prostriedkov syntatickej kondenzácie, teda namiesto vedľajšej dvojčlennej vety sa použije vetyl člen. Takáto kondenzácia slúži podľa autora zreteľnosti a presnosti vyjadrovania, ale na druhej strane je takýto text náročný na vnímanie, pretože prináša zvýšenú frekvenciu nominálnych determinatívnych syntagmi (Findra, 2004, s. 184).

Z oblasti medzivetnej konektívnosti sme zaznamenali chýbajúcemu interpunkciu oddelujúcu jednotlivé vety súvetia, chýbajúce spojky či použitie nesprávnych spojok. Osobitným prípadom narušenej medzivetnej konektívnosti bolo použitie odkazujúcich výrazov (najmä zámen) v tvaroch nekorešpondujúcich s gramatickými kategóriami výrazov z druhej vety, na ktoré dané zámeno odkazovalo:

Príklad č. 12:

VT: *Press the card in and release it slowly.*

SP: *Stlačte kartu a uvoľnite ho pomaly.*

PESP: *Stlačte kartu a pomaly ju uvoľnite.*

Príklad č. 12 demonštruje taký prípad narušenia medzivetnej konektívnosti, v ktorom sa zámeno *ho*, nachádzajúce sa v druhej vete koordinatívneho súvetia, rodovo nezhoduje so substantívom *karta*, na ktoré uvedené zámeno odkazuje. Tento problém bol spôsobený tým, že angličtina pri neživotných substantívach jednotne používa zámeno *it*, zatiaľ čo slovenčina rozlišuje gramatický rod substantív.

3.5 Lexikálna sémantika

Za najzávažnejší problém v rámci lexikálnej sémantiky (ale aj strojového prekladu vôbec) považujeme adekvátny transfer významu slova. Dôležité je uviesť, že práve táto kategória chyb má zásadný význam pre správne pochopenie výpovede. Neadekvátny preklad lexémy sme mohli zaznamenať už v príklade č. 6 (lexéma *user* preložená ako *užívateľ* namiesto *používateľ*). Problémové z hľadiska prekladu sú najmä polysémantické a homonymné lexémy. Nasledujúce príklady demonštrujú prípady nesprávne preložených lexém, ktorých význam môže byť veľmi odlišný:

Príklad č. 13:

VT: *Do not disassemble (do not open the case).*

SP: *Nerozoberajte (neotvárajte prípad).*

PESP: *Nerozoberajte (neotvárajte kryt).*

Príklad č. 14:

VT: *10. Watch satellite 24*

SP: *10. Hodinky so satelitným 24*

PESP: *10. Sledovanie satelitného vysielania 24*

Záver

V príspevku sme analyzovali jednotlivé gramatické a lexikálne chyby vyskytujúce sa pri strojovom preklade anglických návodov na použitie do slovenčiny. Za najzávažnejšie chyby považujeme predovšetkým chyby v oblasti predikatívnosti vety (príklady č. 1 – 4), pretože ak nie je v texte správne identifikované gramatické jadro dvojčlennej slovesnej vety, t. j. predikatívna syntagma, a vettý základ jednočlennej slovesnej vety, nemusia byť v správnych tvaroch ani ďalšie vetté členy, ktorými sú podmet a prísudok, príp. vettý základ v danej vete rozvíjané.

Z oblasti syntakticko-sémantickej korelatívnosti sa vyskytli nedodržané zhody (príklad č. 6) a väzobné spojenia v rámci nominálnej (príklad č. 7) i verbálnej morfosyntaxe (príklady č. 1 a 8). Zaznamenali sme aj chyby v slovoslede, ktorý v niektorých prípadoch inicioval ďalšie chyby, napríklad v príklade č. 9 mohol byť príčinou nerealizovaného väzobného vzťahu. Početnejšie sa vyskytovali i nekorektné slovnodruhové transfery (príklady č. 2 a 10).

Zo súvetnej syntaxe sa vyskytovali problémy so správnym určením počtu viet v súvetí (príklad č. 11), ako aj chyby v medzivetnej konektívnosti (príklad č. 12).

Nekorektné preklady lexém sú závažným faktorom nesprávneho pochopenia textu, resp. aj jeho nepochopenia. Ako problémové sa javia najmä polysémantické lexémy, pri ktorých stroj nemusí byť schopný vybrať adekvátny význam slova, pričom jednotlivé významy môžu byť úplne odlišné (príklady č. 6, 13 a 14).

Najmenej zastúpenou oblasťou, pokial' ide o chybovost' v strojovom preklade, je modálny a komunikačný rámec vety, čo je aj logické, keďže vyjadrovanie v textoch odborného/náučného štýlu, do ktorého zaraďujeme aj manuály na použitie, možno charakterizovať ako nociónalne, citovo bezpríznakové (Mistrík, 1997, s. 428). Problémovou oblasťou v rámci modálnosti je najmä negácia (príklad č. 5), a to najmä preto, že slovenčina má tzv. dvojitú negáciu, ktorú angličtina nepozná.

Potrebné je však upozorniť, že v rámci analýzy sme zaznamenali aj viacero bezchybných prekladov, čo demonštrujú nasledovné príklady: *Basic Photography and Playback – Základné fotografovanie a prehrávanie; Follow Instructions – Postupujte podľa pokynov; This plug will fit into the power outlet only one way.* – Túto zástrčku je možné zasunúť do zásuvky iba jedným spôsobom. – If the plug should still fail to fit, contact your electrician to replace your obsolete outlet. – Ak sa zástrčku stále nedari zasunúť, požiadajte elektrikára o výmenu zastaranej zásuvky. Korektné preložené boli nielen jednoduchšie spojenia slov (napr. nadpisy), ale aj vety či niektoré súvetia.

Ďalej sa pri strojovom preklade vyskytujú aj také chyby, ktoré neznemožňujú správne pochopenie výpovede, porov. napr. preklad výpovede *The recycling of materials will help to conserve natural resources* ako *Recyklácia materiálov pomáha šetriť prírodné zdroje*. V uvedenom preklade bolo použité nedokonavé sloveso *pomáha* namiesto dokonavého slovesa *pomôže*, ktoré zároveň vyjadruje aj budúci čas, čo je v zhode s anglickým futúrom *will help*. Takáto zmena (s ohľadom na funkciu textu) nemá zásadný vplyv na správne pochopenie významu vety/výpovede. Podobne ani preklad nadpisu *Before You Begin* v podobe *Predtým ako začneš* zásadne neovplyvňuje pochopenie výpovede, hoci by sa tu žiadalo použitie vykania, teda plurálovej formy slovesa *začnete*; kedže však angličtina osobitným slovesným tvarom vykanie nerozlišuje, stroj nedokázal túto výpoved transformovať do očakávanej slovenskej výpovede. Podobné preklady, i keď do určitej miery gramaticky nekorektné, môžu byť pre používateľa určite nápomocné. Čažko dešifrovateľné sú najmä také preklady, v ktorých sa kombinujú rôzne gramatické chyby, často aj v spojení so sémanticky nepresnými, príp. i úplne odlišnými prekladmi určitých lexém.

Na základe analyzovaných strojových prekladov manuálov sme dospeli k záveru, že práve tento typ textov tvorí jednu z najperspektívnejších skupín textov pre strojový preklad, a to najmä vďaka používaniu ustálených, často až schematických gramatických konštrukcií a vettých schém, čo vytvára do budúcnosti predpoklad sémanticky i gramaticky správnych prekladov.

LITERATÚRA

- FINDRA, Ján: *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta 2004. 232 s.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčíková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1997. 598 s.
ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. 2. vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1986. 272 s.
RUŽIČKA, Jozef a kol.: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
VAŇKO, Juraj: Kategoriálny rámec pre analýzu chýb strojového prekladu. In: *Mýliť sa je ľudské (ale aj strojové)*. Nitra: Univerzita Konštántína Filozofa v Nitre 2017, s. 83 – 100.

Variácie zámen *taký*, *taká*, *také* v komunikačných súvislostiach¹

Zuzana Popovičová Sedláčková

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava

zuzana.popovicova@uniba.sk

Ústrednou téμou príspevku sa pre nás stala stálica mnohých odborných publikácií – pronomíná. Záujem lingvistov o zámená je zrejme ovplyvnený aj tým, že základná definícia (porov. ďalej) ich vymedzuje ako jazykové jednotky so všeobecným významom, ktoré javy objektívnej reality nepomenúvajú priamo, ale ukazujú či odkazujú na ne, pričom sú závislé na situačnej či kontextovej ukotvenosti. Pripomeňme si v tejto súvislosti definíciu zo *Súčasného slovenského spisovného jazyka – Morfológia* (Oravec, Bajzíková, Furdík, 1984, s. 109): „Zámená sú slová so všeobecným významom, ktoré javy objektívnej reality nepomenúvajú, ale na ne ukazujú (ukazovacia, exoforická funkcia zámen), alebo odkazujú v texte (odkazovacia funkcia zámen: anaforická – dozadu a kataforická – dopredu).“ Práve všeobecnosť významu zámen, ich frekvencia a značný rozsah použitia v komunikátoch podnecuje mnohé skúmania ich komunikačno-pragmatických, štylistických, textotvorných, gramatických či expresívnych realizácií, čoho dokladom sú pre nás inšpiratívne práce najmä Eugénie Bajzíkovej (2003), Martiny Bodnárovej (2012), Jany Hoffmannovej (2014) aj Milady Hirschovej (1988).

Vzhľadom na širokospektrálnosť problematiky sústredíme ďalej svoju pozornosť iba na ukazovacie zámeno *taký*, resp. *taká*, *také*, *takí* (N. pl. mask.) a osobitne na jeho usúvzažnenie s konkrétnou alebo všeobecnou vlastnosťou. Pronomen *taký* (Dvonč et al., 1966, s. 233) môže odkazovať bud' na vlastnosť veci, osoby, javu a pod., ktorá je bezprostredne vnímaná, alebo odkazuje na vlastnosť všeobecnú. Výnimočné nie je ani odkazovanie na takú vlastnosť, ktorú z nejakého dôvodu nechcú komunikanti špecifikovať. Vlastnosť sa môže pomenovať bud' v predchádzajúcej časti textu (anaforické odkazovanie), alebo v jeho nasledujúcej časti (kataforické odkazovanie). Okrem toho môže *taký* poukazovať na vlastnosť reflektujúcu spoločne zdieľanú vedomosť komunikantov aj mimotextovo (teda exoforicky). Lajtmotívom príspevku sa však pre nás nestalo v prvom rade odhalovanie spomenutých textových/mimotextových dimenzií použitia pronomen *taký* (ergo jeho anaforického, kataforického, exoforického potenciálu), hoci ich pri našom uvažovaní máme na zreteli. Naše uvažovanie navrstvujeme na tomto základe a koncentrujeme ho do sféry neformálneho spontánneho dialógu. K tomuto kroku nás provokuje skutočnosť, že zámeno *taký* je v neformálnych a súkromných dialogických textoch (resp. v hovorovom štýle) bežné a časté (porov. aj Bodnárová, 2012; Dvonč et al., 1966, s. 261).

Naším cieľom je interpretovať reakcie aktérov so zreteľom na prítomnosť *taký* v dialógoch konkrétnie v tom smere, ako aktéri pri rozhovore tvárou v tvár vnímajú odkazovanie zámena na všeobecnú alebo konkrétnu vlastnosť a aký to má vplyv na ďalšie reťazenie replík. Zaujíma nás osobitne to, či komunikanti zhodne interpretujú vlastnosť „ukrytú“ za zámenom

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantu MŠVVŠ SR VEGA 1/0553/18 *Pragmatické a gramatické princípy jazyka so zreteľom na kultivovanie jazykovej praxe*.

taký, alebo či sú v ich interpretáciách rozdiely. Túžia aktéri po porozumení a inklinujú k nastoleniu vzájomnej zhody v záujme kooperácie v prípade, že zistia disparátnosť svojich interpretácií (pronomen *taký* spojili s rozdielnymi antecedentmi)? Alebo sa nebránia konfliktu? Je možné pri interpretácii takýchto dialógov identifikovať mimojazykové a/alebo jazykové okolnosti, na základe ktorých sa aktéri pri interpretácii *taký* orientujú? Najmä ak zoberieme do úvahy, že vlastnosť zastúpená zámenom nemusí byť vždy v dialógu verbalizovaná a môže byť iba všeobecná. Sú spoločné skúsenosti partnerov dialógu nápomocné? Prípadne, je zrejmý dôvod, prečo nie je vlastnosť účastníkmi komunikácie pomenovaná?

Samozrejme, že nami predkladaná sonda nie je ani nemôže byť vyčerpávajúcim opisom všetkých funkčných špecifík adjektívneho zámena *taký* v dialógoch. Špecifické použitie pronomen *taký* v komunikácii a variabilnosť jeho funkcií dôsledne sledovali už v spomínaných prácach Milada Hirschová (1988) a Martina Bodnárová (2012). Exemplifikácie a prináležiace interpretácie zhrnuté v predkladanom príspevku sú z našej strany skôr pozvánkou do diskusie o tom, ako sa s orientáciou na „živú“ interakčnosť partnerov môžeme vysporiadať na poli gramatiky. Inými slovami, ako prítomnosť adjektívnych zámen *taký*, *taká*, *také* ovplyvňuje charakter dialógov, reťazenie replík, viaznutie dialógu, spoluprácu aktérov a pod. Upriamením pozornosti na dialogickosť textu (na podklade prác O. Orgoňovej a A. Bohunicej; 2017, 2018) sledujeme záujmy a potreby aktérov interakcie, ich rečové stratégie, pôžitok z komunikácie i vzájomné porozumenie alebo neporozumenie, pretože pri dialógoch sa stretávajú viacerí komunikanti s rozmanitými sociálnymi vzťahmi, záujmami, potrebami, skúsenosťami aj povahovými vlastnosťami. Podnetné je aj prihliadanie na neuzavretosť dialógu, teda možnosti, keď sa jeden dialóg potenciálne stane východiskom pre ďalší dialóg/ďalšie dialógy.

Výskumným poľom sa pre nás stali hovorené súkromné dialógy², ktorých aktérmi boli sociálne rovnocenní (prípadne viac-menej rovnocenní) komunikační partneri – kamaráti, spolužiaci, blízki rodinní príslušníci.

Ukážka 1

- A: *Sestra sa pred mesiacom rozviedla.*
B: *Áno? Ale dalo sa to čakať. Jej ex behal za ženami, chodil po krčmách a o rodinu sa nestaral. Ale odkedy si pamäťám, vždy bol taký.*
A: *Áno, ja viem. Je to sukničkár.*
B: *To tiež, ale hlavne je nezreľý a sebecký.*

V ukážke 1 pronomen *taký* v chápaní hovoriacej B anaforicky odkazuje na vlastnosti muža, ktoré približuje prostredníctvom opisu jeho aktivít *behal za ženami, chodil po krčmách, nestaral sa o rodinu*. Hoci aktérka B v prvej časti svojej výpovede vlastnosti muža nedefinuje jednoznačne či „jednoslovne“, je zrejmé, že ňou spomenuté aktivity muža (ktoré implicitne obsahujú negatívne hodnotenie jeho kvalít) nevníma ako žiaduce v manželskom spolunažívaní

² Materiál bol zbieraný v priebehu roku 2018 a aj v spolupráci so študentmi slovakistiky na FiF UK v Bratislave. Materiál s dôrazom na rozmanité použitia zámena *taký* bol kompletizovaný na základe audio nahrávok a/alebo excerptov zo súkromnej elektronickej komunikácie (najmä WhatsApp, Facebook, sms správy). Z toho dôvodu, že je pre nás aktuálne dôležitejší samotný obsah dialógu a tiež preto, že niektoré ukážky pochádzajú z hovorenej a iné z písanej komunikácie imitujúcej hovorený prejav, pri prepise ukážok abstrahujeme od dôsledného značenia špecifík hovorených prejavov.

(porov. reakciu v zmysle *rozvod sa dal očakávať*, lebo (*ne*)robil to a to). Je potrebné zdôrazniť, že zámeno *taký* je gramatickým, nie lexikálnym synonymom zastupujúceho výrazu, čo v pokračovaní dialógu naznačili aj aktérky. Komunikantka A vo svojej druhej replike nielen súhlasí s negatívnymi hodnoteniami, ktoré na adresu jej švagra vyslovila aktérka B (*áno, ja viem*), ale tentokrát už cíti potrebu označiť dotyčného substantívom *sukničkár*, ktoré má vo svojom lexikálnom význame obsiahnuté negatívne hodnotenie. Avšak podľa reakcie hovoriacej B sa dá usúdiť, že aj napriek tomu, že so svojou partnerkou súhlasí, neuspokojuje sa len s jednou negatívnou vlastnosťou (*to tiež*), na ktorú podľa nej explicitne aktérka A upozornila (*behá za ženami = je sukničkár*), ale mala na mysli aj ďalšie negatívne vlastnosti (*hlavne je nezreľý a sebecký*).

Ukážka 2

- A: *Videla som také šaty, aké potrebuješ.*
B: *Neviem o tom, že potrebujem šaty. Ale ty si ich kúp.*

Adjektívne zámeno *taký* (rovnako ako aj ďalšie ukazovacie zámená) môže exoforicky (t. j. mimo textu) odkazovať na spoločne zdieľané poznatky aktérov alebo ich prežité udalosti. Ukážka 2 je torzom z dialógu medzi matkou (A) a dospelou dcérou (B), pričom ich spoločne zdieľanou vedomosťou je skutočnosť, že matka pociťuje potrebu ovplyvňovať výber dcérinho oblečenia, čo dospelá a ekonomicky nezávislá dcéra prijíma s nevôľou. Ako je evidentné z repliky matky, vlastnosť šiat (*také šaty*) nie je konkretizovaná a nadväzuje iba na jej osobnú skúsenosť (šaty videla pravdepodobne v obchode a vyhovovali matkinej predstave). Na margo okolnosti vzniku dialógu považujeme za dôležité uviesť, že matka práve preto, že vie o dcérinom odmietavom postoji k jej radám ohľadom výberu garderóby, chcela uplatnením zámena *taký* vzbudit' u dcéry zvedavosť a vyprovokovať ju ku kladeniu otázok týkajúcich sa napr. farby, strihu alebo ceny šiat. Zámer matky ale nebol úspešný, dcéra neprejavila záujem o zisťovanie kvalít či vzhľadu šiat (*neviem, že potrebujem šaty*) a matkinu ponuku rázne odmieta (*ty si ich kúp*).

Úplne iný interpretačný potenciál by získal predmetný dialóg v inej situácii (ukážka 3) a so zreteľom na neuzavretosť dialógu.

Ukážka 3 (modelová úprava ukážky 2)

- A: *Videla som také šaty, aké potrebuješ.*
B: *A sú podľa teba dostatočne slávnostné? Nechcem vyzerat' ako chudobná príbuzná.*

Modelová úprava vyššie uvedeného dialógu medzi matkou (A) a dcérou (B) naznačuje, že ide o pokračovanie dialógu z minulosti, pričom v minulosti boli vlastnosti šiat viac alebo menej výstižne definované a táto vlastnosť sa opäť transponuje do popredia v aktuálnom dialógu (*také = slávnostné*, resp. *slávnostné*, ktoré sú súčasne aj *honosné*, aby nevyzerala ako chudobná príbuzná). Zároveň je odôvodnené predpokladať, že aktérka A by *slávnostnosť* šiat v ďalších replikách konkretizovala (popísala by napr. strih, materiál, farbu a pod.), prípadne by šaty konfrontovala s predstavou aktérky B, s ktorou ju oboznámila už dávnejšie. Pokračovaním

dialógu by sa potvrdila/vyvrátila spoločná predstava o tom, čo je alebo nie je slávnostné (event. aj honosné), prípadne by dcéra usúdila, že *také* šaty, aké videla matka, nie sú *také*, aké by chcela ona.

Osobitne zaujímavé je sledovanie tých dialógov, pri ktorých sa zámeno *taký* vzťahuje na (povahové) vlastnosti zaangažovaných aktérov a ich konkretizácia „visí“ v ovzduší. Hoci vlastnosť nemusí byť (alebo práve preto, že nie je) explicitne vyjadrená v predchádzajúcim alebo nadväzujúcim kontexte, prípadne aktéri vzájomnú skúsenosť interpretujú rôznym spôsobom, otvára sa v dialógoch priestor pre emočné prežívanie. V dialógoch môžeme preto postrehnúť okrem snáh o zmierenie aj prehlbovanie rozporu.

Ukážka 4

- A: *Celý krúžok ideme. Iba Mária nejde.*
B: *Tak ja nemám toľko času, čo vy, študujem na dvoch školách.*
C: *No však nemusíš byť hned taká (1)...*
B: *Aká taká (2)? Vôbec nie som taká (2). Ja mám len veľa záujmov.*
A: *Čo sa hned durdiš??!*
C: *Ale nikdy s nami nejdeš!*
B: *Proste nie som taká (3) ako vy!*

Ukážka 4 rekonštruuje rozhovor troch vysokoškoláčok – spolužiačok. Aktérka A reaguje na otázku vyučujúcej, či má ešte niekto zo študijnej skupiny záujem o lístky do divadla. V rámci svojej reakcie osobitne upozorní na spolužiačku Máriu³ (t. j. účastníčku B), ktorá do divadla nepôjde. Kedže je Mária v triede prítomná, po spomenutí svojho mena reaguje podráždene, čo motivuje hovoriacu C k reakcii. To, či malo pronomen *taká (1)* signalizovať intenzifikáciu Máriinej (pozitívnej alebo negatívnej) vlastnosti, nevieme spoľahlivo interpretovať, pretože začiatú repliku spolužiačky promptne preruší aktérka B. Mária nedopovedanú repliku spolužiačky C vníma ako osobný útok a len zdanlivo si overuje, či porozumela (*aká taká*). Nečaká však na špecifikáciu, pretože akúkoľvek špecifikáciu vzápäti popiera (*vôbec nie som taká*). Opierajúc sa o nasledujúcu repliku hovoriacej C (*ale nikdy s nami nejdeš*) nám dovoľuje predpokladať, že dôvodom reakcie aktérky B bola dôvnejšia skúsenosť, pretože ju už v minulosti spolužiačky postavili do kontrastu k väčsine (v zmysle *my všetky niečo robíme – ty to nerobiš*). V tom prípade by zámeno *taká (3)* pravdepodobne odkazovalo na nespoločenskosť a možno zdržanlivosť aktérky B, *taká (2)* taktiež na tie isté vlastnosti, prípadne precitlivenosť alebo popudlivosť, ak jej to spolužiačky opakovane pripomínajú (*čo sa hned durdiš, nemusíš byť hned...*). Uvedená ukážka je zaujímavá najmä z pohľadu nezainteresovaného pozorovateľa, ktorý vzťahy medzi spolužiačkami nepozná a môže prebiehajúci „konflikt“ vnímať rozpačito.

Interpretáciou vybraných ukážok sme naše uvažovanie smerovali k odhalovaniu nových impulzov súvisiacich so vzájomným (ne)porozumením medzi hovoriacimi, ku ktorým pozýva uplatnenie zámená *taký*, *taká*, *také* v súkromných dialógoch. Uvedomujeme si, že bežná reč je na jednej strane charakteristická variabilitou interpretácií, ale na druhej strane je pre každého používateľa jazyka „základná“, pretože ho sprevádza od narodenia a je s ňou v nepretržitom

³ Z dôvodu zachovania anonymity je meno zmenené.

kontakte. Komunikanti sa nechcú len dorozumieť (porozumieť jazykovému kódu), ale si aj porozumieť ako ľudské bytosti, prejaviť si vzájomnú empatiu či dokonca druhého nahnevať. Rečazenie replík v dialógu naznačuje, že aktéri sú si vedomí, že hovoria niekomu, kto počúva a bude reagovať. Vedľ poslaním dialógu je priblížiť sa k sebe navzájom. Sme už jednoducho raz *takí*...

LITERATÚRA

- BAJZÍKOVÁ, Eugénia: O textových funkciách zámen. In: *Studia Academica Slovaca 32. Prednášky XXXIX. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Ed. J. Mlacek. Bratislava: STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2003, s. 213 – 220.
- BODNÁROVÁ, Martina: Taka stara tam jedna taka pani išla minule s takou ťažkou cestovkou... (K netypickým prípadom používania ukazovacieho zámena taký). In: *Jazyk a kultúra*. Prešov: Lingvokulturologické a prekladateľsko-tlmočnícke centrum excelentnosti pri FF PU, 2012, roč. 3, č. 10. Dostupné z WWW: <http://www.ff.unipo.sk/jak/cislo10.html> [cit. 2018-11-17].
- DVONČ, Ladislav et. al.: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
- HIRSCHOVÁ, Milada: Netypické případy užití ukazovacích výrazů takový, tak. In: *Naše řeč*, 1988, roč. 71, č. 2, s. 57 – 61.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Interpretace indexikálních výrazů v českém dialogu. In: *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Eds. O. Orgoňová, K. Muziková, Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2014, s. 195 – 202.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.
- ORGONOVÁ, Ol'ga – BOHUNICKÁ, Alena: Dialóg ako výzva pre slovenskú štylistiku (K jubileu prof. PhDr. Jozefa Mlacka, CSc.). In: *Studia Academica Slovaca 46. Prednášky 53. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Eds. J. Pekarovičová, M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2017, s. 86 – 105.
- ORGONOVÁ, Ol'ga – BOHUNICKÁ, Alena: *Interakčná štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2018. 208 s.

K uplatnění lidové etymologie v urbanonymii

Martina Ptáčníková

Oddělení onomastiky, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha
ptacnikova@ujc.cas.cz

Úvodem

Lidová etymologie bývá chápána jako „mylné, zpravidla nahodilé spojování slova etymologicky neprůhledného se slovem formálně nebo významově podobným, geneticky však odlišným“ (Janyšková, 2017). Vychází z přirozené lidské potřeby „osmyslovat, interpretovat, hledat a zprůhledňovat významové souvislosti a nacházet je i tam, kde nejsou“ (Rejzek, 2009, s. 22). Pojem samotný má kořeny v polovině 19. století a do lingvistiky jej vnesl Ernst Förstermann, který uvažoval o třech kategoriích etymologie – vědecké, učené a lidové (něm. Volksetymologie). Vedle termínu lidová etymologie se mluví např. o etymologii naivní, falešné, mylné, liché, pseudoetymologii, etymologické reinterpretaci, lexikální asimilaci apod. Jako zvláštní typ se vyčleňuje etymologie bakalářská, jejíž autory jsou vzdělaní lidé, kteří se však neopírají o potřebnou odbornou metodologii (srov. Janyšková, 2017).

Lidová etymologie a propria

Na propriálním materiálu dokládalo fenomén lidové etymologie už Förstermann. V české jazykovědě pak byla první prací dotýkající se i lidových výkladů¹ proprií kniha Josefa Černého *Příspěvky k české etymologii lidové* z roku 1894. Ta sice přinesla rozsáhlý materiál antroponymický a toponymický, avšak autor se dopouštěl mnoha interpretačních omylů a práce postrádala teoretický základ. Žaneta Dvořáková poznámenává, že po Černém nebylo lidové etymologii proprií věnováno mnoho pozornosti. Pokud už se tímto fenoménem někdo zabýval, propria využíval spíše jen jako zajímavé příklady svého výkladu² (srov. Dvořáková, 2018a). Nejnovější monografie věnovaná lidové etymologii vyšla roku 2009. Její autor, Jiří Rejzek, se propriím rovněž věnuje pouze okrajově (viz Rejzek, 2009, s. 53 – 55), snad proto, že – jak sám říká – projevy lidové etymologie u proprií jsou hůře uchopitelné, než je tomu v případě apelativní složky slovní zásoby (Rejzek, 2009, s. 10).

V současné české onomastice je fenomén lidových výkladů proprií sledován především prostřednictvím dílčích materiálových sond, komplexní práce obecnějšího charakteru doposud chybějí. Z nedávno vzniklých textů věnovaných antroponymům je možno jmenovat např. studii Žanety Dvořákové (2018b) analyzující lidové výklady vybraných příjmení. Mezi pracemi toponomastickými vzniklými v posledních dvaceti letech jsou to především texty Jaroslava Davida (David, 2001 a David, 2010) o lidové etymologii vybraných oikonym, případně publikaci Jaroslava Davida a Pavla Rouse (2006) věnující se lidovým interpretacím oikonym

¹ Termíny *lidová etymologie* a *lidový výklad* chápeme v tomto příspěvku synonymně, podobně jako např. Ivan Honl (1968). Opačný názor však zastává Libuše Olivová-Nezbedová (k tomu viz Olivová-Nezbedová 1980, s. 532 – 533).

² Podle Dvořákové se to týká i *Úvodu do etymologie* Erharta a Večerky z počátku 80. let, resp. práce Radoslava Večerky et al. z roku 2006 s názvem *K pramenům slov – Uvedení do etymologie*.

a anoikonym z oblasti Vysočiny. Lidové výklady urbanonym zůstávají doposud spíše stranou badatelského zájmu.³ I proto je tento příspěvek věnován právě jim.

Prameny pro studium lidové etymologie v urbanonymii

Fenomén lidových výkladů zeměpisných jmen vychází z přirozené lidské touhy porozumět okolnímu světu a krajinným prvkům nacházejícím se v něm. Protože v průběhu historického vývoje jazyka některá toponyma zastřela svou motivaci (případně se začala pociťovat jako negativní, až vulgární), mají mluvčí potřebu si jejich původ „správně“ vyložit. Nejrůznější takové výklady, které se svým rozsahem pohybují od stručného vysvětlení až po obsáhlá pojednání zahrnující např. i etymologickou pověst (viz dále), jsou cenné proto, že odrázejí vnímání, historii a kulturu daného společenství lidí a mohou svědčit i o jejich osobitém chápání prostoru.

Protože je však lidová etymologie především jevem psychologické povahy založeném na nejrůznějších asociacích v lidské mysli, není zcela snadné ji objektivně studovat (zvláště v případech, kdy nedochází k formálním úpravám daného *propria* – viz dále). Jiří Rejzek k tomu poznamenává, že „lidovou etymologii sotva zmapujeme jen ze slovníků a příruček ve studovnách a knihovnách; je to fenomén, který vyžaduje kontakt s uživateli jazyka, jejich účast a spolupráci“ (Rejzek, 2009, s. 10). I to je důvod, proč se nám podařilo (jaksi mimoděk) shromáždit množství lidových výkladů urbanonym při řízených rozhovorech s respondenty, při nichž jsme primárně sledovali užívání nestandardizované urbanonymie v prostoru hlavního města Prahy. Srov. např. tento útržek z rozhovoru, při němž se podařilo zaznamenat lidový výklad jména pražské části: „Tam před nemocnicí, jak jsou takový baráky, tak tam se říká *Baterie*, nebo taky *Baterky*. (...) Proč ale, to nevím. Asi se tam dřív baterky vyráběly, v nějaké továrně nebo tak...“ (muž, 20 let). Jméno místní části *Baterie*, které se objevuje i v názvech ulic *U první baterie* až *U šesté baterie* a v názvu náměstí *Před bateriemi* nevychází ve skutečnosti z apelativa *baterie* ve významu ‚suchý článek‘, nýbrž z významu ‚jednotka dělostřelectva; skupina děl vůbec‘.⁴

Podobně se jen na základě přímé interakce podařilo zjistit, že mladší generace obyvatel města nerozumí už plně významu nestandardizovaného urbanonyma *Most inteligence*. Krátce po svém dostavění v 50. letech tak začal být spontánně nazýván jeden z pražských železničních mostů, neboť se na jeho budování podíleli vysokoškolští absolventi, které se komunistický režim snažil umlčet a „převychovat“ prací. Obliba a rychlé rozšíření tohoto ironického jména vedly dokonce k tomu, že byl most plných 14 let po svém dokončení pojmenován úředně. V roce 1969 získal jméno *Branický most*, přestože železniční mosty, navíc prakticky za městem, zpravidla své úřední jméno nemívají. Jak prokázal náš výzkum, nestandardizované urbanonymum *Most inteligence* je v současné době stále známo i mladým lidem. V rámci skupiny respondentů ve věku od 17 do 25 let jej znalo 29 osob z celkového počtu 76. Řada jich však vůbec nevěděla, že jde o jméno nestandardizované, a navíc původně ironické. Jméno *Most inteligence* považovali za úředně schválené honorifikační urbanonymum, které podle nich oslavovalo vzdělanost, resp. vysokoškolsky vzdělanou vrstvu společnosti. Dokázali tak správně

³ Výjimkou je např. studie Jaroslava Davida (2008).

⁴ Jde o významy tohoto apelativa uvedené ve *Slovníku spisovného jazyka českého*.

interpretovat význam lexikální jednotky tvořící podstatu urbanonyma, ale neporozuměli významovému odstínu.

Pomineme-li přímé rozhovory s obyvateli města, pak se nečekaně zajímavým pramenem pro sběr lidové etymologie v urbanonymii ukazují být i vybrané archivní materiály. V Archivu hlavního města Prahy lze např. najít rozsáhlou sbírku nejrůznějších návrhů na pojmenování a přejmenování pražských veřejných prostranství datovanou k rokům 1952 až 1979. V rámci studia tohoto souboru se nám podařilo doložit například lidový výklad ulice *Kanálské*: „Já bych navrhla, aby se přejmenovala na *Vinohradech* ulice, která se dnes jmenuje *Kanálská*. To je tak nesympatické pojmenování, já bych tam nechtěla bydlet už proto, že kdybych někomu neznámýmu napsala, ten by si mohl myslit, že jsou tam samé kanály.“⁵ Tatáž motivace se objevuje v odůvodnění návrhu na přejmenování této ulice, který vzešel z jednání místopisné komise. Zde je zmíněno, že „název *Kanálská* je zkreslující a nepěkný“⁶. Ve skutečnosti získala ulice své jméno na základě polohy u bývalého parku zvaného *Kanálka*, který založil plukovník rakouské armády Josef Emanuel hrabě Canal z Malabaily (1745 – 1826) a který představoval na svou dobu jedinečnou botanickou zahradu osázenou cizokrajnými dřevinami. Zmíněná pražská ulice nesla název *Kanálská* od roku 1905 do roku 1961, kdy došlo k vyslyšení žádostí občanů a kdy získala nové jméno *U Kanálky*, jež má dodnes (Lašťovka – Ledvinka et al., 1998, s. 294). Je však diskutabilní, zda si novým názvem „polepšila“ a zda už její jméno nadále nevyvolávalo nežádoucí asociace u obyvatel města. Archivní materiály z následujících let však už další návrhy na její přejmenování nedokládají.

Ke dvěma typům lidových výkladů urbanonym

Na nejobecnější rovině lze lidové výklady urbanonym rozčlenit na dva druhy. Při prvním z nich nedochází k žádné formální úpravě daného jména, a proto je hůře objektivně zjistitelný (výše jsme uvedli dva možné prameny, na základě nichž lze tento typ lidové etymologie získat). Druhý typ je naopak zjistitelný snáze, neboť při něm dochází ke změně formy jména. Jeho příkladem může být ulice *Kaprova* patřící k nejstarším pražským komunikacím. Svůj název získala v 16. století podle staroměstského primátora Pavla Kapra z Kaprštejna, který v ní vlastnil dům. V průběhu času však došlo k zastření motivace původního jména a urbanonymum přešlo od jmenné deklinace ke složené (*Kaprová*). Skutečnost, že začalo být pocitováno jako uliční název připomínající druh ryby, se potom odrazila i v době po osvícenských reformách, kdy musela být užívaná urbanonyma překládána do němčiny (srov. Ledvinka, 1997, s. 13 – 14). Jméno ulice bylo chybně přeloženo jako *Karpfengasse* (*Karpfen*, kapr – pozn. aut.).⁷

Poněkud zvláštním příkladem vědomého (úředního) zásahu do lidového výkladu zeměpisného jména je potom změna názvu dnešní pražské čtvrtě a bývalé samostatné obce

⁵ Archiv hlavního města Prahy, fond Odbor pro vnitřní věci Národního výboru hl. města Prahy, inv. č. 1021, sign. OVV-162.08, kart. 162, Návrhy na pojmenování a přejmenování ulic – Praha 2, Vyjádření Rady ONV v Praze 2 ze dne 4. 4. 1961.

⁶ Archiv hlavního města Prahy, fond Odbor pro vnitřní věci Národního výboru hl. města Prahy, inv. č. 1021, sign. OVV-162.08, kart. 162, Návrhy na pojmenování a přejmenování ulic – Praha 2, Návrh na přejmenování ulic a náměstí ze dne 8. 6. 1961, s. 3.

⁷ Jde o tzv. onymické chyby zakrývající původní motivaci jména. Podle Ivana Lutterera není podstatné, zda aktuální podoba toponym odkazuje ke skutečnému pojmenovacímu motivu, pokud zeměpisná jména plní svou diferenciаční a identifikační funkci (Lutterer, 1982, s. 67). Průvodním jevem lidové etymologizace urbanonym se mohou stát úpravy městských prostranství, které mají podpořit oprávněnost oněch mylných výkladů. V Kaprově ulici tak lze najít např. secesní dům, jehož portál zdobí postavy obklopené malými kapry (Kaprova čp. 9).

Hloubětín. Do roku 1907 mělo oikonymum tvar *Hloupětín*. Vzniklo z původního osobního jména **Glúpata/Hloupata* a znamenalo ‚Hloupatův dvůr‘ (Profous, 1947, s. 566). Postupem času však začalo vyvolávat nežádoucí asociaci s adjektivem *hloupý*, proto došlo k úřední úpravě jména a jeho vztažení k apelativu *hloubka*, resp. *hluboký*. I když jsme tedy lidovou etymologii označili za jev individuální povahy, z čehož plyne jeho ne zcela jednoduchá uchopitelnost, stávají se předpokládané lidové interpretace jmen i prvkem, se kterým může být účelově manipulováno (např. ve snaze změnit záporné výklady jména na výklady alespoň neutrální).

Etymologická pověst a urbanonyma

S fenoménem etymologické pověsti,⁸ jejímž cílem je objasnit původ ne zcela průhledných jmen, se kromě oikonymie a anoikonymie hojně setkáváme rovněž i v urbanonymii. Jedním z nejstarších příkladů z urbanonymie hlavního města Prahy je legenda vztahující se k ulici *Nekázance*, na kterou upozornil na počátku 40. let pražský archivář Václav Vojtíšek (1940, s. 102 – 103). Neobvykle úzká ulice v lokalitě, kde jinak jsou ulice široké, vznikla prý nedbalostí stavitelů a její výslednou podobou byl prý překvapen i sám císař Karel IV. Protože ji v této podobě *nekázal* postavit, začalo se ulici říkat *Nekázanka*. Latinský název uličky *vicus turpis* však ukazuje, že jméno vyjadřovalo spíše nepěkný stav ulice, jež byla „*neukázněná*“ (Lašťovka – Ledvinka et al., 1997, s. 588). Jiný možný výklad vychází ze skutečnosti, že se v místě shromažďovaly živly *nekázané* (tj. nekalé), neboť šlo o vyhlášenou uličku lásky, v níž se zdržovaly povětrné ženy (Lutterer, 1992, s. 75).

Nejrůznější etymologické pověsti se nemusejí vztahovat jen k vrstvě urbanonym standardizovaných, ale i nestandardizovaných.⁹ Pražský *Těšnovský tunel* je obyvateli města tradičně nazýván nestandardizovaným jménem *Husákovo ticho*, které tak připomíná bývalého československého prezidenta. Výstavbu tunelu inicioval Gustáv Husák proto, aby se snížil hluk z aut projíždějících okolo budovy Ústředního výboru KSČ. Auta jedoucí kolem totiž údajně rušila tamější zasedání, což bylo jejich svedením do podzemí vyřešeno. V době bývalého režimu kolovala mezi Pražany legenda, podle níž měl být nestandardizovaný název *Husákovo ticho* jakýmsi tajným varováním před skrytými odposlechy v tunelu. Posádky aut prý při vjezdu do tunelu vždy ztichly a v hovoru pokračovaly až po jeho opuštění.

Závěrem

Přestože je dle našeho názoru urbanonymie širokým polem pro studium lidových výkladů jednotlivých jmen, a to jmen ne nutně jen standardizovaných, ale i těch, která vznikají a šíří se spontánně v každodenní komunikaci obyvatel města, urbanonymický materiál doposud nebyl pro výzkum lidové etymologie v české onomastice prakticky využit. Sběr a následná analýza lidových výkladů městských toponym přitom mohou být přínosné nejen proto, že jsou schopny onomastikům napomoci pochopit způsob, jakým člověk vnímá a interpretuje jména v městském veřejném prostoru, a obecně i pochopit, která urbanonyma již zastřela svůj význam a městští obyvatelé jim přestávají rozumět. Navíc může shromažďování a analyzování lidových výkladů posloužit jako prostředek při popularizaci lingvistické disciplíny onomastiky jako takové.

⁸ Tento žánr patří k tzv. onomastickému folkloru (folk namelore/onomatic folklore; viz Rudnyckyj, 1966).

⁹ K vrstevnatosti městské toponymie viz David – Mácha, 2014, s. 54 n.

LITERATURA

- ČERNÝ, Josef: *Příspěvky k české etymologii lidové*. Praha: F. Šimáček 1894. 121 s.
- DAVID, Jaroslav – MÁCHA, Přemysl: *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*. Brno: Host 2014. 240 s.
- DAVID, Jaroslav – ROUS, Pavel: *Neviditelní svědkové minulosti. Místní a pomístní jména na Vysočině*. Praha: Academia 2006. 201 s.
- DAVID, Jaroslav: Lidová etymologie a vulgarismy v toponymech. In: *Jazykovědné aktuality*, 2001, roč. 38, č. 3, s. 34 – 39.
- DAVID, Jaroslav: Růžová čajovna v Růžové ulici (The Rose Tea Room in Rose Street). In: *Beiträge zur Namenforschung*, 2008, roč. 43, s. 313 – 318.
- DAVID, Jaroslav: Lidová a bakalářská etymologie vlastních jmen (na příkladu toponym). In: *Naše řeč*, 2010, roč. 93, č. 2, s. 57 – 70.
- DVOŘÁKOVÁ, Žaneta: K termínu „lidová etymologie“ v onomastice. (nepublikovaná přednáška prezentovaná na konferenci: XXI Międzynarodowa i Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, Kazimierz Dolny, 4. 10. 2018a.
- DVOŘÁKOVÁ, Žaneta: Lidová etymologie a „hanlivá“ příjmení. In: *Acta onomastica*, 2018b, roč. 59, s. 42 – 53.
- ERHART, Adolf – VEČERKA, Radoslav: *Úvod do etymologie*. Praha: SPN 1981. 304 s.
- HONL, Ivan: Toponymické etymologie z českého lidového podání. In: *Onomastické práce, svazek 2. Sborník rozprav k 70. narozeninám univ. prof. dr. Witolda Taszyckého*. Ed. V. Šmilauer. Praha: Místopisná komise ČSAV 1968, s. 59 – 63.
- JANYŠKOVÁ, Ilona: Lidová etymologie. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. 2017. Dostupné z WWW: <https://www.czechency.org/slovnik/LIDOVÁ ETYMOLOGIE> [cit. 2018-10-10].
- LAŠŤOVKA, Marek – LEDVINKA, Václav et al.: *Pražský uličník. Encyklopédie názvů pražských veřejných prostranství*. 1. díl. Praha: Libri 1997. 608 s.
- LAŠŤOVKA, Marek – LEDVINKA, Václav et al.: *Pražský uličník. Encyklopédie názvů pražských veřejných prostranství*. 2. díl. Praha: Libri 1998. 728 s.
- LEDVINKA, Václav: Úvod. In: Lašťovka, M. – Ledvinka, V. et al.: *Pražský uličník. Encyklopédie názvů pražských veřejných prostranství*. 1. díl. Praha: Libri 1997, s. 7 – 32.
- LUTTERER, Ivan: Onymical Mistake in the Naming Process. In: *Proceedings of the 13th International Congress of Onomastic Sciences*. Ed. K. Rymut. Warszawa – Kraków: Uniwersytet Jagielloński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1982, s. 63 – 67.
- LUTTERER, Ivan: Onomastická procházka starou Prahou. In: *Přednášky z 33. běhu LŠSS*. Ed. J. Hasil. Praha: Univerzita Karlova 1992, s. 73 – 76.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše: K lidovým výkladům pomístních jmen. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 1980, roč. 21, č. 4, s. 532 – 542.
- PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. 1. díl, A-H. Praha: Česká akademie věd a umění v Praze 1947. 727 s.
- REJZEK, Jiří: *Lidová etymologie v češtině*. Praha: Karolinum 2009. 144 s.
- RUDNYCKYJ, Jaroslav: Typology of Namelore. In: *Proceedings of the 8th International Congress of Onomastics Sciences*. Ed. D. P. Blok. The Hague: Mouton & Co. 1966, s. 433 – 441.
- Slovnik spisovného jazyka českého. Red. B. Havránek. 4. díly. Praha: ČSAV 1960 – 1971.
- VEČERKA, Radoslav et al.: *K pramenům slov – Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006. 355 s.
- VOJTÍŠEK, Václav: O starých jménech pražských ulic. In: *Naše řeč*, 1940, roč. 24, č. 4, s. 97 – 103.

Univerzálnosť vs. relatívnosť jazykového obrazu sveta

Mária Rendárová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta,
Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra
mrendarova@ukf.sk

Zrod a pilieri kognitívno-lingvistickej konceptie jazykového obrazu sveta

Napriek tomu, že koncepcia jazykového obrazu sveta sa v kognitívnom rámci datuje do 80. rokov 20. storočia, akcentovanie relácie jazyka a myslenia, zdôrazňujúc predovšetkým determináciu zmýšľania materinským jazykom konkrétneho národného a kultúrneho spoločenstva, sa objavuje už v druhej polovici 18. storočia v prácach nemeckého filozofa J. G. Herdera. Jednou z jeho elementárnych premís bolo presvedčenie, že jazyk predstavuje pokladnicu myšlienok zdieľanú celým nárom. Keďže každý národ do nej v priebehu generácií vkladá svoje vlastné znalosti i skúsenosti, ktoré ho formovali a formujú, spoločenstvá sa v dôsledku toho neodlišujú len jazykom, ale aj spôsobom zmýšľania. Z uvedeného dôvodu je potrebné skúmať štruktúry jednotlivých jazykov, pretože ich dokonalosť je priamo úmerná dokonalosti mentality daného národa či etnika (Anusiewicz, 1995, s. 23).

Významným predchodom kognitívnej konceptie jazykového obrazu sveta bol W. Humboldt. Podľa I. Vaňkovej (2005, s. 48) vo svojich prácach už v 19. storočí explicitne operoval s označením „Sprachliches Weltbild“. Tento pojem v daných intenciách predstavuje špecifický, istý jazykovo-kultúrnym spoločenstvom zdieľaný pohľad na svet, v ktorom sa odráža kolektívna skúsenosť, duch národa. Diferencie v jazykovom obraze sveta teda nepramenia primárne v gramatike či v hláskoslovnej rovine jazyka, lež sú determinované svetonázorovo.

Predstava kultúrnej podmienenosťi jazyka a myslenia predstavuje centrálny teoreticko-metodologický pilier etnolingvistického bádania, ktorého zrod sa spája s F. Boasom, E. Sapirom a B. L. Whorfom. Poslední dvaja z trojice amerických bádateľov pracovali už v prvej polovici 20. storočia s termínom „view of world“. V 30. rokoch vznikla ich elementárna téza označovaná ako teória jazykového relativizmu a determinizmu, zdôrazňujúca medzikultúrne diferencie, ktoré spočívajú v diferencovanosti materinského jazyka. Ten má podľa tejto hypotézy markantný vplyv na chápanie okolitého sveta. Koľko jestvuje jazykov, toľko je potom aj rozmanitých svetov, v ktorých žijeme (Černý, 1996, s. 403).

Jazykový obraz sveta ako jeden z bazálnych pojmov kognitívne orientovanej lingvistiky sa začal používať v 80. rokoch 20. storočia vo vedeckých prácach poľských lingvistov pôsobiacich v Lubline na Univerzite Marie Curie-Sklodowskej. R. Grzegorczykowa uvádzá, že tento pojem sa v kognitívno-lingvistickej rámci prvýkrát objavil v roku 1986 v štúdii hlavných predstaviteľov danej jazykovednej školy J. Bartmińskeho a R. Tokarského s názvom *Językowy obraz świata a spójność tekstu*. Títo poľskí bádatelia vydali okrem nespočetného množstva zborníkov, ktoré v názve explicitne obsahujú daný pojem, aj etnolingvistický slovník a periodikum *Etnolingwistyka* (Grzegorczykowa, 2001, s. 162).

Jazykový obraz sveta však nepredstavuje iba pojem, ale predovšetkým špecifický prístup ku skúmaniu jazyka. K jeho uplatňovaniu dochádza v období tzv. komunikačno-pragmatického

obratu, t. j. v období odklonu od formalizujúcich štrukturalistických metód k explikatívnosti a pragmatike. „Jde tu vlastně zejména o studium hluboce uložených, kulturně zakotvených a sdílených významů jakožto předpokladů společného kontextu a komunikace, včetně jejich proměn a posunů. Sémantika se tak jeví jako těsně provázaná s pragmatikou“ (Vaňková, 1999, s. 284).

Súčasná kognitívno-lingvistická koncepcia jazykového obrazu sveta sa koncentruje na sémantickú dimenziu jazyka, ktorej imanentnou súčasťou je evalvácia a axiologická orientácia hovoriacich. Interpretáčny prístup k výskumu prirodzeného jazyka umožňuje odhalovať naivný obraz sveta, t. j. skúmať jazyk ako prostriedok akumulujúci skúsenosti mnohých generácií, ktoré sú spojené so životom v danej sociokultúrnej spoločnosti, ale aj individuálne prežívané skúsenosti s fyziológiou a anatómiou vlastného tela. „Naivný“ v daných intenciách nekorešponduje s atribútom „primitívny“, lež implikuje interpretáciu rôznych fragmentov skutočnosti z aspektu bežného používateľa jazyka. Hovoriaci majúci elementárne znalosti vie, že veľryba v skutočnosti nie je ryba, ale cicavec, a že slnko naozaj nezapadá a nevychádza. Ide teda o neexaktné jazykové „zachytenie“ pozorovaných predmetov, javov, ktoré odráža charakter našej senzorickej skúsenosti.

Jazykový obraz sveta v daných intenciách chápeme ako komplex mnohoúrovňových a zároveň diferencovaných pohľadov na okolitý svet, v ktorých sa odráža mentalita používateľov jazyka. J. Bartmiński ho charakterizuje ako interpretáciu skutočnosti uloženú v jazyku, a to v gramatike, v lexikóne, vo frazémach a parémiách, alebo sú to súdy o svete, ktoré sú v textoch implikované (Bartmiński, 1990, s. 110). R. Grzegorczykowa ho definuje ako špecifický spôsob percepcie a konceptualizácie sveta, t. j. jeho chápania imanentného v derivačných zákonitostach jazyka, vo frazeolexikóne, v synonymických radoch, v konotáciach i stereotypoch spojených s pomenovávanými objektmi, ktoré svedčia o svojbytnej kategorizácii sveta (Grzegorczykowa, 2001, s. 162).

Antropocentrická a kultúrna determinovanosť jazykového obrazu sveta

Jednotlivé jazykové obrazy sveta implikujú isté zhody (primárne v hĺbkovej štruktúre), ale aj diferencie. Identifikáciou tzv. univerzálnych pojmov, elementárnych sémantických jednotiek, z ktorých sa v ľudskej myсли skladá všetko zložitejšie, sa zaoberala A. Wierzbicka (1999, s. 9 – 13). V priebehu longitudinálneho skúmania desiatok jazykov rôznych kultúr vymedzila niekoľko univerzálnych jednotiek predstavujúcich bázu komplikovanejších pojmov, predpokladajúc, že jestvuje relácia medzi týmito „atómami významov“ (lexémy tvoriace jadro slovnej zásoby, napríklad *ľudia, ty, ja, niekto, dobrý, zlý, hovorit', byť* atď.) a prvými pojмami, ktoré si osvojujú v priebehu ontogenetického vývoja detí.

Univerzálie i špecifika jazykového obrazu sveta jasne svedčia o spôsobe, akým človek myšlienkovovo „uchopuje“ svet a vo svojej myсли ho zároveň kreuje. Odhaluje: „... ako sa človek zmocňuje okolitého sveta, ako sa v ňom orientuje a aké základné princípy orientácie v realite prenáša do mentálnych priestorov, aby o nich mohol premýšľať, rozprávať a v konečnom dôsledku ich pretvárať na svoj obraz v zmysle ním vytvorenej predstavy“ (Kováčová, 2015, s. 175).

Lingvistika sa v daných intenciách zaoberá otázkou, aké svedectvo nám môže jazyk podať o spôsobe nášho bytia, porozumenia svetu, o báze našej myсли i o špecifikách predstavujúcich imanentnú súčasť daného kultúrneho spoločenstva (v komparácii s inými kultúrami). Napriek tomu, že výskum tejto problematiky si vyžaduje interdisciplinárny príenik do psychológie, filozofie, sociológie, kulturologie a iných vied o človeku, bázou uvažovania o daných otázkach je jazyk. Práve v ňom, v sémantike slov, frazém, v gramatických kategóriách

atď. sa zrkadlí spôsob, akým jazykové spoločenstvo svet štruktúruje, evalvuje, prežíva, t. j. obraz sveta, do ktorého prostredníctvom materinského jazyka „prenikajú“ a zároveň ho kreujú jednotliví členovia danej spoločnosti.

Reprezentácia sveta, ktorá je uložená v jazyku, predstavuje zložitú, mnohovrstvovú štruktúru. Jej bázou je prirodzený jazyk implikujúci elementárnu skúsenosť človeka so svetom. Podľa J. Patočku (1995, s. 130, 163) človek od narodenia postupne vrastá do už existujúcej štruktúry, neprijíma chaos, ale svet, ktorý je však dielom generácií pred nami. Túto bázu však človek aktívne rozvíja a formuje prostredníctvom myslenia i konania, čím konštituuje aj svet teoretický, ako aj ďalšie najrozmanitejšie svety (Vaňková, 1999, s. 285).

Skúmanie sémantických štruktúr jazyka v tomto smere predstavuje jedinečný prameň poznania človeka. To, čo je uchopiteľné a textualizované, totiž odzrkadľuje javy a entity skryté, senzoricky neuchopiteľné. Poukazuje na zákonitosť ľudskej myслe, na prežívanie a skúsenosti podmienené antropocentrizmom i kultúrnymi determinantmi. Koncepcia jazykového obrazu sveta v kognitívnej lingvistike akcentuje pragmatický aspekt, predovšetkým kultúrne podmienené konotácie odrážajúce pozíciu entity v danom jazykovom obraze sveta. Cieľom výskumu sémantiky slov, ktorá bola štrukturalistami prehliadaná, je podľa I. Vaňkovej (1999, s. 285) rekonštrukcia „mikrokozmu“ skrytého vo význame a za významom každej lexikálnej jednotky.

Ako interpretujeme napríklad slová „jar“ či „jeseň“? V rámci lexikografického výkladu je „jar“ definovaná ako „ročné obdobie od 21. marca do 20. júna“ (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 228) a „jeseň“ ako „ročné obdobie od 23. septembra do 20. decembra“ (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 234). Ak však chceme sledovať sémantické ukotvenie slova v slovenskom jazykovom obraze, nevystačíme si s definíciou, ktorá sa opiera o jeho vymedzenie z astronomického aspektu. Tá totiž neimplikuje sémantiku vzťahujúcu sa napríklad na spojenia *jar/jeseň života* konotujúce jeho začiatok (mladost) alebo koniec (starobu). Ba dokonca ani astronomická charakteristika nemá univerzálné podložie, keďže sa týka výhradne nášho zemepisného pásma. Nie je preto relevantná napríklad pre obyvateľov rovníka či Eskimákov diferencujúcich len letné a zimné obdobie.

Kognitívna definícia by mala v daných intenciách implikovať všetky aspekty entity, ktoré sú dôležité pre priemerného používateľa. Aby odrážala obraz danej veci či javu ukotvený a zdieľaný v jazyku, musí sa opierať o skúsenosť konkrétneho jazykovo-kultúrneho spoločenstva. „Jar“ a „jeseň“ v slovenskom obraze sveta teda neinterpretujeme ako ročné obdobia, prípadne stav prírody a počasia, ale v istom kontexte aj ako fyzický alebo psychický stav človeka.

Podľa A. D. Šmeleva (2002, s. 296) začína hovoriaci v procese osvojovania jazyka, respektíve sémantiky lexém, vidieť svet cez prizmu materinského jazyka a stotožňuje sa s konceptualizáciou sveta, ktorá je príznačná pre danú kultúru. Pri skúmaní jazykovej sémantiky je v dôsledku toho relevantné sledovať kultúrne podmienené a zdieľané konotácie, ktoré sa v štrukturálnej lingvistike zanedbávali pre nemožnosť ich objektivizácie. Keďže tieto konotácie predstavujú bázu koncipovania frazeologických jednotiek, akceptovanie uvedenej požiadavky predstavuje integrálnu súčasť lexikografickej praxe.

Napríklad slovo „zajac“ v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003, s. 906) nie je definované len z aspektu zoológie, t. j. ako „hlodavec s jemnou srstou a dlhými ušami žijúci na poliach, v lesoch“, ale implikuje aj ďalšie ustálené konotatívne významy, napríklad *mladý zajac* (neskúsený, mladý človek), *mat' zajačie srdce* (byť zbabelý, bojazlivý), *chodiť s bubnom na zajace* (neobozretne, nepremyslene konat'), *panská láska na zajačom chvoste* (nestála láska), *mat' zajačie úmysly* (chcieť ujsť), *späť ako zajac pri ceste* (čujne), prípadne štandardizované

prirovnania opierajúce sa o charakteristické atribúty denotátu. Ten, kto má uši ako zajac, dobre počuje a ten, kto beží ako zajac, je rýchly. Konotatívne významy z kognitívneho aspektu teda nepredstavujú sekundárne rysy jazykovej sémantiky. Naopak, práve ich sledovaním dokážeme odhaliť spôsob chápania sveta špecifický nielen pre človeka, ale aj pre konkrétnu kultúru, do ktorej v priebehu života „vrastáme“.

Cieľom výskumu jazykového obrazu sveta je v týchto intenciách štúdium sémantiky lexikálnych jednotiek, ako aj celých lexikálnych polí, ktoré nám umožňujú rekonštruovať konceptuálne systémy predstavujúce bázu konkrétneho jazyka a sebarealizácie lingvokultúrneho spoločenstva. „Samozrejme, všichni lidé mají hlavu, oči, uši a ruce, všichni vedia o nebi nad hlavou a o zemi pod nohami, ale lidé nepremýšľajú o týchto výcech stejně. Jazyk neodráží svet bezprostredne, ale predstavuje konceptualizaci sveta človekom“ (Wierzbicka, 1993, s. 188). Konceptualizácia teda predstavuje procesy, ktoré prebiehajú v ľudskej mysli na úrovni pojmov. Ich východiskom je kategorizácia, t. j. priradovanie predstáv o entitách či javoch do jednotlivých kategórií odrážajúcich znalosti a skúsenosti daného spoločenstva.

Podľa J. Kubrjakovej (2004, s. 305 – 310) smerujú kognitívne mechanizmy v procese kategorizácie k tomu, aby hovoriaci v rozmanitých a diferencovaných atribútoch rôznych objektov skutočnosti hľadali zhodné črty. Tieto mentálne schopnosti nám umožňujú svet vnímať a prežívať holisticky ako celok, v ktorom je skúsenosť štruktúrovaná, kategorizovaná a následne konceptualizovaná v podobe významov ustálených v poznaní človeka. „Kategorizace tvorí pôdorys našeho konceptuálneho systému. Prožívame a uviedomujeme si realitu ako rozdelenou na časti, jež jsou vzhledem ke svým různým vlastnostem provázány do různých celků. Takovou a nejinou strukturaci reality přijímáme primárně z (mateřského) jazyka. Co bylo pro člověka určitého kulturního společenství důležité, to bylo vyděleno z kontinua jsoucího, rozlišeno, uchopeno, pochopeno jako exemplář určitého druhu, vkomponováno do obrazu jazyka jako celku a v souladu s tím pojmenováno“ (Vaňková, 2005, s. 67).

Koncepty v daných intenciách predstavujú zložité mentálne štruktúry, s ktorými v priebehu myslenia operujeme. Sú to časti naivného obrazu sveta implikujúce predstavy o svete, skúsenosti i znalosti hovoriacich vznikajúce kontinuálnym pôsobením fyzickej a kultúrnej skúsenosti, vplyvom axiologickej orientácie, náboženstva, tradícií, filozofie atď.

Rekonštrukcia jazykového obrazu sveta sa môže opierať o výskum rôznych jazykových rovín. Jednou z najrelevantnejších sfér sú v tomto smere ustálené slovné spojenia. Frazémy nie sú len jazykovými jednotkami, ale predstavujú významnú „zásobáreň“ znalostí a skúseností, v ktorých sa zrkadlia predstavy a vedomosti majúce zásadné postavenie v živote človeka, ako aj celej národnej kultúry. Ide teda o jazykové jednotky, ktoré obsahujú a zároveň uchovávajú kultúrne determinované informácie o konkrétnom jazykovo-kultúrnom spoločenstve i o svete vôbec.

Variantnosť jazykového obrazu sveta (týkajúca sa kultúrnych špecifík) v tomto smere odrážajú mnohé metaforické konceptualizácie predstavujúce imanentnú, prirodzenú súčasť daného jazyka. Špecifické atribúty konkrétneho jazykovo-kultúrneho spoločenstva implikuje napríklad metafora ČAS SÚ PENIAZE, ktorá sa jazykovo realizuje prostredníctvom ďalších štandardizovaných spojení. Ved' vieme, že *čas môžeme premárnit, stratit, ale aj získať*. Čas je naozaj *drahý*, niekedy *ho zbytočne miňame, mrháme ním*, no na druhej strane *ho môžeme do niečoho aj investovať*. O abstraktnej entite v daných intenciách naozaj uvažujeme a jazykovo ju stvárnujeme ako vzácnu a obmedzenú, senzoricky percipovateľnú entitu, po ktorej je veľký dopyt.

Vyslovili by však paralelné metafory príslušníci indiánskych či austrálskych domorodých kmeňov, ktorí nemajú bezprostrednú skúsenosť so životom v kapitalistickej spoločnosti, kde je čas interpretovaný ako cenný tovar? Podobne ako peniaze, aj čas sa v kognícii členov industriálnej spoločnosti môže darovať, minúť, získať atď. Ak sledujeme lexikálnu či gramatickú rovinu jazyka, evidujeme menej zjavné i markantné rozdiely podmienené špecifikami konkrétnej society a kultúry. Napríklad vo sfére zoomorfnej symboliky predstavuje „včela“ v slovenčine stelesnenie usilovnosti (podobne v anglickom jazyku: *as busy as a bee*), zatialčo v perzskom jazyku označuje výrečného človeka (Talabinejad – Dastjerdi, 2005, s. 141). Diferentné, kultúrne podmienené atribúty vystupujú do popredia aj v prípade označenia „ťava“, ktoré sa v slovenčine vzťahuje primárne na hlúpu, nerozumnú a nešikovnú ženu, avšak v ukrajinskom jazykovo-kultúrnom spoločenstve konotuje vytrvalosť (Slavets, 2014, s. 104).

V súvislosti s kultúrnou podmienenosťou a špecifickosťou jednotlivých jazykových obrazov sveta poukázala I. Vaňková na *metaforu okuliarov* materinského jazyka, ktoré máme neustále na očiach, zväčša bez účasti nášho vedomia. Bilingválny človek má možnosť tieto okuliare (jazyky) striedať a začína si uvedomovať relatívnosť štruktúrovania reality. Diferencovanosť svetov sa následne viac či menej liší v závislosti od geografickej, ale najmä kultúrnej vzdialenosťi jazykov. To, čo je univerzálnie a spája všetkých ľudí bez ohľadu na národ či jazyk, sú oči predstavujúce nevyhnutnú bázu kognitívnych a iných operácií, ktoré sa zrkadlia v každom jazyku. V prípade, že jednotlivé jazykové obrazy sveta komparujeme, zistíme, že diferencie prameniace v rozmanitých sociokultúrnych skúsenostach daného jazykového spoločenstva sú skôr „na povrchu“, napríklad štrukturácia skúsenosti, jej popis a evalvácia, zatialčo podobnosť sa vzťahuje na hlbšie štruktúry našej interpretácie skutočnosti, napríklad na „vtelesnenie“ ako bázu konceptualizácie sveta (Vaňková, 2005, s. 49 – 50).

Zhrnutie

Mentálne schémy, o ktoré sa ľudstvo pri poznávaní sveta opiera, implikujú množstvo zhôd, avšak štrukturácia pojmov v kognícii hovoriacich diferentnými jazykmi nie je úplne totožná. Teóriu jazykovej relativity v rámci lexikónu potvrdzuje podľa J. Glovňu (2008, s. 71) napríklad lexikálna elaborácia, teda súbor špecifických lexém pomenúvajúcich istý fenomén, napríklad 41 označení snehu u Eskimákov, 4 pomenovania pre ryžu u Číňanov. Kultúrnošpecifické sú v daniých intenciách aj slová typické len pre daný jazyk, ktoré sú často nepreložiteľné do iných jazykov (slovenská bryndza, ruský borč, japonské saké atď.). A práve tieto diferencie v kognitívnom spracovaní skutočnosti výrazne participujú na tvorbe a krovaní konkrétneho jazykového obrazu sveta, ktorého imanentnou súčasťou sú popri hlbkových jazykových univerzáliach aj sociokultúrne podmienené špecifiká. Dialektické spojenie všeobecného a jedinečného v daniých intenciách podľa J. Glovňu (2008, s. 71) symbolizuje prastarý obraz zmätenia jazykov v biblickom Babylone a zázračné zjednotenie jazykov v turíčom obraze z Nového zákona.

LITERATÚRA

- ANUSIEWICZ, Janusz: *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1995. 180 s.
- BARTMIŃSKI, Jerzy: *Językowy obraz świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS 1990. 316 s.
- ČERNÝ, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia 1996. 517 s.
- GLOVŇA, Juraj: Univerzálnie verzus kultúrnošpecifické v jazyku. In: *Acta Nitriensiae 10*. Ed. Z. Gadušová. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2008, s. 61 – 73.

- GRZEGORCZYKOWA, Renata: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa:
Wydawnictwo naukowe PWN 2001. 224 s.
- KOVÁČOVÁ, Zuzana: *Jazyk a (po)rozumenie z aspektu kognitívnej lingvistiky*. Nitra: UKF 2015.
266 s.
- Krátka slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisarčíková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd.
Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- KUBRJAKOVA, Jelena: *Jazyk i znanije*. Moskva: Jazyki slavjanskoy kultury 2004, s. 305 – 310. Podľa:
KEDRON, Kateřina: *Genderové aspekty ve slovanské frazeologii*. Praha: Karolinum 2014. 164 s.
- PATOČKA, Jan: *Tělo, společenství, jazyk, svět*. Praha: Oikoymenh 1995. 192 s.
- SLAVETS, M. M.: Jazykový obraz sveta na pozadí metafor a ustálených prirovnaní so zvieracím
komponentom. In: *Studia Slovistiká*. Ed. J. Džoganík. Užhorod: Vydavateľstvo Olexandry
Harkušovej 2014, s. 99 – 106.
- ŠMELEV, Alexej D.: *Russkij jazyk i vnejazykovaja dejstvitelnost'*. Moskva: Jazyki slavianskoj kultury
2002. 224 s.
- TALABINEJAD, Mahmoud – DASTJERDI, Hamidreza: A Cross-Cultural Study of Animal Metaphors:
When Owls Are Not Wise! In: *Metaphor and Symbol*, 2005, roč. 20, č. 2, s. 133 – 150.
- VAŇKOVÁ, Irena: Člověk a jazykový obraz (přirozeného) světa. In: *Slovo a slovesnost*, 1999, roč. 60,
č. 4, s. 283 – 292.
- VAŇKOVÁ, Irena: *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum 2005. 342 s.
- WIERZBICKA, Anna: Semantika, kultura i poznaniye. In: *Thesis*, 1993, č. 3, s. 185 – 206.
- WIERZBICKA, Anna: *Język, umysł, kultura*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN 1999. 593 s.

Interlingválna onomaziologická komparácia z pohľadu teórie lexikálnej motivácie

Soňa Rešovská

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita, Prešov
resovska.s@gmail.com

Úvod

Príspevok predstavuje jedno z dvoch základných teoreticko-metodologických východísk interlingválnej onomaziologickej komparácie, ktorej primárnym cieľom je medzijazykové porovnávanie spôsobov pomenúvania v slovenčine a angličtine. Teória lexikálnej motivácie ako zjednocujúci princíp fungovania lexikálnej zásoby predstavuje komplexný spôsob záchytenia jednotlivých aspektov pomenúvacieho procesu. Príspevok postupne predstavuje jednotlivé typy nominačných motivácií – slovotvornú, syntaktickú, interlingválnu, morfologickú a sémantickú – s prihliadnutím na zastúpenie takto motivovaných jednotiek v analyzovanom súbore, ako aj špecifická existencie a fungovanie jednotlivých nominačných motivačných typov v slovenčine a angličtine. Prostredníctvom tohto prehľadu nominačných motivačných typov je tiež možné prezentovať niekoľko vybraných príkladov na jednotlivé úrovne symetrie, resp. asymetrie pomenúvacích procesov v dvoch skúmaných jazykoch.

1 Interlingválna onomaziologická komparácia

Pomenúvanie entít a javov, ktoré človek poznáva či vytvára, je jedným zo základných spôsobov, akým je možné uchopíť svet, ktorý ho obklopuje (porov. Furdík, 2005, s. 367). Existuje predpoklad, že spôsoby, akými sa jednotlivé entity a javy pomenúvajú, sú univerzálne pre akýkoľvek jazyk, v ktorom pomenúvanie prebieha. V rámci pomenúvania existuje niekoľko univerzálnych procesov tvorenia pomenovaní, ktorých zastúpenie, produktivita a interakčné procesy sú však pre každý konkrétny jazyk jedinečné (porov. Furdík, 2005, s. 367). Práve konkrétny opis spôsobov a systémov pomenúvania v odlišných jazykoch je základným cieľom a úlohou interlingválnej onomaziologickej komparácie.

„Poznávané javy sa ľudským myslením spracúvajú pojmovu, pojmové štruktúry sa odrážajú v sémantických štruktúrach a tie sa zase vyjadrujú formovými štruktúrami (v zmysle vnútornej formy). Na pomenovanie konkrétnych (jednotlivých) javov sa používajú komunikačné jazykové znaky, resp. ich vonkajšia forma ako nositeľ systémového znaku.“ (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 21). Onomaziológia ako súčasť lexikológie skúma práve toto prepojenie lingvistických foriem s významom, konceptom, ideou, ktorú tieto formy vyjadrujú. Onomaziologický prístup postupuje od významu k forme, odpovedá teda na otázku, akou formou sa vyjadruje konkrétny význam (porov. Grzega – Schöner, 2007, s. 7 – 8).

Už spomínaný predmet interlingválnej onomaziologickej komparácie, porovnávanie onomaziologickeho stvárnenia spôsobov tvorenia a determinantov pomenúvania, je založený na analýze podobností a odlišností pomenúvania na základe porovnávania tzv. sémanticky ekvivalentných lexém (ďalej aj SEL), t. j. lexém pomenúvajúcich rovnaké denotáty, napr. *právnik : lawyer, rýchlokorčuliar : speed skater, tlačový hovorca : spokesperson*.

2 Analyzovaný súbor

Materiálovou základňou výskumu je súbor lexém pomenúvajúcich mužské osoby vykonávajúce povolanie, funkciu, pracovné zaradenie či užšiu špecializáciu v rámci profesie. Ide o 1600-členný súbor v oboch porovnávaných jazykoch, čo spolu tvorí približne 3000 lexém.¹

Súčasťou materiálovej základne sú pomenovania osôb podľa predmetu činnosti, ktoré možno rozdeliť do siedmich kategórií:

- a) podľa profesie alebo zamestnania (napr. *architekt* : *architect*, *lekár* : *doctor*, *kartograf* : *cartographer*, *kostymér* : *dresser*, *pekár* : *baker*, *učiteľ* : *teacher*);
- b) podľa funkcie, ktorú vykonávajú (napr. *dekan* : *dean*, *minister financií* : *minister of finance/finance minister*, *ombudsman* : *ombudsman*, *riaditeľ* : *director*);
- c) podľa pracovného zaradenia (napr. *lektor* : *foreign language assistant*, *finančný manažér* : *financial manager*, *majster odborného výcviku* : *professional training teacher*);
- d) podľa užšej špecializácie v rámci konkrétnnej profesie (napr. *činoherec* : *theater actor*, *dejepisár* : *history teacher*, *morfológ* : *morphologist*, *polievkar* : *potager*, *ortopéd* : *orthopedist*, *špeciálny pedagóg* : *special education teacher*);
- e) podľa armádnej či akademickej hodnosti (napr. *generál* : *general*, *plukovník* : *colonel*, *docent* : *associated professor*);
- f) podľa športu, ktorý profesionálne vykonávajú (napr. *hádzanár* : *handball player*, *krasokorčuliar* : *figure skater*, *oštěpár* : *javelin thrower*, *vodnopólista* : *water polo player*);
- g) podľa hudobného nástroja, na ktorý hrajú (napr. *basgitarista* : *bass guitarist/bass guitar player*, *klarinetista* : *clarinetist/clarinet player*, *organista* : *organist/organ player*).²

Počiatocnú fázu zostavovania materiálovej základne tvorila excerptia štyroch slovenských slovníkov synchrónnej lexiky – *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (2003), *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (2006, 2011, 2015),³ *Slovníka koreňových morfém slovenčiny* (2012) a *Slovníka viacslavných pomenovaní* (v tlači). Druhým krokom bolo vyhľadávanie anglických SEL k slovenským lexémam, na čo sa využívalo viaceru typov prekladových i výkladových slovníkov – *Anglicko-slovenský a slovensko-anglický veľký slovník* (2010), *Veľký anglicko-český a česko-anglický slovník* (2007), *The Penguin English Dictionary* (2005) a elektronické verzie slovníkov *Oxford English Dictionary* a *Merriam-Webster*,⁴ ktoré sa dopĺňali internetovým vyhľadávaním. Výsledkom je už spomínaný približne 2800-členný súbor dvojic sémanticky ekvivalentných lexém, ktorý predstavuje reprezentatívny materiálový základ pre interlingválnu komparáciu spôsobov pomenúvania.

¹ Niektoré slovenské lexémy majú v angličtine viaceru SEL, do úvahy v rámci analýzy berieme absolútne synonymá, napr. *kronikár* : *chronicler/annalist*, variantnosť spôsobenú teritoriálnou motivovanosťou, t. j. do úvahy sa berú výrazy z britskej i americkej angličtiny, ak sú odlišné, napr. *zametač* : *street sweeper* z britskej a *street cleaner* z americkej angličtiny.

² Pomenovania osôb podľa športov, v ktorých súťažia, a hudobných nástrojov, na ktoré hrajú, sa do súboru zaradili na základe širšieho vymedzenia prístupu k základnému príznaku súboru – pomenovania osôb podľa predmetu činnosti.

³ K dispozícii sú zatial iba lexémy začínajúce sa na písmená A – N.

⁴ *Oxford English Dictionary* ako najvýznamnejšieho reprezentanta britskej variety angličtiny a *Merriam-Webster* ako najvýznamnejšieho reprezentanta americkej variety angličtiny.

3 Teoretické východiská onomaziologickej komparácie

Interlingválna onomaziologická komparácia vychádza z dvoch základných teoreticko-metodologických východísk – teórie lexikálnej motivácie a onomaziologickeho prístupu. V prípade medzijazykovej komparácie princípov pomenúvania je kľúčový práve onomaziologický prístup, k lexikálnej jednotke pristupuje v smere od obsahu k forme, čiže je uplatniteľný na akýkoľvek jazyk a nie je viazaný na konkrétnu štruktúru. Medzijazykové porovnanie onomaziologickeho stvárnenia spôsobov tvorenia a determinantov pomenúvania v dvoch jazykoch vychádza z predpokladu, na ktorý upozorňuje M. Dokulil (1962, s. 29): „*Akt utvoření nového slova a pojmenování vůbec zpravidla předpokládá, že zobecněný odraz skutečnosti ve vědomí (obsah) je nejprve určitým způsobem zpracován, učleněn a zařazen, a to tak, jak to odpovídá vyjadřovacím možnostem, přesněji pojmenovacím způsobům daného jazyka. Ve své konkrétní realizaci jsou arci tyto pojmenovací postupy v různých jazycích různé, jejich podklad, pojetí pojmenovaného jevu, různé přístupy pojmenovací představují půdorys pojmenování, jeví však nápadné shody, vyplývající z toho, že tyto struktury představují jen určitý výběr ze struktur vztahově určených pojmu vůbec, z nichž mnohé jsou pro pojmenování nepostradatelné [...].*“ V rámci pomenúvania teda možno vymedziť niekoľko univerzálnych spôsobov, ktoré sa však konkretizujú v každom jazyku vzhľadom na osobitosti, ktorými sa tieto jazyky od seba líšia. Výsledkom týchto špecifík, ktoré sú podmienené vnútornými, systémovými, a vonkajšími, kultúrnymi, historickými a sociolingvistickými, príčinami, je odlišná produktivita jednotlivých spôsobov pomenúvania vzhľadom na konkrétny jazyk, čím sa utvára jeho individuálny profil (porov. Furdík, 2005, s. 367).

Druhý teoreticko-metodologický pilier, teória lexikálnej motivácie (Furdík, 2008; Ološtiak, 2011, 2015a, 2015b, 2017a, 2017b; ďalej aj TLM), predstavuje komplexný spôsob uchopenia lexikálnej zásoby, v rámci ktorého sa jednotky lexikálnej zásoby vnímajú ako výsledok konfigurácie a interakcie jednotlivých typov lexikálnych motivácie. Z rôznorodého charakteru lexikálnych jednotiek (napr. viacslovné pomenovania, kolokvializmy, archaizmy atď.) vyplýva aj diferencovanosť systému lexikálnych motivácií, ktorý tvorí sedemnásť motivačných typov.⁵

V prípade onomaziologickej komparácie, ktorej cieľom je porovnávanie pomenúvacích procesov v odlišných jazykoch, a teda sa bezprostredne konfrontuje s potrebou analýzy spôsobov tvorenia pomenovaní, vychádzame z dvoch základných východísk. Teória lexikálnej motivácie je pritom, odvájajúc sa od univerzálneho charakteru uplatnenia tohto princípu v rámci lexikálnej zásoby, z tohto pohľadu optimálnym zjednocujúcim prostriedkom nielen na určovanie jednotlivých spôsobov pomenovania – nominačných motivačných typov, ale aj v rámci ďalšej analýzy konkrétnych jednotiek, ktorá sa od nominačných motivačných typov odvíja. Analýza súboru sémanticky ekvivalentných lexém sa zameriava na nominačné typy lexikálnej motivácie, a teda je jej úlohou určiť a následne porovnať, aký motivačný typ je zodpovedný za fyzické utvorenie konkrétnych jednotiek v súbore a vyhodnotiť prepojenie

⁵ 1. paradigmatická, 2. fónická, 3. sémantická, 4. morfológická, 5. slovotvorná, 6. syntaktická, 7. interlingválna, 8. abreviačná, 9. frazeologicická, 10. onymická, 11. expresívna, 12. registrová, 13. terminologická, 14. socioleklická, 15. teritoriálna, 16. temporálna, 17. individualizačná motivácia (pre odlišné prístupy k hierarchizácii a terminologickému zachyteniu niektorých motivačných typov porov. Furdík, 2008; Ološtiak, 2011).

onomaziologickej štruktúry s jej konkrétnou realizáciou, spôsobom utvorenia konkrétneho pomenovania. Ako píše J. Furdík (2005, s. 368): „*Po dostatočne presnom vymedzení inventára onomaziologických kategórií by bolo možné preskúmať, do akej miery sa v jednom jazyku v porovnaní s iným realizuje daná onomaziologická kategória derivačne (a v rámci derivácie ktorými slovotvornými typmi), do akej miery kompozíciou, viacslovnými pomenovaniami, prípadne ktoré motivované slová patriace do danej onomaziologickej kategórie majú v iných jazykoch nemotivované ekvivalenty.*“

4 Teória lexikálnej motivácie a onomaziologická komparácia

Prvým krokom v rámci onomaziologickej komparácie je teda určenie, akým spôsobom sa analyzované jednotky utvorili. Podľa M. Ološtiaka (rkp.) sa vymedzujú tieto typy jazykovomotivačného tvorenia:

1. Intralingválne tvorenie – tvorenie nových jednotiek v rámci jedného jazyka.

1.1 Intralexematické tvorenie – utváranie nových jednotiek v rámci jednej lexémy:

a) sémantická motivácia – pôsobením sémantickej motivácie vznikajú neosémantizmy, nové významy už existujúcich jednotiek, nevzniká teda nová jednotka ako taká, napr. *ošetrovateľ* – 1. kto (z povolania) ošetuřuje chorých, 2. opatrovník, opatrovateľ. V angličtine dvom lexiám tejto lexémy zodpovedajú dve lexémy – *nurse* je SEL k prvej a *keeper* je SEL k druhej lexii. V oboch uvedených prípadoch možno medzi SEL konštatovať vzťah nominačnej asymetrie.

1.2 Interlexematické tvorenie – tvorenie nových jednotiek v medzilexematickom priestore, keď sa na základe už existujúcej lexémy tvorí nová lexéma:

a) slovotvorná motivácia – nové jednotky vznikajú na základe zmeny morfematickej štruktúry už existujúcich jednotiek, napr. *bubon* → *bubeník*, *národné hospodárstvo* → *národochospodár*, *to polish* „lakovat“ → *polisher* „lakovač“;

b) morfológická motivácia – tvorenie nových pomenovaní prostredníctvom tzv. slovnodruhového prechodu bez zmeny vonkajšej formy, napr. *hlavný^{Adj}* → *hlavný^{Sub}*, *to cook* „varit“ → *cook* „kuchár“, *to judge* „súditi“ → *judge* „sudca“;

c) syntaktická motivácia – vznik viacslovných pomenovaní, napr. *filmový historik*, *poštový doručovateľ*;

d) abreviačná motivácia – výsledkom pôsobenia abreviačnej motivácie je vznik skratiek, v analyzovanom súbore sa však abreviačne motivované lexémy nachádzajú iba ako komponenty viacslovného pomenovania, napr. *IT analytik*.

2. Interlingválne tvorenie – vytváranie nových jednotiek sa uskutočňuje ako dôsledok jazykových kontaktov, t. j. preberaním z L1 ako zdrojového jazyka do L2 ako preberajúceho jazyka:

a) interlingválna motivácia – založená na preberaní nových jednotiek z cudzích jazykov, napr. *mím*, *veterinár*, *dentist* „zubár“, *colonel* „plukovník“.

Vzhľadom na charakter súboru (porov. časť 2), s ktorým v rámci analýzy pracujeme, sa budeme ďalej zaoberať a osobitne charakterizujeme iba sémantickú, slovotvornú, syntaktickú, interlingválnu a morfológickú motiváciu.

5 Fázy interlingválnej komparácie

Analýzy uskutočňované ako súčasť medzijazykového onomaziologického porovnávania a interlingválnej komparácie spôsobov pomenúvania ako takej je možné rozdeliť do dvoch základných etáp či úrovní, ktorým ako prvý krok v analýze predchádza určenie nominačnej motivácie jednotiek. Na základe nominačnej motivácie sa potom jednotky so zistiteľnou onomaziologickou štruktúrou ďalej analyzujú v spomínaných dvoch etapách, jednotky, ktoré onomaziologickou štruktúrou nedisponujú, sa ďalej neanalyzujú, vymedzenie nominačného motivačného typu je však pri nich klíčové z pohľadu konštatovania nominačnej symetrie či asymetrie so SEL.

Súčasťou prvej úrovne komparácie onomaziologického stvárnenia spôsobov tvorenia a determinantov pomenúvania je výskum formálnych prvkov, ktorými sa konkrétnie onomaziologické štruktúry vyjadrujú, analýza sémantických komponentov, ktoré sa uplatňujú v onomaziologickej štruktúre lexém, a konštatovanie miery symetrie či asymetrie jednotlivých SEL.⁶ Obsahom analýz v rámci druhej úrovne interlingválnej komparácie je skúmanie podnetov, impulzov, na základe ktorých sa konkrétnie pomenovania utvorili, čiže hľadanie onomaziologických motívov stojacich v pozadí pomenovania konkrétnych entít. V tomto bode už analýza prekračuje systém jazyka a jej výsledkom je nazeranie na človeka ako nositeľa jazyka a skúmanie uchopovania, konceptualizovania reality, ktorá ho obklopuje, čo z tejto reality považuje za dôležité pri poznávaní a pomenúvaní, a čo to sprostredkovane vypovedá o jeho náhľade na vlastný spôsob života a okolity svet.

6 Úrovne interlingválnej komparácie

Hoci primárnym cieľom onomaziologickej komparácie je medzijazykové porovnávanie onomaziologických štruktúr, vzhľadom na limitovanú distribúciu jednotiek s explicitnou onomaziologickou štruktúrou, ktoré sú, ako už bolo spomenuté, synchrónne zistiteľné a analyzovateľné iba v slovotvorne a syntakticky motivovaných jednotkách, sa vynára otázka hierarchizácie symetrií či asymetrií pomenúvacích procesov aj v prípade, že jedna (alebo obe) zo SEL nedisponuje explicitnou onomaziologickou štruktúrou, a teda bola motivovaná iným typom motivácie.

Jednotlivé typy symetrií a asymetrií ako výsledok interlingválnej komparácie je možné rozdeliť do troch základných úrovni (porov. Ološtiak, rkp.):

1. Na **hypernominačnej úrovni** sa vyhodnocuje vzťah medzi SEL, z ktorých minimálne jedna je nominačne nemotivovaná:

a) hypernominačná symetria vzniká v prípade, že obe SEL sú synchrónne nominačne nemotivované, napr. *kňaz* (nemot.) : *priest* (nemot.), *valach* (nemot.) : *shepherd* (nemot.), *mních* (nemot.) : *monk* (nemot.), *pápež* (nemot.) : *pope* (nemot.);

b) hypernominačná asymetria je medzi SEL v prípade, že jedna z lexém je nominačne nemotivovaná a druhá nominačne motivovaná: *kat* (nemot.) : *executioner* (SM)⁷, *uvádzac* (SM) : *usher* (nemot.), *šerif* (IM)⁸ : *sheriff* (nemot.).

⁶ V prípade slovotvorne a syntakticky motivovaných jednotiek s onomaziologickou štruktúrou sa okrem nominačnej symetrie či asymetrie berie do úvahy aj tretia úroveň interlingválnej komparácie – intronominačná symetria a asymetria (porov. časť 6).

⁷ Slovotvorne motivovaná jednotka.

⁸ Interlingválne motivovaná jednotka.

2. Na **nominačnej úrovni** sa SEL posudzujú z hľadiska nominačnej motivácie:

a) nominačná symetria označuje zhodu nominačnej motivácie u oboch SEL, napr. *textár* (SM) : *lyricist* (SM), *vizážista* (SM) : *make-up artist* (SM), *prezident* (IM) : *president* (IM), *sekretár* (IM) : *secretary* (IM);

b) nominačná asymetria vzniká medzi SEL, ktoré sú nominačne motivované odlišnými typmi motivácie, napr. *lyžiarsky inštruktor* (SyntM)⁹ : *ski instructor* (SM), *guvernér* (IM) : *governor* (SM).

3. Na **intranominačnej úrovni** sa analyzujú jednotky motivované rovnakým typom motivácie na základe spôsobu utvorenia, podobnosti, resp. odlišnosti onomaziologickej štruktúry a onomaziologickeho motívu:

a) intranominačne symetrické sú SEL v prípade, ak boli obe jednotky utvorené prostredníctvom rovnakého motivačného typu, vyznačujú sa zhodnou onomaziologickej štruktúrou a rovnakým onomaziologickým motívom v pozadí pomenúvacieho procesu, napr. *baník* : *miner*, *klenotník* : *jeweler*, *právnik* : *lawyer*;

b) intranominačná asymetria je vzťah medzi SEL, ktoré sú motivované rovnakým motivačným typom, no odlišným slovotvorným spôsobom či postupom, resp. sa líšia onomaziologickým motívom, napr. *lodiar* (derivácia) : *shipbuilder* (kompozícia), *románopisec* (kompozícia) : *novelist* (derivácia).

6.1 Slovotvorná motivácia a onomaziologická komparácia

Slovotvorná motivácia sa vníma ako najuniverzálnejší motivačný typ, ktorý spolupracuje so všetkými motivačnými typmi naprieč celým spektrom lexikálnych motivácií a zároveň funguje ako integrujúci princíp, ktorý zaberá takmer celú lexikálnu zásobu. Proces vzniku slovotvorného motivátu v sebe spája dva základné aspekty – onomaziologickú (sémantickú) a formálnu štruktúru. Jednotlivé komponenty onomaziologickej štruktúry, onomaziologická báza, onomaziologický spoj, onomaziologický príznak, sú stvárané prostredníctvom formálnych prvkov (porov. Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková, 2015, s. 210). V rámci analýzy slovotvorne motivovaných jednotiek v oboch častiach súboru sa jednotlivým lexémam pripisujú slovotvorné parametre – parametre predstavujúce formálnu a parametre predstavujúce onomaziologickú, teda obsahovú štruktúru – na základe zásad slovotvornej analýzy J. Furdíka (2004).

Analýza formálnych a obsahových aspektov slovotvorne motivovaných lexém v súbore teda pozostáva z určovania týchto parametrov:

⁹ Syntakticky motivovaná jednotka.

formálna stránka	ZMRZLINÁR
motivant	<i>zmrzlina</i>
SLTV základ	<i>zmrzlin-</i>
SLTV formant	-ár
slovotvorný vzorec	Zs + -ár
slovotvorný spôsob	derivácia
slovotvorný postup	sufixácia
motivačná intencia	→ L →
obsahová stránka	
SLTV parafráza (význam)	„ten, kto (má vzťah k) zmrzline“
onomaziologická kategória	desubstantívum, konateľský názov
typ onomaziologickej kategórie	mutácia
onomaziologická štruktúra	ten, kto (má vzťah k) zmrzline
	OB – OS – OP

Obrázok 1 Parametrizácia slovotvorne motivovaných jednotiek

Symetria/asimetria medzi SEL, z ktorých je jedna alebo obe jednotky slovotvorne motivované, sa vyhodnocuje na hypernominačnej, nominačnej i intranominačnej úrovni. Na hypernominačnej úrovni sú slovotvorne motivované jednotky so svojimi SEL vo vzťahu hypernominačnej asymetrie, pričom ekvivalent v druhom jazyku sa synchrónne pocituje ako nemotivovaný. V skúmanom súbore ide napríklad o dvojice *kat* (nemot.) : *executioner* (SM), *uvádzač* (SM) : *usher* (nemot.).

Ak sú obe SEL slovotvorne motivované, ich symetria či asymetria sa posudzuje na intranominačnej úrovni na základe zhodnosti/odlišnosti onomaziologickej štruktúry a rovnakej/odlišnej miery onomaziologickej explicitnosti.¹⁰ V analyzovanom súbore sú intranominačne symetrické SEL zastúpené pomerne vysoko, predovšetkým medzi derivátm. Napr. v prípade lexémy *baník* so slovotvornou parafrázou „ten, kto (má vzťah k) bani“, pričom motívom na utvorenie lexémy je lexéma *baňa*, v pomenovaní osoby sa teda vyjadruje vzťah k substancii, v tomto prípade miesta vykonávania pracovnej činnosti. Jednotka je utvorená derivačne – sufixáciou, má onomaziologickú štruktúru OB – (OS) – OP, z hľadiska onomaziologickej explicitnosti ide o štruktúru S – OR – L. Sémanticky ekvivalentná anglická lexéma *miner* má slovotvornú parafrázu „person who (rel. to) mine“, onomaziologickým motívom je lexéma *mine*, aj v angličtine je teda pomenovanie osoby motivované vzťahom k substancii – miestu výkonu povolania. Jednotka je rovnako sufixálny derivát s onomaziologickej štruktúrou OB – (OS) – OP a z hľadiska onomaziologickej explicitnosti má štruktúru S – OR – L. Podobne sú intranominačne symetrické aj ďalšie dvojice SEL

¹⁰ Miera onomaziologickej explicitnosti sa odvíja od skutočnosti, že slovotvorne a syntakticky motivované jednotky prostredníctvom vnútornej formy naznačujú lexikálny význam, pričom sa však realizácia sémantických príznakov lexikálneho významu v onomaziologickej štruktúre rôznych typov jednotiek odlišuje mierou svojej explicitnosti, ktorú je možné vyjadriť na škále. Miera onomaziologickej explicitnosti sa v prípade konkrétej lexémy odvíja od analýzy onomaziologickej komponentov, pričom ich charakter závisí od stvárenia na úrovni formy. M. Ološtiak (2015c, s. 197) uvažuje o štyroch typoch komponentov v závislosti od ich onomaziologickej explicitnosti – a) **lexikálny komponent (L)** je na úrovni formy stvárený slovotvorným základom; b) **semikategoriálnym komponentom (S)** je onomaziologická báza stvárená slovotvorným formantom pri mutačne utvorených jednotkach – bez ohľadu na to, či ide o deriváciu alebo kompozíciu; c) **kategoriálnym komponentom (K)** je onomaziologická báza pri transpozičnom TOK, pričom na formálnej úrovni je vždy vyjadrená slovotvorným formantom; d) **nulovo-relačným komponentom (0R)** je onomaziologický spoj, ktorý nie je vyjadrený na formálnej úrovni.

v analyzovanom súbore, napr. desubstantívne deriváty *bábkar* : *puppeteer*, *bobista* : *bobsledder*, *chemik* : *chemist*, *klenotník* : *jeweler*, *právnik* : *lawyer*, *voňavkár* : *perfumer*, *pianista* : *pianist*. Intranominačnou symetriou sa vyznačujú aj sufixálne utvorené deverbatíva so slovotvornou parafrázou „ten, kto V_{mot}“ pomenúvajúce osobu na základe činnosti, ktorú vykonáva, čiže onomaziologickým motívom týchto pomenovaní je verbum, napr. *bežec* : *runner*, *potápač* : *diver*, *herec* : *actor*, *kopáč* : *digger*, *pekár* : *baker*, *plavec* : *swimmer*, *spevák* : *singer*, *staviteľ* : *builder*, *veslár* : *rower*. Ako v prípade intranominačne symetrických desubstantívnych derivátov, aj deverbatívne deriváty tvoria v rámci analyzovaného súboru vzhľadom na jeho charakter početnú skupinu.

Intranominačne symetrická je aj malá skupina prefixálnych derivátov s onomaziologickou štruktúrou OB – OP, pričom onomaziologickým motívom je v tomto prípade substantívum – pomenovanie osoby, ktoré sa prefixáciou modifikuje – *arcibiskup* : *archbishop*, *podpredseda* : *vice-president*, *prodekan* : *vice-dean*.

Intranominačná symetria je prítomná aj medzi kompozične utvorenými SEL. V prípade SEL *automechanik* a *car mechanic* ide o slovotvorne motivované kompositá s onomaziologickou štruktúrou OB – OP a parafrázou „automobilový mechanik“, resp. „car mechanic“, onomaziologický motív je v oboch prípadoch rovnaký *auto/car* a *mechanik/mechanic*, pričom prvý základ modifikuje význam druhého základu. Z hľadiska onomaziologickej explicitnosti sa v oboch jednotkách vyskytujú dva lexikálne komponenty L – L. Intranominačná symetria je prítomná tiež medzi jednotkami *kovorobotník* : *metalworker*, *lodivod* : *ship navigator*, *zbormajster* : *choirmaster*.

Intranominačne asymetrické sú SEL v prípade, ak je lexéma v jednom jazyku derivát a v druhom kompozitum, napr. *filmár* „ten, kto (má vzťah k) filmu“ : *filmmaker* „person who makes films“, *lodiar* „ten, kto (má vzťah k) lodi“ : *shipbuilder* „person who builds ships“, *lukostrelec* „ten, kto strieľa z luku“ : *archer* „person who (rel. to) arch“, *románopisec* „ten, kto píše román“ : *novelist* „person who (rel. to) novel“, ale rovnako v prípade, že sú utvorené rovnakým slovotvorným spôsobom i postupom, no každá zo SEL má iný onomaziologický motív, napr. *pokryvač* „ten, kto pokryva“, pomenovanie na základe činnosti : *roofer* „person who (rel. to) roof“, pomenovanie na základe zasiahutej substancie, *čašník* „ten, kto (má vzťah k) čaši“, pomenovanie na základe zasiahutej substancie : *waiter* „person who waits“, pomenovanie na základe činnosti. V analyzovanom súbore sa intranominačná asymetria častejšie vyskytuje v prvom z uvedených prípadov, druhý typ intranominačnej asymetrie je skôr okrajový.

6.2 Syntaktická motivácia a onomaziologická komparácia

Syntakticky motivované sú viacslovné pomenovania, ktoré vznikajú ako prostriedok vyjadrenia sémantických príznakov konkrétneho denotátu, ktoré slovotvorne, sémanticky či morfológicky motivované jednoslovné pomenovania práve vzhľadom na ich jednoslovný charakter nie sú schopné vyjadriť (porov. Furdík, 2008, s. 50). Analýza syntakticky motivovaných jednotiek zastúpených v súbore sa podobne ako pri slovotvorne motivovaných jednotkách delí na formálnu a obsahovú zložku. Analýza obsahovej zložky, teda onomaziologickej štruktúry VP, je podobne ako v prípade onomaziologickej analýzy slovotvorne motivovaných jednotiek kľúčová v rámci procesu komparácie jednotlivých SEL. V rámci skúmania formálnej štruktúry, konštrukcie jednotlivých VP, sa pozornosť upriamuje

na opis štruktúrnych typov, ktoré je možné v rámci jednotlivých viacslovných jednotiek identifikovať.

Hoci sa anglické sémanticky ekvivalentné lexémy slovenských viacslovných pomenovaní java z formálnej i obsahovej stránky ako jednotky fungujúce na veľmi podobnom princípe a plniace rovnaké funkcie ako ich slovenské pendanty (*kariérny diplomat* : *career diplomat*, *umelecký fotograf* : *art photographer*, *plastický chirurg* : *plastic surgeon*, *vojenský prokurátor* : *military prosecutor*), nejde v ponímaní anglofónnej lingvistiky o syntakticky motivované pomenovania. Vymedzenie syntaktickej motivácie, ako aj viacslovných pomenovaní v zmysle, ako ich chápe slovenská lingvistika, je v anglofónnej lingvistike komplikovanejšie. Ako upozorňujú M. Bilá a A. Kačmárová (2015, s. 59), „slovenský výklad tohto pojmu [viacslovné pomenovanie – pozn. S. R.] však zahŕňa dva významy: kompozitum, ale aj združené (lexikalizované) spojenie.“ Autorky tiež upozorňujú, že rozdiel medzi týmito dvoma jednotkami v angličtine je iba formálny vzhladom na tri možnosti zápisu – ako jedno slovo, so spojovníkom alebo osobitne (napr. *flowerpot/ flower-pot/flower pot*). Kým z pohľadu slovenskej lingvistiky ide v prípade písania spolu a so spojovníkom o kompozítu, písanie osobitne automaticky indikuje viacslovné pomenovanie. Anglofónna lingvistika však všetky tri spôsoby hodnotí ako kompozítu, pričom spôsob zápisu sa vníma iba ako otázka konvencionalizácie. Z charakteru analyzovaného súboru, ktorý obsahuje výlučne substantíva pomenúvajúce osoby, a z vymedzenia chápania viacslovných lexikálnych jednotiek a syntaktickej motivácie v anglofónnej lingvistike vyplýva absencia tohto typu motivácie v anglickej časti súboru. Jednotky, ktorých forma pripomína syntakticky motivované jednotky v slovenskej lingvistike – teda sa zapisujú osobitne (*product manager, ship navigator, tax auditor, utility worker, water polo player*), sa v súlade s prístupom anglofónnej lingvistiky v rámci analyzovaného súboru považujú za kompozítu, čiže slovotvorne motivované jednotky. Syntakticky motivované jednotky sa teda medzi anglickými lexémami v súbore nenachádzajú, ďalšia analýza syntaktickej motivácie je preto v prípade anglickej časti súboru vylúčená.

Syntakticky motivované jednotky v slovenčine sú teda automaticky vo vzťahuu nominačnej asymetrie so svojimi SEL v angličtine. Najčastejšie sa vyskytuje asymetria medzi syntakticky motivovaným pomenovaním v slovenčine a slovotvorne motivovaným pomenovaním v angličtine, napr. *lyžiarsky inštruktor* : *ski instructor, jazykový korektor* : *proofreader, burzový maklér* : *broker, módný návrhár* : *fashion designer, stíhací pilot* : *jet pilot, strojný zámočník* : *fitter, osobný strážca* : *bodyguard*. V prípade dvojíc SEL ako *lyžiarsky inštruktor* : *ski instructor, rehabilitačný lekár* : *rehabilitation physician* či *majster odborného výcviku* : *professional training teacher* sa však onomaziologické štruktúry aj miera onomaziologickej explicitnosti zhodujú, v konečnom dôsledku tak ide na onomaziologickej úrovni o totožné jednotky bez ohľadu na terminologické zachytenie:

<i>rehabilitačný lekár</i>	<i>rehabilitation physician</i>
OP - OB	OP - OB
L - L	L - L
<i>majster odborného výcviku</i>	<i>professional training teacher</i>
OB - OP2 - OP1	OP2 - OP1 - OB
L - L - L	L - L - L

Obrázok 2 Onomaziologická štruktúra a explicitnosť onomaziologických komponentov slovenského viacslovného pomenovania a anglického kompozita

Nominačne asymetrické sú aj dvojice SEL so slovenským syntakticky motivovaným pomenovaním a anglickým interlingválne motivovaným pomenovaním, napr. *súdny zriadenc* : *bailiff, právny zástupca* : *counsel*.

6.3 Interlingválna motivácia a onomaziologická komparácia

Interlingválna motivácia je nominačný motivačný typ, ktorý sa prejavuje utvorením lexémy prostredníctvom prevzatia z cudzieho jazyka (porov. Ološtiak, 2011, s. 196). Interlingválne motivované jednotky sú onomaziologicky neexplicitné, preto sa ich symetria/asimetria vyhodnocuje na hypernominačnej a nominačnej úrovni.

Nominačná symetria sa medzi SEL vyskytuje zväčša v prípade, ak sú jednotky v oboch jazykoch prevzaté z rovnakého, tretieho jazyka, napr. z francúzskeho jazyka – *abbé* : *abbé*, z hebrejského jazyka – *rabín* : *rabbi*, z tibetského jazyka – *dalajláma* : *dalai lama*. Podobná či rovnaká forma SEL však automaticky nemusí znamenať nominačnú symetriu, v špecifických prípadoch, keď bola jednotka v slovenčine prevzatá z angličtiny (čiže interligívne motivovaná), napr. *díler* : *dealer*, *spíker* : *speaker*, *bodyguard* : *bodyguard*, ide o nominačnú asymetriu, keďže jednotka sa v angličtine utvorila na základe slovotvornej motivácie, má teda aj onomaziologickú štruktúru, ktorú je možné hlbšie analyzovať.

Menej zastúpené sú prípady nominačnej asymetrie dvojíc anglickej interlingválne motivovanej jednotky a iného typu motivovanosti v slovenčine, napr. *kostolník* (SM) : *sexton*, *podnikateľ* (SM) : *entrepreneur*, *súdny zriadenc* (SyntM) : *bailiff, právny zástupca* (SyntM) : *counsel*.

6.4 Morfológická motivácia a onomaziologická komparácia

Prostredníctvom morfológickej motivácie vznikajú nové lexikálne jednotky zmenou slovného druhu jednotky, no bez zmeny fónickej či morfematickej štruktúry v smere motivant → motivát (porov. Ološtiak, 2011, s. 73 – 75). Medzi morfológicky motivovanými jednotkami (v slovenčine i angličtine) a ich SEL v rámci analyzovaného súboru vzniká výlučne vzťah nominačnej asymetrie. V slovenčine je morfológicky motivovaná iba lexéma *hlavný*, ktorej SEL *head waiter* je motivovaná slovotvorne. V angličtine je prípadov morfológickej motivácie o niečo viac, najčastejšie im zodpovedajú slovenské slovotvorne motivované lexémy, napr. *advokát* (IM) : *advocate*, *kuchár* (SM) : *cook*, *sudca* (SM) : *judge*.

6.5 Sémantická motivácia a onomaziologická komparácia

Prostredníctvom sémantickej motivácie vznikajú nové významy na základe už existujúcich významov lexikálnej jednotky, pričom sa nevytvára nová forma, iba nový význam, lexia, k už existujúcej lexéme a vzniká derivačná polysémia (porov. Ološtiak, 2017a, s. 62). Sémantická motivácia sa v analyzovanom súbore prejavuje najmä v niekoľkých špecifických prípadoch, keď v rámci SEL tvorí dvojicu na jednej strane lexéma s viacerými lexiami, a dve alebo viac lexém v druhom skúmanom jazyku ako ekvivalenty jednotlivých lexií, resp. iba jedna z lexií polysémickej lexémy na strane druhej. Napr. k lexéme *ošetrovateľ* v prvom svojom význame „kto (z povolania) ošetuje chorých“ je sémanticky ekvivalentná jedna z lexií lexémy *nurse* s významom „človek, ktorý sa stará o chorých, na to vyškolený zdravotnícky pracovník“, k druhej lexií lexémy *ošetrovateľ* s významom „opatrovník, opatrovateľ“ je sémanticky ekvivalentná takisto jedna z lexií lexémy *keeper* s významom „človek, ktorý sa o niečo stará“.

7 Priebeh ďalšieho výskumu

Na základe prvej fázy analýzy, ktorej úlohou je pomenovať spôsoby utvorenia jednotlivých SEL, a v prípade takých, ktoré disponujú zistiteľnou onomaziologickou štruktúrou, vyhodnotiť formálne aspekty, ktorými sa onomaziologická štruktúra vyjadruje, a obsahové aspekty, t. j. samotnú onomaziologickú štruktúru, bude možné na príslušnej úrovni konštatovať mieru symetrie či asymetrie SEL. Po vyhodnotení jednotlivých typov vzťahov medzi SEL bude nasledovať druhá fáza, ktorej hlavnou úlohou bude hľadanie onomaziologických motívov, na základe ktorých sa jednotlivé pomenovania utvorili. Tie spolu s prvou fázou komparácie poskytnú čiastočný náhľad na spôsoby pomenúvania a reflektovania reality zachytené v týchto spôsoboch v dvoch typologicky odlišných jazykoch.

LITERATÚRA

- Anglicko-slovenský a slovensko-anglický veľký slovník*. Bratislava: Lingea 2010. 1612 s.
- BILÁ, Magdaléna – KAČMÁROVÁ, Alena: Výskum viacslovných pomenovaní v anglistike. In: *Viacslovné pomenovania v slovenčine*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015, s. 59 – 77.
- DOKULIL, Miloš: *Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962. 246 s.
- FURDÍK, Juraj: *Slovenská slovotvorba. Teória, opis, cvičenia*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.
- FURDÍK, Juraj: Medzijazykové onomaziologické symetrie a asymetrie. In: OLOŠTIAK, M. – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. eds.: *Život so slovotvorbou a lexikológiou*. Košice: Vydavateľstvo LG 2005, s. 367 – 372.
- FURDÍK, Juraj: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 95 s.
- GRZEGA, Joachim – SCHÖNER, Marion: *English and General Historical Lexicology*. Eichstätt-Ingolstadt: Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt 2007. 73 s.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1989. 436 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárcíková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- Merriam-Webster*. Dostupné z WWW: <http://www.merriamwebster.com>.
- OLOŠTIAK, Martin: *Aspeky teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove 2011. 339 s.
- OLOŠTIAK, Martin, ed.: *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015a. 1024 s.
- OLOŠTIAK, Martin, ed.: *Viacslovné pomenovania v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015b. 517 s.
- OLOŠTIAK, Martin: Onomaziologické aspekty slovotvornej motivácie. In: *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015c, s. 139 – 206.
- OLOŠTIAK, Martin: *Lexikálna paradigmatica, sémantika a kombinatorika*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2017a. 117 s. Dostupné z WWW: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak10> [cit. 2019-2-27].
- OLOŠTIAK, Martin: *Slovotvorba, slovnodruhové prechody, preberanie a skracovanie lexém*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2017b. 119 s. Dostupné z WWW: www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak11 [cit. 2019-3-1].

- OLOŠTIAK, Martin: *Onomaziologická komparácia v interlingválnych súvislostiach (úvodné poznámky)*. Rkp.
- OLOŠTIAK, Martin, ed.: *Slovník viacslavných pomenovaní*. V tlači.
- OLOŠTIAK, Martin – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia: Formálno-procesuálne aspekty slovotvornej motivácie. In: *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015, s. 207 – 307.
- Oxford English Dictionary*. Dostupné z WWW: <http://www.oed.com/>.
- The Penguin English Dictionary*. Ed. R. Allen. Bratislava: Ikar 2005. 1644 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Ed. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006. 1134 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Ed. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2011. 1087 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Ed. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2015. 1100 s.
- Velký anglicko-český a česko-anglický slovník*. Red. J. Fronek. Voznice: Leda 2007. 1523 s.

Rusínske nárečie obce Pača v Gemeri v komunikácii rôznych generácií

Gabriel Rožai

Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta,
Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
gabriel.rozai@umb.sk

V Slovenskej republike sa rusínskymi nárečiami¹ (ďalej RN) komunikuje predovšetkým v regiónoch ležiacich na severovýchode krajiny. Kompaktnejšie rusínske osídlenie nachádzame v hornatých oblastiach severného Zemplína, Šariša a Spiša, kde sa z dialektologického hľadiska rozlišujú *sninské*, *laborecké*, *makovické*, *ukrajinské* (novšie aj *rusínske*)² *šarišské* a *severospišské nárečia* (Hanudel'ová, 1993). Enklávne spoločenstvá však môžeme nájsť aj v okolí Vranova nad Topľou, v severozápadnom cípe Spiša (Osturňa), ale najmä v južnom Spiši (Závadka, Poráč, Vyšné a Nižné Slovinky, Helcmanovce) a v príahlých okrajových oblastiach východného Gemera (Pača, Úhorná) a západného Abova (Hačava) (Hanudel'ová, 1993; Gerovskij, 1934, s. 461).

Nárečie východogemerskej obce Pača, lokalizovanej severovýchodne od Rožňavy v blízkosti hraníc so Spišom, patrí do skupiny juhospíšskych enkláv RN (Hanudel'ová, 1993). Spolu s obcou Úhorná, ležiacou na východ od Panského vrchu (okres Gelnica), tvorí juhospíšsku hranicu uvedenej nárečovej skupiny. Osobitostou Pače je bezprostredné geografické susedstvo s obcami, v ktorých sa komunikuje maďarskými (palóckymi) nárečiami (najmä s obcou Krásnohorské Podhradie), ako aj polohová blízkosť k slovenským obciam s gemerským nárečím pomedzneho (stredoslovensko-východoslovenského) charakteru.

Nárečia juhospíšskych enkláv spolu so severospišskými nárečiami charakterizuje – podobne ako rusínske šarišské nárečie – jazyková rozmanitosť, ktorá súvisí s bezprostredným kontaktom so západoslovanským (slovenským a na severe poľským) jazykovým živlom, v najjužnejších častiach (Pača, Hačava) aj s maďarskými nárečiami. Aj napriek silnejšiemu vplyvu obklopujúcich jazykov však tieto nárečia zachovávajú vo svojej jazykovej štruktúre viaceru významných východoslovanských, často starobylých a svojráznych znakov, napr. stopy po diftongickom znení praslovanského (ďalej psl.) vokálu ě typu *vjira*, *mjira*, ktoré sa dochovalo vo viacerých ruských a v niektorých ukrajinských nárečiach (Gerovskij, 1934, s. 477). Osobitý charakter pačianskeho nárečia v rámci regionálnej jazykovej situácie je pozorovateľný predovšetkým pri jeho komparácii s východogemerskými (ďalej vgem.)

¹ V dostupnej literatúre sa môžeme stretnúť s rôznymi pomenovaniami danej skupiny nárečí. M. Čižmárová (2013, s. 263) hovorí o *ukrajinských rusínskych nárečiach východného Slovenska*, ktoré zaraduje „do severokarpatskej nárečovej skupiny západoukrajinského dialektu“. Z. Hanudel'ová (1993) a V. Latta (1991) používajú termín *ukrajinské nárečia východného Slovenska*. V encyklopédii Українська мова (2004, s. 309) sa označujú termínmi *lemecké* či *západokarpatské nárečie*, ktoré je zaradované k dialektom *karpatskej* skupiny *juhospíšskych ukrajinských nárečí*. V novších zdrojoch domácej proveniencie sa uvádza aj názov *karpatské rusínske nárečia* (porov. napr. Vanýko, 2004, s. 67), zahŕňajúci všetky skupiny rusínskych nárečí v oblasti karpatského jazykového areálu, pričom nárečia obcí z územia Slovenska sú špecifikované aj ako *rusínske nárečia na severovýchodnom Slovensku* (Dudášová-Kriššáková, 2015, s. 196 – 197, 199).

² Pozri Dudášová-Kriššáková, 2015, s. 198.

a stredogemerskými³ (ďalej strgem.) nárečiami, ktorými sa komunikuje na severozápad a západ od Rožňavy. Obklopenie inojazyčným (nielen slovenským gemerským a čiastočne i spišským) prostredími zanechalo stopy napríklad v ustálenom prízvuku na penultime (podobne ako v celej západnej časti RN); v zjednodušenej štruktúre vokalizmu obmedzeného na vokály *i, e, a, o, u, s* absenciou stredo-vysokého a predo-stredného vokálu *y* (*u*) a stredo-vysokého a stredo-zadného vokálu *yl* (napr. *robiti, mi, gribi*);⁴ v neprítomnosti východoslovanských reflexov *cv, zv* (za psl. *kv, gv*), napr. *kyjítok* (časť rastliny), *kvitne, xvijzda*; v obmedzenom výskytu epentetického *l'* v skupinách *bl', pl', ml', vl'* (za *pł, bł, mł, vł*), napr. *zem* (n. *zemla* vrátane severospisskej skupiny (Латта, 1991, m. 97)), *robim/robjať, spim, terpjať*, rovnako ako v iných nárečiach západnej skupiny RN (n. *łublu/łubłat/-t, robłu, terplu* vo východnej skupine (Латта, 1991, m. 97))⁵, ale *konopli, orablati*; v kontrahovaných tvaroch N sing. adjektív mask. typu *dobri, stari* (*xlop*) n. *dobryj, bilyj, nyžn'ij* (a i.) na väčšine územia RN (Латта, 1991, m. 213, 214) či v slovnej zásobe, napr. *teraz/s* n. *teper* (Šišková, 2009, s. 165), *dedina* n. *selo, valal* (Латта, 1991, m. 322), *stari otec* n. *d'ido* (Латта, 1991, m. 148), *košela* n. *soročka* (Šišková, 2009, s. 149), *foraš* n. *pramin'* (z maď. *forrás „prameň“*) a pod.

V príspevku venujeme pozornosť najtypickejším historicko-fonetickým, morfologickým a lexikálnym prvkom pačianskeho nárečia⁶, ktoré dané nárečie spájajú s areálom RN severovýchodného Slovenska a s enklávnou juhospisskou oblasťou a zároveň absentujú v slovenských vgem. a strgem. nárečiach. V súvislosti so zvolenými nárečovými prvkami nás zaujíma, v akom rozsahu nastávajú nivelačné tendencie z hľadiska ich výskytu v nárečovej komunikácii troch generácií miestneho enklávneho spoločenstva. Sekundárnu pozornosť venujeme aj aktívnej a pasívnej znalosti pačianskeho nárečia a charakteru komunikačných situácií, v ktorých sa daná varieta uplatňuje. Základnú charakteristiku nárečia sme získali analýzou zvukových nahrávok zaznamenávajúcich reč najstaršej generácie obce vo veku od 78 do 92 rokov.⁷ Vychádzajúc z aktuálneho stavu spracovania skúmaného materiálu ohraničujeme jeho analýzu na výsledky dotazníkového výskumu, ktorý sme zrealizovali v priebehu októbra 2018. V snahe dosiahnuť čo najvyššiu mieru objektívnosti však bude potrebné doplniť predstavené analýzy aj o rozbor konkrétnych verbálnych komunikátov získaných od informátorov rôzneho veku. Pri komparácii výsledkov sme pracovali s tromi vekovými kategóriami (ďalej VK) respondentov⁸ (VK1: 29 – 49 rokov, VK2: 50 – 66 rokov, VK3: 67 – 83 rokov). Dôraz sme kládli na rovnaký počet opýtaných v každej kategórii (18). Celkovo sme pracovali s 54 dotazníkmi.

³ V rámci stredogemerských nárečí ide o dialekty juhovýchodnej skupiny nárečí Štítnickej doliny (Honce, Rožňavské Bystré, Rakovnica).

⁴ Porovnaj aj Dudášová-Kriššáková, 2014, s. 118.

⁵ Porovnaj aj Dudášová-Kriššáková, 2015, s. 210 – 211.

⁶ V rámci dotazníkového výskumu abstrahujeme od komplexnej analýzy všetkých nárečových osobitostí miestneho dialektu.

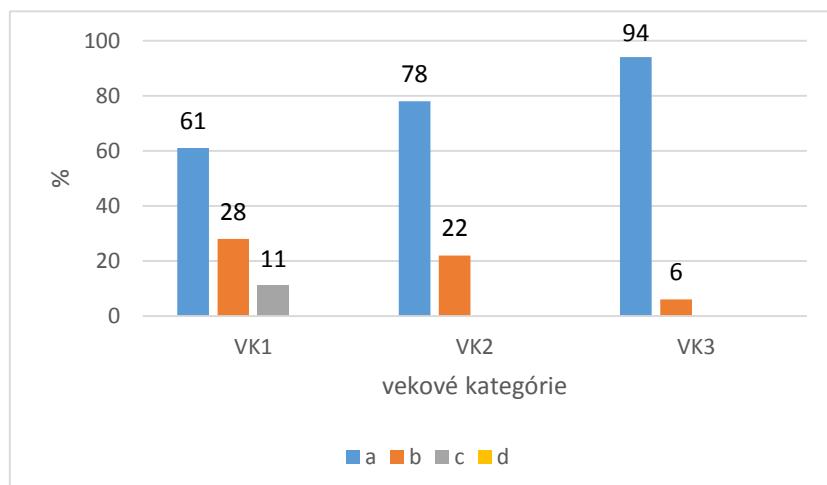
⁷ Výskum pačianskeho nárečia prebieha v spolupráci s Mgr. Izabellou Hurajtovou z Pače, iniciátorkou danej výskumnnej aktivity.

⁸ Do vyhodnotenia sme zaradili iba dotazníky získané od rodákov z obce Pača, ktorí tu žijú dlhodobo, prípadne tu prezili najväčšiu časť svojho života a nadálej udržiavajú pravidelné kontakty s miestnym obyvateľstvom.

1 Vybrané historicko-fonetické osobitosti miestneho nárečia v komunikácii rôznych generácií

a) Pre miestne nárečie sú charakteristické východoslovanské reflexy *torot*, *tolot* (zriedkavo *telet*), *teret* za psl. *tort*, *tolt*, *tert*, *telt*, tzv. plnohlasie, napr. *horox*, *vorona*, *soloma*, *molotili* (mlátili), *solona* (slaná), *solotka*, *moloko* (popri *mľiko*), *zmololi*, *selezina*, *bereza*, *seret*, *u peredn'uj* (*xiži*); vplyvom slovenských (a sprostredkovane aj poľských) nárečí sa však vyskytujú aj tvary typu *krava* (n. *korova* v susednej Úhornej), *zahroda* (n. *zahoroda* (Šišková, 2009, s. 187)), *slanina* (n. *solonyna* (Šišková, 2009, s. 149)), *drevo* (n. *derevo* (Šišková, 2009, s. 39)), *Mraznica* (toponymum) a i. (vgem. a strgem. *slama*, *mladá*, *hrax*, *breza* a pod.). Výskyt tohto historicko-fonetického javu (ilustrovaného Grafom 1) reflektujú všetky skúmané vekové kategórie. Pravidelnosť aktívneho použitia plnohlasia v nárečovej komunikácii klesá s vekom, pričom v najstaršej vekovej kategórii ho pravidelne používa 17 respondentov (94 %) a príležitostne jeden respondent (6 %). Vo VK2 je zmena pravidelná u 14 opýtaných (78 %), vo VK1 u 11 respondentov (61 %). Iba v tejto vekovej kategórii sa dvaja informátori (11 %) vyjadrili, že danú historicko-fonetickú zmenu poznajú, no v komunikácii ju nepoužívajú.

Graf 1 Podoby *moloda* (mladá), *soloma* (slama), *bereza* (breza), *seredni* (stredný) v nárečovej komunikácii

Vysvetlivky: a – používam v nárečovej komunikácii pravidelne, b – používam v nárečovej komunikácii príležitostne, c – sú mi známe z miestneho nárečia, no nepoužívam ich, d – nie sú mi známe z miestneho nárečia a nepoužívam ich.

b) Za staré ō (ako aj ē) je reflex u, napr. *vul*, *stul*, *ruk*, *hnuj*, *xudnik*, *Potuš'ok*⁹, *Ružnava*, *pušli*, *muj* (vgem. *o/uo/uó*, napr. *stúol/stúól*, *rok*, strgem. *o/a/va*, napr. *rok*, *stval*, *maj*). Na základe tejto striednice sa skúmaný dialekt zaraďuje do skupiny *ukajúcich* RN, kam patria juhospíšské enklávy, ako aj užská podskupina sninských nárečí (Hanudeľová, 1993, s. 180). Najpravidelnejšie sa vyskytuje v reči tretej (94 %) a druhej vekovej kategórie (89 %). Vo VK1 je v nárečovej komunikácii pravidelne prítomná u 14 informátorov (78 %), príležitostne sa

⁹ Znakom ['] označujeme mäkkú výslovnosť konsonantov. Nárečie Pače charakterizuje rozvinutá mäkkostná konsonantická korelácia (napr. *sa - js'ino*, *robiti - hvajr'at*, *žena - saž'a*).

vyskytuje u 3 opýtaných (17 %) a iba v tejto kategórii sme zachytili jeden prípad (5 %) jej poznania, avšak bez aktívneho používania v komunikácii.

c) Za psl. ĕ je reflex *i*, po labiáloch *b*, *p*, *m*, *v* je *ji*: *xľib/p*, *d'ivš'a*, *ned'il'a*, *tīž/š*, *fīkali*, *d'iťa*, (*j*)*s'ino*, *cipi*, *objid/ob'jid/t*, *bjida/b'jida*, *b'jili*, *dva m'jixi* (popri *mn'ixi*), *vjira*, *nevjurila* a pod., namiesto vgem. *e*, *je* (*seno*, *bjeda*), strgem. *e*, *ja* (*seno*, *bjada*). Frekvencia jej generáčného využitia v tvaroch typu (*j*)*s'ino*, *xľiba*, *l'is* je totožná so stavom za pôv. *ō*.

d) Za psl. skupiny *tj*, *dj*, *kt*, *gt* je *ž'*, *š'*: *saž'a*, *pr'až'a*, *pleš'o*, *niš'elnici*, *nuš'*, *peš'i* (= piecť; vplyvom lokálnej konsonantickej zmeny všeobecného rusínskeho *dž*, *č > ž'*, *š'*). V blízkych gem. nárečiach sú západoslovanské podoby *sadza*, *prādza*, *pleco*, *noc* a pod. V dotazníku sme skúmali výslovnosť slov *sadza* (*saž'a*), *plece* (*pleš'o*) a *noc* (*nuš'*). V tretej a druhej vekovej kategórii uviedli nezápadoslovanské podoby daných lexém všetci informátori (vo VK3 jeden informátor aj popri podobách *sadza*, *plece*, *noc*). V prípade lexémy *sadza* sa okrem výslovnosti *saž'a* (príp. *jsaž'a*) objavila u troch respondentov VK3, jedného respondenta VK2 a dvoch opýtaných VK1 aj výslovnosť *sadža*. Najnižší výskyt striednic *ž'* (*dž*), *š'* sme zaznamenali v prvej kategórii, kde sa už v štyroch prípadoch objavili slovenské tvary *sadza* (19 %), *noc*, *plece* (20 %). Aj tu však pôvodné tvary *saž'a* (ojedinele *sadža*), *pleš'o*, *nuš'* dosahujú frekvenciu 80 až 81 %.

e) Nezápadoslovanská redukcia psl. *dl*, *tl > l*, neprítomná v susedných vgem. a strgem. nárečiach (s výnimkou tvarov typu *terlica*, *herlička* doložených napr. z Rejdovej (v. v.)), sa v nárečí Pače uplatnila iba v slovesných tvaroch typu *klali* (kládli), *pr'ali* (priadli), *nekrali* (nekradli), *nejili* (nejedli), *zaplela* (zaplietla), v ostatných pozíciah sa zachováva *dl*, *tl*, napr. *midlo*, *sadlo*, *vidli*, *jadľa* (ale toponymá *Jalinki*, *Za Jalinkami*), *z mjtлом* (na ostatnom území RN dominujú tvary typu *vylы/vilы* (a i.), *žalo* vrátane časti juhospišských enkláv (Латта, 1991, m. 107; 108)). Slovesný tvar *klali* uviedlo 18 respondentov VK2 (100 %) a 17 respondentov VK3 (94 %). Vo VK1 sme zaznamenali tvar *klali* v trinástich prípadoch (72 %) a podobu so západoslovanským *dl* (*kladli/kládli*) v štyroch prípadoch (1 dotazník bez odpovede).

f) Za pôvodný tvrdý jer ȝ je striednica *o*, napr. *dož'š'*, *doš'ka* (namiesto gem. *díš/dišč*, *deska/d'eská*) a rovnako ako v ostatnom Gemeri *von*, *pjatok*, *jarok*, *majetok*. V prípade lexémy *dázd'* (*dož'š'*) uviedli podobu so striednicou *o* všetci respondenti VK2 a VK3 (v tejto skupine uviedol jeden opýtaný podobu s *o* i á). Vo VK1 sa podoba s *o* vyskytla 16-krát (celkovo 80 %), podoba so spisovným slovenským á dvakrát (1-krát bola označená popri tvari s *o*) a s vsl. a vgem./strgem. *i* (typu *dišč*, *diš* a i.) rovnako dvakrát (1-krát popri tvari s *o*).

g) Zachovávanie výsledkov 2. psl. palatalizácie v D a L sing. feminín so základom na konsonant *k*, *g* (*h*), *x*, napr. *na nojzi*, *u duxniš'ci*, *ku tecí* (tetke), *u Americi* (vgem. a strgem. *na nohe*, *v duxniške*, *v Amerike* a pod.). Pravidelné používanie týchto tvarov v nárečovej komunikácii potvrdilo 12 respondentov VK1 (67 %), 15 respondentov VK2 (83 %) a 16 respondentov VK3 (89 %). Jeden respondent VK1 uviedol, že dané podoby pozná, ale v komunikácii ich nepoužíva.

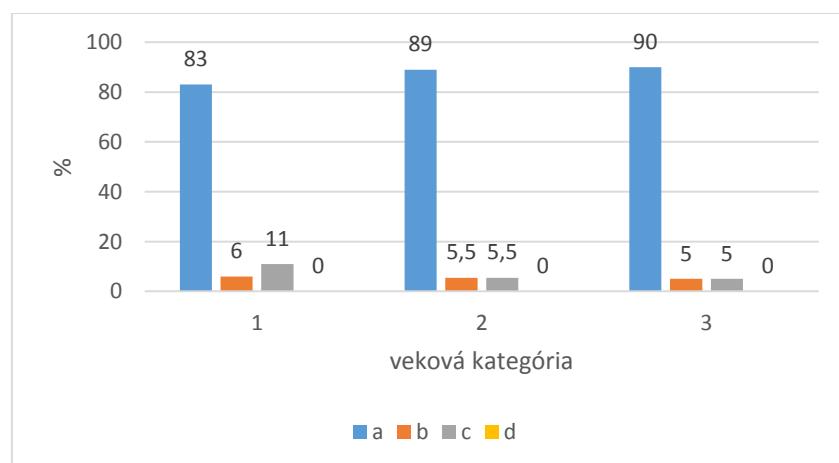
h) Zachovávanie nekontrahovaných slovesných tvarov *bojali sa*, *stojali*, *sm'ijiali sa*, *sijati* (v okolitých gem. obciach *báli se/sä*, *stáli*, *smáli se/sä*, *săť/t*). Ide o pomerne stabilný nárečový prvok, ktorý dosahuje vysokú frekvenciu vo všetkých vekových kategóriach: tvary *bojali sa*, *stojali* používa 17 opýtaných VK1 (89 %), 18 opýtaných VK2 a VK3 (100 %, 95 %; v jednom prípade uviedol informátor VK3 oba tvary – *bojali sa*, *stojali* i *báli sa*, *stáli*). Jeden respondent VK1 používa výhradne spisovné slovenské tvary.

i) Za slabič. *j* je *or*, *ir* (*ir'*), *er* (*er'ejr/ejr'*), *ar*, napr. *xirbet*, *kirstini*, *korš'ma*, *torhani*, *perši*, *serna*, *verba*, *vejršok*, *vejr'x*, *Smertna nedīla*, *štvartok*, *štvardi*, za slab. *l* je *ul*, *ou/ov*, *ol*, *il*, *li*, napr. *slunko*, *doužni*, *vovna*, *silza*, *blixa*, *š'olnok*. V porovnaní s vgem. nárečiami, v ktorých došlo rovnako k zániku slabičného *j*, *l* (Arany, 1936), tu nachádzame atypické podoby *or*, *ir* (*ir'*), *li* (*il* sa vo vgem. obciach sporadicky objavuje v tvare *vilk*; popri častejšom *velk*), typické aj pre ostatnú oblasť juhospišských enkláv (porov. tvary *hliboka*, *xirbet/hirbet* (Латта, 1991, m. 15, 46); *korčma* na väčšine územia RN (Šišková, 2009, s. 80)). Frekvenciu ich výskytu sme skúmali prostredníctvom lexém *krčma* (*korš'ma*), *chrbát* (*xirbet*) a *hlboko* (*hliboko*). Aj v tomto prípade ide o pomerne stabilný nárečový jav: tvar *korš'ma* (individuálne aj *koršma*, *kojrš'ma*) sa vyskytol vo VK1 16-krát (80 %), vo VK2 a VK3 18-krát (100 % a 95 %; jeden informátor VK3 uviedol oba tvary – *korš'ma* i *krčma*). Podobné hodnoty sme získali aj pri slove *xirbet* (VK1 – 17-krát (89 %), VK2 a VK3 – 18-krát (100 % a 95 %)) a *hliboko* (VK1 – 16-krát (84 %), VK2 a VK3 – 18-krát (100 % a 95 %)). V najmladšej vekovej kategórii sa okrem spisovného *krčma* (10 %), *xbát* (11 %) a *hlboko* (11 %) objavili po jednom výskytte (5 %) aj slovenské nárečové podoby *keršma* (vgem.), *karčma* (vsl.) a *halboko* (vgem.).

2 Vybrané morfológické osobitosti miestneho nárečia v komunikácii rôznych generácií

a) Substantíva neutra zakončené na pôv. *-uje* majú v N sing. príponu *-a*: *jiden'a*, *nosen'a*, *posiden'a*, *požehnan'a*, *torhan'a*, *š'ejs'c'a* ako v iných RN (Hanudeľová, 1993, s. 182). V gem. nárečia majú príponu *-je/-jé* (okrem Rejdovej a blízkeho okolia s tvarmi *ščesta*, *skala* ako na Horehroní), v najbližších strgem. obciach *-ja* (strgem. zmenou *je > ja*, napr. *štestja*). V prípade tvarov *varen'a*, *požehnan'a*, *naroden'a* ich použitie v komunikácii narastá s vekom respondentov (pozri Graf 2): vo VK1 boli tvary s príponou *-a* označené 15-krát (83 %), vo VK2 16-krát (89 %) a vo VK3 17-krát (90 %). Vo všetkých troch skupinách sa v jednom prípade vyskytli aj podoby s príponou *-e* (*varen'e*). Spisovnú slovenskú príponu *-je* sme zaznamenali 2-krát vo VK1 a po jednom prípade vo VK2 a VK3.

Graf 2 Nominatív a akuzatív singuláru lexém *varenie*, *narodenie*, *požehnanie*

Vysvetlivky: a – *varen'a*, *naroden'a*, *požehnan'a*, b – *varen'e*, *naroden'e*, *požehnan'e*, c – *varen'je*, *naroden'je*, *požehnan'je*, d – inak (v dotazníku s jednotným zápisom ľ; *vareňa*, *vareňe*, *varenie*).

b) Substantíva, adjektíva, numeráliá a pronomíná feminín majú v L sing. príponu *-om* (n. vgem. *-ou*, *-uó*, *-ó*, strgem. *-ó*): *zo ženom*, *z jednom dívkom*, podobne ako v iných lokalitách ležiacich na západ od Ondavy; vo východnej skupine RN sa používa prípona *-ou* (Ванько, 2004, s. 74, 80). Aj tátu zmenu si udržiava pomerne výraznú stabilitu, a to najmä v druhej a tretej vekovej kategórii, kde ju označili všetci informátori (vo VK3 jeden informátor uviedol tvary s príponou *-om* i *-ou*). Vo VK1 dosahuje v nárečovej komunikácii 83 % výskyt (15 respondentov). Ďalší traja opýtaní uviedli podobu s *takou ženou*.

c) V N a A plur. pronomín a adjektív všetkých rodov je jednotná prípona *-i*: *taki torhani haluški*, *toti dívš'ata*, *toti ženi*, *taki druki doúhi* (vo vgem. a strgem. nárečiach v okolí Rožňavy sú tvary *takie/takia ženi*, *tie dievsetá/tia d'javšätá* a i.). V spojení *taki dobri (diti/ženi)* označilo danú výslovnosť 13 respondentov VK1 (72 %; jeden respondent neodpovedal). Vo VK2 používajú všetci opýtaní miestny nárečový tvar (100 %) a vo VK3 sa lokálky tvar objavil v sedemnástich prípadoch (90 %).

d) V N a A sing. neutra majú adjektíva, pronomíná a numeráliá príponu *-o*: *tako dobro*, *tonšo (tisto)*, *pekno*. Ide o príponu charakterizujúcu nárečie juhospíšskych enkláv, na rozdiel od *-e* na ostatnej západnej oblasti a *-oi* na východ od rieky Cirochy (Čižmárová, 2017, s. 42; Латта, 1991, m. 215). Vo vgem. a strgem. obciach v okolí Rožňavy sú tvary *takie dobré/také dobré/takia dobrja*. Výskyt nárečovej prípony *-o* je najnižší vo VK1 (15 prípadov, t. j. 83 %), vo VK2 a VK3 sa vyskytla 18-krát (100 % a 95 %; vo VK3 raz aj popri tvari *také pekné*).

e) V L sing. mask. a neutra sa používa prípona *-im*, známa aj v spisovnom rusínskom jazyku (namiesto vgem. *-om/-em*, strgem. *-om*): *u druhim* (v druhom), *na kotrim*, *u tim sn'ihu*, *na obecnim urad'i*. V predložkových spojeniach *na visokim* (vrchu), *na prutkim* (ohni) je daná prípona pravidelná v tretej a druhej vekovej kategórii (100 %), vo VK1 klesá na 89 % (16 respondentov), kde sa dvoch prípadoch vyskytla prípona *-om*.

f) V G, D a A sing. mask. a neutra adjektív, pronomín a numerálií sa používajú prípony *-oho*, *-omu* ako na celej oblasti RN (Čižmárová, 2017, s. 42), namiesto vgem. *-ieho/-iého*, *-iemu/-iému* a strgem. *-ih*, *-imu*: *každoho*, *jakoho*, *ku molodomu*, *každomu*. Ich výskyt je rovnaký ako v predošlom bode, vo VK3 jeden respondent používa miestne nárečové prípony i prípony *-ého*, *-ému*.

g) Neurčitok slovies je zakončený na *-ti* ako v iných RN (popri *-ti*, *-ty*, *-či*, *-čy*, *-č'yi* a i. (Hanudelová, 1993, s. 182), v gem. nárečiach v okolí Rožňavy je prípona *-t/-t*): *robiti*, *variti*, *iti*, *piti*. Ide o charakteristický rys miestneho nárečia, ktorý si zatial zachováva vysoký výskyt vo všetkých vekových kategóriach. Vo VK1 dosahuje 89 %, vo VK2 94 % a vo VK3 95 %. Tieto tvary sa v obmedzenom počte prípadov striedajú so slovenskou spisovnou príponou *-t'* (3-krát) a vgem. *-t* (1-krát).

h) V 1. os. plur. je prípona *-me* ako v ostatných RN severovýchodného Slovenska (s presahom do oblasti zakarpatských nárečí a časti hulských a bojkovských nárečí na Ukrajine (Čižmárová, 2017, s. 42), na rozdiel od všeobecného gemerského a spisovného ukrajinského *-mo*): *pujdeme*, *nebudeme*, *zideme*, *snažime sa*, *mame*. Používa sa dôsledne vo všetkých vekových kategóriach. Jej výskyt je pravdepodobne ovplyvnený aj zhodným stavom v spisovnej slovenčine.

i) V 3. os. sing. a najmä plur. slovies sa používa prípona *-t*, v slovesách 3. a 4. slovesnej triedy je v pluráli *-t'*: *idut*, *sut* (sú), *znajut*, *majut*, *rozdiľat'*, *xoďat'*, *hvajr'at'*, *rozumjať*, (on) *terpit*, *prosit*, *kriš'it* (ale *nezna*, *ma*, *kupuje*, *veze*, *hine*). Vo východnej časti RN je mäkké *-t'*, v západnej

časti depalatalizované *-t*, napr. *xodum/xodjat*, *cudum/cidjat* (Báňko, 2004, s. 73). 3. os. sing. atematického slovesa *dať* má podobu *dast*. V gemerských nárečiach pôv. koncovka *-t (-t')* zanikla (*idú*, *majú*, *xodá*). V dotazníku sme sa pýtali na výslovnosť plurálových tvarov *idú* (*idut*), *chodia* (*xod'at*) a singulárového tvaru *dá* (*dast*). Ich výskyt sa pohybuje od 78 % do 84 % vo VK1 (*idut* – 14 r., *xod'at* – 15 r., *dast* – 16 r.), od 94 % do 100 % vo VK2 (*dast* – 17 r., *idut*, *xod'at* – 18 r.) a 95 % vo VK3 (tvary *dast*, *idut*, *xod'at* uviedlo 18 r., jeden respondent aj popri spis. slovenských tvaroch). Zvlášť v najmladšej vekovej kategórii im konkurujú slovenské podoby *idú/idu*, *xod'ia*, *dá/da*.

j) Sloveso *byť* má v 1. os. sing. podobu *jem* (som), v 2. os. sing. *jez/s* (si), napr. *ked' jem bula maleška, cili živut jes s pen'ajzmi robiu* (porov. Čižmárová, 2017, s. 43). Pravidelný výskyt daných tvarov v nárečovej komunikácii uviedlo 13 respondentov VK1 (72 %), 15 opýtaných VK2 (83 %) a 16 opýtaných¹⁰ VK3 (89 %). Iba v prvej vekovej kategórii sú dvom respondentom dané tvary známe, no v komunikácii ich nepoužívajú.

k) V nárečí Pače nenastala zmena obojperného *u* na pernozubné *v* na začiatku slova pred konsonantom, preto sa tu vyskytuje *u* (*u*) aj v pozícii predložky, napr. *u lisi*, *u dedin'i*, *u Ružnavi*, *u ned'ilu*, *u Jalinkax*. V západnej časti RN sa *u* zmenilo na pernozubné *v*, ktoré pred (neznelým) konsonantom podlieha znelostnej neutralizácii (realizuje sa ako *f*, napr. *f cerkvi* (Латта, 1991, m. 193)). Rovnaká situácia je aj v gem. nárečiach (*f kostele*, *fxiži*). V najmladšej vekovej kategórii sa predložkové spojenia s fonémou *u* pravidelne objavujú v nárečovej komunikácii 14 respondentov (78 %), v druhej a tretej kategórii ich uviedlo 16 respondentov (89 %).

l) V L sing. mask. a neutra sa používa prípona *-i*: *na ohn'i*, *na kopci*, *u kroji* (namiesto vgem. a strgem. *na ohnu/ohňu*, *na kopcu*, *f kroju*). V prípade tvaru *na ohn'i* sme zaznamenali vysoké hodnoty vo všetkých troch kategóriách – daný tvar používa 17 r. (94 %) VK1 a 18 r. druhej a tretej vekovej kategórie (100 %). Domnievame sa, že vysoký výskyt je ovplyvnený aj totožným stavom v spisovnej variete národného jazyka. Jeden respondent VK1 uviedol gem. a vsl. podobu *na ohn'u*.

m) V G sing. mask. je prípona *-uv*, typická pre *ukajúce* RN (Hanuďel'ová, 1993, s. 180), napr. *bratuv*, *kulakuv*, *Dubekuv Pišta* (namiesto vgem. *bratoū/bratov*). Príponu *-uv* v privlastňovacom adjektíve *bratov* (*bratuv*) označilo 16 respondentov prvej a druhej vekovej kategórie (89 %) a 18 respondentov najstaršej vekovej kategórie (95 %, jeden opýtaný uviedol tvar *bratuv* i *bratoū*).

3 Vybrané lexikálne osobitosti miestneho nárečia v komunikácii rôznych generácií

V rámci lexikálnej roviny sme do dotazníka zaradili 8 lexém typických pre lexiku RN severovýchodného Slovenska (6 slovies a 2 substantíva), ktoré nie sú známe v gem. nárečiach (*zvijidiť sa* „„pýtať sa“, *vernuti/vertati* „„vrátiť/vracat““, *cilovati* „„bozkat““, *toptati* „„tlačiť nohami, napr. kapustu““, *obernuti/obertati* „„obrátiť/obracat““, *zaperti/zaperati* „„zatvoriť/zatvárať““, *kosa* „„vrkoč““ a *koš'erha* „„ohreblo““). Iba v tejto jazykovej rovine sa vyskytla situácia, že respondent nepoznal niektorú z lexém, resp. jej lexikálny význam. Z analyzovaných lexém sa v nárečovej komunikácii všetkých vekových skupín častejšie uplatňujú slovesá (vrátane vyššej miery znalosti ich lexikálneho významu), čo súvisí s ich vyššou komunikačnou frekvenciou. Zvolené

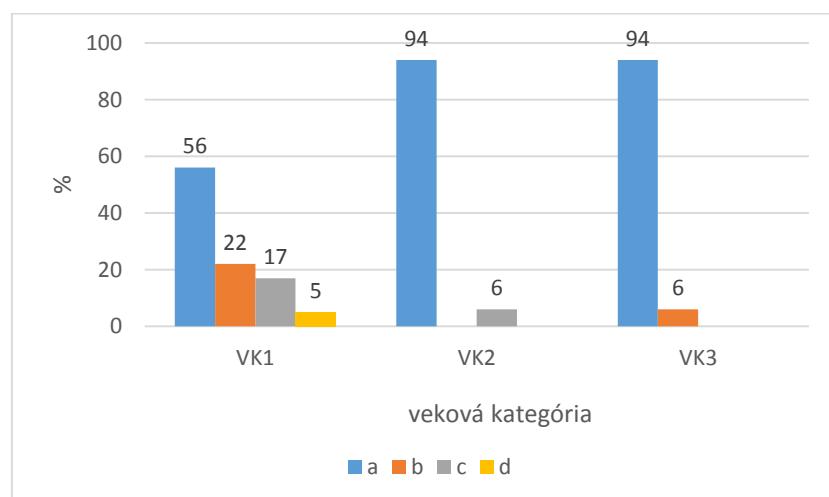
¹⁰ Jeden respondent omylom označil dve odpovede. Tieto odpovede sme neprirátali k označeným možnostiam.

lexémy nachádzajú uplatnenie v komunikácii všetkých vekových kategórií, ich aktívne využitie však narastá s vyšším vekom informátorov (vo VK1 sme zaznamenali 94 prípadov ich využitia v nárečovej komunikácii, vo VK2 117 prípadov a vo VK3 124 prípadov). Vo VK1 dosahujú najväčšiu frekvenciu slovesá *zvjidati sa* a *zaperti/zaperati* (označené 16-krát), najnižšiu frekvenciu substantíva *kosa* (5-krát) a *koš'erha* (3-krát). Vo VK2 sú najfrekventovanejšími slovami *vernuti/vertati*, *cilovati* a *obernuti/obertati* (označené 18-krát), najmenej frekventované sú substantíva *kosa* (11-krát) a *koš'erha* (2-krát). Vo VK3 sa najčastejšie používajú slovesá *zvjidati sa* (18-krát), *obernuti/obertati* a *zaperti/zaperati* (17-krát), najmenej substantívum *koš'erha*, hoci v danej vekovej skupine sa v porovnaní s ostatnými skupinami uplatňuje najfrekventovanejšie (označené 11-krát). Z hľadiska poznania lexikálneho významu jednotlivých lexém si najvyššiu pozíciu udržiava najstaršia veková kategória, v ktorej sa celkovo vyskytli 3 prípady neznalosti významu slova *koš'erha*. Po nej nasleduje druhá veková kategória, kde bolo ako neznáme slovo 3-krát označené substantívum *kosa* a 8-krát slovo *koš'erha*. Najnižšou úrovňou poznania sémantiky vybraných lexém (hoci s výrazne menším rozdielom v porovnaní so stavom v predošlých kategóriách) sa vyznačuje najmladšia veková kategória, a to v súvislosti so slovami *koš'erha* (uvedené 10-krát), *kosa* (2-krát) a *obernuti* (1-krát).

4 Znalosť miestneho nárečia a jeho využitie v komunikácii z hľadiska veku

V dotazníku sme sa respondentov pýtali aj na pasívnu a aktívnu znalosť pačianskeho nárečia. Na základe odpovedí môžeme konštatovať vysokú mieru pasívnej znalosti skúmaného dialektu vo všetkých troch vekových kategóriách. 17 respondentov (94 %) všetkých troch vekových kategórií označilo možnosť „miestnemu nárečiu rozumiem“, 1 respondent VK1 uviedol možnosť „miestnemu nárečiu rozumiem iba čiastočne“, a rovnako 1 respondent VK2 a VK3 zakrúžkoval možnosť „miestnemu nárečiu prevažne rozumiem“. Zásadnejšie rozdiely sa prejavili v aktívnej znalosti nárečia, čo dokladuje aj nasledujúci graf.

Graf 3 Aktívna znalosť miestneho nárečia

Plynulo komunikovať miestnym nárečím (odpoved „a“) dokáže iba 10 respondentov najmladšej vekovej kategórie (56 %). Ďalší 4 respondenti (22 %) uviedli odpoved „b“ (komunikovať miestnym nárečím dokážem s menšími nedostatkami). Traja opýtaní (17 %) vedia komunikovať nárečím iba čiastočne (odpoved „c“) a 1 respondent (5 %) nekomunikuje miestnym nárečím vôbec (odpoved „d“). Vo VK2 a VK3 plynulo komunikuje miestnym nárečím prevažná väčšina opýtaných, t. j. 17 respondentov (94 %). Z iných možností sa vo VK2 vyskytol 1 prípad (6 %) iba čiastočnej schopnosti aktívne komunikovať v nárečí, vo VK3 zase 1 prípad (6 %) komunikácie v nárečí s menšími nedostatkami. Schopnosť plynulo komunikovať v pačianskom nárečí teda výraznejšie klesá až u respondentov vo veku od 29 do 49 rokov (v prípade mladších vekových kategórií teda môžeme analogicky očakávať ešte nižšie hodnoty).

5 Charakter komunikačných situácií, v ktorých prebieha nárečová komunikácia

V súvislosti s predchádzajúcim bodom nás zaujímal aj vymedzenie komunikačných situácií, v ktorých prebieha nárečová komunikácia, s dôrazom na rozsah jej uplatnenia v obklopujúcom sociokomunikačnom prostredí a na znalosť nárečia zo strany komunikačného partnera. V najstaršej vekovej kategórii pozorujeme najširší sociálny rámec využitia miestneho nárečia. Medzi tromi najčastejšími situáciami, v ktorých sa komunikuje nárečím, nachádzame aj využitie nárečia pri komunikácii s obyvateľmi Pače všeobecne (15 odpovedí), bez ohľadu na ich vek či sociálny status. Z generačného hľadiska v najväčšom rozsahu, t. j. v 4 prípadoch, sa objavila aj komunikácia v nárečí bez ohľadu na jeho znalosť zo strany komunikačného partnera. Vo VK2 sa sociokomunikačný priestor mierne zužuje, no komunikáciu v nárečí zaznamenávame vo všetkých typoch komunikačných situácií. Dominuje nárečová komunikácia so súrodencami (16 odpovedí), so staršími obyvateľmi Pače a s priateľmi z obce (v oboch prípadoch 15 odpovedí), iba minimálne klesá využitie nárečia pri komunikácii so všetkými obyvateľmi obce (14 odpovedí) a už iba v jednom prípade sa objavilo využitie nárečia v akejkoľvek komunikačnej situácii. Najmladšia skúmaná veková kategória používa nárečie v najužšom sociálnom okruhu. Dominuje nárečová komunikácia so staršími obyvateľmi Pače (13 odpovedí), s rodičmi (12 odpovedí) a s priateľmi pochádzajúcimi z rodnej obce (11 odpovedí). Komunikanti VK1 kladú pri voľbe nárečovej variety väčší dôraz na typ komunikačnej situácie a na komunikačného partnera; využite nárečia v komunikácii všeobecne neuviedol ani jeden respondent.

Zhrnutie a záver

Pravidelné použitie analyzovaných historicko-fonetických a morfologických nárečových prvkov v nárečovej komunikácii najstaršej generácie sa pohybuje v rozsahu od 89 % do 100 % (v priemere 94,4 %), v komunikácii VK2 od 78 % do 100 % (v priemere 95,9 %) a v komunikácii najmladšej generácie od 61 % do 100 % (v priemere 81,9 %). Situácia v druhej a tretej vekovej kategórii je pomerne vyrovnaná, na úrovni priemerných hodnôt dokonca v 1,5-percentný prospech druhej vekovej kategórie. Pravidelný výskyt analyzovaných prvkov je najnižší v prvej vekovej kategórii, v priemere o 12,5 až 14 % nižší ako v ostatných dvoch kategóriách. V danej vekovej kategórii dochádza k najvýraznejšej nivelizácií (v prospech slovenských podôb) v tvaroch za psl. *tort*, *tolt*, *tert*, *telt* (typu *soloma*, *bereza*), vo využití prípony *-ci* (typu *u duxniš'ci*, *u Americi*), v slovách s *l* za psl. *dl* (typu *klali*), v tvaroch N plur.

typu *taki dobri* (*ženi, d'iti*) či v používaní tvarov 1. a 2. os. pomocného slovesa byť (*jem/jes*). Najväčšiu stabilnosť si zachovávajú nárečové prvky zhodné so stavom v spisovnej slovenčine, teda použitie prípony *-me* v 1. os. plur., v prípone *-i* v L sing. (typu *na ohn'i*), z ďalších znakov napr. zachovávanie nekontrahovaných východoslovanských tvarov typu *bojali sa, stojali*, infinitívnej prípony *-ti*, prípon *-oho, -omu*, prípony *-im* (typu *na visokim*) či *-uv* v G sing. typu *bratuv*. Využitie vybraných lexém typických pre RN v nárečovej komunikácii miestnych obyvateľov spolu s poznaním ich lexikálneho významu klesá so znižujúcim sa vekom respondentov.

Z hľadiska prieniku prvkov zo susediacich (geograficky rozšírenejších) slovenských dialektov môžeme konštatovať individuálne využitie nárečových javov spoločných pre vgem. i vsl. nárečovú oblasť (typu *na ohn'u* n. *na ohn'i*), resp. výhradne pre vsl. (*varen'e, karčma*) alebo vgem. oblasť (*halboko*), čo súvisí s polohou obce medzi prechodnou východogemerskou a vlastnou východoslovenskou oblasťou. Celkovo však pozorujeme tendenciu nahrádzat' miestne nárečové tvary tvarmi zo spisovnej, resp. štandardnej variety slovenčiny, s ktorou (na rozdiel od variet rusínskeho či ukrajinského národného jazyka) prichádzajú obyvatelia tohto enklávneho spoločenstva do pravidelného kontaktu.

Zatial' čo až 94 % respondentov druhej a tretej vekovej kategórie plynulo komunikuje pačianskym nárečím, v prvej vekovej kategórii schopnosť plynulej komunikácie klesá o 38 %. Pasívna znalosť nárečia je zatial' vysoká vo všetkých troch kategóriách. So znižovaním aktívnej komunikácie v nárečí dochádza aj k obmedzeniu komunikačných situácií a zužovaniu sociálnokomunikačného priestoru, v ktorých sa daný dialekt uplatňuje.

SKRATKY

A = akuzatív, D = datív, G = genitív, gem. = gemerský/gemersky, L = lokál, n. = námesto, m. = mapa, maď. = maďarský, mask. = maskulín, N = nominatív, plur. = plurál, psl. = praslovanský, r. = respondent, RN = rusínske nárečia, sing. = singulár, strgem. = stredogemerský, ukr. = ukrajinsky, v. v. = vlastný výskum, vgem. = východogemerský, VK = veková kategória, vsl. = východoslovenský/východoslovensky

LITERATÚRA

- ARANY, Adalbert L.: Zprávy o dialektologických štúdiách v Gemeri v doline Slanskej. In: *Carpatica I, I.* Praha, 1936, s. 191 – 226.
- ČIŽMÁROVÁ, Mária: Výskum ukrajinských rusínskych nárečí východného Slovenska so zreteľom na lingvistickú geografiu. In: *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy: zborník príspevkov venovaných prof. PhDr. Ivorovi Ripkovi, DrSc., emer. prof. PU, pri príležitosti jeho životného jubilea*. Eds. M. Imrichová – J. Kesselová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013, s. 263 – 275.
- ČIŽMÁROVÁ, Mária: *Nominačné modely v botanickom názvosloví*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2017. 291 s.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2014. 224 s.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry 2015. 286 s.
- GEROVSKIJ, Georgij: Jazyk Podkarpatské Rusi. In: HUJER, O. et al.: *Československá vlastivěda. Díl III, Jazyk*. Praha: „Sfinx“ Bohumil Janda 1934, s. 460 – 517.

HANUDEĽOVÁ, Zuzana: Územné členenie ukrajinských nárečí východného Slovenska. In: *Slavica Slovaca*, 1993, roč. 28, č. 1 – 2, s. 178 – 184.

HURAJTOVÁ-MANKOVÁ, Izabella: *Некоторые фонетические особенности говора родного села Пача* [diplomová práca]. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach 1977. 79 s.

ORLOVSKÝ, Jozef: *Stredogemerské nárečia*. Martin: Osveta 1975. 272 s.

ŠIŠKOVÁ, Růžena: *Areálsová studie slovní zásoby rusínských nárečí východního Slovenska. Diferenční slovník*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Euroslavica 2009. 200 s.

ВАНЬКО, Юрай: Класифікація і головны знаки Карпатських Русинських діалектів. In: MAGOCSI, P. R. ved. red.: *Русинський язык. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 2004, s. 67 – 84.

ЛАТТА, Василь: *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Наукове і картографічне опрацювання Зузана Ганудель, Ігор Ріпка, Мирослав Сополига. Братислава: Словацьке педагогічне вид-во 1991. 552 s.

Українська мова. Енциклопедія. Red. В. М. Русанівський et al. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана 2004. 824 s.

Publicizmus a jeho funkcia v lexikálnej zásobe

Mária Stanková

Katedra žurnalistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava
maria.stankova@uniba.sk

Jazyk súčasnej žurnalistiky predstavuje obraz i odraz spisovného jazyka, ktorý ovplyvňuje a zároveň odzrkadľuje i definuje jazykovú kultúru národa. Už začiatkom osemdesiatych rokov Jozef Mistrík (1982, s. 265) poznamenal, že jazyk médií začal z tejto funkcie postupne, ale isto vytláčať krásnu literatúru, „nielen preto, že noviny, rozhlas a televízia kvantitou svojich textov ďaleko presahujú romány, poviedky a básne, ale aj a najmä preto, že reč každodennej komunikačnej praxe je oveľa bližšie k reči novín“. V súčasnosti toto uvažovanie treba posunúť ešte ďalej, pretože nastala zásadná zmena v charaktere žurnalistiky. Konkrétnie ide o posun, ktorý zapríčinil vznik a rozmach internetu, vďaka ktorému sa začali stierať hranice medzi žurnalistami a nežurnalistami, keďže internet v rámci sociálnych sietí, webstránok rôznych periodík, ale i v rámci blogov či vlogov umožnil publikovať čokoľvek, kedykoľvek a komukoľvek. Odbornička na médiá a filozofka Anna Sámelová (2016, s. 109) tento jav nazýva dežurnalistikou, v zmysle „informačno-publikačnej samoobsluhy dostupnej v najväčšej knižnici World Wide Web sveta, ktorú môže vykonávať každý gramotný človek s prístupom na internet“. Pri uvažovaní o jazyku súčasnej žurnalistiky nie je možné túto skutočnosť ignorovať, pretože ovplyvňuje nielen adresátov žurnalistických textov, ale i žurnalistov – profesionálnych novinárov¹. Odhliadnuc od iných vplyvov je dôležité uvedomiť si, ako tento fakt ovplyvňuje jazyk žurnalistiky. Či už ide o printové, televízne alebo rozhlasové médiá, všetky čelia trendu kolokvializácie, ktorú zapríčinuje i liberálnosť a otvorenosť internetu voči používateľom i autorom. Tento fakt je zrejmý už z citácie Jozefa Mistríka, keď poznamenal, že bežná komunikácia je oveľa bližšie k mediálному jazyku. Platí to i naopak. Slovami Petra Mareša (2016, s. 273) pri kolokvializácii mediálneho jazyka „*jde o užívaní prostredků, které jsou primárně spojeny s běžnou, především mluvenou komunikací, nejednou jsou nositeli příznaků expresivity a vyznačují se rysem uvolněnosti, nenucenosti, důvěrnosti. Mediální texty se tak programově přibližují k předpokládaným řečovým zvyklostem recipientů. O sile a závažnosti dané tendenze svědčí to, že se neformální prostředky nápadně prosazují nejen v bulvárním tisku, kde je takové zaměření očekávatelné, ale rovněž v tisku pojímaném jako seriózni*“.

1 Publicizmus

Jazyk súčasnej žurnalistiky si však zachováva isté atribúty i bez ohľadu na jeho online podobu. Otázka publicizmov predstavuje akúsi styčnú plochu žurnalistiky, štýlistiky a lexikológie. Publicizmy patria do spisovnej lexiky a ich názov odkazuje na ich štýlovú príslušnosť, v slovníkoch sú označené štýlistickým kvalifikátorom *publ. Krátky slovník slovenského jazyka* (2003) ho definuje ako „jazykový prostriedok charakteristický pre

¹ O tom, aký vplyv má internet a online život na jazyk, pozri: Sámelová, Stanková, 2018, s. 118 – 123, alebo Stanková, 2018, s. 28 – 40.

publicistiku“. Hoci v niektorých lingvistických textoch sa uvádza synonymný termín *žurnalizmus*, vo svojom výskume používam a preferujem termín publicizmus, jednak v nadväznosti na spomínaný štylistický kvalifikátor i v nadväznosti na samotný termín „publicistický štýl“. Zároveň lexému *žurnalizmus* vnímam ako pomenovanie so širším významom, čo potvrdzuje aj význam slova uvádzaný v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (2003): „spôsob písania typický pre novinárov“. Viac-menej identický výklad významu pri hesle *žurnalismus*, ale až na druhom mieste, nachádzame v *Slovníku spisovného jazyka českého* (1989), v ktorom je prvotný význam tejto lexémy synonymom k žurnalistike, novinárčine ako takej. Rada by som ešte poznamenala, že predmetom môjho uvažovania o fenoméne publicizmu budú konkrétnie jazykové prostriedky – výrazy, ktoré sú typické pre jazyk médií, primárne médií tlačových, a nie termíny z oblasti publicistiky², ktoré sa tiež za publicizmy považujú.

Je zrejmé, že publicizmus ako výrazový prostriedok publicistického štýlu bude určovaný práve základnými vlastnosťami a funkciami tohto štýlu. Tie sa však postupom času menia. A tak na „klasické“ vlastnosti písomnosti, monologickosti, verejnosti, pojmovosti, informačnosti, koncínosti a aktualizovanosti podľa Jozefa Mistrika (1997, s. 460) a neskôr Jánom Findrom (2013, s. 262) vymedzené atribúty verejnosti, oficiálnosti, písomnosti, monologickosti, neprítomnosti adresáta a komunikatívnej funkcie, nadviazal Miloš Horváth (2016, s. 167) vo svojej *Štylistike súčasného slovenského jazyka*, keď vymedzil ako charakteristické znaky publicistických textov vecnosť, informačnú nasýtenosť, tematickú i žánrovú pestrosť, koncínosť, aktuálnosť, simulovanú objektívnosť, verejnosť, persuazívnosť a interaktívnosť³. I zo skutočnosti, ako traja lingvisti zaoberajúci sa publicistickým štýlom postupom času vymedzovali základné vlastnosti publicistického jazyka, je zrejmé, že v súčasnosti – pri veľkej variabilite foriem a funkcií žurnalistiky – je dôležité uvažovať o reálnom súčasnom stave jazyka médií, pretože ten vytvára nielen svoj vlastný publicistický⁴ štýl, ale ovplyvňuje stav spisovného jazyka v bežnej komunikácii i jazykovú kultúru slovenčiny a Slovákov.

V súvislosti s mediálnou komunikáciou Petr Mareš v *Stylistike psané a mluvené češtiny* zdôrazňuje tieto jej základné črty⁵: sprostredkovanie a šírenie informácií, persuazívnosť, závažnosť mediálnych organizácií, ktoré rozhodujú o tom, čo sa uverejní, personalizácia jednotlivých tém a v nadväznosti na Jana Jiráka upozorňuje na miešanosť verejného a neverejného a informatívneho a zábavného (Mareš, 2016, s. 259 – 261). Všetky tieto atribúty môžeme chápať aj ako vlastnosti jazykových prostriedkov mediálnej komunikácie, ako vlastnosti publicizmu. Podobným spôsobom k publicizmu pristupuje i Juraj Dolník (2007, s. 186 – 187), ktorý mu vo svojej *Lexikológii* vymedzil tieto charakterizačné vlastnosti: verejnosť, písanosť, denotačnú aktuálnosť a optimálnu (verejnú) approximovateľnosť, Ján Findra (2013, s. 49) publicizmy chápe ako „pojmové intelektuálne slová, ktoré sú bežné

² Porovnaj: „Tu sa nastoluje otázka, či používateľ jazyka vníma príslušné lexikálne jednotky ako terminologické názvy z oblasti publicistiky, a či ako publicistický výraz.“ (Dolník, 2007, s. 186), resp.: „V tomto zmysle je publicistická vrstva lexiky vymedzená a) funkčnou oblasťou (publicistika) b) a denotačnou oblasťou (ktorú predstavujú entity zo spoločenského života).“ (Orgoňová, Bohunická, 2011, s. 175).

³ Atribút interakčnosti rozvinuli v súvislosti s téhou publicistického štýlu vo svojej *Interakčnej štylistike* lingvistky Oľga Orgoňová a Alena Bohunická (Orgoňová, Bohunická, 2018, s. 126 – 139).

⁴ Porovnaj s pojmom mediálny diskurz. Pozri napríklad Bočák, 2006, s. 81 – 82.

⁵ V monografii autori nepoužívajú terminologicky stále nevyjasnené termíny žurnalistika, publicistika, spravodajstvo, hovoria o mediálnych textoch (Mareš, 2016, s. 258 – 259).

v oblasti spoločensko-politickejho života“ a v publicistických textoch predstavujú „príznakovú štylisticky zafarbenú výrazovo-vyjadrovaciu zložku ich povrchovej organizácie“. V českej lingvistike je vymedzenie publicizmov podobné: „prostredky, ktoré jsou pro mediální texty příznačné, jsou s nimi asociovaný“ (Mareš, 2016, s. 271), v učebnici českej štylistiky určenej žurnalistom Eva Minářová (2011, s. 210) definuje publicizmus ako štýlovo príznakovú lexému typická pre súčasný žurnalistický slovník.

Prístup k publicizmu vychádzajúci z výrazovej sústavy štýlu Františka Mika možno nájsť v kolektívnej monografii *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* z konca osemdesiatych rokov: „pomenovania, ktorými sa dosahuje subjektívnosť a markantnosť v publicistickom teste“ (Horecký, Buzássyová, Bosák a kol., 1989, s. 316). Je teda zrejmé, že publicizmus sa v súčasnosti definuje trojako – bud' s ohľadom na jeho charakterizačné vlastnosti na pomedzi lexikológie a štylistiky, s ohľadom na funkcie publicistického štýlu alebo najjednoduchšie, ako lexéma typická pre mediálne texty/publicistický štýl/mediálny diskurz.

2 Publicizmus a lexikálna zásoba

Publicizmy, ktoré zásadne ovplyvňuje potreba žurnalistiky byť aktuálnou a rýchlo reagovať na spoločenské, politické či športové udalosti, majú zásadný podiel na zmenách v lexikálnej zásobe, resp. významne prispievajú k jej dynamike. Tú ovplyvňujú i svojím vznikom⁶, ktorý často súvisí s prenášaním významu. Ak sa zmení význam slova a jeho forma zostáva nezmenená, môžeme hovoriť o **resémantizácii** (Horecký, Buzássyová, Bosák a kol., 1989, s. 316), napríklad ako je to v prípade lexémy *mechanizmus* (v publicistických textoch napríklad v podobe slovných spojení: *koordinačný mechanizmus, kontrolné mechanizmy evidenčného a početného stavu, mechanizmus povinného prerozdeľovania utečencov, totalitné mechanizmy, mierový mechanizmus, trhový mechanizmus, mechanizmus plebiscitu*⁷). Ak mení význam aj forma, pomenovanie sa „prehodnocuje dvojako: a) dopĺňaním pomenovania o ďalší člen, napr. *chystať niekomu jadrovú pascu*; b) nahradzáním niektorého člena pomenovania (*vojensko-strategická rovnováha -+ rovnováha strachu, ozdravenie ekonomiky -+ liečenie ekonomiky, jadrová vojna ~* jadrová smršť*)“ (Horecký, Buzássyová, Bosák a kol., 1989, s. 317).

V nadväznosti na konštatovanie Jána Findru (2013, s. 49), že publicizmy zo žurnalistických textov prenikajú do rečníckych prejavov a odtiaľ do bežnej hovorovej komunikácie, čím sa stiera ich štylistická výlučnosť, sa treba pozastaviť nad posunom tohto typu lexém v rámci jednotlivých jazykových funkčných štýlov. Viacerí lingvisti v tejto súvislosti upozorňujú na **aktualizáciu** a **automatizáciu**⁸ ako základné rámce existencie a realizácie publicizmov, resp. v širšom slova zmysle jazyka médií. Tieto dva procesy odzrkadľujú na jednej strane opakovanie, ustáľovanie, mechanizáciu jazykových prostriedkov jazyka médií (automatizácia) a na strane druhej je to zase tesný vzťah žurnalistiky s dynamikou spoločnosti (aktualizácia). Ako prejav automatizácie môžeme vnímať tieto publicizmy: *štátna*

⁶ „[...] publicizmom nie je vlastný nejaký osobitný vznikový typ. Zahŕňajú prevzatia, deriváty (vrátane sémantických), kompozitá aj viacslovné pomenovania.“ (Dolník, 2007, s. 186).

⁷ Všetky konkrétné príklady publicizmov pochádzajú z tlačených verzií denníkov *Pravda, SME, Plus JEDEN DEŇ*, ktoré som čerpala z online databázy Newton Media.

⁸ „Procesy automatizace a aktualizace tak lze zrejmě brát jako obecný rámec, v němž se užívání výrazových prostředků v mediálních textech realizuje.“ (Mareš, 2016, s. 271). Porovnaj s: Minářová, 2011, s. 186 – 189; Junková, 2010, s. 71 – 72.

kasa, rokovanie, rokovať, samit/summit, plošne/celoplošne, aktualizácia sa zase prejavuje v aktuálnych a pomerne nových výrazoch, ako sú *euroskeptik/euroskepticizmus, brexit, catalexit, migračná kríza*.

Eva Minářová (2011, s. 209) vo svojej *Stylistike pro žurnalisty* na margo publicizmov konštatuje, že sú to prostriedky automatizované, zmechanizované, stereotypne sa opakujúce, čo ich môže približovať k módnym jazykovým prostriedkom. Za **módne slová** považuje nové publicizmy, kým ustálené novinárske frazémy vníma ako **novinárske klišé** (Minářová, 2011, s. 210). Novinárske klišé sa najčastejšie vyznačujú prítomnosťou hodnotiaceho adjektíva, ktoré pôsobí významovo nadbytočne. Môžeme k nim zaradiť výrazy ako *ostro kritizovať, muž zákona, parlamentná elita, nájsť spoločnú reč, v centre diania, vlajková loď, daňový raj, mať zelenú atď.* Ako módne slová môžeme chápať nové pomenovania nových javov (Minářová, 2011, s. 212) *brexit, eurokríza, migračná vlna*. Proces, v ktorom sa z publicizmu stane novinárske klišé, odzrkadľuje napätie medzi funkciami, ktoré má ako prostriedok publicistického štýlu plniť – pohotovo a aktuálne informovať, zaujať, presvedčiť, a medzi konkrétnou realizáciou týchto funkcií – tá prebieha opakovane. Práve toto opakovanie publicizmov na jednej strane a snaha o aktuálnosť na strane druhej prispievajú k významovému „osúchavaniu“ publicizmov.

Pre publicizmy je typické, že v publicistickom štýle pôsobia neutrálne, v ostatných sférach komunikácie môžu vyznievať príznakovo. Juraj Dolník (2007, s. 186) poukazuje na neostré hranice medzi publicizmom a termínom a na druhej strane medzi publicizmom a neutrálnym výrazom. V oboch prípadoch sú tieto vzťahy dôsledkom funkcie, ktorú plní jazyk médií v súčasnej spoločnosti. Publicizmy majú tendenciu práve vďaka svojmu častému výskytu a vlastnosti verejnosti meniť svoju štylistickú príslušnosť. V prípade, ak sa z termínu stane publicizmus, hovoríme o **determinologizácii**⁹, ktorú sprevádza generalizácia významu, resp. desémantizácia. Demonštrovať to možno napríklad na lexéme *akvizícia*, ktorá má podľa *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (2006) päť významov, ako prislúchajúci k publicistickému štýlu je hodnotený posledný význam, a ako termín z oblasti financií tretí v poradí:

„1. ► získavanie, získanie, nadobúdanie, nadobudnutie statkov, služieb al. práv (napr. pripojením, pričlenením); nadobudnutá vec, novozískaný prírastok: *akvizícia malých firiem; a. konkurenčnej banky; dôležité akvizicie spoločnosti*

2. ► cieľavedomé presviedčanie zamerané na umiestnenie tovaru na trhu prostredníctvom rôznych komunikačných aktivít (pútačmi, letákmi, televíznou a rozhlasovou reklamou); syn. nábor: *a. predplatiteľov časopisu*

3. fin. ► získavanie nových klientov a uzatváranie zmlúv s nimi: *získať významný podiel na trhu vďaka aktívnej akvizícii*

⁹ „Publicistický štýl absorbuje prostriedky odborného štýlu a prispôsobuje ich požiadavkám komunikácie mimo odbornej sféry. Prechodom do sféry publicistického diskurzu dochádza k determinologizácii lexikálnej jednotky, s čím súvisia sémantické zmeny hlavne v podobe generalizácie významu. Zvyčajne sa zachováva obsahová súvislosť medzi publicizmom a rovnozvočným termínom (medzi publicizmom a termínom je vzťah medzisystémovej polysémie), pričom publicizmus je spravidla sémanticky vágnejší a funkčný je predovšetkým pre svoj intelektuálny ráz.“ (Orgoňová, Bohunická, 2011, s. 175).

4. ► činnosť múzeí, galérií a knižníc súvisiaca s výberom a so získavaním prírastkov (exponátov, kníh) do fondov; oddelenie s takouto náplňou; takto získaný prírastok: *a. kníh; pracovať v akvizícii; múzejné akvizície; nové knižné akvizície*

5. *publ.* ► novozískaný člen (hráčskeho, pracovného) kolektívu: *nádejná a. prvoligového klubu; Asfaltér Dodo, to bola akvizícia! [V. Bednár]*“

Publicizmy v slovnej zásobe patria k jej aktívnym prvkom, ktoré sa svojím časťom používaním presúvajú z jednej štýlistickej oblasti do inej. Pri uvažovaní o publicizme a neutrálnej lexéme možno do úvahy vziať bezpríznakové výrazy, ako sú *kreslo, vlna, bublina* a pod. Tieto a podobné sú často využívané v mediálnych textoch, v istých konkrétnych významoch a v spojení s ďalšími výrazmi. Pri neutrálnej lexéme *kreslo* sa aktualizuje druhý význam vysokého politického postu, hodnosti na úkor prvotného významu „pohodnej stoličky s operadlami“ (KSSJ, 2003): *Corbyna môžu stať Palestínčania kreslo, poslanecké kreslá, predsednícke kreslo, premiérske kreslo pre Babiša, parlamentné kreslá, Zeman počas druhej inaugurácie zasadne do kresla T. G. Masaryka, kreslo prezidenta, pevne sedieť vo svojich vysokých kreslach*. *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2011) uvádza v súvislosti s významom hodnosti i publicistické klišé *horúce kreslo*. Lexéma *pilier* predstavuje v lexike mediálneho jazyka špecifický prípad, keďže okrem jeho prvotného významu bez významových odienkov v zmysle „stĺpovitej opory stavebnej konštrukcie“ (KSSJ, 2003) sa v súčasnosti aktualizuje ďalší konkrétny význam spojený s mimojazykovou realitou slovenskej spoločnosti – druhý a tretí pilier dôchodkového spojenia. I tento význam možno chápať ako publicizmus, keďže táto téma býva žurnalistami pomerne často spomínaná, v mediálnych textoch sa však lexéma *pilier* objavuje i v ďalšom prenesenom – nie natol'ko konkrétnom význame, a sice ako opora: *dôležitý pilier demokratickej otvorennej spoločnosti, dva piliere našej prosperity a bezpečnosti, druhý pilier, klúčové piliere európskej identity a civilizácie, pilier Európy, európsky pilier NATO*. Tento význam lexémy *pilier* je zaznamenaný v *Slovníku cudzích slov* (2005) s kvalifikátorom *publ.* Pomerne časťom publicizmom je metaforické využitie lexémy *vlna* vo význame javu, ktorý „náhle vzniká a šíri sa v nárazoch“ (KSSJ, 2003): *vlna utečencov/migrantov, vlna deportácií, posledná vlna, vlna absurdných kolaborácií, vlna revolúcií, vlna záujmu, vlny nacionalizmu a panslavizmu, najbližšia vlna rozširovania, veľká vlna odvahy, obrovská vlna sympatií nemeckého obyvateľstva, vlna nepokoju, módna vlna, vlna gorbačovskej glasnosti, prísnejšia vlna sankcií proti Rusku, vlna odporu, vlna vlastenectva, tlaková vlna*. Treba poznamenať, že Krátky *slovník slovenského jazyka* (2003) zachytáva dva významy na štvrtom a piatom mieste, ktoré zodpovedajú významu publicizmu *vlna*. Podobné je to v prípade neutrálneho výrazu *bublina*, pri ktorom sa aktualizuje jeden z jeho lexikálnych významov odkazujúci na nereálnosť istého javu. *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2006) pri tomto hesle ako druhý význam, označený kvalifikátorom *publ.*, uvádza, že je to „neskutočná al. zveličená vec, udalosť, ktorej sa prikladá privel'ký význam“. V slovenských denníkoch sa objavujú napríklad tieto slovné spojenia: *žiť vo vlastnej virtuálnej bubline, bublina splasla*. Ďalším časťom publicistickým výrazom je slovné spojenie *byť v hľadáčiku (niekoho)*: *v hľadáčiku tajnej polície, v hľadáčiku Číňanov, do hľadáčika lovcov nacistov, hľadáčik protiteroristickej jednotky*. Na vzťah publicizmov a hovorových slov upozornil Juraj

Dolník, ktorý poukázal aj na kontrast medzi jednotkami z rôznych štýlových vrstiev lexikálnej zásoby¹⁰.

Záverom

Vo svojej úvahе o tom, ako funguje publicizmus v lexikálnej zásobe spisovnej slovenčiny, som sa snažila poukázať na základné tendencie, pohyby a dynamiku tohtо fenoménu. Výskum publicizmu je v prostredí slovenskej (a viac-menej i českej) lingvistiky „na pol ceste“, keďže o tomto fenoméne chýbajú monografické diela, bolo však napísaných viacerо čiastkových štúdií. Domnievam sa, že na to, aby sa slovenská lingvistika mohla dôkladne venovať tejto otázke, bude najprv treba prijať jasné stanoviská k modernej štylistike¹¹, pretože napríklad nazeranie na štylistiku z hľadiska interakcie a dialógu môže priniesť nové poznatky i do problematiky súčasného jazyka médií, a teda i do teórie publicizmov. Zároveň je potrebné zjednotiť terminologické nepresnosti nielen v oblasti publicistického štýlu (jazyka médií, mediálneho diskurzu, žurnalistiky), aby bolo možné zájsť v teórii i praxi tohto fenoménu ďalej a objasniť jeho funkcie, existenciu i realizáciu. Skúmanie publicizmu považujem za prínosné nielen z hľadiska žurnalistiky a jej jazyka, ale najmä v rámci lingvistiky, keďže sa pri ňom spája lexikológia so štylistikou, i sémantika s pragmatikou.

LITERATÚRA

- BOČÁK, Michal: Mediálny diskurz. In: *Stručný slovník masmediálnej a marketingovej komunikácie*. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave 2006, s. 81 – 82.
- DOLNÍK, Juraj: *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského 2007. 236 s.
- FINDRA, Ján: *Štylistika slovenčiny*. Martin: Vydavateľstvo Osveta 2004. 232 s.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda 1989. 429 s.
- HORVÁTH, Miloš: *Štylistika súčasného slovenského jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského 2016. 206 s.
- JUNKOVÁ, Bohumila: *Jazyková dynamika současné publicistiky*. Praha: ARSCI 2010. 240 s.
- KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s. Dostupný z WWW: <http://slovniky.juls.savba.sk> [cit. 2019-02-27].
- MAREŠ, Pavel: Sféra psané mediálnej komunikácie. In: *Stylistika mluvené a psané čeština*. Ed. J. Hoffmannová. Praha: Academia 2016, s. 255 – 294.
- MINÁŘOVÁ, Eva: *Stylistika pro žurnalisty*. Praha: Grada 2011. 296 s.
- MISTRÍK, Jozef: Jazyk nie je len skloňovanie. In: *Kultúra slova*, 1982, roč. 16, č. 8, s. 261 – 265.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava: SPN 1997. 602 s.
- Newton Media. Dostupné z WWW: <https://lnk.sk/uwAL> [cit. 2018-11-08].
- ORGONOVÁ, Ol'ga – BOHUNICKÁ, Alena: *Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia*. Bratislava: Univerzita Komenského 2011. 252 s.
- ORGONOVÁ, Ol'ga – BOHUNICKÁ, Alena: *Interakčná štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského 2018. 208 s.
- SÁMELOVÁ, Anna – STANKOVÁ, Mária: Some Ideas on Facts and no Facts within Media Language. In: *EJMAP*, 2018, roč. 6, č. 1, s. 118 – 123.

¹⁰ Viac: Dolník, 2007, s. 186.

¹¹ Ako to naznačili napríklad Ol'ga Orgonová a Alena Bohunická vo svojej *Interakčnej štylistike* (Orgonová, Bohunická, 2018, 208 s.).

- SÁMELOVÁ, Anna: Panoptizmus, synoptizmus a dežurnalistika. In: *Povaha súčasnej filozofie a jej metódy*. Bratislava: Filozofický ústav SAV 2016, s. 108 – 118.
- Slovník cudzích slov (akademický)*. V. Petráčková – J. Kraus et al. 2., doplnené a prepracované vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá 2005. 1054 s. Dostupný z WWW: <http://slovniky.juls.savba.sk> [cit. 2019-02-27].
- Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia 1989. Dostupný z WWW: <https://bara.ujc.cas.cz/ssjc/> [cit. 2019-02-27].
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006. 1134 s. Dostupný z WWW: <http://slovniky.juls.savba.sk> [cit. 2019-02-27].
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2011. 1087 s. Dostupný z WWW: <http://slovniky.juls.savba.sk> [cit. 2019-02-27].
- STANKOVÁ, Mária: Oblik jezika medija u 2018.godini. In: *Godišnjak*, 2018, roč. 14, č. 1, s. 28 – 40.

Teoreticky o (praktickej) komunikačnej kompetencii¹

Slavomíra Stanková

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava
slavomira.kristofova@uniba.sk

V modernej lingvovidaktike sa čoraz viac akcentuje pojem *komunikačnej kompetencie*. Ako však naznačí štúdia, tento pojem je komplikovanejší, ako sa môže na prvý pohľad zdať. A najmä z lingvovidaktického hľadiska je potrebné sa s ním teoreticky, resp. terminologicky vyrovnať.

V príspevku sa preto teoreticky zaoberáme „genézou“ pojmu komunikačná kompetencia i rôznymi prístupmi k obsahu tohto pojmu. Uvádzame okolnosti vzniku pojmu a stručne i rôzne prístupy k definovaniu v zahraničnej odbornej literatúre. Osobitne sa zaoberáme vybranými prácami autorov J. Kořenského a J. Dolníka, ktorí sa zaoberali teóriou komunikačného procesu, pretože sa nám ich koncepcie javia ako klúčové pre ďalšie metodologické uvažovanie o možnostiach rozvoja komunikačnej kompetencie.

Pojem komunikačná kompetencia sa používa v rôznych vedných oblastiach i rôznych významoch (i v podobe *komunikatívna kompetencia*). Preto je vymedzenie pojmu problematické a ako uvidíme, ďalšie problémy spôsobuje aj „obsah“ a rozsah pojmu a problematika vymedzenia čiastkových aspektov komunikačnej kompetencie. V príspevku sa zameriame na teoretické vymedzovanie modelu komunikačnej kompetencie, pretože si myslíme, že až po teoreticko-metodologickom vyrovnaní sa s obsahom a modelom pojmu (teda s jeho čiastkovými aspektmi), môžeme ďalej skutočne uvažovať o rozvoji komunikačne kompetentných jedincov.

Samotný pojem naznačuje, že ide o oblasť (aplikovanej) pedagogiky, resp. (lingvo)didaktiky. Používa sa jednak v oblasti výučby materinského jazyka, jednak pri vyučovaní cudzích jazykov. S jeho vymedzením sa však môžeme stretnúť aj v aplikovanej lingvistike (v oblasti teórie komunikácie, lingvovidaktike, štylistike, pragmatike), pričom práve v týchto lingvistických súradničiach sa o pojme začalo prvýkrát uvažovať. Nejednotnosť a nejednoznačnosť pojmu súvisí aj s tým, že sa najmä v oblasti lingvovidaktiky môžeme stretnúť s obsahovo blízkymi, často sa prekrývajúcimi pojmi – jazyková kompetencia, jazyková schopnosť, komunikačná schopnosť, komunikačná úspešnosť, jazykové znalosti, prípadne (jazyková/komunikačná) gramotnosť a inteligencia.

V oblasti teoretických pedagogických vied sa môžeme taktiež stretnúť s rôznymi definíciami pojmu komunikačná kompetencia. Najčastejšie ide o chápanie kompetencie v zmysle dispozície/schopnosti či právomoci adekvátnie komunikovať vo vzdelávacom procese.² Označuje sa jednak dispozícia na strane učiaceho sa subjektu (komunikovať), a jednak dispozícia na strane pedagóga, ktorý je schopný komunikačne viest' výučbu (cudzieho alebo materinského) jazyka. S hlbším presahom do aplikovanej oblasti lingvovidaktiky tiež

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantu MŠVVŠ SR VEGA 1/0553/18 *Pragmatické a gramatické princípy jazyka so zreteľom na kultivovanie jazykovej praxe*.

² V tomto príspevku sa touto oblasťou nezaoberáme. Pozri napr. Turek, 2014, s. 70.

môžeme uviesť, že sa pojem komunikačnej kompetencie používa v súvislosti s takým spôsobom (nielen jazykovej) výučby, ktorý je komunikačne adekvátny vzhladom na vzdelávacie potreby a učiteľské povolanie³ a označuje sa ním aj jazykové vzdelávanie smerujúce k nadobúdaniu komunikačných zručností na strane učiacich sa subjektov.⁴

1 Genéza a vývoj pojmu komunikačná kompetencia

S pojmom (jazyková) kompetencia sa prvýkrát stretávame u zakladateľa americkej generativistickej lingvistiky, Noama A. Chomskeho (1957, český preklad z roku 1966). N. A. Chomsky vymedzil vo svojom diele *The Syntactic Structures* pojmy kompetencia a performancia. Kompetencia sa týkala zvnútornených gramatických pravidiel dokonalého používania jazyka u idealizovaného používateľa materinského jazyka, súvisela s gramatikou, ktorú N. Chomsky nazval generatívnou a obsah tohto pojmu takmer stotožnil so saussureovským pojmom *langue* (1966, s. 121). Performancia označovala interpretáciu skutočnej a konkrétnej výpovede a súvisela s druhým saussureovským pojmom *parole*. Samotné pojmy priniesli množstvo kritiky⁵, pričom za jednu z najcennejších považujeme kritiku amerického sociológa Della Hymes, s ktorým je späté aj zavedenie spojenia komunikačná kompetencia. D. Hymes, ktorý sa zaujímal o interakčné používanie jazyka a dobre známy mu bol aj Pražský lingvistický krúžok, dichotómii N. Chomskeho v diele *On communicative competence* (1972) vyčítal najmä to, že abstrahovala od sociálnej podmienenosťi, sociálnej reality v jazyku, resp. v komunikácii a zamerala sa na idealizovanú predstavu o dokonalom používateľovi (materinského) jazyka. Za súčasť jazykovej komunikácie pokladal D. Hymes aj schopnosť komunikanta komunikovať v súlade so sociálnou realitou, teda v súlade s tým, o čom sa hovorí, s kým, kde, kedy sa (ne)má mlčať a pod. Komunikačnou kompetenciou preto označoval schopnosť produkovat' vety, ktoré sú nielen gramaticky správne, ale sú aj komunikačne vhodné, a to vzhladom na konkrétnu komunikačnú situáciu, pretože samotná jazyková kompetencia nestačí na úspešnú a efektívnu komunikáciu a lingvistická teória musí brať do úvahy aj sociokultúrne aspekty jazyka. Ako tvrdí D. Hymes, pojem performancia sice naznačuje isté sociokultúrne aspekty, avšak zameriava sa iba na psychologické prejavy, ktoré súvisia s gramatickou analýzou, nie na

³ V pedagogických vedách (napríklad vo všeobecnej pedagogike) sa pojem *komunikačná kompetencia* používa najmä v zmysle dispozície (žiaka i učiteľa, najmä však učiteľa) a jestvujú viaceré vymedzenia komunikačných schopností (porov. Turek, 2014). Pojem *komunikačnej/komunikatívnej kompetencie/schopnosti/dispozície* sa v tejto oblasti definuje (iba) vágne, a to ako schopnosť efektívne, správne či vhodne komunikovať, pričom sa hovorí o rozličných „úrovniach“ *komunikačnej/komunikatívnej kompetencie/schopnosti*.

⁴ V kontexte slovenskej didaktiky považujeme za zaujímavé spomenúť aj definíciu *komunikačnej kompetencie* v práci P. Gavoru Učiteľ a žiaci v komunikácii (2003), v ktorej sa ponúka náhľad na pojem ako na integrálnu súčasť etnografie, resp. etnografickej komunikácie. Za *komunikačnú kompetenciu* považuje sociálne pravidlá (nie jazykové pravidlá). „Sú to nepísané pravidlá na komunikačné používanie jazyka, ktoré ovláda každý príslušník spoločenstva. Tieto pravidlá diktujú, čo je vhodné alebo možné v danej komunikačnej situácii povedať (alebo nepovedať), ako je to potrebné povedať, ako si partneri odovzdávajú v komunikácii slovo, ako sa oslovia.“ (Gavora, 2003, s. 24).

⁵ Pojem *kompetencia* označoval znalosť jazyka (knowledge), jeho štruktúry, avšak súčasne označoval podklad schopnosti používať jazyk, čiže označoval zároveň aj istú dispozíciu; pojem *performancia* označoval používanie *kompetencie* v reči, praktickú aplikáciu kompetencie, čím autor nadväzoval na dichotómiu *langue a parole* F. de Saussure (porovnaj Turbová, 1988).

prejavy sociálnej interakcie (Hymes, 1972, s. 55).⁶ Vzhľadom na sociálnu ukotvenosť tejto dispozície navrhol k pomenovaniu kompetencia prílastok komunikačná a oddelil ho od pojmu performancia. Ďalšie spory sa týkali toho, či je pojem performancia súčasťou (komunikačnej) kompetencie alebo ide o dichotomickú dvojicu (porov. Canale – Swain, 1980, s. 5). Na tomto mieste si dovolíme prikloniť sa k názoru D. Hymesa (1972, s. 5), že jazyková kompetencia je integrálnou súčasťou komunikačnej kompetencie, z čoho nám vyplýva, že pojem komunikačná kompetencia je obsahovo širší než jazyková kompetencia a nedá sa o nich uvažovať ako o dichotomickej dvojici. Taktiež považujeme za nepresné niektoré zjednodušujúce tendencie priradiť k Chomskeho pôvodnému chápaniu pojmu performancia pojem komunikačná kompetencia (porov. Kováčová, 2011), pretože pojem performancia sa v jeho chápani približuje skôr saussureovskému pojmu parole, a ten sa s pojmom komunikačná kompetencia stotožniť nedá. Ako poznamenal už D. Hymes, občas sú gramatické pravidlá, ktoré si jedinec osvojí, zbytočné, ak si jedinec neosvojí aj pravidlá používania jazyka.⁷

(Aj) Hymesova kritika teda prispela k reorientácii lingvistiky smerom k praktickej komunikácii. J. Dolník konštatuje, že „konцепcia komunikačnej kompetencie obrátila pozornosť na otázku, ako sa spája to, čo jazyková štruktúra umožňuje, s tým, čo je primerané danej situácii, daným funkciám a kontextom, do reálne sa vyskytujúceho správania v danom kultúrnom prostredí“ (2013, s. 357).

V zahraničnej lingvistickej literatúre sa následne pojem komunikačná kompetencia ujal. Pomerne dlho však trvalo, kým sa obsah pojmu aj relatívne ustáli. Dnes sú vyčleniteľné viaceré „modely“ komunikačnej kompetencie. Spomeňme však tri, ktoré (vychádzajúc z V. Bagarić a J. Djigunović, 2007) by sme mohli zaradiť medzi najznámejšie, avšak nebudeme sa im v tomto príspevku bližšie venovať, pretože v našom ďalšom výskume z nich nebudeme vychádzať a osvojíme si skôr koncepcie J. Dolníka a J. Kořenského.

V. Bagarić a J. M. Djigunović (2007) sa podrobne venovali vývoju pojmu komunikačná kompetencia a jeho subkompetencií v koncepciach rôznych zahraničných autorov. Medzi najvýznamnejších autorov koncepcí komunikačnej kompetencie zaraďujú M. Canale, M. Swain či M. Celce-Murcia. Dovolíme si iba okrajovo spomenúť koncepciu M. Canale a M. Swain, ktorí sú autormi článku *Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing* (1980). Autori sa v ňom venovali najmä nadobúdaniu komunikačnej kompetencie v druhom, cudzom jazyku (francúzštine) a tzv. komunikačnému prístupu vo vyučovaní cudzieho jazyka. Ich koncepcia komunikačnej kompetencie pozostávala zo štyroch subkompetencií: gramatickej, sociolingvistickej, strategickej a diskurznej (doplnená až v roku 1983, porov. Canale – Swain, 2013). Tento model patrí v súčasnosti (podľa našich pozorovaní) k najrozšírenejším.

Na ilustráciu toho, že pojem komunikačná kompetencia skutočne nemá zjednotený model, stručne uvedieme aj európsky (administratívny) model *Common European Framework* (CEF) z roku 2001. Na Slovensku je skôr známy ako tzv. Spoločný referenčný rámec pre jazyky, ktorý vymedzuje stupne ovládania jazyka (A1 – C2) a zmeriava sa na učenie sa cudzích jazykov. Tento model taktiež vymedzuje (komunikačnú) kompetenciu, a to ako znalosť, ktorá

⁶ „The theory of performance is the one sector that might have a specific sociocultural content; but while equated with a theory of language use, it is essentially concerned with psychological byproducts of the analysis of grammar, not, say, with social interaction.“

⁷ „There are rules of use without which the rules of grammar would be useless.“ (Hymes, 1972, s. 60).

obsahuje tri komponenty: jazykovú (lingvistickú) kompetenciu, sociolingválnu kompetenciu a pragmatickú kompetenciu.

V tomto kontexte môžeme spomenúť aj programový dokument v oblasti jazykového vzdelávania z dielne Štátneho pedagogického ústavu ISCED (vyberieme si konkrétnu dokument ISCED 3A), v ktorom sa taktiež pracuje s pojmom komunikačná kompetencia. Dokument reflektuje tento pojem v zmysle nadobúdania istých znalostí i schopností. Za zložky komunikačnej kompetencie sa tu považujú schopnosti hovoriť a počúvať, čítať s porozumením a písat'. Ďalej sa tieto komunikačné kompetencie čiastkovo prezentujú ako schopnosť tvoriť, prijať a spracovať informácie, vyhľadávať a sprostredkovať informácie, formulovať svoj názor a argumentovať a verbálne a neverbálne vyjadriť vôleu a city. Ako vidíme, chápanie pojmu komunikačná kompetencia sa v tomto dokumente líši od naznačených koncepcii a je značne zúžené. Nazdávame sa, že naznačené schopnosti či zručnosti by sme nemali označovať za subkompetencie pojmu v takom zmysle, v akom sme doteraz naznačovali pri modeloch komunikačnej kompetencie – považujeme ich skôr za jazykové činnosti, pri ktorých sa prejavuje rozvinutosť komunikačnej kompetencie. Dovolíme si preto poukázať na to, že tento programový dokument (aj vzhľadom na avizovaný povrchný model má v oblasti zabezpečovania rozvoja komunikačnej kompetencie isté metodologické obmedzenia. Komplexné vnímanie komunikačnej kompetencie a subkompetencií je preto predmetom nášho dlhodobého výskumu.

2 Komunikačná kompetencia a gramotnosť

Vyššie sme naznačili problémy, ktoré sú spojené s rôznym chápaním pojmu komunikačná kompetencia v oblasti lingvistiky a lingvodidaktiky. V nasledujúcej kapitole sa sústredíme na problematické používanie tohto pojmu, a to najmä v súvislosti s blízkym termínom *gramotnosť*.

Položili sme si otázku, či sú tieto pojmy synonymné alebo je možné ich jednoznačne oddeliť. Znova sme však zistili, že tak, ako jestvujú rôzne koncepcie pojmu komunikačná kompetencia, tak jestvujú rôzne chápania pojmu gramotnosť. Táto oblasť by si zaslúžila hlbší teoretický ponor (to však presahuje limity tohto príspevku).

Jedným z autorov, ktorí si všimli čoraz väčší terminologický balast u avizovaných pojmov, je český lingvista D. Bína, ktorý sa vo svojom diele *Pragmatistická perspektiva komunikační kompetence* (2008, s. 16) zaobráva otázkou, v akom vztahu je komunikačná kompetencia k pojmom gramotnosť a inteligencia. Kriticky konštatuje, že sa pojmy kompetencia, gramotnosť a inteligencia rozsírili a rozriedili až do vyprázdnenia a že pojem inteligencia (v súčasnom mediálnovýchovnom diskurze) znamená akúsi všeobecnú kompetenciu, resp. ohraničenú gramotnosť; a kompetencia je v súčasnosti od inteligencie a gramotnosti už sotva rozlíšiteľná. Dovolíme si tvrdiť, že pri pojme gramotnosť je situácia obdobná, a to najmä v koncepciách, ktoré pojem gramotnosť chápú komplexne – pojem v nich teda už neoznačuje len vedomosti, znalosti, ktoré sa prejavujú v praktických schopnostiach a zručnostiach, ale v novších koncepciách sa v súvislosti s rozvojom gramotnosti hovorí napríklad aj o kultúrnych či sociálnych vedomostiach a schopnostiach a pod. (porov. napr. Gavora, 2002), resp. aj o pojme komunikačná gramotnosť, čím sa hranice medzi pojmi stávajú čoraz vägnejsími.

D. Bína sice odôvodňuje (v súvislosti s výrazom gramotnosť) existenciu výrazu komunikačná kompetencia, pretože sa pri jeho používaní kladie dôraz na praktickú stránku.

Taktiež podľa neho platí, že sa výrazom označujú znalosti, ktoré nie sú mechanicky osvojené v izolovaných dávkach (Bína, 2008, s. 25). Avšak aj napriek tomu si dovolíme položiť „kacírsku otázku“, či sa „obsahová hranica“ medzi týmito dvoma pojмami nezrušila, resp. či „rozriedené“ používanie týchto pojmov nedospelo do fázy, v ktorej sa pojmy komunikačná kompetencia a gramotnosť stali (aspoň v niektorých koncepciách) synonymami.

3 Ďalšie uvažovanie o pojme komunikačná kompetencia

Ako je známe, komunikačno-pragmatický obrat v 20. storočí obrátil pozornosť lingvistov na reálne používanie jazyka. Okrem zmeny lingvistickej paradigmy by sa podľa nášho názoru dal považovať za inšpiratívny (a v istom zmysle priam konštitučný) „podklad“ teórií komunikačného procesu pragmatizmus ako filozofický smer. Pragmatizmus, ktorý sa (z)rodil už na konci 19. storočia, interpretoval pohľad na komunikáciu ako takú, a to v zmysle, že komunikácia nie je iba mechanický prenos informácií, ale ide najmä o vzájomnosť pri komunikačnom procese a celkovú intersubjektívnu situovanosť človeka. Odmieta sa pohľad na jazyk iba ako na inštrument myslenia. Ako konštatuje aj J. Kořenský, jazykovedné teórie skúmajúce text a komunikáciu sa bránia zjednodušujúcemu pohľadu na jazyk ako inštrument a hovoria o jazyku skôr ako o istom priestore, v ktorom človek duchovne žije a uskutočňuje svoj vzťah k druhému človeku (1992, s. 44). V súradničiach pragmatizmu sa tak reinterpretuje poslanie jazyka – „bytostným poslaním“ jazyka už nie je iba mechanicky vyjadrovať myšlienky, ale diferencovať sociálne správanie ľudí, a vytvárať tak komplexnosť jeho prejavov. Vo filozofickom pragmatizme sa teda naznačili nové prístupy k jazyku ako k realizujúcemu sa, komplexnému systému inštinktívneho verbálneho správania sa človeka.

Slovenská a česká lingvistika na túto úlohu nerezignovala, avšak je potrebné povedať, že v oblasti nachádzame stále isté teoreticko-metodologické limity. Pre mnohých autorov dodnes nie je ľahké rozlúčiť sa s utilitaristickým, inštrumentalistickým spôsobom nazerania na jazyk a komunikáciu. Zaujímavé sú preto pre nás tie (slovenské a české) koncepcie, ktoré nazerajú na proces komunikácie v komplexnosti a dokážu ponúknut' dostatočné teoreticko-metodologické zázemie v oblasti komunikačného procesu. Orientácia na každodennú komunikáciu v oblasti lingvistiky sa prejavila napríklad v súvislosti s formovaním teórie komunikačného procesu.

4 Koncepcie J. Dolníka a J. Kořenského

Oporou v ďalšom teoreticko-metodologickom uvažovaní o komunikačnej kompetencii nám budú najmä vybrané práce slovenského jazykovedca J. Dolníka a českého jazykovedca J. Kořenského. J. Kořenský sa tomuto pojmu venoval najmä v súradničiach formovania teórie komunikácie, pre J. Dolníka je daný pojem fundamentálnou kategóriou sociolingvistiky. Klúčovým aspektom komunikačnej kompetencie je však podľa oboch autorov sociálna podmienenosť komunikácie.

Koncepcia J. Dolníka i J. Kořenského by sa v súvislosti s definovaním pojmu komunikačná kompetencia dala rozpracovať detailnejšie, no to presahuje limity príspevku. Preto vyberáme iba tie diela a myšlienky, ktoré sa nám javia ako klúčové.

J. Dolník sa pojmom komunikačná kompetencia zaoberal explicitne vo *Všeobecnej jazykovede* (2013), avšak téme ovládania jazyka a sociolingvistickým otázkam sa venuje systematicky (aktuálne v monografii *Jazyk v sociálnej kultúre*, 2017). Do obsahu komunikačnej kompetencie zahŕňa okrem sociálnych znalostí aj lingvistické znalosti a interpretačnú

schopnosť, ktorá spočíva v tom, že používateľ jazyka dokáže identifikovať, ktoré sociálne a lingvistické znalosti sú v danej situácii relevantné.

J. Kořenský ako lingvista, ktorý sa zaoberal metodológiou lingvistiky a filozofiou jazyka, vychádzal z funkčne štruktúrnej konцепcie Pražskej školy. Pojem komunikačná kompetencia je pre neho zásadný a metodologicky sa ním zaoberal vo viacerých vydaniach diela *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu : učební text pro výběrové semináře filologických oborů pedagog. a filozof. fakult* (1999) i v ďalších prácach (1992; 2004). My sa však pre potreby tohto príspevku sústredíme iba na prvé z avizovaných diel (3. vydanie z roku 1999).

Obrátenie pozornosti na sociálnu realitu pri skúmaní jazyka a komunikácie sa v prácach oboch autorov prejavuje tým, že sa vyzdvihuje neoddeliteľná súvislosť medzi komunikačnou aktivitou a sociálnou aktivitou jedinca v procese jeho socializácie. Povedomie o komunikačných normách sa opiera o získané komunikačné skúsenosti jedinca, je teda vytvárané postupne na základe pozorovania sociálnych interakcií, v ktorých sa jedinec ocitol.

J. Kořenský (1979, s. 27) v tejto súvislosti uvažuje o tzv. sociálne-psychologických aspektoch (konkrétnej) komunikačnej udalosti a načrtáva aj štruktúru komunikačnej kompetencie. Sociálne aspekty vymedzuje zvlášť v sociálno-psychologickej štruktúre komunikačnej udalosti, ktorá zahŕňa individuálnu, osobnostnú štruktúru komunikanta, komunikačné vzťahy a sociologické kategórie ako sociálna skupina a sociálna rola. Komunikačnú kompetenciu potom tvorí: spoločenská situácia (ktorej štruktúrnym prvkom je súbor sociálnych noriem) a tzv. spoločná činnosť, ktorú tvorí spoločný skúsenostný komplex, ktorý je tvorený komunikačnými normami (Kořenský, 1979, s. 27). J. Kořenský teda definuje komunikačnú kompetenciu ako súbor znalostí a skúseností jednotlivca, ktoré sa týkajú prostriedkov, pravidiel, noriem a zvyklostí komunikácie a začleňuje tento pojem do tzv. analytického aparátu pre komplexný rozbor rečovej komunikácie v rámci štruktúry komunikačnej udalosti (1979, s. 28). Za hlavnú súčasť komunikačnej kompetencie považuje schopnosť poznáť a používať určité jazykové sústavy (pozn. verbálne i neverbálne) a systémy komunikačných prostriedkov v súlade s pravidlami ich používania. Komunikačne kompetentný jedinec teda pozná a rešpektuje komunikačné normy.⁸

Spomeňme ďalej to, ako J. Kořenský načrtáva niektoré vybrané aspekty komunikačných situácií. V diele *Komunikace a čeština* (1992, s. 70) konštatuje, že klasifikácia komunikačných kompetencií je vzhľadom na premenlivosť, dynamickosť sociálnych, komunikačných vzťahov a komunikačných situácií náročná. Uvádza niektoré rozdiely vo vybraných komunikačných situáciách (napr. rozhovor dieťaťa s učiteľom, komunikácia v rodinnom prostredí, komunikácia vo verejnom prostredí, v mediálnom prostredí a pod.). Komunikačnej úspešnosti je podľa J. Kořenského podriadený spôsob komunikačného správania sa. V súvislosti s tým, či úroveň komunikačnej kompetencie koreluje so spisovným jazykom, konštatuje, že „stupeň komunikačnej, rečovej úspešnosti sa v komunikačnej praxi nekryje s jazykovo vzdelávacími cieľmi, ktoré sa stále orientujú na ideál postupného zjednotenia, integrácie spoločnosti v rámci

⁸ „Ide nesporne o to, že predpoklady k reči sú integrálnou súčasťou noriem sociálneho správania sa a líšia sa navzájom mierou záväznosti (interpretovateľnou pravdepodobnosťou), mierou explicitnej formulovanosti a sformulovateľnosti, mierou interakčnej, aktuálnej viazanosti na situáciu a na subjektívitu komunikanta, v súvislosti s tým (pozn. aj) s mierou apriórnosti vzhľadom na aktuálnu komunikáciu a (pozn. líšia sa aj) mierou aktuálneho „vyplývania“, vytvárania noriem aktuálnej komunikácie. Rečové komunikačné normy sú teda veľmi rôzneho charakteru a povahy, sú neoddeliteľne rozpustené v normách sociálneho správania sa, sú diferencované vzhľadom na proces produkcie a percepcie.“ (Kořenský, 2004, s. 40).

pevne stanoveného a ohraničeného súboru hláskoslovných, tvaroslovných, do istej miery i lexikálnych a syntaktických vyjadrovacích prostriedkov označených ako spisovné.“ (Kořenský, 1992, s. 48). Dôrazné používanie spisovného vyjadrovania totiž nemusí byť vždy v súlade s komunikačnou normou. Napríklad, v prípade dôvernej, rodinnej komunikácie, v ktorej komunikanti používajú isté nárečie, môže dôrazné používanie spisovných výrazov pôsobiť príznakovo.

Téme rozvoja komunikačnej kompetencie sa venuje aj slovenský jazykovedec J. Dolník. Jeho prínos vidíme najmä v tom, že sa komunikačnej kompetencii venuje ako komplexnému pojmu, a to nielen v súradničiach teórie komunikačného procesu, ale najmä cez prizmu sociolingvistiky. J. Dolník považuje komunikačnú kompetenciu za súčasť kultúrnej kompetencie, čiže schopnosti správať sa a konáť v duchu štandardizácií platných v danom kolektíve. Komunikačne kompetentný jedinec sa podľa J. Dolníka prejavuje ako sociálne úspešný, a teda v pozadí tohto tvrdenia je, že dosahovanie komunikačných cieľov je vo svojej podstate dosahovaním sociálnych cieľov. V tejto oblasti je klúčovým pojmom kultivácia. V kontexte rozvoja komunikačnej kompetencie o nej môžeme uvažovať v tom zmysle, že kultivácia smeruje k optimálne rozvinutej komunikačnej kompetencii – k schopnosti reagovať v duchu komunikačných štandardizácií platných v relevantnom rozsahu komunikačných formulácií a situácií a adaptačne reagovať v rozmanitých interakčných podmienkach. Pojem adaptácia sa v koncepcii J. Dolníka (2013) používa v zmysle preferencií v rámci vecného, vzťahového, apelového a sebaprezentačného aspektu komunikácie, stanovenia miery ich prítomnosti v komunikáte a využívania ich vzájomnej podpory, resp. predchádzania ich vzájomnej rušivosti. Optimálna adaptovanosť komunikátu priamo koreluje s úspešnou komunikáciou.⁹ Rozvoj komunikačnej kompetencie je tak úzko spätý so socializáciou jedinca a platí, že odchýlky od týchto sociálnych štandardizácií neplynú z ich neznalosti. Komunikačná kompetencia sa prejavuje ako schopnosť správať sa a konáť v duchu komunikačných štandardizácií (ktoré sú platné v danej komunikačnej formácii) a adaptačne používať jazykové štruktúry (v súhre s parajazykovými a mimojazykovými prostriedkami) v daných sociálnointerakčných podmienkach v rámci danej situácie, ako aj adaptačne vnímať a interpretovať textové štruktúry. Znova platí, že odchýlky od štandardizácií neplynú z ich neznalosti. Rozvinutá komunikačná kompetencia sa prejavuje aj pri funkčnom narúšaní komunikačných noriem. Komunikačné normy ako konvencionalizované zásady usmerňujú (úspešnú, eventuálne rýchlu) komunikáciu, no zároveň kladú jedincovi isté obmedzenia, s ktorými sa musí vyrovnáť (môžu mať aj povahu novej komunikačnej situácie – takej, v ktorej sa jedinec ešte neocitol). Prekonanie týchto obmedzení sa v komunikácii prejaví ako niečo nové, originálne, môže však vyvolať pozitívne i negatívne ohlasy. Tako chápaná komunikačná kompetencia je potom stresným pojmom pre subkompetencie: pragmatickú, štylistickú, rétorickú a jazykovú, pričom jazyková a časť štylistickej kompetencie tvorí metajazykovú kompetenciu; a časť štylistickej kompetencie, rétorická a pragmatická kompetencia tvoria metakomunikačnú kompetenciu. Ďalšie aspekty takto komplexne vnímaného pojmu sú predmetom nášho výskumu.

⁹ Za ďalší výskum stojí metodologické rozpracovanie faktorov, ktoré znižujú optimalitu, resp. podporujú approximáciu k optimalite komunikácie, napríklad hodnotiace parametre podľa typu komunikátu.

Na záver príspevku môžeme zhrnúť, že sme o komunikačnej kompetencii hovorili ako o problematickom lingvistickom pojme. Obsahová rôznorodosť, široká sféra oblastí, v ktorých sa o komunikačnej kompetencii uvažuje a rôzne lingvistické či lingvodidaktické „konceptie“ túto problematicosť ďalej prehľbujú. Ukázali sme to aj na vzťahu pojmov *komunikačná kompetencia* a *gramotnosť*. Genéza vzniku pojmu súvisí s postupným smerovaním lingvistiky ku komunikačnému obratu. Pôvodné idylizované vnímanie Chomskeho pojmu kompetencia významne ovplyvnil sociológ D. Hymes a poukázal na sociálnu podmienenosť úspešnej komunikácie. Na ich práce nadviazali mnohí anglosaskí autori, a to najmä v súvislosti s rozvojom komunikačnej kompetencie v jazykovom vzdelávaní. Marginálne sme načrtli niektoré konceptie anglosaskej proveniencie a dvoch programových dokumentov, aby sme ukázali, ako sa vnímanie pojmu odlišuje. Z česko-slovenských lingvistických konceptí sme si vybrali práce jazykovedcov J. Kořenského a J. Dolníka. V dielach J. Kořenského má komunikačná kompetencia zásadné postavenie v oblasti budovania teórie komunikácie. J. Dolník o tomto pojme uvažuje najmä ako o fundamentálnej kategórii sociolingvistiky a považuje ho za súčasť kultúrnej kompetencie. Ich uvažovanie má však veľa prienikov, obaja autori totiž považujú rozvoj komunikačnej kompetencie za komplexný jav, podmienený sociálnymi, psychickými či kultúrnymi faktormi.

Nádejame sa, že naše teoretické uvažovanie bude aspoň z malej miery prínosné pre ďalšie komplexné teoreticko-metodologické konceptie. Najviac však dúfame v to, že sa (najmä vo vzdelávacej oblasti) bude duriť nachádzať čoraz efektívnejší spôsob rozvoja tak nenahraditeľnej a komplexnej praktickej dispozície, akou je komunikačná kompetencia.

LITERATÚRA

- BAGARIĆ, Vesna – DJIGUNOVIĆ M. Jelena: Defining communicative competence. In: *Metodika*, 2007, roč. 8, č. 1, s. 94 – 103. Dostupné z WWW:
https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:sSE0XNltUoMJ:https://hrcak.srce.hr/file/42651+&cd=1&hl=sk&ct=clnk&gl=sk&lr=lang_cs%7Clang_sk&client=firefox-b-ab [cit. 2018-12-10].
- BÍNA, Daniel: *Pragmatistická perspektiva komunikační kompetence*. České Budějovice: Vlastimil Johanus 2008. 164 s.
- CANALE, Michael – SWAIN, Merril: Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. In: *Applied Linguistics*, 1980, č. 1, s. 1 – 47. Dostupné z WWW: https://www.researchgate.net/profile/Merrill_Swain/publication/31260438_Theoretical_Bases_of_Communicative_Approaches_to_Second_Language_Teaching_and_Testing/links/0c960516b1dadad753000000.pdf [cit. 2019-01-10].
- CANALE, Michael – SWAIN, Merril: From communicative competence to communicative language pedagogy. In: *Language and Communication*. Eds. J. C. Richards, R. W. Schmidt. London: Longman 2013, s. 2 – 27. Dostupné z WWW:
https://www.academia.edu/38648253/Canale_M._1983__From_Communicative_Competence_to_Communicative_Language_Pedagogy_.In_J._C._Richards_and_R._W._Schmidt_eds._ [cit. 2019-02-08].
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: VEDA 2013. 432 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava: VEDA 2017. 248 s.
- GAVORA, Peter: Gramotnosť: vývin modelov, reflexia praxe a výskumu. In: *Pedagogika*, roč. LII, 2002, s. 171 – 181. Dostupné z WWW:
http://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?attachment_id=2050&edmc=2050 [cit. 2019-02-10].

- GAVORA, Peter: *Učiteľ a žiaci v komunikácii*. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 197 s.
- HYMES, Dell: On communicative competence. In: *Sociolinguistics*. Eds. J. B. Pride, J. Holmes. Baltimore: Penguin Education 1972, s. 269 – 293. Dostupné z WWW: <http://smjegupr.net/wp-content/uploads/2012/05/ESPA-3246-On-Communicative-Competence-p-53-73.pdf> [cit. 2018-24-12].
- CHOMSKY, Noam A.: *Syntaktické struktury. Logický základ teorie jazyka. O pojmu „gramatické pravidlo“*. Praha: Academia 1966. 209 s.
- Inovovaný Štátnej Vzdelenáci Program ISCED 3A*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav 2009. Dostupný z WWW: http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/statny-vzdelavaci-program/slovensky_jazyk_a_literatura_isced3.pdf [cit. 2019-03-02].
- KOŘENSKÝ, Jan: *Komunikace a čeština*. Jinočany: Nakladatelství a vydavatelství H&H 1992. 89 s.
- KOŘENSKÝ, Jan: *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu: učební text pro výběrové semináře filologických oborů*. 3. České Budějovice: Jihočeská univerzita 1999. 149 s.
- KOŘENSKÝ, Jan: *Člověk – řec – poznání*. Olomouc: Univerzita Palackého 2004. 114 s.
- KOVÁČOVÁ, Zuzana. *Reč a jazyk v škole*. Nitra: Enigma Publishing 2011. 127 s.
- Spoločný referenčný rámec pre jazyky*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav 2017. Dostupný z WWW: http://www.statpedu.sk/files/sk/publikacna-cinnost/publikacie/serr_tlac-indd.pdf [cit. 2019-03-01].
- TURBOVÁ, Milena: K pojmu kompetence – performance (K vývoji pojetí některých základních lingvistických pojmu a termínů). In: *Slovo a slovesnost*, 1988, roč. 49, č. 3, s. 235 – 247.
- TUREK, Ivan: *Didaktika*. Bratislava: Wolters Kluwer 2014. 620 s.
- VIŠŇOVSKÝ, Emil: *Nové štúdie o pragmatizme a neopragmatizme*. Bratislava: VEDA 2014. 274 s.

K možnostem zpracování predikativ v jednojazyčném slovníku¹

Barbora Štěpánková

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

stepankova@ufal.mff.cuni.cz

Při práci na nově vznikajícím jednojazyčném výkladovém slovníku češtiny (Akademický slovník současné češtiny, dále jen ASSČ) se detailně zaměřujeme na popis jednotlivých lexikálních jednotek. Odráží se zde záměr autorů koncepce minimalizovat tzv. hnázování (srov. Kochová – Opavská, 2016, s. 24) a poskytnout uživateli samostatnou informaci o všech uváděných výrazech. Vychází se z toho, že deriváty se mohou sémanticky odlišovat od svých základových slov. Dále se projevuje snaha integrovat do slovníku v širší míře i gramatické poznatky (např. detailnější popis valence). Zamýšlená elektronická verze slovníku navíc tento způsob zpracování bez problémů umožňuje. Mezi typy výrazů, které ve slovníku dostávají výraznější prostor ve srovnání se staršími slovníky, patří i predikativa. V tomto příspěvku se budeme věnovat vymezení charakteristických rysů predikativ a možnostem jejich přenesení do slovníkového hesla.²

Vymezení predikativ

Predikativa, označovaná také jako stavová adverbia, představují specifický typ příslovci. Od ostatních výrazů řazených do tohoto slovního druhu se odlišují především svou primární syntaktickou funkcí, tj. tím, že tvoří posponovou část jmenného přísudku v bezpodmětých větách (srov. Karlík, 2017 či Ševčíková, 2012). Přestože nejsou považována za samostatný slovní druh³, vykazují z mnoha pohledů shodné rysy. Z hlediska původu se většinou jedná o deadjektivní adverbia, a to tvořená z adjektiv primárních (př. *mokro*, *dobře*, *hezky*), desubstantivních (př. *chladno*, *větrno*) či deverbálních (př. *zataženo*) (srov. PMČ, 1995, s. 408). Za predikativa se však považují také některé další výrazy, např. ustrnulé tvary některých substantiv (př. *tma*, *běda*, *lze*) a některé příslovečné spřežky (př. *nasnadě*, *zapotřebí*) (srov. MČ 2, 1986, s. 195).

Z formálního hlediska je za prototypickou formu predikativ považováno adverbium zakončené na *-o*, které tvoří protiklad k adverbiju zakončenému na *-e* ve funkci příslovečného určení, např. *Venku je teplo.* vs. *Teple se oblékni.*⁴ Tento protiklad však nemusí být vždy platný a funkce těchto adverbií se mohou různě kombinovat, na vybraných příkladech to ukazuje např. Ševčíková (2013).

Ze syntaktického hlediska jde o součást přísudku, v němž se predikativum pojí se slovesem ve 3. osobě jednotného čísla. Obvykle se jedná o spojení se slovesem *být* (případně

¹ Tento příspěvek byl vytvořen v rámci projektu MŠMT LINDAT/CLARIN – Výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie – rozšíření repozitáře a výpočetní kapacity, reg. č. CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_0001781.

² Příspěvek vzniká v průběhu tvorby, před zveřejněním definitivní podoby slovníku, je tedy možné, že v některých ohledech se bude publikovaná podoba hesel od návrhů v tomto textu lišit.

³ Srov. článek M. Komárka (1954), v němž autor navrhuje vytvoření takového slovního druhu, především na základě syntaktické funkce těchto slov.

⁴ Použité příklady pocházejí z korpusu syn V7, není-li označeno jinak.

bývat, bývávat) (př. *Na jaře bývá deštivo.*); v případech, kdy je vyjadřována změna stavu, pak se slovesy *dělat se, udělat se* (př. *Dělá se chladno. Udělalo se mu špatně.*) Komárek (1954, s. 16) uvádí i výjimečné případy, kdy je sponou sloveso mít „(máme dnes zamračeno), jehož tvar vyjadřuje possessivní vztah stavu k příslušné osobě (v této věci je mi jasno//mám jasno“). Některá predikativa (př. *lze, běda*) vystupují většinou v roli přísudku sama o sobě (*Lze přijít už v pět hodin.*; jen výjimečně se objevuje použití v minulém čase *bylo lze*).

Ze sémantického hlediska predikativa většinou vyjadřují stav prostředí, osob apod. (odtud také jejich označení *kategorie stavu* v ruské jazykovědě, srov. Komárek, 1954, s. 7n.), nebo modalitu. (Srov. např. dělení MČ 2, 1986, s. 195n.). Při vymezování predikativ zhusta narázíme na problém přechodu mezi slovními druhy, a to mezi příslovci a substantivy a příslovci a adjektivy. Přechod mezi příslovci a substantivy se projevuje zpravidla jako slovnědruhová homonymie. Dochází k ní v několika typech případů:

a) V případech, kdy lze daný výraz rozvíjet jak pomocí adverbia, tak pomocí adjektiva: *V bytě bylo velmi teplo. vs. Venku bylo velké teplo.*

Adjektivně rozvíité výrazy je možné chápat jako substantiva, adverbiálně rozvíité pak jako predikativa.

b) V případech, kdy se výrazy tvarově odpovídající predikativům pojí s předložkami (srov. př. 1), případně se dokonce objevují ve tvarech skloňovaných podle vzoru město (srov. př. 2 a 3). Navíc se pak u těchto výrazů zpravidla mění i syntaktická funkce, a chápeme je proto jako substantiva.

Př. 1

Dobrá nálada přešla v hořko.

Př. 2

Nevstáváme do denního světla, ale naopak do pošmourna.

Př. 3

Mezi slunečnem a tím, co je dnes, je stoprocentní rozdíl.

Nejasný přechod mezi adjektivy a predikativy vychází z toho, že forma adverbií zakončených na *-o* odpovídá podobě jmenného tvaru adjektiv. Většinou zde lze souhlasit s tvrzením uvedeným ve VAGSČ (2018, s. 102), že se jedná o „lexikální formy (často jen hypoteticky) společné neuterním jmenným adjektivům a příslovci“ a že „[v]zhledem k převaze okolnostní sémantiky (byť predikátově vázané) a syntaktickým vlastnostem dáváme přednost adverbiální klasifikaci těchto výrazů“, a to především kvůli oné zmíněné hypotetičnosti. V případě některých modálních adjektiv (např. *nutno, možno*) jsou však doloženy i další jmenné tvary (např. *nutny, možny*⁵) a adjektivní chápání ve spojení *je možno, je nutno* je posíleno i existencí paralelních konstrukcí s adjektivem složeným (*je možné, je nutné*) ve stejném významu.

Komárek (1954, s. 19n.) uvádí ještě dva další typy výrazů, které by bylo možno považovat za predikativa. Prvním z nich je typ *mám uvařeno, je uvařeno*, který se vyznačuje jak

⁵ Synchronně však nelze jmenné paradigma považovat za úplné, protože např. tvary mužského rodu **možen, *nuten* se v současnosti neužívají.

vyjádřením stavu, tak nekongruentností vycházející z užití bez nositele stavu. Podle nás je však vhodnější chápat tyto výrazy (resp. tvary) jako slovesné tvary příčestí trpného, vzhledem k tomu, že používání příčestí trpného není omezeno na užití bez nositele stavu, a také vzhledem k sémantice, která odpovídá sémantice slovesné (což je rozhodnutí do určité míry lexikografické). Druhým typem jsou predikativa vzniklá z jiných neohebných slov než příslušníci či z ustrnulých předložkových pádů, např. *je mi do pláče*, *je mi to fuk*, *je mi nanic*. Tyto výrazy by podle našeho názoru bylo možné považovat za predikativa, avšak ve slovnících se u obdobných konstrukcí bere v potaz jejich častá monokolabilita, expresivita, obraznost či přenesenost, která je řadí spíše mezi ustálená spojení, a např. v ASSČ jsou obdobné jednotky zpracovávány jako součást frazémů.

Zpracování predikativ ve výkladovém slovníku

Zpracování predikativ jako samostatných lexikálních jednotek je ve starších českých výkladových slovnících omezené, a to vzhledem k obvyklému hnízdování, tj. přiřazení odvozených adverbí pod základové adjektivum, k němuž často docházelo především z důvodů prostorových limitů v tištěných slovnících, ale také kvůli naznačení slovotvorných vztahů. V některých slovníkových heslech se tak přímo projeví homonymie predikativ a substantiv, srov. zpracování výrazu *smutno* v rámci adjektiva *smutný* v SSJČ (viz př. 4). Informace týkající se predikativ bývají ve slovnících minimalizovány na exemplifikaci (srov. př. 5); SSČ ovšem navíc naznačuje jejich specifickou syntaktickou funkci (srov. př. 6).

Př. 4

smutný

smutno, -a s. smutek 1: velké s. bylo po pohřbu v zahradě (John);

→ přísl. **smutně:** s. se podívat; - s. vzpomínat; dopadlo to s.; s. proslulý;

smutno (*smutínko expr. Bran.): bylo jí s.; na samotě bylo s. ... (SSJČ)

Př. 5

bouřlivý

bouřlivo: dnes je b.; v zemi bylo b. *byly nepokoje* (SSJČ)

Př. 6

dešťivý

dešťivo přísl. v přís.: bylo dešťivo (SSČ)

V ASSČ (srov. Kochová – Opavská, 2016, s. 46) jsou predikativa zpracovávána jako samostatná slovníková hesla (srov. př. 7), případně jako samostatné významy v polysémnních heslech (srov. př. 8, význam 4).

Př. 7

bezpečno (2. st. -něji) přísl. v přísludku

(kde) (zejména ve spojení se slovesem být) vyjadřuje stav prostředí bez nebezpečí, bez ohrožení: *ve městě je bezpečno; až bude postaven poldr, ve vesnici bude bezpečno před velkou vodou; na severu Čech je bezpečněji než dříve* (ASSČ)

Př. 8

bezpečně I (2. st. -nějí) přísl.

1. bez nebezpečí pro někoho, pro něco, bez rizika: *řídit, jezdit bezpečně; bezpečně přejít ulici; bezpečně uložit peníze v bance; letadlo bezpečně přistálo; předvedli nám, jak s přístrojem bezpečně zacházet*

2. bez pocitu ohrožení, v bezpečí: *cítit se bezpečně; po provedení úprav se obyvatelé obce mohou cítit bezpečně; v letadle si připadal bezpečněji než na dálnici*

3. s jistotou, bez pochyby, zaručeně, určitě, jistě: *bezpečně věděl, že má pravdu; sbíráme jen houby, které bezpečně poznáme; favorit bezpečně zvítězil*

4. v případku (kde) (zejména ve spojení se slovesem být) vyjadřuje stav prostředí bez nebezpečí, bez ohrožení; syn. bezpečno: *ve městě je nyní bezpečně* (ASSČ)

I na výše uvedených příkladech je možné pozorovat některé sémantické vztahy, které se projevují mezi jednotlivými významy adverbí i mezi tvarovými variantami predikativ. Např. synonymie:

Ve městě je nyní bezpečně / bezpečno.;

polysémie:

Cítit se bezpečně. (adverbium) x *Ve městě je nyní bezpečně.* (predikativum);

homonymie:

Na severu Čech je bezpečněji než dříve. (Ve druhém stupni tvary splývají tvary různě zakončených predikativ, tvar *bezpečněji* lze tedy považovat jak za komparativ podoby *bezpečně*, tak podoby *bezpečno*.)

Tvarová shoda mezi predikativy a adjektivními substantivy (zmíněná v předchozím oddílu) je v ASSČ chápána jako homonymie a každé z homonymních slov je zpracováno jako samostatná lexikální jednotka. (Obecně se takto v koncepci slovníku přistupuje ke tvarově stejným výrazům náležejícím k různým slovním druhům, viz Kochová – Opavská, 2016, s. 36n.). U některých případů by přitom bylo možné výraz chápat jak jako predikativum, tak jako substantivum. Pro ASSČ bylo pro tyto případy učiněno koncepční rozhodnutí, které v nejasných případech dává přednost predikativnímu chápání výrazu. Byla při tom zohledněna okolnostní sémantika těchto výrazů, omezené možnosti rozvíjení shodnými adjektivními přívlastky ve srovnání s rozvíjením adverbii, srov. následující příklady, a minimální nebo nulová doloženost tvarů s jinými (pádovými) koncovkami.

*velké bezpečno vs. velmi bezpečno;

*velké blátivo vs. velmi blátivo;

Za substantiva jsou proto výrazy shodné s predikativy považovány jen při jasných indiciích dokládajících jejich běžnou spojitelnost s předložkami či adjektivními přívlastky a při běžném užívání v jiné než predikativní funkci, srov. př. 9 zachycující zpracování výrazu *bílo*.

Př. 9

bílo I přisl. v příslušku (kde)

1. (zejména ve spojení se slovesem být) vyjadřuje stav vnějšího prostředí se sněhovou pokrývkou: *venku je bílo a mráz; i když se jinde trápi nedostatkem sněhu, tady je bílo*
2. (zejména ve spojení se slovesem být) vyjadřuje stav prostředí s převahou bílé barvy, něčeho bílého vůbec: *v nemocnici bylo smutno a bílo; místy bylo bílo od krup; v lese bylo bílo jinovatkou* (ASSČ)

bílo II bíla s. kniž.

1. vrstva sněhu • pokryv něčeho bílého, co připomíná sníh: *netknuté bílo s jedinou stopou našich lyží; přes noc napadl sníh, lidé se probudili do bíla; v zahradách rostlo bílo sasanek*
2. bílá barva, bílé zbarvení, bělost: *divat se do bíla stropu; návrhářka odívá smetánku do bíla; když je kolem tebe mlha, vidiš jen bílo* (ASSČ)

Zpracování predikativ v ASSČ

Predikativa v ASSČ sice nejsou klasifikována jako samostatný slovní druh, ale jejich zpracování se poněkud liší od zpracování ostatních příslovce. Kromě formální informace upřesňující typ příslovce se jedná o informace zachycující jejich typickou kolokační spojitelnost a vazebnost a dále také o způsob výstavby výkladové definice.

Termín *predikativum* v ASSČ pro označení těchto výrazů nepoužíváme, a to vzhledem k jeho přílišné odbornosti. (ASSČ je koncipován jako slovník zaměřený na středoškolsky vzdělaného uživatele.) Po vzoru SSČ doplňujeme informaci o příslušnosti ke slovnímu druhu příslovci prostřednictvím komentáře v *příslušku*.⁶

Jak už bylo zmíněno výše, stejně jako u ostatních adverbií se také u predikativ projevuje potenciální schopnost vyjadřovat stupňování⁷. Pokud se na základě korpusových dokladů tato schopnost ověří, uvádí se podoba komparativu v morfologické informaci v záhlaví hesla (pokud tato schopnost platí jen pro některý význam, uvádí se až u daného významu). V exemplifikaci se stupňovaná podoba uvádí, pokud je její používání chápáno jako obvyklé či typické.

Pro predikativa je charakteristické, že jsou užívána jako součást vícečlenné konstrukce. Ta je kromě predikativa tvořena sponovým slovesem a často i nějakým valenčním doplněním. Registrace spojitelnosti se slovesem prostřednictvím poznámky v předvýkladu (*zejména ve spojení se slovesem být*) není jen upozorněním na užívání predikativa jako posponového výrazu, ale zároveň jde o naznačení typické kolokability. Přestože možnosti lexikálního obsazení této pozice jsou velmi omezené, považujeme tuto informaci za přínosnou pro uživatele, srov. př. 10.

⁶ SSSJ postupuje v obdobném duchu, když např. u predikativního významu slova *blbo* přidává k informaci o slovním druhu poznámkou *iba vo vedom základe*.

⁷ Komárek (1954, s. 18) uvádí hypotézu, že predikativa nemají neopisné stupňování, ale v případě, že mají paralelní adverbium, přebírají komparativ a superlativ od nich.

Př. 10

blbě (2. st. blběji) přísl. kolokv. expr.

1. vyjadřuje záporné hodnocení stavu, činnosti nebo situace, špatně: *blbě se rozhodnout; blbě se vymlouvat nesmyslně; blbě se ptát hloupě; cítím se blbě, že jsem mlčel; odpovídali stále blběji; na fotkách vypadám vždycky blbě; blbě šlápnul a podvrtnul si kotník*

2. v případu (komu) (**zejména ve spojení se slovesy být, udělat se**) vyjadřuje, že někdo prožívá velmi nepříjemný, zpravidla fyzický stav, nevolno; syn. špatně: *je mi blbě od žaludku, na zvracení; v autě jí bývá blbě; udělalo se mu až blbě z toho, jak všichni v jeho okolí lžou* (ASSČ)

Uvádění vazebnosti⁸ u adverbií je ve slovnících dosud velmi okrajové, což souvisí i s neprobádaností této oblasti valence v jazykovědě obecně. Oporu pro vyjádření vazeb, které bývají používány v predikativních konstrukcích, najdeme v některých valenčních slovnících v hesle *být*. Srov. např. Vallex 3.0 (viz i př. 11), kde jsou popsány valenční rámce pro jednotlivé typy predikativních konstrukcí. Pro výkladový slovník je však vhodné, aby obligatorní, případně typická vazebnost byla uváděna i u jednotlivých predikativ, a to i přes to, že jde zpravidla o vazebnost vztahující se k celé predikativní konstrukci, tj. spojení predikativa a určitého slovesa. K podobnému rozhodnutí dospěli i autoři SSSJ (srov. Jarošová – Buzássyová – Bosák, 2006, s. 24 a 27), a tak se v tomto slovníku u predikativ vyjadřujících pocit či fyzický nebo psychický stav člověka objevuje naznačení nutnosti užití valenčního doplnění ve formě dativu, které vyjadřuje proživatele (srov. př. 12). V ASSČ se pak zachycuje i vazby u dalších typů predikativ, např. predikativa vyjadřující stav prostředí (např. *venku bylo bílo, na ulici je bezpečno*) se typicky pojí s vyjádřením místa, ke kterému se daný stav vztahuje, srov. př. 13. Predikativa modální pak zpravidla vyžadují infinitivní doplnění (např.: *Dlužno podotknout, že soudy se v některých případech zachovaly milosrdně.*), jak naznačuje i zpracování v SSSJ, viz př. 14.

Př. 11

být [...]

15. vyjádření subjektivních a tělesných pocitů (dativ subjektu): ACT obl 3, MANN obl; př.: Je mi horko atd. [...]

17. vyjádření (přírodních) stavů a jevů, stavů prostředí (neosobní konstrukce): MANN obl, LOC typ, TWHEN typ.; př. Venku.LOC je horko.MANN. (VALLEX 3.0)

Př. 12

horúco 2. st. -cejšie prísl. [...]

2. iba vo vtedom základe (i komu) ► vyjadruje stav ovzdušia s vysokou teplotou a. pocit vysoké teploty, **veľmi** teplo: *dnes je poriadne, neznesiteľne h.; na pôšti býva h.; v sále bolo h. na nevydržanie, na zadusenie; je tu h. ↗ i fraz.; je mu h. ↗ i fraz.* (SSSJ)

⁸ V souladu s koncepcí ASSČ používáme pro (pouze) pravovalenční sféru valenčního rámce termín *vazebnost* (srov. Kochová – Opavská, 2016, s. 64n.).

Př. 13

blátivo přísl. v případu

(**kde**) (zejména ve spojení se slovesem být) vyjadřuje stav vnějšího prostředí s velkým množstvím bláta: *po dešti může být venku blátivo* (ASSČ)

Př. 14

možno¹ přísl. iba vo vedomom základe (v minulom a budúcom čase a v podmienovacom spôsobe so sponou *byť*) v spojení s **neurčitkom** ► vyjadruje možnosť uskutočnenia nejakého deja, je možné, dá sa: *m. očakávať zvyšenie cien; toto predstavenie m. považovať za úspech; v jeho hudbe m. nájsť inšpiráciu; [...] (SSSJ)*

Výklad významu

Jak bylo zmíněno v úvodní části, zahrnují predikativa několik sémantických oblastí. Primárně je lze rozdělit na predikativa modální a stavová. Modální predikativa vyjadřují jednak modalitu možnostní: *je možno, lze atd.*, jednak modalitu nutnostní: *je třeba, je nutno, je zapotřebí atd.* Jejich slovníkový výklad je opřen o modální slovesa se shodnou sémantikou.

Predikativa stavová je možno na základě sémantiky rozdělit do několika kategorií, a to na predikativa vyjadřující:

- a) pocit nebo fyzický stav člověka (proživatele) – př. *je mi dobře, je mu smutno, udělalo se jí nevolno;*
- b) stav vnějšího nebo vnitřního prostředí – př. *venku je býlo, po dešti bylo blátivo, na zemi bylo mokro, na ulici je bezpečno, uvnitř bylo příjemně;*
- c) počasí – př. *je vedro, bylo větrno a bouřlivо;*
- d) společenskou atmosféru, náladu, situaci – př. *v sále bylo bouřlivо, po hádce bylo doma dusno.*

Při výkladu stavových predikativ je potřeba zohlednit několik významových rysů, které jsou společné všem predikativům určitého typu, tj. stav/pocit a oblast, které se tento stav týká. V návrzích pro zpracování predikativ se původně uvažovalo o použití tzv. sémantizačních poznámek. Ty se v ASSČ zpravidla používají k vyjádření typického subjektu při popisu některých sloves (srov. Kochová – Opavská, 2016, s. 84 – 85). U bezpodmětých predikativních konstrukcí by v této poznámce bylo zachyceno, o typický stav čeho nebo koho jde.

Př. 15

bouřlivо, (o počasi) s výskytem bouře, bouří

Vzhledem k tomu, že považujeme za vhodné, aby v definici bylo explicitně uvedeno i to, že se jedná o určitý stav, odklonili jsme se od adverbiálního výkladu⁹ a zvolili jsme tzv. výklad

⁹ Adverbiální výklad podle koncepce ASSČ (viz Kochová – Opavská, 2016, s. 81) stejně jako u většiny autosémantických výrazů „zajišťuje významovou ekvivalenci definovaného a definujícího, včetně slovnědruhové a funkční souměrnosti“. U adverbii se pak pro tyto účely používají definice založené na předložkově-jmenném spojení, spojení v nepředložkovém pádě, spojení s opěrným adverbiem ap.

pomocí funkční charakteristiky. V př. 16 je uvedena výsledná podoba před finální revizí slovníku, zachycující i provázání s dalšími lexikálními jednotkami.

Př. 16

bouřlivo (2. st. -vějí) přísl. v přísudku (kde)

1. (zejména ve spojení se slovesem být) **vyjadřuje stav počasí s výskytem bouře 1 (atmosférického jevu), bouří**: *venku bylo bouřlivo; bylo pod mrakem, větrno až bouřlivo*
2. (zejména ve spojení se slovesem být) **vyjadřuje stav společenské atmosféry s prudkými změnami, s velkými emocemi, často doprovázenými hlasitými projevy postojů**: *na veřejném zasedání bylo velmi bouřlivo; v poločase bylo v kabině hodně bouřlivo; kolem koncepce zdravotnictví bude ještě bouřlivo*

Závěrem

Uvádění predikativ ve výkladových slovnících (a zvláště jejich samostatné zpracování) vyžaduje provázání sémantického a gramatického popisu ve větší míře než u ostatních autosémantických hesel. Na lexikografy je v tomto případě kladen požadavek klasifikovat některé dosud sporné nebo nejednotně chápané jevy. Jedná se např. o přechod mezi jmennými tvary adjektiv a modálními adverbii nebo o vymezení valence u adverbií/predikativ.

Přestože v ASSČ zařazujeme predikativa mezi adverbia, ve své konečné podobě se jejich slovníkové zpracování od ostatních typů adverbií zpravidla liší. A to částečně formální podobou hesla a do značné míry pak neadverbiálním způsobem definice, který se u jiných typů adverbií používá jen velmi zřídka. Motivací k tomuto zpracování je snaha postihnout všechny rysy tohoto specifického typu slov v podobě vhodné pro cílového uživatele ASSČ.

LITERATURA

- ASSČ – *Akademický slovník současné češtiny*. Praha: ÚJČ AV ČR. 2017. Dostupné z WWW: <http://www.slovnikcestiny.cz/> [cit. 2019-02-23].
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján: Východiská a zásady spracovania slovníka. In: *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda 2006, s. 13 – 47. Dostupné z WWW: http://www.juls.savba.sk/attachments/pub_sssj/uvod_a-g_1_zv.pdf.
- KARLÍK, Petr: ADVERBIUM. In: *CzechEncy – Nový encyklopédický slovník češtiny*. Red. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Dostupné z WWW: <https://www.czechency.org/slovník/ADVERBIUM> [cit. 2019-02-20].
- KOCHOVÁ, Pavla – OPAVSKÁ, Zdeňka et al.: *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*. Praha: ÚJČ AV ČR 2016. 240 s.
- KOMÁREK, Miroslav: K otázce predikativa (kategorie stavu) v češtině. In: *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Jazyk a literatura*, 1954, s. 7 – 25.
- KŘEN, Michal et al.: *Korpus SYN, verze 7 z 29. 11. 2018*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2018. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz> [cit. 2019-02-23].
- LOPATKOVÁ, Markéta – KETTNEROVÁ, Václava – BEJČEK, Eduard – VERNEROVÁ, Anna – ŽABOKRTSKÝ, Zdeněk: *VALLEX 3.0. LINDAT/CLARIN digital library at the Institute of Formal and Applied Linguistics: Charles University 2016*. Dostupné z WWW: <http://hdl.handle.net/11234/1-2307>. (VALLEX 3.0)
- MČ 2 – PETR, Jan et al.: *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia 1986. 536 s.

- PMČ – KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdena: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN 1995. 800 s.
- SSČ – *Slovník spisovné češtiny*. Elektronická verze CD ROM. Praha: Leda 2005.
- SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia 1960 – 1971.
- SSSJ – *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Bratislava: Veda 2006 – 2015.
- ŠEVČÍKOVÁ, Magda: Predikativum v gramatickém popisu češtiny. In: *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Eds. S. Čmejková – J. Hoffmannová – J. Klímová. Praha: Karolinum 2012, s. 597 – 602.
- VAGSČ – ŠTÍCHA, František et al.: *Velká akademická gramatika spisovné češtiny – I. Morfologie*. Praha: Academia 2018. 1160 s.

Pomístní jména obsahující apelativa *draha* a *dráha* z pohledu (nejen) lidové etymologie

Soňa Wojnarová

Oddělení onomastiky, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha
s.wojnarova@ujc.cas.cz

Při zpracování pomístních jmen v heslech *draha* a *dráha* pro *Slovník pomístních jmen v Čechách* (viz <https://spjc.ujc.cas.cz/>) se ukázalo, že informanti v mnoha případech podávali kromě výkladu pojmenování, který velmi často vycházel z funkce, vlastnosti nebo polohy daného místa, i taková vysvětlení, která lze označit jako lidová (nevědecká). Tato vysvětlení se zároveň objevují na celém území Čech a působí do určité míry konzistentně. To vedlo k myšlence zpracovat v této studii výklady daných pomístních jmen a zjistit, do jaké míry se jedná o mylnou lidovou etymologii a do jaké míry jsou vysvětlení relevantní s ohledem na významy, které *draha* a *dráha* a z nich odvozené základy slov *draž-*, *dráž-* nejen evokují, ale skutečně je (na základě etymologických vztahů) mají. O apelativu *draha* v pomístních jménech bylo napsáno již několik statí (srov. Utěšený, 1966; Olivová-Nezbedová, 1980; Vermouzek, 1990 a nejnověji o etymonu *-drah-* Spinková, 2011).

1 Lidová etymologie

Než se budeme zabývat vlastním materiálem, podívejme se na termín *lidová etymologie*. Tu je potřeba chápat v souvislosti s etymologií, jejímž cílem je „rekonstrukce původní formy daného slova v příslušném prajazyce dané jazykové rodiny (...), popsání původní motivace jeho tvoření a původního, tj. etymologického, významu jeho morfémů“ (Karlíková, 2017). Vznik etymologie jakožto vědecké disciplíny se klade až do začátku 19. století (Janyšková, 2017). E. Förstermann tehdy v rámci etymologie vymezil tři přístupy, které nejsou ve vzájemném vztahu chronologického vývoje, ale mohou se vyskytovat zároveň. Jedná se o vědeckou etymologii (*wissenschaftliche Etymologie*), které si cenil nejvíce, učenou etymologii (*gelehrte Etymologie*) a lidovou etymologii (*volkstümliche Etymologie*), kterou považoval za nejstarší a nejnižší stupeň etymologie, produkt nevzdělaného lidového ducha a zárodek etymologie vědecké (Förstermann, 1852, s. 2 – 3). Zavedl tím termín, který daný jev charakterizuje tak výstižně, že se ujal i v jiných jazycích (Rejzek, 2009, s. 17). Lidová etymologie, jak již název napovídá, je dílem „lidu“. Etymologie učená (používá se též termín bakalářská), která převládala až do 19. století, podává „rádoby učené etymologické výklady slov“ bez potřebných znalostí a metodologie (Janyšková, 2017). Oproti tomu vědecká etymologie při výkladu „musí respektovat zákonitosti historického hláskosloví, tvarosloví a slovotvorby a pravděpodobnost sémantického vývoje“, nicméně vzhledem k případné nejednoznačnosti jazykových změn může být i vědecká etymologie do určité míry intuitivní a rozdíl mezi ní a lidovou etymologií se „v konečném výsledku stírá“ (Rejzek, 2009, s. 59).

Nejednoznačnost termínu „lidový“ ve smyslu „mylný“ je patrný i z rozdělení, které uvedla L. Olivová-Nezbedová. Její klasifikace vychází z materiálu pomístních jmen a rozlišuje skupinu výkladů vědeckých (1) a výkladů lidových (2). Lidové výklady mohou být buď správné

(2a), kdy „jde většinou o velmi cenná sdělení (...), především objektivní doklady spojené nějakým způsobem s daným místem“. Lidové výklady nesprávné (2b) představují nespolehlivou lidovou etymologii. Mimo jiné také uvádí, že tato lidová etymologie se často vyskytuje u pomístních jmen, jejichž základem jsou apelativa, která už „nejsou běžnou součástí slovní zásoby.“ (Olivová-Nezbedová, 1980, s. 532 – 534).

Ohledně přesného vymezení termínu lidová etymologie nepanuje shoda. Je to jev s velmi individuálními projevy, a právě proto ho ani není možné popsat jednotnou definicí. Můžeme ji charakterizovat „jako mylnou etymologicko-sémantickou interpretaci slova, která vychází z přirozené tendence mluvčích měnit (...) slova neprůhledná v průhledná“. Případně ji lze chápat i jako jakoukoliv změnu „etymologické interpretace slova způsobenou asociací se slovem jiným, která může, ale nemusí být doprovázena změnou hláskovou či sémantickou“. Za pozornost stojí skutečnost, že vlastní jména si uchovávají archaické jevy a vzhledem k tomu, že je u nich vyžadována „do velké míry i srozumitelnost a k tomu je nutná jejich motivovanost“, vyvolávají tak v uživatelích potřebu etymologizace a interpretace (Rejzek, 2009, s. 21 – 22, 53).

V tomto textu je lidová etymologie chápána jako výklad významu nebo původu slov (jmén), který vychází z přirozené potřeby uživatelů pomístních jmen hledat a nacházet jejich význam. Tento výklad spočívá ve snaze připodobnit nesrozumitelná slova a jména k takovým, která jsou zvukově podobná, případně je vykládat na základě asociace nebo významu i jiného slova (jména). Tato interpretace může, ale nemusí, vést ke změně formy nebo významu, a může, ale nemusí být chybná.

2 Apelativa *draha* a *dráha* v obecné slovní zásobě

Významy apelativ *draha* a *dráha* jsou podle SSJČ (2011) následující: **draha** (s. nebo ž. pomn.) znamená „pozemek ležící ladem n. jen široká cesta mezi ploty, poli, kudy se volně chodí n. jezdí a kde se i pase“. U hesla **dráha** (ž.) se objevují následující významy: 1. prostor, zprav. pruh země, upravený pro chůzi nebo jízdu; 2. železnice; 3. směr pohybu něčeho nebo pohyb sám; 4. způsob, jímž se něco vyvíjí; 5. nář. draha stopa. Apelativum *draha* je tedy spojováno s neobdělávanou plochou většinou určenou k pastvě, kdežto apelativum *dráha* je spjaté především s pohybem, cestou. Podle SSJČ (2011) jsou zdrobnělé odvozeniny (*dražka*, *drážka*, *dražička*, *dražičky*, *dražky*...) tvořeny pouze z apelativa *dráha*, nicméně podle informantů takto utvořená pomístní jména pocházejí především z apelativa *draha*. To může být zapříčiněno skutečností, že význam obou apelativ dříve splýval.

ESSČ (2006 – 2018) nabízí u výkladu hesla *dráha* (vedle významu „cesta“, „směr pohybu“) i významy jako „obecní pastviště“, „průhon“¹. Také J. Gebauer (1903, s. 321) u hesla *dráha* uvádí „Cesta; zprvu cesta mezi poli, kudy dobytek honiti se měl, aby polím neškodil, pak cesta vůbec. Weg. – Dráhy jsou obecné; porůstajíce travou jsou také obecnými pastvišti“. Podle S. Utěšeného (1966, s. 105) se apelativa *draha*, *dráhy*, *dražky* vyskytovala „jako nejčastější starobylý název společných pastvin, které se původně táhly v pruzích po cestách – drahách mezi obcemi“.

Pomnožný tvar *draha* vyjadřuje souhrnnost. Zakončení pomnožných kolektiv na -a (např. *luka*) se začalo objevovat od 16. století vedle běžné plurálové formy (v tomto případě *dráhy/drahy*) u obecných jmen pro „názvy míst v krajině n. na zemi vůbec“ (Fiedlerová, 1975,

¹ Průhon je zastaralý výraz pro pruh mezi poli vedoucí z obce, kudy se honí dobytek na pastvu (SSJČ, 2011).

s. 274, 281). Podle F. Cuřína tento tvar „při obměně významu zřejmě vystihoval skutečnost: dobytek hnaný na pastvu nebo na pastvišti samém si vyšlapává cestičky, dráhy. Odtud soubor cest (...) na obecním pozemku, pak tento pozemek sám“ (Cuřín, 1969, s. 64). Podobným způsobem vysvětluje význam apelativ i R. Vermouzek (1990, s. 124) – cesty podle něj vznikaly vyjezděním v příhodném terénu, někdy se stávaly nesjízdnými, a proto se vedle nich vytvářely nové, paralelní, čímž z „jedné cesty – dráhy – se vytvořil svazek drah, rozjezděný terén se využíval k pastvě a pojmenování sponul s pasením dobytka, stal se pastviskem“.

Výskyt a význam apelativa *draha* (*dráhy*) v pomístních jménech je možné porovnat s informacemi v Českém jazykovém atlasi (ČJA), který vychází z výsledků terénního výzkumu na celém území českého jazyka. Výzkum probíhal v letech 1964 – 1976 (ČJA, 1997, s. 11), a časově tak koresponduje s dobou vytváření soupisu pomístních jmen (1963 – 1980). Ukazuje, že ještě v době sběru byla tato apelativa v oblasti Čech poměrně častá, a to především v jihozápadní a severovýchodní oblasti (ČJA, 1997, s. 322, 325). Výskyt apelativa *draha* je přitom doložen již v zápisech ze 13. století, ale v současnosti se souvisle vyskytuje „jen ve výše položených krajích, kdežto v nížinách už většinou ustoupil“ (Utěšený, 1966, s. 106 – 107). Vzhledem k tomu, že tato apelativa, a stejně tak i pomístní jména, jsou svým významem spjatá s venkovem a zemědělstvím, začala z běžného užívání mizet především v důsledku změn životního stylu „a lze konstatovat, že běžný český mluvčí dnes tuto apelativu nezná“ (Spinková, 2011, s. 102).

3 Lidová etymologie a výklady pomístních jmen obsahujících apelativa DRAHA

V oblasti Čech se v době vytváření soupisu pomístních jmen (SPJ) vyskytovalo 1 767 anoikonym obsahujících apelativum *draha* (pomn.). U bezpředložkových jmen byl nejčastější tvar *Draha* (290x) a u předložkových pojmenování to bylo *Na drahách* (658x). Výskyt pomístních jmen s apelativem *dráha* (ž.) je o něco nižší (994 záznamů), z toho se zkrácený tvar *draha* (ž.) vyskytuje 102x a dlouhý tvar *dráha/dráhy* 892x. Dále se v anoikonymech vyskytovala deminutiva: od apelativa *draha* – *Dražka* (ž., pomn.) a *Dražky* (mn.) to bylo 305 případů, od apelativa *dráha* – *Drážka* (ž., pomn.) a *Drážky* (mn.) celkem 230 výskytů. Další odvozené tvary pomístních jmen (*Dražní*, *Dražnice*, *Dražník*, *Dražný*, *Drážný*, *Dražský*) tvoří marginální skupinu s 63 výskyty. Tato apelativa a odvozené tvary budou souhrnně označována jako DRAHA.

Toponyma byla analyzována z hlediska výkladu pojmenování, respektive významů, které jsou jim výkladem připisovány (viz **Tabulka 1**). Jména jsou totiž velmi často vykládána v souvislosti s typem objektu a jeho funkcí (např. pastviny, průhon) či vlastností (např. tvar, kvalita půdy), případně jsou osvětlována „lidovou etymologií“ (např. odkazy na dražbu). U některých jmen nebyly údaje uvedeny, u některých jich bylo naopak uvedeno několik. Počty jednotlivých výkladů tedy neodpovídají celkovému počtu daného typu toponym, ale při zpracování do tabulky poskytují přehled o tom, jaký typ výkladu (a vnímání daného toponyma a apelativa, z nějž vzniklo) převládá. Z informací zaznamenaných v SPJ a zpracovaných v **Tabulce 1** vyplývá, že toponyma motivovaná apelativem *draha* (pomn.) jsou primárně spojována s pastvinami, obecními pozemky a cestami. Tato toponyma mají také celkově nejvíce množinu významů, které jsou dány tím, jak je apelativum *draha* definováno (viz SSJČ). Toponyma motivovaná apelativem *dráha/draha* (ž.) jsou nejčastěji dávána do souvislosti se železnicí. U toponym obsahující tvary odvozené od *draha* a *dráha* stojí za povšimnutí, že mají

rozsah výkladu užší než původní tvary, a k těmto původním tvarům bývá ve výkladu také odkazováno (např. *dražky* „malá drahá“, kdy *drahá* je použito ve významu „pastvina“).

Tabulka 1 Motivace pomístních jmen obsahujících apelativa DRAHA

	drahá	dráha	dražka/y	drážka/y	další odvozené tvary draž-/dráž-
pastviny	614	123	87	0	0
obecní pozemky / prostor	130	2	0	0	0
drahá (pastviny)	X	X	0	25	12
dráha / dráhy	X	X	0	2	5
cesta	236	16	7	36	9
prostor okolo cesty	60	11	0	0	0
průhon	28	1	1	3	0
úhor / lada	16	1	0	0	0
kvalita půdy (špatná)	59	22	0	0	0
kvalita půdy (dobrá)	8	7	2	0	0
tvar 1 (dlouhé, úzké)	37	7	3	2	0
tvar 2 (hluboké – údolí, rokle, úvoz, struha...)	19	0	1	6	0
železniční trať	18	481	3	6	3
železniční trať - nedoložené	5	0	0	0	0
cesta (vojenská, mezi tvrzemi, ...) - nedoložené	1	2	0	0	0
drahé	16	0	1	1	0
dražba / dražit	71	10	13	11	8
další	0	2	1	0	0

Na základě materiálu lze určit několik typů výkladů (viz **Tabulka 2**). Skupinu A tvoří výklady, které by se daly na první pohled považovat za „mylné“, protože vycházejí ze zvukové podobnosti slov. Skupina B zahrnuje výklady podle „nedoložených“ (údajných) historických skutečností. Do skupiny C patří výklady vycházející z „reálných“ (objektivních) skutečností a vlastností místa (objektu). Tyto skupiny nejsou vyhraněné, ale tvoří spíše pozvolný přechod od „mylného“ ke „skutečnému“. To souvisí i s tím, že u některých pomístních jmen je uvedeno více výkladů různého typu, viz např. pastvina *Na drahách* (Hradec Králové/Malšova Lhota)², kdy je jméno interpretováno podle železnice, která tu měla vést, a podle dražení a pronájmu.

² Lokace pomístních jmen je uváděna stejně jako v SPJ, tedy bývalý soudní okres (1923) a obec.

Tabulka 2 Typy výkladu pomístních jmen obsahujících apelativa DRAHA

A) výklad na základě zvukové podobnosti slov	B) výklad založený na „údajné“ skutečnosti	C) výklad odpovídající významu apelativ a funkci objektu
drahý (blízký člověk) (<i>draha</i> – místo pálení zesnulých bližních)	dráha (železnice), která tu údajně byla, nebo měla být postavena	dráha (železnice)
drahý / draho (vysoká cena, nebo kvalita půdy, která byla špatná a práce na pozemku tak vyšla draho)	dráha (vojenská cesta , případně cesta od hradu k hradu)	využití (pastvina, průhon, cesta, apod.)
dražba / dražit (obecní pozemek či tráva z něj se dražily ...)		tvar objektu v krajině (dlouhé, rovné, úzké, prohloubené, apod.)

V případě **skupiny A (výklad na základě zvukové podoby)** lze za „mylnou“ lidovou etymologii považovat případ, kdy je jméno ***Na drahách*** (Vysoké nad Jizerou/**Stará Ves**) vykládáno v souvislosti s blízkými lidmi („drahými“), kteří na uvedeném poli byli údajně zpopelňováni za pohanských dob. Tato skutečnost není doložena a výklad se objevuje v celé oblasti Čech pouze jedenkrát. Zvláštní je, že je uváděn zároveň s informací o tom, že díly tohoto pole získával nájemce dražbou, což bývá častým vysvětlením u jiných pomístních jmen obsahujících apelativa DRAHA.

U dalšího typu výkladu se může zdát, že se zakládá spíše na zvukové podobě než na skutečných souvislostech. Jedná se o nevýdělečnost pozemku se špatnou půdou, kdy práce na něm vyjde „draho“. Určitou relevanci však výklad má, protože obdělávané pozemky označované jako *draha*, bývaly spojovány především s horší kvalitou půdy, jako je tomu u polí ***Na drahách*** (Jaroměř/Lužany a Pardubice/**Dolany**). Zajímavým případem je pomístní jméno ***Vlčí draha*** (Křivoklát/**Žloukovice**), které má v SPJ dva různé výklady: „kamenitá půda, na které by se ani vlk nenažral“ (záznam z roku 1971) a „prý zde pobíhali vlci“ (záznam 1979). Starší z nich může být relevantní právě kvůli odkazu k nekvalitní půdě. Výklad s odkazem na pobíhající vlky lze považovat spíše za lidovou etymologii, pokud jméno nepochází z 19. století, tedy z doby, než byli vlci na území Čech vyhubeni.³

Výklady podle „dražby“, kdy obec dražila, prodávala nebo pachtovala obecní půdu, pastviny nebo trávu, se objevují především u jmen motivovaných apelativem *draha*, nejčastěji však (v poměru k celkovému počtu jmen) u odvozených tvarů *draž-*, *dráž-*, které tento výklad díky hláskové změně v kmeni evokují. Tento typ výkladu se vyskytuje na celém území a koresponduje s faktem, že pokud je pomístní jméno doloženo po celých Čechách, „bývá i tzv. lidová etymologie po celých Čechách stejná“ (Olivová-Nezbedová, 1980, s. 533). Výklad podle „dražby“ je však tak konzistentní, že jsem za účelem zjištění okolností a podrobností kontaktovala několik obcí, v jejichž katastru se pomístní jméno s tímto výkladem vyskytovalo. Jednalo se o celkem 35 náhodně vybraných obcí, ze kterých na dotaz reagovalo osm. V polovině odpovědí bylo uvedeno, že mohou na základě ústních nebo písemných svědectví doložit, že půda skutečně pronajímána byla. V případě pole ***Dráhy*** (Kdyně/**Brnířov**), podle SPJ též zvaného ***Na drahách***, které bylo také vykládáno na základě dražení obecního majetku, se toto

³ Viz Wikipedie, heslo Vlk obecný – stavy v Česku.

nepotvrdilo. Podle současného starosty se však toto jméno nikdy nepoužívalo a místo toho je běžně známý název *Na dražkách*, doložený v místní kronice už v roce 1914, který podle něj vznikl patrně podle blízkosti železnice.⁴ Vzhledem k tomu, že SPJ také uvádí, že šlo o pole „méně úrodné“, je pravděpodobné, že se jednalo o název vycházející právě z vlastnosti daného typu objektu související se sémantikou apelativa *draha*. Ke jménu ***Vobecní dráhy u rybníka*** (Netolice/**Protivec**, nyní část městyse Strunkovice nad Blanicí) se podařilo získat vyjádření pamětnice, která si z mládí pamatovala, že půda (pruhý mezí) byla propachtována, a její svědectví je považováno za důvěryhodné.⁵ V případě louky ***Na dráhách*** (Plzeň/**Čižice**) se informace o dražení taktéž zakládala (pouze) na tvrzení místních.⁶ Lokalitu ***Na drahách*** (Jindřichův Hradec/**Zdešov**, nyní místní část Jarošova nad Nežárkou) tvořily obecní pozemky, které byly obcí původně pronajímány, později pak rozprodány na stavební parcely.⁷ K pomístnímu jménu ***Na drahách*** (Polička/**Studenec**, nyní část městyse Svojanov) a jeho souvislosti s dražením se vyjádřila místní kronikářka. Obec pravidelně dražila všechno, co bylo v jejím majetku a co chtěla prodat, nebo pronajmout. Pronájmy obecní půdy byly jedním z mála obecních příjmů, proto nebyly dlouhodobé a dražba byla způsob, jak zajistit co nejvyšší výnos.⁸ Tento výklad nemusí být tedy považován za nesprávný, alespoň ne v těchto konkrétních případech, není však možné ho aplikovat plošně. Vzhledem k tomu, že dražení obecních pozemků a stejně tak ale i výskyt pozemků s názvem *Draha* (nebo apelativy DRAHA motivovaný) byl opravdu častý, je velmi pravděpodobné, že docházelo i k dražení pozemků s tímto názvem, aniž by to však na motivaci jména mělo vliv.

Toponym, která můžeme zařadit **skupiny B (výklad podle nedoložené „údajné“ skutečnosti)**, je pouze několik. Jedná se o místa, která jsou dávána do souvislosti s tvrzemi, hrady, vojsky, nebo s plánovanou výstavbou železnice, která však neproběhla. Patří sem název pole a louky ***Na dráze*** (Vysoké nad Jizerou/**Sklenařice**), který podle informantů v době sběru pomístních jmen souviselo také s dražbou pozemku. Podle aktuální informace se však mezi místními lidmi traduje, že se jednalo o pozemky, které v historii sloužily k přesunům vojska, což je uvedeno i ve spisu místního badatele, který zmiňuje, že „polní dráha“ (vojenská cesta) vedla z Vojenské louky na Zlatou Olešnici (Benda, 1959, s. 7, 10).⁹ Pole ***Na drahách*** (Vysoké Mýto/**Slatina**) bylo údajně pojmenováno podle toho, že tu ve středověku byla cesta do tvrze. Název úzkého pruhu polí, luk a pastvin ***Na dráze*** (Semily/**Dolní Sytová**) byl vykládán jako „bývalá cesta pro jízdu na koních od hradu k hradu /Kumburk – Návarov – Nístějka/“ (SPJ). Název louky ***Na drahách*** (Hořice/**Bílé Poličany**) vznikl podle SPJ s projektem výstavby železniční dráhy na začátku 20. století. Žádná železnice tam však není, což je stejný případ jako u anoironyma ***Panské dráhy*** (Manětín/**Újezd**), které údajně pochází „od toho, že se tam měla stavět železnice“ (SPJ). Podobně je tomu i s polem ***Na drahách*** (Libochovice/**Lkáň**), u kterého se jako další výklad uvádí, že bylo drahé, a pastvinou ***Na drahách*** (Hradec Králové/**Malšova Lhota**), která má jako další výklad zmíněnou dražbu. V případě jména ***Na drahách*** (Hořovice/**Ohrazenice**), které v době vytváření SPJ označovalo kamenitou pastvinu a název

⁴ Zdeněk Šup, starosta obce Brnířov, e-mailová komunikace ze dne 10. 9. 2018.

⁵ Rudolf Toušek, místostarosta Strunkovic, e-mailová komunikace ze dne 10. 9. 2018.

⁶ Alena Votrubová, starostka obce Čižice, e-mailová komunikace ze dne 27. 9. 2018.

⁷ Bohumil Rod, starosta obce Jarošov, e-mailová komunikace ze dne 12. 9. 2018.

⁸ Růžena Stejskalová, kronikářka obce Svojanov, e-mailová komunikace ze dne 12. 9. 2018.

⁹ Jiří Bartoš, MěÚ Vysoké nad Jizerou, který laskavě poskytl i část spisu J. Bendy, e-mailová komunikace ze dne 17. 9. 2018.

podle místního informanta pocházel od toho, „že se tudy vyvážela ruda /byla tu dráha/“, je těžké určit, co bylo „dráhou“ míněno. Místo se totiž nachází ve východní části katastru obce, v těsné blízkosti městečka Jince, kde je železnice, a je tak možné, že právě tato skutečnost jméno ovlivnila.¹⁰

Do skupiny C (výklady podle funkcí nebo vlastností daného místa) patří většina jmen z dostupného materiálu. Místa zpravidla zahrnují jednu či více z následujících charakteristik: jedná se o (1) společnou obecní půdu, která je (2) horší kvality, kde se (3) smí volně chodit (jezdit) a (4) pást, může tu být (5) průhon, případně tu vede cesta (6), nebo se jedná o pozemek vedle cesty (7), který může být (8) dlouhý, úzký, široký, rovný (jako dráha), případně se jedná o (9) úvoz, prohloubeninu, údolíčko, brázdu. Pojmenování založená na vztahu k železnici (10) lze považovat za sekundární, protože vznikla podle polohy vůči významnějšímu orientačnímu prvku. Příklady pro funkce a vlastnosti míst jsou uvedeny v **Tabulce 3**.

Tabulka 3 Příklady pomístních jmen DRAHA a jejich výkladu spojeného s funkcí a vlastností místa (SPJ)

	pomístní jméno	bývalý soudní okres / obec	typ objektu	výklad podle místních informantů
(1) obecní půda	<i>Na drahách</i>	Netolice/ Čichtice	pastviny	„lidový název pro obecní pastviny“
(2) neúrodná půda	<i>Na vysokých drahách</i>	Roudnice nad Labem/ Vetlá	pastviny	„pojmenování draha značilo vždy půdu neúrodnou, obyčejně tedy obecní pastviny“
(3) smí se volně chodit a (4) smí se pást	<i>Na drahách</i> <i>Draha</i>	Louny/ Radonice Milevsko/ Zbelítov	hon pastvina	„pozemky, které ležely ladem, mohlo se přes ně jezdit (sloužily jako dráha – cesta) a páslo se tam“ / „pozemek ležící ladem, přes který se jezdí a kde se pase“
(5) průhon	<i>Na drahách</i>	Polička/ Telecí	louky, pastviny	„úzké pruhy mezi tratěmi polí, obecní draha na 4 místech katastru sloužila dříve k vyhánění dobytka na vzdálená pastviska“
(6) cesta	<i>Na drahách</i>	Turnov/ Všeň, Borčice	cesta	„široká travnatá cesta“
(7) pozemek okolo cesty	<i>Na drahách</i>	Opočno/ Osečnice	louka	„louka po levé straně silnice (...) Pozemek je dlouhý prut vedle cesty a z toho vzniklo asi pojmenování.“
(8) tvar - dlouhý, úzký, (...)	<i>Na drahách</i>	Lomnice nad Popelkou/ Libštát	pole, louky, cesta	úzké protáhlé parcely „prý podle terénu – úzké, dlouhé jako dráha“
(9) tvar – prohloubený	<i>V drahách</i> <i>V drahách</i>	Neveklov/ Podělusy Chrudim/ Orel	louky, les cesta, pastvina	„protáhlé údolí“ „hluboká cesta mezi poli (...), břehy byly využívány jako pastviny“
(10) železnice	<i>Nad dráhou</i>	Bílina/ Židovice	pole	„podle železniční trati“

¹⁰ Podle autora soupisu (František Škvára, 1963) tu těžba rudy skutečně probíhala v 1. polovině 19. století.

4 Etymologie apelativ DRAHA

V souvislosti s etymologií anoikonym motivovaných apelativy DRAHA se napřed podívejme na to, jak jsou vykládána ve východních částech Česka a na Slovensku. Pomístní jména na území Moravy a Slezska mají výklady podobné jako v Čechách, ale nejčastěji jsou spojována s průhonem (Spinková, 2011), kdežto na území Čech s pastvinami. Podle M. Majtána se na Slovensku se apelativum *draha* do spisovného jazyka nedostalo a vyskytuje se pouze v nářečích s významem „cesta, chodník, chodníček“. Pomístních jmen motivovaných apelativem *draha* je zde doloženo jen asi 200 případů a jedná se především o plurálové formy *Drahy, Dražky*. Mezi oblastmi přitom existují rozdíly: na západním Slovensku se tak označuje „cesta pro dobytek jdoucí na pastvu“ (tedy průhon); na jižním a středním Slovensku „cesta, chodník, ve sněhu vyšlapaný chodník“. V pomístních jménech se vyskytuje apelativum *draha* s významem „cesta“ pouze na východním Slovensku. (Majtán, 1996, s. 62).

Apelativum *draha* má, stejně jako *dráha*, základ v psl. *dórga* „cesta“, které vychází z ide. **dheragh* „táhnout“ (ZVSZ, 1964, s. 106; Gebauer 1903, s. 321). Tento tvar je patrně příbuzný s ide. **d̥egati* < **drHg^h*- a vyskytuje se i v germánských jazycích, například ve staré islandštině jako *dragan* „táhnout“ a z toho nářeční tvar *drog* „krátké saně, stopa (zvěře), údolí“ (EDSIL, 2008, s. 113).

Ve slově *dórga* došlo k metatezi likvid a v této podobě se pak udrželo téměř ve všech slovanských jazycích s původním významem „cesta“ a některými mladšími specifikovanými významy, s výjimkou srbskiny a chorvatštiny, kde došlo k významovému posunu k „údolí, rokle, strouha, záliv“ (Belič, 1960, s. 245 – 246). Významy slova ve slovanských toponymech jsou následující: 1) cesta, trasa, dráha, 2) průhon, 3) silnice, 4) údolí, brázda, 5) struha, 6) zátoka. V západoslovanských jazycích převažují významy 1 a 3, význam 2 („průhon“) se vyskytuje téměř výhradně pouze v češtině.¹¹ Ve východoslovanských jazycích je slovo používáno jen s významem 1 („cesta, trasa“). V jazycích jihoslovanských se objevuje s významy 4, 5 a 6 (srbsk. a chor. *dräga* „údolí, brázda, struha, prohlubeň, zátočina“) a ve slovinštině kromě toho i jako „cesta“ (*drága*).¹² (PST, 1970, s. 56). „V současné chorvatštině se výraz využívá jako ekvivalent pro čes. *záliv*, řidčeji též (*dlouhé údolí* (zvláště v toponymii)). Původní význam ovšem byl „útes, průsmyk“ (Spinková, 2011, s. 109 – 111).

S ohledem na etymologický vývoj můžeme říci, že si apelativa DRAHA do určité míry zachovala původní význam, a to především v toponymech, který se objevuje i u příbuzných jazyků: „(dlouhá) brázda (v zemi, v krajině) různé velikosti, vzniklá silou (vychozená, vyjezděná) povozy, vytvarovaná přírodními živly – vodou“, což zahrnuje cesty (vyšlapané, úvozy, koleje, chodníčky) údolíčka, brázdy. Toponyma na území Čech, která obsahují apelativa DRAHA, velmi často v okamžiku svého vzniku odkazovala k cestám (i přeneseně, v případě železnice) a (obecní) půdě, kde se smělo chodit a pást, což zanechávalo stopy. Tato místa byla často označována jako neobdělaná a neúrodná, ležící ladem apod., kde se patrně právě proto smělo volně pohybovat.

Výklady pomístních jmen obsahující apelativa DRAHA uvedené v soupisech mohou být považovány za mylné, což souvisí se skutečností, že se v době sběru materiálu tato apelativa

¹¹ A také v toponymech na západním Slovensku (viz Majtán, 1996, s. 62).

¹² Podle novější literatury (EDSIL, 2008, s. 113) je význam slova u jihoslovanských jazyků uváděn naopak: srbsk. a chor. *dräga* je vykládáno jako „strž, rokle, koryto, bystřina“ archaicky jako „cesta“, ve slovin. *drága* pouze jako „strouha, koryto, rokle“.

ještě používala, ale přestávala být běžná (srov. Spinková, 2011, s. 123). Tato „mylnost“ je však spíše záležitostí perspektivy. Takové výklady se mohou zakládat na skutečnostech, které později zanikly, respektive zanikl okruh aktivních uživatelů a s nimi i znalost těchto okolností.

5 Shrnutí

Toponyma obsahující apelativa DRAHA se vyskytují v celé oblasti Čech. Zatímco ta, která obsahují apelativum *dráha*, vznikla a bývají vysvětlována především podle polohy vůči železnici, ta, která obsahují apelativum *draha*, bývají pro svou neobvyklost (archaičnost) vykládána různě. Tyto interpretace vykazují konzistentnost na celém území Čech a vycházejí a) z jiných zvukově podobných slov, b) z nedoložených skutečností, c) z funkce a vlastnosti místa. V posledním případě je zároveň možné vypořádat souvislost s původním významem slova v rámci jeho etymologického vývoje. To vyvolává otázku, zda, a případně jak, jsou významy slov a jména míst součástí kolektivní paměti uživatelů. Při zpracování materiálu se také projevila určitá kontinuita mezi jednotlivými způsoby výkladu (lidovou a vědeckou etymologií), kdy jednotlivé typy není možné ostře oddělit, což souvisí se skutečností, že ne všechno, co se jako lidová etymologie jeví, je mylné, a hranice mezi „správným“ a „nesprávným“ nemusí být vždy rozpoznatelná. Lidovou etymologii v pomístních jménech je možné posuzovat na základě jednotlivých případů, kdežto u výkladů, které se vyskytují plošně, lze předpokládat, že odráží různé lingvistické, kulturní, historické apod. skutečnosti, které mohou být relevantní a přínosné pro další (vědecký) výzkum.

ZKRATKY

chor. = chorvatština; ide. = praindoevropština; mn. = množné číslo; n. = nebo; nář. = nářeční; pomn. = pomnožné; psl. = praslovanština; s. = střední rod; slovin. = slovinština; srb. = srbskina; zprav. = zpravidla; ž. = ženský rod

LITERATURA

- BĚLIČ, Jaromír: K otázkám lexikální části slovanského jazykového atlasu. In: *Slavia*, 1960, roč. 29, s. 244 – 250.
- BENDA, Jaroslav: *Sklenařice – vznik a vývoj obce*. 1959.
- CUŘÍN, František: *Kapitoly z dějin českých nářečí a místních a pomístních jmen*. Praha: Univerzita Karlova 1970. 150 s.
- ČJA – *Český jazykový atlas*, svazek 2. Red. J. Balhar – P. Jančák et al. Praha: Academia 1997. 507 s.
- EDSIL – *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. R. Derksen. Leiden: Brill 2008. 726 s.
- ESSČ – *Elektronický slovník staré češtiny*. 2006 – 2018. Dostupné z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz> [cit. 2018-12-29].
- FIEDLEROVÁ, Alena: Nástin vývoje pomnožných jmen v češtině. In: *Slovo a slovesnost*, 1975, roč. 36, č. 4., s. 266 – 284. Dostupné z WWW: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2330> [cit. 2018-12-27].
- FÖRSTERMANN, Ernst. I. Abhandlungen – Ueber deutsche volksetymologie. In: *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen*, 1852, 1. Bd. 1. H, s. 1 – 25. Dostupné z WWW: <https://www.jstor.org/stable/40844207> [cit. 2018-12-27].
- GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský I*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa 1903. 674 s.

- JANYŠKOVÁ, Ilona: LIDOVÁ ETYMOLOGIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. 2017. Dostupné z WWW: [https://www.czechency.org/slovnik/LIDOVÁ ETYMOLOGIE](https://www.czechency.org/slovnik/LIDOVÁ%20ETYMOLOGIE) [cit. 2018-12-27].
- KARLÍKOVÁ, Helena: ETYMOLOGIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. 2017. Dostupné z WWW: <https://www.czechency.org/slovnik/ETYMOLOGIE> [cit. 2018-12-27].
- MAJTÁN, Milan: *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda 1996. 191 s.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše: K lidovým výkladům pomístních jmen. In: *Zpravodaj místopisné komise ČSAV*, 1980, roč. XXI, č. 2 – 3 – 4 – 5, s. 532 – 542.
- PST – *Příručka slovanské toponomastiky / Handbuch der slawischen Toponomastik*. Red. Vladimír Šmilauer. Praha: Academia 1970. 215 s.
- REJZEK, Jiří: *Lidová etymologie v češtině*. Praha: Karolinum 2009. 144 s.
- SPINKOVÁ, Stanislava: K pomístním jménům s etymonem *-drah-* souvisícím s pohybem dobytka na Moravě a v české části Slezka. In: *Jazykovedné štúdie XXIX (život medzi apelatívami a propriami)*. Zborník príspevkov. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2011, s. 102 – 126.
- SPJ – *Soupis pomístních jmen* (sběr 1963 – 1980, Čechy). ÚJČ Praha, AV ČR.
- SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého*. Red. B. Havránek et al. 2011. Dostupné z WWW: <http://ssjc.ujc.cas.cz/> [cit. 2018-12-27].
- UTĚŠENÝ, Slavomír: Draha – Obciny – Pasínky – Lada. In: *Onomastické práce*. Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. Dr. Vladimíra Šmilauera DrSc. Ed. I. Honl, F. Roubík, J. Svoboda. Praha: Místopisná komise ČSAV 1966, s. 105 – 112.
- VERMOUZEK, Rostislav: Draha. In: *Onomastický zpravodaj ČSAV*, 1990, roč. XXXI, s. 124 – 125.
- WIKIPEDIE: heslo „Vlk obecný – stavy v Česku“. Dostupné z WWW: https://cs.wikipedia.org/wiki/Vlk_obecný#Stavy_v_Česku [cit. 2019-02-29].
- ZVSZ – *Základní vseslovanská slovní zásoba*. Red. Fr. Kopečný. Brno: ČSAV 1964. 559 s.

Názov: **VARIA XXVII. Zborník príspevkov z XXVII. kolokvia mladých jazykovedcov (Banská Bystrica – Šachtičky 21. 11. – 23. 11. 2018)**

Editori: Mgr. Patrícia Molnárová, Mgr. Gabriel Rožai, PhD.

Recenzenti: prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD., doc. Mgr. Jaroslav David, Ph.D.

Jazyková korektúra: Mgr. Gabriel Rožai, PhD.

Rozsah: 220 strán

Vydanie: prvé

Formát: online

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Edícia: Filozofická fakulta

Rok: 2019

ISBN 978-80-557-1631-2